DE ACELAŞ AUTOR:

CONDUCĂTORII EUROPEI

WILHELM II

CONVORBIRI CU MASARYK BISMARCK

DE VORBĂ CU MUSOLINI

FIUL OMULUI

EMIL LUDWIG

TREI TITANI

MICHEL-ANGELO
REMBRANDT
BEETHOVEN

Traducere din limba germană
de EUGEN RELGIS

TREI TITANI a apărut întâi în Germania:

MICHEL ANGELO, într'un volum cu acelaş titlu, 1929; REMBRANDT (1922) şi BEETHOVEN (1927), extrase din volumul „KUNST UND SCHICKSAL", Editura Ernst Rowohlt, Berlin.

EDITURA „CUGETAREA"
P. C. GEORGESCU-DELAFRAS **Bucureşti, IV—Str. Popa Nan, 21**

’

M I C H E L - A N G E L O

Nu pot decât să privesc şi să admir. Siguranţa, puterea lăuntrică, măreţia maestrului depăşesc orice expresie.

CAPITOLUL INTÂ1

FUNDAMENTELE

I

Un fluviu potolit şi întunecat izvorăşte lângă Caprese, şerpueşte printre munţi şi văi dealungul ţării florentine, se lărgeşte, curge apoi impetuos prin capitala lumii, oglindind într'însul cetatea şi biserica papilor — şi, la sfârşit, se aruncă repede în mare. Un băiat calm şi serios se trezi la Caprese, crescu la Florenţa, pătrunse curând plin de puteri creatoare în oraşul papilor; cetatea şi catedrala se oglindiră în sufletul său— şi când părăsi, după zeci de ani, oraşul etern şi viaţa vremelnică, se iviră pe malurile fluviului figuri făurite de mâna lui muritoare şi totuşi nepieritoare, iar lângă fluviu se înălţa, albastră-cenuşie, cea mai cutezătoare cupolă din lume, precum o visase moşneagul ce se născuse cu nouăzeci de ani în urmă la izvorul Tibrului.

Acolo, la Caprese, viaţa curgea şi ea liniştită şi mohorîtă, aproape lipsită de femei. Băiatul nu avea surori; mama îl încredinţase îndată după naştere unei femei din Settignano — şi pentrucă aceasta era nevasta unui pietrar, el

spuse mai târziu că şi-a supt arta odată cu laptele. La şase ani îşi pierdu mama, pe care
o cunoscuse prea puţin; se pare că şi dela tatăl său avusese parte numai de asprimi, căci acesta era de neam nobil, dar sărac şi adesea fără slujbă: de-aceea era rău dispus şi sever faţă de fiii săi. Pe-atunci, Buonarotti fusese pentru scurtă vreme primar al acelui orăşel; curând însă, se înapoiă la Florenţa, vroind să-i facă pe toţi cei cinci fii ai săi neguţători cumsecade, căci aceasta era ambiţia oricărui Florentin adevărat. Oare nu şedea acolo, în palatul de peste drum, nepotul unui bancher iscusit, Lorenzo, care guverna oraşul ca un duce ? Prin bani şi afaceri au ajuns la putere şi fericire toate familiile acelea: Medicis, Strozzi,

Pitti.

Ce i s'a năzărit băiatului de i3 ani, lui Mi- chel-Angelo, când declară că vrea să ajungă pictor? Şedea acolo, băiatul acela închis, gânditor, se uita cu nişte ochi serioşi la cele ce se întâmpla să se afle înainte-i şi mâzgălea pe hârtia cea fină o imagină sau ce-i părea lui că e o imagină. Nu numai tatăl său, dar şi fraţii acestuia râdeau de el — şi chiar se supărară foarte, căci era vorba de o meserie săracă, lipsită de glorie; şi de atâtea ori fusese el muştruluit şi bătut de tatăl său, încât mai povestea aceasta şi la bătrâneţe. Nu avea o mamă care I-ar fi putut ocroti; casa aceea posomorită era condusă de bărbaţi. Ce-i mai rămânea tatălui de făcut, deoarece băiatul nu era bun de altceva, decât să-i ducă la maestrul Ghirlandajo, care decora pereţii bisericii Santa Maria No- vella, înconjurat de elevi şi de cei care frecau culorile ? Contractul fu încheiat pe trei ani; mârâind, omul acela neîncrezător îşi sacrifică banii şi nădejdea de-a mai face ceva din al doilea fiu al său; căci cum putea crede că băiatul va ajunge vreodată atât de departe ca maestrul lui de acum sau ca marele Dona- tello ?

Dacă ar fi avut cel puţin o înfăţişare şi o purtare mai amabilă, ar fi putut căpăta mai uşor comenzile. Dar, abia îşi începu noul meşteşug, că stârni supărări printre camarazi, necăji chiar pe maestru. Când elevii învaţă să deseneze costume după o schiţă, el trage liniile cu o mână mai fermă, mai energică, dar le şi schimbă precum i se pare lui că trebue să fie, aşa cum
—le arată ochiul — şi astfel el corijează pe maestru. Odată, când avea să copieze o foaie a germanului Schongauer, „Ispitirea Sfântului Anton", se duce din propria-i iniţiativă la piaţa de peşte, desenează după natură ochi, solzi, înotătoare şi, astfel, vietăţile din model au oarecum o altă înfăţişare. In faţa acestui tablou, maestrul rămâne surprins. îndărătnic, strâmt la suflet, invidios din fire, precum se şi arătase de altfel, Ghirlandajo prezintă această copie drept o „operă de atelier'; aceasta înseamnă că maestrul are partea sa de merit; astfel, lucrarea atrage mai puţin atenţia ţi nimeni nu întreabă cine e elevul acela atât de uimitor.

Cu ce-a păcătuit el? A pictat cu mai mult talent, cu mai multă silinţă, cu însuşiri mai alese. Ii este deci interzis să se distingă ? Oare se pedepseşte aşa ceva? Şi acel care a înfăp- tuit o asemenea lucrare, e despuiat de dânsa? Prin tinereţea sa aspră şi întunecată, prin răceala şi împotrivirea tatălui său, băiatul devenise de mult neîncrezător; şi această primă experienţă, a invidiei şi răutăţii oamenilor din juru-i, căzu greu într'o inimă frământată: o lovitură în sufletul simţitorului băiat.

Oarei e încă tânăr; în fiece dimineaţă, lucrul îi pune probleme noui, cerinţi noui; şi astfel, curând îi vine în minte ceva nou: să picteze pe maestru şi ajutoarele lui de sus în jos, aşa cum îi vede zilnic de pe schelă, în biserică; şi face aceasta cu atâta pricepere a perspective, încât maestrului începu să-i fie teamă de el. Refuză să dea şi băiatului albumul său de schiţe, care trecea de obiceiu din mână în mână, printre elevii săi — pentru ca ei să copieze de- acolo capete, oi, câini, ruini. Ce face atunci elevul său ? Respins de două ori, numai pentrucă lucra bine ce avea de făcut, el se hotărăşte pentru o primă şi mică răzbunare : dacă maestrul înşeală lumea cu lucrarea elevului, de ce să nu înşele elevul pe maestru? Şi astfel, el ia o copie ce o făcuse după un desen vechiu, îngălbenit, al maestrului, o afumă şi o predă lui Ghirlandajo, care crede că i s'a înapoiat nna din propriile sale lucrări originale.

N'a trecut nici un an, şi iată că maestrul găseşte un mijloc de a scăpa în mod onorabil de tânărul acela

incomod. Bătrânul Bertoldo, care nu mai mânueşte el însuşi dalta, caută tineri vrednici care vor să înveţe sculptura după antichităţile de curând achiziţionate din grădina Medicisilor de lângă San Marco. Mâinile lui Michel-Angelo, sortite de Dumnezeu să reproducă făptura oamenilor, ard de dorinţa de a învăţa această artă, superioară celeilalte, picturii; şi după ce înfrânge pentru a doua oară împotrivirea tatălui său — căci acesta nu vroia ca fiul său să se înjosească până la meseria de pietrar—iată-l curând în grădina în jurul căreia rătăcise de-atâtea ori cu priviri jinduitoare. Şi învaţă cum să cioplească primul său bloc de marmoră; căci primprejur zac multe blocuri pe care stăpânul vrea să le folosească pentru Biblioteca cea nouă. Printre cei care învaţă cu dânsul, se află şi un flăcău puternic, bine făcut, care sporovăeşte mult şi bagă frica în toată lumea, când îşi încruntă sprâncenele: acest Torrigiano arată ca un tânăr soldat. Astăzi, ei mai stau unul lângă altul şi încearcă să modeleze huma, să dăltuiască pietrele. Michel-Angelo şi-a ales un cap antic, masca unui faun; însă, cum stă şi se trudeşte s'o copieze, ea se transformă sub mâinile lui: e o figură grotescă, e caricatura unui bătrân.

Într'o dimineaţă, vine stăpânul grădinii; el cercetează lucrările tinerilor, se opreşte în faţa măştii groteşti, priveşte pe rând originalul, copia şi pe tânărul copist. Lorenzo Magnificul era atunci de **41** ani; dar chipul său, care nu arătase niciodată tânăr, cu nasul lat, fără formă, vădea suferinţele pricinuite de gută. Un chip galben, sleit. Suferind cum era, părea şi mai bătrân. Nu era mare de stat. Se îmbrăca simplu, cu bun-gust, pentrucă era urît, dar mai cu seamă pentru a nu irita prin fastul său pe burghezi—pe care îi numea totdeauna concetăţenii săi, căci dictatura sa trebuia învăluită cu grijă. Băiatul acela de 14 ani, dinaintea sa, de statură mijlocie, uscăţiv, strălucea însă de sănătate; pe vremea aceea, desigur că era şi frumos. Poate că în tăinuita sa bunăvoinţă, Lorenzo invidiază frăgezimea ce răsbate de sub înfăţişarea serioasă a tânărului, cu tenul brun, cu nasul drept. Sau, e atins de privirea jumătate respectuoasă, jumătate întrebătoare pe care ochii cei tineri o îndreaptă asupra lui ? E oare impresionat de îndrăsneală cu care un copil s'a apucat să parodieze opera artistului grec? „Ar trebui să ştii totuşi că oamenii bătrâni nu au toţi dinţii în gură“, spune el după un răstimp, şi porneşte mai departe.

Lorenzo i-a vorbit!, gândeşte elevul, emoţionat. Şi se pune să facă o gaură în masca aceea pocită; efectul e atât de izbitor, încât se pare că-i căzuse un dinte bătrânului. Curând după aceea, când stăpânul revăzu chipul de piatră, se putea să nu râdă? Se putea să nu-i placă zelul tânărului ? II întrebă de planurile sale, de familia sa. Nu trecu mult şi îl luă în casa lui, ca oaspete.

II

Michel Angelo avea numai i5 ani, când se pomeni ca prin farmec în palatul Medicis.

Trebuia să se simtă transpus într'o lume ireală, ca într'un vis, când se trezi pentru întâia oară în camera sa frumoasă ce domina loggia şi grădina cea veche; se mişca acolo în toată libertatea, ca un prinţ, împins la lucru numai de propriul său zel, nefiind răspunzător decât faţă de sufletul său plin de râvnă. Unde era acum tatăl său mohorît şi cicălitor, care îi amintea mereu de cheltuelile ce le făcea pentru studiile sale şi cât de lipsită de onoruri e meseria ce şi-a ales-o ? Şi unde erau fraţii săi mai mari care îl priveau de sus ? Departe era acum casa aceea sărăcăcioasă, strâmtă şi întunecată, unde locuiau toţi laolaltă ! Fusese deajuns un cuvânt al lui Lorenzo, pentru ca tatăl să-şi dea consimţământul; o mică slujbă la vamă, pe care i-o dăduse stăpânul, îl câştigă deabinelea de partea lui; şi când află că Lorenzo dăruise fiului său o mantie violetă, că-l poftea în fiece zi la masă, că-l lăsa să se joace şi să studieze cu proprii lui copii, că-l mai dădea şi cinci du- caţi pe lună, de bună seamă că el îşi spunea că omul poate fi fericit nu numai dacă face afaceri de bancă şi negoţ de mătase: — şi marmora îl poate duce departe! începând de-atunci, el nu mai spunea că fiul său vrea să se facă pietrar; îl numea acum sculptor.

Insă tatăl abia îşi dădea seama ce bogăţii de înaltă cultură aveau să-i împresoare şi să-i covârşească, vreme de doi ani, pe avidul adolescent. Da, pe-atunci, în palatul şi vilele Medi- cisilor, erau reunite spiritele cele mai fine ale Italiei, care se întreceau să reprezinte întreaga ştiinţă şi toată arta de a trăi, a acelei epoci. Acolo se afla Ficino, călugărul diletant, mistic şi muzician care reînoise **plechonul**; apoi Fra Mariano, spiritualul Augustin; Pico della Mirandolo, om de lume şi filosof, astrolog şi vânător cu şoimii, cunoscător al Cabbalei şi amator de femei frumoase; şi Polizian, cel mai înzestrat dintre toţi, neistovit prin verva şi fantezia sa, mereu activ: scos dintr'o săracă dugheniţă, el fusese adus ca învăţăcel la palatul Medicis şi ajunse poetul casei în limba vulgară şi în latina, compunând predici, mascarade şi serenade. Acolo veneau ca oaspeţi Greci, Spanioli, oameni dela Nord — şi toţi aduceau daruri. Zilnic sporeau comorile din grădină şi din castel: coifuri de argint cizelat, cai de rasă adăpostiţi în grajdurile zidite ca nişte cetăţui, şoimi din Rhodos, păsări acvative, medalii, pietre preţioase; şi, mai presus de toate, bronzuri şi marmore, arme şi vase, toate vestigiile antichităţii, pe care pământul începuse să le dea
i a iveală în vremea aceea.

Stăpânul casei şi al ţării, suferindul Lorenzo, ştia să armonizeze, ca un filosof, pe toţi oamenii şi toate lucrurile acestea. Mecena înnăscut, el era un diletant în poezie, se pricepea în artele plastice ca şi în muzică, cita pe autorii

vechi, ocrotea pe tineri; era animatorul iubit al acelui cerc unde toate deosebirile se contopeau într'un singur nume: Platou. Acesta era sfântul, zeul invizibil al cercului — şi chiar dacă cei de-acolo se dădeau drept creştini, încercând, cu sau fără logică, să unească cele două lumi, spiritul casei era în realitate grecesc; pla- tonian era acolo şi rolul precumpănitor al bărbaţilor, al prieteniilor masculine, care se vădeau prin preferinţele lor faţă de tineri, folosindu-se de toată arta de a-i atrage şi a-i distinge. Da, sub bustul lui Platon ardea o lampă veşnică. Polizian ţinea o cuvântare în ziua sărbătoririi lui Platon, iar symposiile erau celebrate ca în vremea lui Pericle.

Iniţiat mai ales de Polizian, dar şi de Lorenzo însuşi, adolescentul asimila toate acestea într'un mod ce se potrivea cu firea sa aspră, bărbătească. Studiind acum dialogurile platoniene şi trăind totodată într'o lume ce imita pe cea veche, el e introdus la vârsta aceea hotărîtoare, dela i**5** până la 17 ani, într’o lume unde predomină elementul masculin — şi chiar mâna-i tânără trebue să lucreze în spiritul acesta. Un basso-relief, o luptă de centauri e prima sa încercare, făcută după îndemnul lui Polizian: un vălmăşag de trupuri goale care luptă, se încaeră la fel cu acelea pe care le vedea în viaţa de toate zilele, la băi şi Ia jocuri. A doua lucrare, o Madonă în relief, în stilul Iui Donatello, pare mai puţin personală. De-altfel, mai târziu, el nu continuă să lucreze în sensul acestei opere, ci al celeilalte. Nici la adânci bătrâneţe, nu vroia să se despartă de centaurii săi.

Deoarece nu vroia să renunţe la pictură şi mai trebuia să înveţe să deseneze, se ducea adesea, în vremea aceea, cu o ceată de tineri la

marele model al Florentinilor: Masaccio. Ei se străduiau să copieze frescele lui. Acolo lucra pe atunci tânărul Lippi, care făcu portretul tuturora, aşa cum arătau ei, desenând în picioare sau şezând.

într'o zi, se întâmplă nenorocirea. Lui Michel- Angelo îi fusese dat să lucreze mai bine decât camarazii săi. Nu prea suportase înainte gelozia primului său maestru, pe care mândria sa înnăscută se răzbunase prin amăgirea aceea cu desenul afumat. Intre timp însă, mândria aceasta crescuse în el şi, la orice prilej, chiar când era primejdie mare, ea îl împingea la o luptă de întrecere sau la batjocură. Printre cei care desenau, se afla şi de astădată Torrigiano: un Goliath printre elevi. ‚Ne-am dus împreună la biserică — aşa povesti el mai târziu lui Cellini — ca să studiem în capela lui Masaccio. El avea însă felul său de a lua în bătaie de joc pe toţi acei ce desenau acolo; într’o zi, se legă şi de mine. Aceasta mă supără mai mult ca de obiceiu: am strâns pumnul şi l-am izbit atât de tare în nas, încât am simţit cum i s’au strivit oasele şi cartilagele, ca o piftie. Aşa **1**-am desenat pentru toată viaţa **1**“ După această lovitură, Torrigiano trebui să fugă; el fu proscris din Florenţa şi, ca soldat, avea să mai ucidă mulţi oameni. Insă tragica sa misiune era lovitura aceea, dată în figura lui Michel-Angelo.

Acesta părea mort, când fu adus întâi acasă. Şi când se vindecă, fiece oglindă îi arăta cât era de desfigurat: în mijlocul acelor nobile trăsături, se întindea un nas lat, strivit. Frumuseţea capetelor bărbăteşti, pe care ştiuse s'o fixeze deseori cu creionul şi chiar cu dalta, lui îi fusese însă răpită. Tânărul de 16 ani se adânceşte şi mai mult în sine — iar neîncrederea _ şi misantropia îl vor roade tot mai dârz şi mai crud. Căci, chiar dacă semeţ a sa provocătoare era blamabilă, pumnul uriaşului îl făcuse s'o plătească prea scump. înadevăr, Michel-Angelo e „desenat* pentru toată viaţa sa.

III

In acelaşi timp, când Lorenzo descoperise pe adolescent şi îl adusese în palatul său, se ridică la Fiorenţa fanaticul dominican care se simţea chemat să silească la ispăşire lumea acea păcătoasă. In acest scop, mijloacele erau pe jumătate politice; el vedea primejduită libertatea oraşului — şi când ataca în public păgânismul aceluia care domnea acolo în taină ca un prinţ, chemarea lui nu era numai a unui moralist. Pe-atunci, Michel-Angelo, pierdut printre miile de oameni dela San Marco, putea să asculte dimineaţa pe uimitorul călugăr; la prânz, la la masa lui Lorenzo, asculta critici şi parodii, uneori poate şi grave controverse. Străvechea luptă dintre credinţă şi înţelepciune, dintre Dumnezeu şi lume, dintre datorie şi plăcere — luptă aprinsă, însufleţită din nou în fiecare epocă, se desfăşura ca un spectacol în văzul şi auzul tânărului artist; tot mai înflăcărată în fiecare lună, tot mai turburătoare cu fiecare predică, lupta aceasta era menită să sdruncine inima simţitoare a unui asemenea adolescent. Aşi dar, frumuseţea trupească era cu adevărat un păcat ? Lumea plină de imagini a lui Platon nu era decât o amăgire, o zadarnică seducţie? Nimic nu avea rost şi preţuire decât credinţa în Mântuitor ? Şi arta — precum cerea ameninţător călugărul — trebuia să se consacre numai madonelor voalate, renunţând să mai redea frumuseţea trupului omenesc ?

Şi când întreba pe mentorul său Polizian, poate chiar şi pe Lorenzo, el nu putea nădăjdui vreun răspuns limpede: pentru spirite atât de luminate, nu exista alegere, hotărîre detinitivă. Ambele concepţii li se păreau adevărate— şi străduinţa întregii lor vieţi era aceea de a împăca ccle doua lumi. Dar credinţa adolescentului în antichitatea greacă fusese sdrunci- nată; o întrebare, ce nu putea fi niciodată pe deplin dezlegata, impovără de-acum înainte spiritul şi mâna lui, înainte ca ele să se fi înălţat spre libertatea de creare. Ca şi cum ar fi auzit de departe tunetul judecăţii de apoi, îşi pierdu inocenta, credinţa sa simplă de artist plastic, şi trebui sa-si cucerească din nou, prin luptă, credinţa In frumuseţe, după ce buzele elocvente ale calugarului au defăimat-o şi după ce pumnul camaradului brutal a sfărâmat-o pe propriul său chip.

Lorenzo se vestejea; puterea lui scădea. Cuvântările masive, fulgeratoare, ale lui Savonaro a, mulţimea ce se îngrămădea să asculte pe acest judecator al său, nereuşita afacerilor, a mai dor sale proiecte, suferinţa crescândă a trupului său, toate acestea îl covârşeau, îi striveau şi sufletul şi viaţa. Când se simţi aproape de moarte, chemă la căpătâiul său pe călugăr. Nu se ştie dacă acesta a acordat absoluţiunea, pe care i-o ceruse Lorenzo; se crede însă că Savonarola ceruse muribundului libertatea Florenţei ş: n'o obţinuse. E posibil că Michel-Angelo, pe atunci în vârstă de 17 ani, să fi fost de faţă. Mult mai târziu, va expune chiar el ceea ce a resimţit atunci. Ceea ce e sigur, e că el se reîntoarse repede la casa părintească, îndată după moartea ocrotitorului său şi, ca fulgerat, rămase câteva zile într'o stare de prostraţie.

Nu trecu mult, şi tiii lui Lorenzo îl Invită să se înapoieze, îl atrag iarăşi la masa oaspeţilor. Nestânjeniţi, tinerii trăiesc acum în luxul moştenit dela părinţi. Şi Giulio, fiul mai mic al lui Lorenzo, se află din nou acolo; are exact aceeaşi vârstă ca şi Michel-Angelo; va ajunge odată unul din papii cei mai puternici şi va avea o influenţă însemnată în viaţa camaradului său de azi. Insă Piero, noul stăpân al casei, nu e decât un biet moştenitor, un incapabil care nu se tăleşte cu tânărul artist mai mult decât cu curierul său spaniol — şi ceea ce îl amuză mai mult e doar o statue de zăpadă pe care i-o face sculptorul într'o aspră zi de iarnă. Dar oamenii remarcă şi un crucifix de lemn, pe care tânărul Buonarotti îl expune pe altarul dela Santo Spirito. Ca mulţumire, prior-ul îi rezervă o încăpere a mănăstirii şi, din când în când, îi dă un cadavru ca să studieze: fapt simbolic pentru acele vremuri, când artistul taie în lemn imaginea Crucificatului, căpătând însă leşuri dela preot ca să modeleze după ele trupuri goale, păgâneşti. Acesta e aproape singurul mijloc al lui Michel Angelo de a studia braţe, picioare, mâini; rareori are prilejul să deseneze atitudini şi mişcări după modele vii.

Nu era nicidecum sigur că va putea continua asemenea studii, căci predicile de pocăinţă ale lui Savonarola aveau acum o influenţă cu mult mai profundă, de când dispăruse înţeleaptă prudenţă a lui Lorenzo, înlocuită cu uşurinţa şi gălăgioasa nepăsare a fiului său. Florenţa, totdeauna prea puţin dispusă să dea ascultare unui prinţ incapabil, vedea în regele Carol al Franţei un fel de liberator; cu cât se apropia acesta cu armatele sale, cu atât devenea mai apăsătoare atmosfera din jurul Medicisilor. Prietenii lor începură să se despartă, să se depărteze de ei cu încetuL Ce avea să facă Michel-Angelo? Firea sa mândră nu se învoia cu trădarea; simţea recunoştinţă numai faţă de Lorenzo, nu şi faţă de fiul acestuia; politica nu-l atrăgea de loc, căci ceea ce-l împingea înainte era numai dorinţa de a plăsmui, de a creea. Dar ce vor deveni artiştii dacă mecenii ar ti izgoniţi şi dacă mulţimea fanatizată, cuprinsă de beţia pocăinţei, ar distruge statuile şi tablourile ? Â fost crescut de un Medicis; primele sale încercări le făcuse din îndemnul lui şi pentru el: totul trebuia să-i atragă spre această casă a frumuseţii şi artei — iar călugărul prea zelos nu putea decât să-i desguste.

Totuşi, sufletul său simţitor, frământat, vedea cu luciditatea tinereţii decadenţa acelei lumi estetice şi, totodată, raţiunea sa trebuia să-şi dea seama cât de nebunesc era să se ţină de acei meniţi să piară. In această dilemă, el făcu ceea ce a făcut de atâtea ori artistul când se afla la strâmtoare: evită să ia o hotărîre şi fugi. Un cântăreţ din lăută, pe care îl cunoscuse la curtea lui Lorenzo, veni într'o zi la dânsul, plin de frică: spiritul lui Lorenzo îi apăruse noaptea trecută, pe jumătate gol şi poruncise să spună fiului său că va fi izgonit în curând din Florenţa şi că nu se va mai reîntoarce vreodată. Dar pentrucă omul nu cuteza să-i prevină pe Piero, fantoma mortului i se arătă iarăşi şi îl lovi... Acum, îndemnat de amicul său, visătorul îndrăsneşte să se înfăţişeze înaintea urmaşului Medicisilor; însă acesta îşi bate joc de el şi, pe deasupra, îl pedepseşte. Dar Michel-Angelo, impresiona t de atâtea prevestiri şoptite în juru-i, transmise tot mai departe

*

dela unul la altul, consideră

avertismentul dat prin cântăreţul din lăută ca o împlinire a profeţiei făcută de călugări; şi deoarece vede că se apropie prăbuşirea Medicisilor, lângă care trăise atâta vreme în strânsă legătură, el se înţelege cu doi prieteni şi îşi ia picioarele la spinare, două zile după povestea aceea cu stafii. Abia soseşte la Bologna, şi iată că totul se împlineşte: Piero Medicis e nevoit să fugă, regele Carol intră ca liberator în Florenţa, care devine iarăşi republică (numai de formă, căci niciodată nu fusese o republică adevărată), şi Soderini, un burghez cu mari merite, ajunge pe viaţă cap al Statului.

Fugarul e adânc impresionat de aceste evenimente ; el are să mulţumească spiritului său ocrotitor că a fugit la timp. Totodată, se întări într'însul credinţa în semne şi prevestiri. Inima acestui tânăr de 19 ani bătea pentru libertate; decadenţa morală şi intelectuală a protectorilor săi, precum şi apariţia lui Lorenzo, îi înlesniră de astădată să ia o hotărîre. Nu bănuia însă de câteori va avea să aleagă între Florenţa şi familia Medicis...

La Bologna, mândria şi talentul său îl pun din nou în situaţii complicate. Fiecărui străin care intră în oraş trebue să i se aplice o pecetie roşie pe unghia degetului mare; dar orgoliosul Buonarotti nu se împacă cu ideea de a purta acest semn de sclavie. E reţinut atunci la vamă împreună cu însoţitorii Iui, până ce e eliberat, numai el, de un gentilom care-l duce la palatul său. Uimitoare întâmplare. Deoarece nu produsese încă nimic şi se afla acolo, fugar, aproape fără niciun ban şi desfigurat de pumnul uriaşului. Şi totuşi forţa tinereţii sale, poate şi personalitatea sa, trebue să fi fost atât de vădită, atât de sugestivă, încât un străin care trece pe-acolo îl salvează şi îl ia acasă la dânsul. Acolo ci-

 teşte gazdei, seara, în dialectul său toscan, din Dante şi Petrarca, şi chiar din Boccacio, până ce ascultătorul adoarme. Tânărul rămâne la a doilea Mecena al său. La catedrală se afla un mormânt celebru; Michel-Angelo se apucă să dăltuiască o figură pe care maestrul, mort de curând, n'o mai terminase. Era un înger care poartă o făclie.

Când e gata cu lucrul, toată lumea aleargă să vadă opera străinului— şi s'o laude; curând însă, artiştii oraşului sunt plini de pizmă şi necaz împotriva acestui venetic care cutează să-i întreacă. Pentru a doua oară această inimă tânără are de îndurat ura camarazilor, numai pentrucă mâna sa e binecuvântată. Pentru a doua oară fuge dela binefăcătorul său, de frica oamenilor — şi se reîntoarce în patrie, un an după ce fugise de-acolo. Şi ce găseşte la Florenţa ? Cetăţenii sunt liberi, dar arta e dispreţuită. Găseşte ţ>e tatăl său, dar niciun protector. Grădina dela San Marco, însufleţită altădată de statui de marmoră, e acum pustiită. Sin-

Surul care îi comandă o lucrare, e şi de astă- ată un Medicis, un văr al celorlalţi; face pentru dânsul un sfânt, pe tânărul Ioan cu fagurele de miere în mâini: e atât de gingaş în goliciunea lui, încât se pare că ar putea fi sfărâmat de suflarea vântului. Şi în atmosfera aceea stârnită de zelosul călugăr, printre cântece funebre, procesiuni şi requiemuri care au izgonit toate dansurile şi mascaradele veselei Florenţe, lucrează tânărul sculptor: el dăltueşte în piatră un mic Cupidon adormit, atât de păgânesc — încât artistul e sfătuit să i dea artificial un aspect vechiu, precum făcuse altădată cu de-senul pe care-l afumase, şi să-şi vândă opera cu preţ mai mare, ca o antichitate. înadevăr, negustorul din Roma cade în cursă ; îi trimite

3o de ducaţi şi vinde statuia cu 200 de ducaţi, unui cardinal.

Când afacerea aceasta începe să fie cunoscută, cardinalul trimite la Florenţa pe un om de încredere; acesta adună pe câţiva sculptori tineri, făcându-i să aducă şi lucrările lor, caşicum vroia să Ie cumpere pentru Roma. Michel-Angelo nu aduce nimic, dar desenează sub ochii străinului, pe o bucată de hârtie, o mână omenească. Străinul rămâne uimit de plasticitatea desenului şi întreabă apoi pe artist ce lucrări are; acesta le enumără pe toate, fără să omită Cupidonul. Trimisul descoperă astfel înşelăciunea şi pofteşte pe talentatul imitator să-i urmeze. Nimic nu-l reţine pe Michel Angelo; Roma îl atrage şi, pe deasupra, nădăjdueşte să smulgă negustorului diferenţa de 170 de ducaţi.

Astfel, la 21 de ani, Mich'el-Angelo porneşte pentru întâia oară la Roma, pe temeiul unui fals genial, invitat în casa unui prinţ al Bisericii, pe care nu-l cunoaşte — şi neavând niciun contract, momit doar de vorbe frumoase.

IV

Era în 1496. Roma aparţinea familiei Borgia. Pentru întâia oară un papă şi-a instalat în juru-i copiii, în văzul lumii—şi copiii aceştia făceau tot ce vroiau. Tocmai atunci circula prin oraş svonul că Caesar, al doilea fiu al papei, ar fi pus ca fratele său mai mare să fie aruncat în Tibru; părea demn de crezare şi svonul că sora sa, Lucrezia, îi era amantă. El sili pe tatăl său să-i ridice la rangul de cardinal; curând după aceasta, plecă în provincia Romagna cu scopul de a uni întreaga Italie sub puterea dinastiei Borgia. Papa Alexandru, un septuagenar, pă-

 rea că întinereşte în fiecare an; cele mai frumoase femei erau ale lui; pe un perete al Vaticanului, blonda sa amantă a fost pictată, din ordinul său, ca Madonă. Roma era plină de serbări şi omoruri, de temniţe, otravă şi destrăbălare, când Michel-Angelo privi pentru întâia oară oraşul acesta cu ochii săi cam mici dar pătrunzători.

Când compară palatul lui Riario, noul său protector, cu acela al Medicisilor, totul trebuia să-i uimească. Dar multe alte lucruri îl desa- măgiră. Şi aci era un centru de înaltă cultură, fără să fie însă hotărîtoare în marele joc al vieţii; Christ rămânea şi aci în umbră, însă niciun Platon nu domina în lumina zilei. In locul acelei subtile muzici a spiritelor libere şi a operelor de artă, dela Florenţa, stăruiau aci, ameninţătoare, tot felul de proecte şi intreprinderi. Exista acolo o viaţă artistică; curgeau banii şi comenzile nu mai conteneau, însă comenzile acestea erau căutate cu febrilitate şi executate tot astfel, mai mult în stil mare, grandios, mai mult pentru aparenţă decât în profunzime. Era ritmul de viaţă al unui mare oraş, al unei metropole. Timp de cinci ani cât rămase acolo, tânărul florentin trăi printre puternicii şi capricioşii stăpâni, printre intrigile artiştilor, luând parte la cursa de întrecere a tuturor — pentru succes, pentru glorie.

Aceasta începu cu două desamăgiri. Negustorul fusese nevoit să ia înapoi Cupidonul adormit; îl revându în altă parte, însă nu mai dădu nimic artistului. Cardinalul nu se mai interesă de el, lâsându-1 să lucreze într'un colţ al palatului său; dar bărbierul său care, în ore libere, se ocupa şi el cu pictura la Tempera, îl puse pe Michel-Angelo să-i deseneze un Sf. Francisc, ca model. Când, după un an de za-

darnică aşteptare, părăsi pe cardinal, artistul 5ăsi un protector mai bun într'un bancher, acopo Galii, care comandă pentru casa lui un Bacchus şi un Cupidon.

Totuşi, după doi ani, la vârsta de douăzeci şi trei de ani, el izbuti printre mulţi concurenţi să semneze un contract promiţător de onoruri şi bani; contractul acesta putea să-i statornicească faima, căci obţinu comanda unei Pietâ pentru Sfântul Petru. Se puse curajos la lucru, plin de sentimentul răspunderii; scria chiar în contract că opera trebue să fie astfel executată, încât „niciun maestru în viaţă n'ar putea face una mai bună". Ceea ce făuri el, era ceva revoluţionar. Un Christ mort, redat după un cadavru, zace gol, extrem de slab şi de jalnic, întins deacurmezişul peste genunchii unei femei tinere, foarte frumoasă şi robustă, învăluită toată în falduri. Genunchii ei puternici, energia impresionantă cu care susţine pe omul acela gol, evocă cu atât mai puţin ideia de maternitate, mai ales că el pare mai în vârstă decât dânsa. Misterul zămislirii oamenilor de către femei apare aci ca o înspăimântătoare fatalitate.

Când sculptura cea nouă fu expusă, aproape toată Roma alergă s'o vadă; unii o lăudau, alţii o priveau uimiţi; mulţi o criticau, susţinând că Madona ar fi prea frumoasă. Unuia dintre aceştia, Michel Angelo îi replică: „Oare nu ştii că femeile caste îşi păstrează mult mai bine frăgezimea decât acelea care nu mai sunt caste? Şi cu atât mai mult o femeie care nu resimţise vieodată cea mai mică dorinţă şi, pe lângă toate, fusese transfigurată de graţia divină! La fiu însă, trebuia să se vădească contrariul... căci el îndurase tot ce e omenesc, afară de păcat... De aceea am făcut pe mama atât de tânără, iar pe fiu atât de bătrân, aşa cum era*. Michel-Angelo dovedi de pe atunci că se pricepea să dea o interpretare religioasă simţămintelor şi viziunilor sale estetice; şi, mai târziu cu jumătate secol, el avea să picteze subiectele biblice într'un fel care punea la grea încercare înaltele feţe bisericeşti. Totuşi, fiecare din operele sale, chiar acelea din anii săi turburi, nu sunt deloc deplasate într'o biserică; o anumită decenţă ţine totdeauna în cumpănă energia, ardoarea sa naturală.

Grupul acesta statuar, Christ şi Madona, ajunse repede celebru; era comparat cu sculpturile antice, socotite pe-atunci, mai mult ca oricând, ca măsura supremă a artei. Dar numele tânărului maestru fu umbrit de faima operei; într'o zi, el însuşi auzi pe nişte străini care lăudau noua Pietâ dela Sfântul Petru, atribuind-o unui sculptor din Milano. Atunci flacăra ambiţiei svâcni într'însul, pentru întâia oară; se duse seara la biserică şi rămase încuiat acolo toată noaptea, în întuneric, lângă opera sa; doar slabele pâlpâiri ale unei lumânări îşi aruncă restrângerile asupra marmorei şi a maestrului — care îşi gravează numele; Michel-Angelo Buonarotti. Douăzeci şi două de litere dăltueşte el, nu pe soclu ci pe panglica întinsă pieziş peste veşmântul Madonei, de parcă ar fi vrut să evidenţieze că e a lui. In aceeaşi vreme, un maestru german, de dincolo de Alpi, dela Nord, la mii de leghe depărtare, îşi înscria iniţialele pe hainele, pe sânul femeii sale, ca-şicum ar fi vrut s'o pecetluiască. El îşi marca tablourile cu: A. D. Acesta era Albrecht Diir- rer, care gusta viaţa din plin, se lăsa în voia ei, era însurat şi avea copii, călătorea prin ţări străine, la Sud şi la Apus — şi, de îndată ce

termina un tablou, îl semna, ca să şi-i asigure pentru toată viitorimea.

Michel-Angelo n'a mai semnat niciodată o operă terminată. Lucrând singur, aproape că nu are o şcoală a sa. De-acum înainte, făureşte necontenit, scoţând forme şi figuri din piatră, fără nume, fără dată, fără model. Ca şi operele din faţa sa, el trăia despărţit de lume, închis în sine, într'o stare de adâncă tristeţă şi de iluminare. A scris odată, dela Roma, celor de acasă: „Nu am niciun prieten, nu mi trebue niciunul şi nici nu vreau să am vreunul".

V

Când reveni acasă, la douăzeci şi şase de ani, Florenţa îl primi ca pe un artist celebru. O comandă mare îi şi parveni din Siena: cardinalul Piccolomini îi ceru să execute cincisprezece statui în mărime naturală pentru capela famdiei sale; sculptorul promise să le predea în trei ani. Acesta era primul dintre acele contracte uriaşe pe care Michel Angelo le încheia cu entuziasm şi cu multă cutezanţă, ca să le rupă pe urmă într'un acces de descurajare şi oboseală. Un mare senior, de cele mai multe ori un prinţ al bisericii, se obliga să-i dea bani pentru marmoră, ca să poată executa în linişte şi în proporţii grandioase imaginile pe care le visa ca un iluminat. Marmoră, blocuri întregi de marmoră! Să caute piatra, s'o pipăie, s'o transporte la el cu căruţa şi corabia, ca s'o supună mâinii sale meştere — aceasta îi plăcea mai presus de toate. Căci imaginaţia sa îmbelşugată ca un izvor nu-şi găsea satisfacţie decât în mase enorme, în şiruri întregi de oameni de piatră. Nu se gândea că în acele vremuri pu-

terea se destrăma repede, că banii dispăreau pe nesimţite ca şi ţelurile; şi mai puţin se gândea că el însuşi putea înlătura un proect, înlocuin- du-l lesne cu altul. Chiar acum avea să se convingă de aceasta, prin proprie experienţă.

De patruzeci de ani dormea, părăsit în curtea şantierului unde se înălţa Domul, un măreţ bloc de marmoră pe care un artist începuse să-i dăltuiască, încercând să execute statuia unui profet, comandată de breasla ţesătorilor Aceştia îl întreabă acum pe Michel-Angelo dacă n'ar avea poftă să ia în primire blocul. Piatra aceea albă ce zace în aşteptare, nu trebuia oare să-i atragă ca o femeie adormită ? Şi, în dorinţa lui de a zămisli, de a făuri dintr'însa o posteritate, nu era firesc să uite tot ce făgăduise abia ieri? Departe e Siena! Şi cine e acel Piccolomini! Marmora se află acolo, în faţa lui — şi aci, lângă dânsul, e dalta. Se poate folosi de ceea ce începuse celălalt pe vremuri; breasla îi lasă toată libertatea în ce priveşte alegerea subiectului. Şi astfel, el acceptă.

In ziua când se urcă pe schelă, se şi puse la lucru. Atât de mult se încredea tinereţea sa în propriu-i talent, încât îi era deajuns un mic model de ceară. Pe lângă aceasta, îşi potrivi atât de bine măsurile date, încât creştetul statuii atingea vârful blocului. Maestrul închise şantierul, nu lăsă pe nimeni înăuntru; lucra singur. Câte odată adormea seara lângă bloc; se trezea devreme, se freca la ochi şi lucra mai departe. Când opera fu terminată, trecuseră doi ani şi jumătate din cei trei pe care făgăduise să-i consacre cardinalului de Siena.

Uimit, tot oraşul alergă să contemple uriaşul. Era înadevăr un uriaş, înalt de nouă coţi — şi aşa fu numit din prima zi, cu toate că maestrul îi dăduse numele de David, pe care oricine şi-i în-

chipme mic de stat. Dar imaginaţia lui Michel- Angelo frânge orice tipar tradiţional care îl stânjeneşte: el se avântă dincolo de norme,
spre forme ce depăşesc limitele obişnuite. Ceea ce văzuse el întâi, cu ochii minţii, era un Da- vid biblic, eroul-copil care ţine piatra în mâna dreaptă şi îşi ia de pe umăr praştia, cu stânga. Şi iată 1 acum acolo, ieşit din blocul de marmoră, gol, atletic, plin de putere şi totuşi cu înfăţişare nevinovată; priveşte în depărtare, cu ager ochiu de vânător care îşi pândeşte duşmanul ; dar sub nasul mare, gura mică vădeşte o expresie oarecum desabuzată. Nu avea nimic caracteristic operelor antice, dar faima acestei statui se răspândi repede în Italia. Se spunea că întrece toate operele antichităţii.

Uimiţi stăteau în faţa acestui uriaş şi marii artişti din Florenţa, invitaţi de consiliu să se sfătuiască asupra

locului unde trebuia expus. Insă şi cei care îl lăudau erau plini de invidie. Se aflau acolo Lippi, Credi, Perugino şi prieteni din tinereţe ai maestrului: o întreagă falangă de potrivnici. Se luă hotărîrea ca uriaşul să fie aşezat ca un simbol în faţa Signoriei. A trebuit să se aducă maşini grele; transportul dură patru zile; în fiecare noapte, ceilalţi artişti, strânşi într'o gaşcă duşmănoasă, încercară atentate contra uriaşului de marmoră, pe care numai garda oraşului ştiu să-i păzească. Instalarea lui pe locul ales fu un mare eveniment; chiar cu zeci de ani mai târziu, tot se mai socotea după „anii dela instalarea uriaşului".

Printre artiştii chemaţi întâi să se consfă- tuiască la şantierul Domului, se afla unul care, prin nobila statură şi prin îmbrăcămintea i bogată, părea să fie un moştenitor dintr'o familie aleasă. Se înapoiase tocmai atunci în patrie, după o lipsă de optsprezece ani. Purtase de-

a8 parte gloria Florenţei, mai departe decât oricare altul — căci el era Leonardo da Vinci, pictorul şi constructorul fortăreţelor din Milano, cu totul deosebit de Michel-Angelo.

Pe când acesta, întunecat din fire, devenit neîncrezător din inimă rea, se închise în sine, trezind prin aceasta noui duşmănii, viril şi solitar, dârz şi înclinat spre asprime şi putere — celălalt, îmbrăcat în veşminte somptuoase, trăia înconjurat de tineri elevi, mereu preocupat de planuri şi nu dispreţuia societatea. Tot ce se ivea în sufletul şi cugetul lui Leonardo, pentru a se fixa apoi pe pânză, pe cartoane sau în lemn, avea trăsăturile discrete ale unei delicateţe de nepătruns. Nu pentrucă era mai în vârstă (avea atunci peste cincizeci de ani), Leonardo păstra o atitudine mai fermă faţă de viaţă; în fond, era mai romantic decât tânărul său confrate, mai puţin combativ, mai puţin pornit spre luptă. Era un spirit contemplativ, care se exercita în lumea artelor şi ştiinţelor; când crea, îi era deajuns creionul sau pensula ca să redea cu uşoare trăsături contururile visate, lumea sa sensibilă şi totodată transcendentală. Michel-Angelo, sculptor înnăscut, care rămânea sculptor chiar când picta, îşi exprima într'un ritm sincopatic forţa sa întunecată şi aceea a personagiilor; cu fiecare operă nouă, el părea tot mai umbrit şi mai împovărat de gândurile sale tragice.

Totuşi, aceşti doi artişti, prin caracterul şi deci prin operele lor, se apropiau întrucâtva. La amândoi, sentimentul iubirii era de natură platonică î şi unuia şi celuilalt îi plăcea să redea înfăţişarea adolescenţilor frumoşi; amândoi şi-au trăit toată viaţa departe de femei. Dar tinerii sculptaţi de Michel-Angelo erau mai virili, iar figurile lui de femei mai feminine decât la

Leonardo. Acesta ştia să armonizeze cele două sexe, de parcă firea sa conciliantă şi mlădioasă, vroja să atenueze contrastele naturale — pe când Michel-Angelo le scotea mereu în evidenţă, afirmând astfel substratul tragic al lumii şi concepţiilor sale. „Fortuna" lui Michel-Angelo e purtată şi ea de o roată, dar nu zâmbeşte; el nu poate făuri o operă surâzătoare, după cum nu ne putem închipui că chipul său sever ar putea surâde. Făpturile lui Leonardo zâmbesc însă, aproape toate. Numai în caricatură, acolo unde au depăşit natura, cei doi maeştri s'au întâlnit ca desenatori. Mi: hei-Angelo începuse, când era încă băiat, cu acea mască grotescă din grădina Medicisilor; şi de astădată, precum şi în tot cursul vieţii, el avea să stăruie în studiul mimicei, desenând expresii exagerate până la grimasă şi desfigurare ; au rămas dela el nişte foi cu măşti lucrate în sepia şi un studiu al nebuniei furioase, desenat cu cretă, care pot fi comparate cu foile lui Leonardo.

Curând, maestrul cel tânăr avea să se ia la întrecere cu cel bătrân. Doi pereţi goi, unul în faţa celuilalt, din sala cea mare a Signoriei, trebuiau să fie pictaţi de către doi cetăţeni ai oraşului. Era pe vremea instalării uriaşului, când Leonardo, reîntors acasă, primi din partea oraşului însărcinarea de a picta unul din panouri. Michel-Angelo nu pictase aproape nimic până atunci; singurul său tablou, reprezentând Sfânta Familie, trebuia să pară oricărui cunoscător visul unui sculptor. Cele trei personagii de-acolo, cu muşchii uimitor de desvoltaţi, se apleacă unul spre altul, se învălmăşesc — pe când în planul din fund cinci tineri goi, cuprin- zându-se, desvăluindu se, cercetându-se

unii pe alţii, par că se joacă laolaltă. Dar faima „Uriaşului" era atât de mare încât, după trei luni dela instalarea lui, i se încredinţă lui Michel- Angelo al doilea panou dela primărie.

In această concurenţă, amândoi resimt unul faţă de celălalt o aversiune, o neîncredere de neînlăturat. Un alt artist i-a descris, aşa cum i-a văzut când s'au întâlnit odată la Santa Trinitâ. Cineva îl întrebă pe Michel-Angelo despre un pasaj din Dante; şi pentrucă tocmai atunci trecu pe-acolo Leonardo, sculptorul îl chemă şi îi spuse în batjocură : .Explică tu versul acesta ! Ai făcut doar macheta unui cal de bronz, cu toate că n'ai izbutit pe urmă să-i torni. Claponii aceia din Milano aveau însă prea multă încredere în tine 1" Se poate ca întâmplarea să fie adevărată, dar e sigur că Leonardo nu dădu atunci niciun răspuns. Sigur e şi faptul că fiecare ascundea cu grijă cartoanele cu schiţe pentru panou, ca să nu le vadă celălalt.

Amândoi au zugrăvit scene din bătăliile victorioase ale Florentinilor: Leonardo alesese o sccnă din lupta dela Anghiari, ca să poată înfăţişa cavaleri şi cai amestecaţi laolaltă, într'un strâns vălmăşag. Michel-Angelo pictă nişte soldaţi care se scăldau în Arno, într'o zi caldă de vară; surprinşi de Pisani, ei se năpustesc în poziţie de apărare. Artistul avea şi de astă dată prilej să redea o mulţime de bărbaţi tineri şi goi, ale căror mişcări îl preocupau cu deosebire. înainte de a executa panourile, cartoanele cu schiţe fură expuse — şi cetăţenii, dar mai cu seamă artiştii tineri, se disputară cu vehemenţă. Dacă ambii maeştri ar fi ajuns să execute proectele lor, o întreagă generaţie de pictori ar fi avut multe de învăţat din panourile acelea.

Dar n'a fost aşa. Leonardo, obişnuit să se exercite în toate, fără să termine însă, rămase

ia desenurile sale; nemulţumit, îşi părăsi patria şi plecă în Franţa. Michel-Angelo, al cărui uriaş îl făcu celebru în toată Italia, se pomeni despărţit de noua sa lucrare, fiind chemat la Roma. Borgia pieri, înnăbuşit de propria sa otravă. Un nou papă fusese ales. San Gallo, cel mai mare arhitect al papilor, îi atrase atenţia asupra aceluia care făurise uriaşul de piatră.

Chemarea aceasta la Roma covârşi toate dorinţele şi datoriile lui Michel-Angeio. E adevărat că reînnoise de curând, printr'un alt contract, obligaţiile ce şi le luase faţă de cardinalul de Siena; încheiase şi un contract pe temeiul căruia avea să sculpteze 12 apostoli pentru Domul din Florenţa, în curs de *12* ani. Dar acum îl cheamă papa. Sculptorul e atras de perspective vaste, de posibilităţile cele mai mari; uită deci comenzile date de personagii mai mărunte, sau le amână pentru mai târziu. Se grăbeşte să răspundă chemării: aleargă spre steaua ce străluceşte înaintea lui.

Şi astfel, la treizeci de ani,. Michel-Angelo revine în capitala lumii, însă de astă dată cu proectele cele mai mareţe.

CAPITOLUL AL DOILEA SALA CEA MARE

I

Papa Julius al doilea, în vârstă de şaizeci de ani, cu o lungă barbă căruntă, apăru în faţa lumii ca un om dârz, plin de vitalitate şi energie, cu privire poruncitoare. Spirit dominator, căruia nimic nu-i părea oprit, stăpân pe toate mijloacele, liălrAiml nceHta cutezător, violent, lipsit <l<* oricc milă şi îndurare, era un războinic în veşminte sacerdotale. A izbutit să fie ales prin viclenii şi

făgădueli, păcălind până şi pe şiretu
Îi isteţul Caesar Borgia. Dar el nu vroia să ucreze, ca predecesorii săi, pentru puterea şi bogăţia fiilor şi nepoţilor; vroia înadevăr să înalţe Biserica în toată măreţia ei — şi tot ce întreprinde acum cu mare zor, era subordonat acestui ţel. Acest papă porni la luptă, fiind propriul său comandant.

Se pricepea şi în artă sau, cel puţin, îşi dădea seama în ce măsură arta ar putea servi puterea; şi, în această privinţă, el căuta să satisfacă interesul său personal. Gloria marilor fapte piere în cele din urmă: cine mai vorbea despre papii din vremuri mai vechi ? Insă monumentele rămân; numai un artist putea să perpetueze

 chipul şi numele unui îndrumător, al unui şef puternic şi biruitor. Să înalţe un mormânt la Sfântul Petru, propriul său mormânt — mai grandios decât orice alt monument care a adăpostit vreodată rămăşiţele unui erou sau profet
— aceasta era calea gloriei nemuritoare. Toţi artiştii se adunau în jurul acestui om, mereu preocupat de asemenea proecte.

Cel mai iscusit dintre toţi era Bramante, mare prin talent pe cât era de primejdios prin caracterul său; el sugeră papei să reclădească în stil mare strana dela Sfântul Petru, unde avea să se înalţe pe urmă şi mormântul. Venea mereu cu idei şi propuneri noui; născocea neobosit la planuri, ducea o viaţă largă şi avea ţeluri îndrăsneţe; plin de bani, dar mai deseori covârşit de datorii, el era un constructor prompt, intrepid, foarte potrivit pentru acest papă. Toată firea sa trebuia să se răsvrătească atunci când se văzu întâia oară, la Vatican, faţă'n faţă cu tânărul Florentin.

Ceea ce îl atrase pe Julius II spre Michel- Angelo, era faima „Uriaşului": papa şi artistul visau amândoi lucruri mari ce depăşeau cu mult măsura realizărilor obişnuite — şi aceasta îi apropia unul de altul. S'au înţeles imediat în privinţa unui edificiu cu două etaje care avea să servească mai târziu ca mormânt al papei; acest edificiu va fi înălţat chiar în strana cea nouă a Sfântului Petru. Michel-Angelo desenă planurile acestei opere: aşezate în trei şiruri suprapuse, peste patruzeci de figuri în mărime mai mare decât cea naturală aveau să stea de veghe în jurul mormântului marelui papă : bărbaţi împlătoşaţi, biruitori sau înlănţuiţi ca sclavii, tineri goi—simboluri ale artei — cari mor odată cu papa; apoi construcţia superioară ce va cuprinde sicriul, având la fiecare colţ câte două

statui colosale, printre care Moise şi Pavel; iar deasupra alte sculpturi, genii care simbolizează cerul şi pământul. In faţa acestor schiţe, inima iute svâcnitoare a bătrânului pontif se însufleţea şi mai mult, deşi toate aceste proecte se refereau la moartea lui. Şi, om practic cum era, el întrebă îndată: „Cât vor costa toate astea?"

„O sută de inii de scuzi", spuse maestrul care stătea în faţa lui şi se gândea că e mai Iii ne să ceară mai mult decât prea puţin.

„Să spunem două sute de mii! Du te şi începe !" Prin acest răspuns, pe care mulţi îl socot autentic, papa a dovedit cât de vastă şi nestânjenită e hotărîrea sa. Şi un geniu de treizeci de ani nu putea dori atunci ceva mai măreţ.

El porni neîntârziat la Carrara, unde căută şi cumpără marmoră pentru o mie de ducaţi. Rămase acolo o jumătate an. In fiecare bloc pe care-l alegea, vedea dormind una din cele patruzeci de figuri proectate. Da, mâinile vrăjitorului nu puteau să aştepte: erau mereu atrase de materia aceea misterioasă — şi, stând şi umblând pe-acolo, el începu să dâltuiască primele contururi ale câtorva statui. într’o zi, când privea marea de pe ţărmul înalt şi stâncos, îşi aminti de muntele căruia Alexandru vroia să-i dea forma unui gigant: da, ar vrea să rivalizeze cu cei vechi! Şi se gândeşte să cioplească o statuie uriaşă dintr’un bloc care se înalţă deasupra mării şi care să rămână ca un semn pentru corăbieri, vizibil de departe. Mai târziu, când va avea timp, va încerca să facă aceasta. Şi rămâne până toamna în munţii aceştia stâncoşi, împreună cu doi servitori şi un catâr, împresurat de chipuri pe care nimeni nu le vede, stând de vorbă cu genii şi profeţi pe

care nimeni nu-i aude, în ajunul unei măreţe epoci din viaţa sa, ce-i apare ca în vis, plină de opere şi biruinţi. Soarta îi mai rezervă şaizeci de ani lui Michel-Angelo, dar vara aceasta va rămâne cea mai fericită din existenţa sa.

In timpul iernii, blocurile de marmoră, albe şi fără formă, zăceau în piaţa Sf. Petru; oamenii veneau, priveau — şi râdeau; de douăsprezece veacuri nu s'a mai întâmplat aşa ceva la Roma. S'a înjghebat o casă pentru Michel-Angelo, chiar în piaţă, iar pentru papă s'a făcut o galerie ce ducea dela Vatican până la şantier — atât de mare era nerăbdarea lui, la fel cu a sculptorului. „De-ar sosi odată blocurile mele", scrie acesta din urmă fratelui său, căci mai lipseau multe. «Dar am un mare ghinion de când m'am întors; n'am avut vreme frumoasă nici măcar două zile. De curând am fost surprinşi de sosirea unei bărci cu marmoră, care era cât pe ce să se scufunde din cauza vântului rău; dar când am izbutit s'o descarc, Tibrul crescu mare şi inundă totul, aşa că încă n'am putut începe ceva". El îşi cunoaşte materialul căruia îi dă formă şi toată viaţa are să aibă de luptat cu pietrari şi căruţaşi, cu grinzi şi cu tot felul de mijloace de transport, cu drumuri, cu fluvii şi macarale — dacă nu şi contra marilor seniori care îi dădeau comenzi.

De astă dată, el însuşi e un stăpân capricios. Bramante vede cu ochi răi blocurile imense; simte dinainte că are de a face cu un concurent şi, cu firea sa mlădioasă, vicleană, îi este mai uşor să-i câştige pe schimbăciosul papă, mult mai uşor decât lui Michel-Angelo, aspru şi mândru şi greu de fasonat — precum e marmora sub mâinile lui. Bramante, rivalul, are lângă el şi de partea sa pe un tânăr fermecător, care cucerise chiar atunci Roma prin arta-i desăvârşită : acesta e prietenul său, Raffael de Urbino, care avea să devină curând celebru în toată Italia şi căruia, pe cât se pare, nimic nu-i rezistă. Aliat cu Raffael şi cu un cerc de artişti romani, Bramante îndreaptă cu iscusinţă preocupările lui Julius II spre o operă şi mai mă reaţă, prin care el însuşi îşi va putea evidenţia darurile de arhitect Izbuteşte mai întâi să înlăture pe San Gallo. Spune stăpânului că e de rău augur să-şi clădească mormântul încă în timpul vieţii, să şi pregătească singur groapa...

Papa tresare, căci el vrea să trăiască! Insă Bramante continuă: să înalţe un templu în loc de mormânt, o biserică, cum nu s'a mai văzut în toată creştinătatea; să renoveze din temelii Sfântul Petru, în toată splendoarea: aceasta ar fi o operă demnă de puternicul Julius! Pe urmă, mormântul aceluia care a înălţat biserica va străluci în veşnică glorie, sub bolţile măreţe ale sacrei Încăperi !

Papu înţelege îndată. Se mai gândeşte, ezită să anuleze dintr'odată proectele precedente, de care s’a şi vorbit atât de mult; începe deci să descurajeze prin tot felul de meschinării pe omul pe care îl chemase: plăţile nu sunt făcute la timp; nu se mai duce la atelierul sculptorului, îl ţine la distanţă într’un mod politicos... Mult mai târziu, Michel-Angelo a scris: „Toată cearta ivită între papa Julius şi mine, a fost stârnită de ura lui Bramante şi a lui Ratfael de Urbino; aceştia I-au determinat să nu-şi construiască mormântul în timpul vieţii, ca să mă ruineze pe mine. In această privinţă, Raffael avea motive bune, căci însuşirile artistice pe care le poseda le-a dobândit dela mine". Aci, pizma şi mânia I-au făcut pe Michel-Angelo să exagereze niţeluş. Când a scris aceste rân-

duri, trecuseră treizeci de ani dela tragica afacere a mormântului — care întunecase jumătate din viata maestrului.

Pe-atunci, în acele săptămâni de primăvară (i5o6), când simţi că i se retrage favoarea papală şi îi lipseau mijloacele de lucru — când văzu că Bramante pregătea piatra fundamentală a noului dom — când spiritul său bănuitor presimţi cumplita lovitură ce i se pregătea, Michel- Angelo păli pentru a treia oară în faţa răutăţii şi perfidiei oamenilor. Oare nu era acum la fel ca altădată, când Ghirlandajo a rănit adânc sufletul băiatului, iar pumnul acelui pictor brutal a desfigurat chipul adolescentului ? Acum îl înşală stăpânul lumii, care îl despoaie de opera începută în munca febrilă a zilei, pregătită şi concepută în visurile obsedante ale nopţii. Mai era cu putinţă să evite primejdia?

„înadevăr — aşa relatează el într'o scrisoare din acele săptămâni—l-am auzit pe papa, Sâmbătă înainte de

Paşti, stând de vorbă la masă cu un giuvaergiu şi cu un maestru de ceremonii: nu vrea să mai dea un ban pentru pietre, nici pentru cele mari, nici pentru cele mici; şi aceasta m’a speriat foarte. Totuşi, înainte de a pleca, l-am rugat să-mi dea o parte din ce mi se cu-venea, ca să-mi continui lucrul. Sanctitatea sa mi-a spus să revin Luni. Am venit Luni, apoi Marţi şi Miercuri şi Joi“. Vmeri, maestrul se pomeneşte în anticameră cu un slujitor care-i spune:

„Am ordin să nu vă las să intraţi".

Un episcop care se află de faţă intervine: „Desigur că nu ştii cu cine vorbeşti".

„II cunosc. Dar am ordin şi trebue să ascult".

Atunci toată mândria Florentinului, reţinută de multă vreme şi mai cu seamă în toiul acestor săptămâni, izbucneşte năvalnică. El strigă tare în anticameră:

„Spune papei că dacă va avea nevoie de mine de acum înainte, va trebui să mă caute în altă parte!“

Aleargă acasă, porunceşte servitorilor să vândă Ia un telal toate lucrurile, reţine cai de poştă şi, două ore după ce se lăsase noaptea, părăseşte oraşul. Abia după ce trecuse dincolo, în ţara florentină unde nu-l putea atinge puterea papală, el se opreşte. Cinci curieri sunt trimişi în goană după dânsul; printr’un bilet scris de propria-i mână, papa îi cere să se înapoieze dacă vrea să evite disgraţia. Fugarul răspunde pe scurt, scuzându-se de formă, însă declară că nu se va reîntoarce niciodată. Pentru bunele şi credincioasele sale servicii, el n’a meritat să fie izgonit ca o slugă netrebnică. De vreme ce Sanctitatea Sa nu mai vrea să audă de mormânt, el <s deslegat de orice obligaţie şi poate să se angajeze oriunde, pentru altă lucrare.

Şi Michel-Angelo îşi continuă drumul spre Florenţa!

II

Ceea ce determină pe omul acesta solitar să înfrunte cu dârzenie trufia Sfântului Părinte, era mândria, orgoliul geniului conştient de sine. al mizantropului care ţine mai mult la libertatea sa, al aristocratului care îşi afirmă demnitatea. Sufletul său e stăpânit de acest sentiment. Se spune că unul din străbunii săi, venit la Florenţa în urmă cu a5o de ani, se trage din contele Canossa, iar acesta din împăratul Enric II. Şi anume, prin sora împăratului: aşa susţinea Michel-Angelo la bătrâneţe, sau poate că crezuse

Sg

aşa în tinereţe, deşi toate acestea nu erau decât legende. Ceea ce e sigur, e că bunicul său făcuse parte din Consiliu. Printre negustorii îmbogăţiţi, cari îl crescură, el trebuia, de bună seamă, să se mândrească cu o veche şi nobilă origine — şi orgoliul acesta sporea cu cât gloria numelui său se întindea tot mai departe.

In acele vremuri, când artistul era pe jumătate sclavul puternicului său mecena, un papă îl putea întemniţa în celulele boltite ale castelului Sf. înger, dacă fugea dela lucru. Dar aci e vorba de un artist care ştia să-şi apere onoarea, să-şi impună drepturile. Incă mai de mult, când trimise „Sfânta Familie” unui burghez care ceruse ceva lucrat de mâna lui, Michel- Angelo îi pretinse 70 de ducaţi pentru tabloul gata ambalat. Omul plăti numai 40 şi maestrul, indignat, îi trimise banii înapoi. Când cumpărătorul contemplă tabloul, îi oferi 70 de ducaţi, însă artistul ceru de două ori mai mult, numai pentrucă fusese jignit prin această lipsă de încredere.

Michel-Angelo, el însuşi, nu se încrede în nimeni. Oare lipsa de afecţiune din vremea copilăriei sau loviturile de care pătimiseră sufletul şi chipul său în anii adolescenţei, i-au înăsprit atât de mult inima? Neîncrederea sa în oameni, în necurmată luptă cu nobleţea înnăscută a geniului, se vădeşte de pe acum şi are să se arate şi mai târziu, în negocierile şi contractele sale — şi mai cu seamă în scrisorile prin care avertizează pe tatăl şi fraţii săi. Despre unul din ajutoarele sale, pe care I-a trimis acasă, el scrie: „După ce s'a plâns aci de mine, de sigur că va face la fel şi la Florenţa. Faceţi pe surzii, ca neguţătorii, pr^faceţi-vă că nici nu-l vedeţi şi cu asta aţi terminat". Unul dintre fraţii săi îi scrie odată că cineva vrea să-i dea 3ooo de ducaţi şi, pe lângă aceasta, o femeie’ „Iţi spun“, replică Michel Angelo, „că toate ofertele ce ţi s’au făcut se vor risipi ca fumul de îndată ce femeia îţi va cădea în braţe şi pe urmă te vei sătura până peste cap de dânsa

1“ Când cere să i se trimeată bani de-acasă, la Roma, el recomandă adeseori: fără paradă, totul cu discreţie! Dacă croitorul îi face un pieptar cam strâmt, el îşi închipuie îndată că omul vrea să-i fure. Nu vrea să primească dela nimeni cadouri, nu lasă pe nimeni să vadă operele la care lucrează; atelierul său e totdeauna încuiat. De aceea nici acum, nici mai târziu el nu suportă în juru-i elevi şi ajutoare; cu excepţia unei statui, şi-a terminat toate operele literalmente cu propriile sale mâini; şi totuşi, după ce-a împlinit o muncă atât de uriaşă, n'a. lăsat în urmă-i o avere mult mai mare dei’At a lui Leonardo, diletantul, savantul şi omul de lume.

Ceea ce îmboldeşte spiritul său filosofic, sunt motivele şi nu acţiunile — înşelăciunea şi înfumurarea, nu banii pierduţi. Odată, când un învăţăcel veni la dânsul din Florenţa şi stăpânul catârului ceru un ducat, el se exprimă astfel ; „ Aceasta m’a supărat mai mult decât dacă aş^ fi pierdut 25 de ducaţi: tatăl e vinovat, căci el a vrut să trimeată pe fiul său să călătorească în felul acesta foarte demn, pe un catâr. Mie nu mi s’a făcut atâta cinstei"

Şi totuşi, toată viaţa, el va consacra o parte din gândurile sale tatălui şi fraţilor, cari nu înţeleg nimic din preocupările lui; ei nu caută decât să-i jecmănească, să-i stoarcă până la moarte.

Tatăl îşi pierduse slujba odată cu izgonirea Medicisilor. Michel-Angelo îi scrie: „Crede-mă, am şi eu destule nevoi şi cheltuieli. Dar vă

voi trimite tot ce veţi cere dela mine, chiar ■de-aş trebui să mă vând ca sclav". Din respect fafă de acest părinte bătrân, care n'a izbutit în viaţă şi lâncezeşte în aşteptare, el — omul succeselor — se poartă ca un adevărat gentilom.

Acum s'a întâmplat să se certe iarăşi cu un elev, căci nimeni nu rămânea multă vreme la maestrul acesta incomod: el scrie în această privinţă tatălui său; „îmi place să mă blamezi, căci merit aceasta pentru păcatele şi faptele mele rele... Trebue să ştii totuşi că, în această chestie, n'am săvârşit nicio nedreptate". Şi lămureşte amănunţit toată întâmplarea.

Când îşi cumpără cu banii câştigaţi o bucată de pământ lângă Florenţa, dar fără să locuiască acolo, îndeamnă pe tatăl său să-i arendeze: „...şi cu renta şi ceea ce vă voi da eu, veţi putea trăi ca un senior". Bătrânul ia mai mult decât ii se oferă, din care cauză se ivesc uneori neînţelegeri. Fiul, cu acea dispoziţie schimbăcioasă a mizantropilor, se arată uneori umil, alteori plin de mândrie. Aşa sunt şi scrisorile lui. Nimeni nu are voie să se atingă de desenurile lui: „Nu mi-aţi răspuns în această privinţă. Se pare că nici nu citiţi scrisorile mele“. Deoarece e mereu vorba de bani — familia are nevoie şi el trebue să i dea — Michel-Angelo se exprimă uneori cu amărăciune, ca în aceste rânduri; „Trăiţi virtuoşi şi săraci, ca şi Christ, ca şi mine. Căci eu trăiesc mizerabil aci... şi nu-mi pasă de lume, îndurând cele mai mari osteneli, chinuit de mii de bănueli. Curând se vor împlini i5 ani de când n'am avut parte de o oră plăcută; am făcut totul ca să vă ajut şi niciodată n'aţi recunoscut aceasta. Dumnezeu să ne ierte pe toţi!"

Curând, deveni un tată pentru fraţii săi. Cel mai mare se făcuse dominican; dintre cei mai tineri, unul e soldat, doi sunt negustori. Acestora le dă tot el bani, ca să înjghebeze un comerţ de lână — iar dacă le merge rău, îi autoriză să se folosească de economiile sale depuse la administratorul spitalului. E însă nevoit să le scrie mereu: de ce nu-i dau veşti ? ei au doar mai mult timp decât dânsul. Dacă se întâmplă să fie la strâmtoare o călugăriţă, „care susţine că e mătuşa noastră", el trimite cinci ducaţi de aur; fraţii îi vor da numai patru şi jumătate, iar cu restul de jumătate ducat să cumpere pentru el lac de cea mai bună calitate. Ii îndeamnă să se informeze mai întâi, căci nu-i place scrisoarea ce-o primise: „de aceea stau la îndoială şi mă întreb dacă îndărătul călugăriţei nu se ascunde altcineva şi dacă totul nu e decât o mistificare".

Şi când unul dintre fraţi îşi puse în gând să trândăvească, să umble hoinar, să scrie versuri, Hă nu facă la urma urmelor nimic, el e nevoit «ă citeuHcă aceste rânduri pline de vehemenţă, din partea ilustrului frate : „Se spune că dacă faci bine unui om bun, îl faci şi mai bun; însă, dimpotrivă, binefacerile îl fac şi mai rău pe omul rău. Tu devii din ce în ce mai rău. Nu spun că eşti un om rău, un mizerabil, dar nu-mi place purtarea ta, nici mie, nici altora... Nu-ţi pot spune decât că nu posezi nimic în lume şi că ţi-am dat pâine din iubire faţă de Dumnezeu. Acum văd însă că nu eşti fratele meu, căci dacă ai fi cu adevărat, nu l-ai fi ameninţat pe tatăl meu. Eşti o bestie şi te voi trata ca pe o bestie.. Dacă mai aud ceva despre tine, fie şi cel mai mic lucru, atunci vin eu însumi... şi îţi v oi arăta eu,... de o să urli şi-o să plângi în hohote şi o să fii nevoit să recunoşti pe ce se bizue de fapt toată trufia ta... De 12 ani am dus-o din greu prin toată Italia, am îndurat

toate umilirile, am suportat toate lipsurile, mi-am frânt şi mi-am istovit trupul de atâta muncă, m'am expus miilor de primejdii, numai ca să mi ajut familia — şi acum, când am început s'o mai înstăresc puţin, tu vrei să nimiceşti într'o oră tot ce am clădit în atâţia ani de trudă! Pe Christ Răstignitul, aşa ceva nu se va întâmpla 1 Eu sunt un om care, la nevoie, se poate răfui cu o mie ca tine şi să-i dea gata pe toţi! Fii deci prudent şi nu scoate din sărite pe un om care are cu totul alte pasiuni decât ale tale !“ Astfel sporeşte mânia lui, până la furie exagerată, sălbatică: aceasta alcătueşte caracteristica fundamentală a firii sale, pe care o regăsim de asemenea în operele sale cele mai mari. Tendinţa aceasta spre ceea ce depăşeşte măsura, spre supraomenesc, se vădeşte şi din versurile şi scrisorile sale, dintr'un simplu bilet către un necunoscut, din fiece plângere împotriva soartei» Această impulsivitate excesivă îl face să nu vadă că temperamentul său nervos e în bună parte vinovat de nereuşita multor planuri ale sale. Fiind mereu în tăcute relaţii cu giganţii de piatră, e firesc ca luptele vieţii de frece zi, certurile, dorinţele sale şi chiar perfidia semenilor săi să capete proporţii gigantice — şi el să sufere din cauza desacordului dintre năzuinţele sale morale, supraomeneşti ca şi statuile sale, şi meschinăria acelora cu a căror putere şi cu ai căror bani vrea să-şi realizeze operele» Oare nu poate găsi vreo compensaţie în iubire ? In unul din primele sale sonete, se lamentează că e desfigurat. Cum putea trece cu vederea propria-i mutilare, el, un artist format la şcoala antichităţii, un discipol al lui Platon care venera divinitatea revelată prin trupuri frumoase ? Cum se putea împăca el cu lumea din juru-i, când pumnul brutal al camaradului său din adolescenţă I-a condamnat, poate, la un definitiv desacord cu lumea întreagă? Şi nu trebuia să se creadă privit cu neîncredere — cu
o neîncredere de două ori mai mare decât a sa ? Totul îl îndepărtează de femeie, de curtenia amoroasă; de-aceea toate madrigalele şi sonetele scrise de Michel-Angelo până la şaptezeci de ani sunt închinate tinerilor. Iubirea era spiritualizată prin cultură; el era înclinat spre contemplare şi meditare, putând să-şi reverse în versuri nostalgia; în tablouri şi în marmoră, el a dat însă expresie materială acestei iubiri; de pildă, când a creat acel cor de bărbaţi frumoşi. Niciuna din operele sale plastice nu exprimă voluptatea iubirii; aceasta se trădează abia prin unul din versurile scrise de el. Toate operele, toate formele şi gândurile sale, slujesc şi celebrează prin mijlocirea celor trei arte spiritul Iui Platon — aşa cum I-a recunoscut pentru întâia oară, când era încă băiat, în grădinile lui Lorenzo,

Ceea ce-l mai înviorează, ceea ce aduce oarecare destindere prin toate frământările zilei, e acel humor sarcastic pe care şi-i exercită prin caricaturi şi măşti groteşti sau prin epigrame pe socoteala femeilor bătrâne şi a artiştilor închipuiţi. Pe când lumea armonioasă a viselor sale e închisă într'însul, nelăsând să se vadă decât prea puţin din ea (precum face şi cu desenele şi operele sale neterminate), el arată însă faţă de oameni uneori un fel de bunăvoinţă tăcută, alteori se apără contra lor cu acel spirit caustic în a cărui asprime îşi salvează izolarea în care se complace. Incă din tinereţea lui, se povesteau următoarele despre dânsul: când Gonfalo- nierul declară că nasul lui David e prea gros, Michel-Angelo se urcă pe schelă, îşi face de lucru acolo sus, pe lângă chipul uriaşului,
lăsând să cadă puţin praf de marmoră — pe care îl luase cu dânsul — şi se amuză apoi pe socoteala gentilomului de jos, care spune că figura îi place acum şi mai mult. Sau: când
lucrează la Bologna, el ailă printr’o scrisoare primită de acasă că la Florenţa lumea moare de ciumă; aşa a spus un medic de-acolo. „Pentru mine, e de mare importanţă să aflu aceasta", răspunde Michel-Angelo, „căci ciuma bântue aci fără ca Bolognezii să fi observat că se poate muri de ciumă. Ar trebui ca medicul acela să fie trimis aci, ca să-i înveţe aceasta, prin proprie experienţă, ceea ce ar fi înadevăr de folos pentru dânşii". La Roma, un mare personaj care făcea pe diletantul în arta arhitecturii, pusese să se zidească nişe pentru statui, înalte fiecare de trei picioare, având sus câte un cerc. întrebat ce să se atârne acolo, Michel-Angelo răspunse: „Eu aş atârna de fiecare cerc un mănunchi de ţi- pari“... Sau, având să-şi dea părerea despre un tablou al cărui autor se inspirase mult dela alţi maeştri, el spuse: „E foarte bine! Numai că nu ştiu ce va rămâne din tabloul acesta la Judecata de apoi, când toate trupurile îşi vor

recăpăta membrele lor".

III

Nu e de mii are că o asemenea fire, mândră, susceptibilă, excesivă, .n loc să lupte la cea dintâi mare ciocnire cu lumea — a fugit. Ca un al doilea Tasso, însă cu mai multă dreptate, el se simţea înşelat şi mânia lui sporea în depărtarea unde se refugiase. De-acolo, din patria salvatoare, el a relatat lui San Gallo scena aceea dela Vatican şi încheie astfel: „Am fost cuprins de mare desnădejde... însă aceasta nu era singura cauză a plecării mele. Mai era şi

alta, despre care nu vreau să scriu. Pe scurt, am ajuns la convingerea că, dacă mai rămâneam la Roma, mormântul meu ar fi fost gata înainte de acel al papei. Iată de ce am plecat aşa, pe neaşteptate". Se simţea persecutat; credea probabil că Bramante şi ai săi nu urmăresc decât să-i suprime viaţa.

El e totuşi prea inteligent ca să renunţe cu desăvârşire la opera cea mare; în scrisoarea sa continuă astfel: „Sanctitatea Sa ar trebui să ştie că, mai mult ca oricând, sunt gata să termin opera. Dacă vrea neapărat să aibă mormântul, ar trebui să-i fie cu totul indiferent unde lucrez ; în cinci ani, precum am convenit, sculpturile vor fi orânduite la Sfântul Petru şi va fi ceva frumos, cum am făgăduit. Căci e sigur că odată ce monumentul va fi înălţat, el nu va avea pereche în toată lumea. Deci, dacă Sanctitatea Sa vrea să continue întreprinderea, atunci să depună suma stabilită pentru mine, aci, la Florenţa, la
o bancă pe care o voiu indica. Am la Carrara multe blocuri la dispoziţie; voi pune să le aducă aci, împreună cu cele rămase ia Roma. Chiar dacă ar rezulta oarecare pagube pentru mine, aceasta nu mă va împiedica să execut aci lucrarea. Voi trimite regulat bucăţile terminate, pentru ca Sanctitatea Sa să se bucure de ele, caşicum aş fi eu însumi la Roma; mai mult încă: primind numai bucăţile isprăvite, le va putea privi fără să fi avut vreun deranj sau vreo supărare. In ce priveşte mormântul şi suma depusă, îmi voi lua obligaţia potrivit dorinţii Sanctităţii Sale, dându-i aci la Florenţa toate garanţiile pe care le-ar cere: şi toată Florenţa e chezaşe. In sfârşit: mormântul nu poate fi executat la Roma cu preţul convenit; aci însă îl pot face, date fiind unele avantaje care îmi lipsesc acolo. Aş lucra aci mai bine, pe îndelete, cu mai mult

spor şi tragere de inimă, căci n’aş trebui să mă .gândesc şi la atâtea alte lucruri".

In această scrisoare către papă, căci el doreşte ca San Gallo s'o arate neapărat Sanctităţii Sale, Michel-Angelo îşi vădeşte o parte din caracterul său, aceea privitoare la atitudinea sa faţă de lume. Orgoliul îl împinge să dicteze papei condiţiile pentru o operă pe care nimeni altul — aceasta o simte el! — n’ar putea-o desăvârşi. Neatârnat, ca un Florentin liber, vrea să lucreze acasă la el, departe de Roma, de intrigile şi capriciile ei; vrea să i se trimită banii din străinătate şi să indice el însuşi banca, iar bucăţile terminate să nu le aducă el, ci să le expedieze pur şi simplu. Şi e firesc să spună apoi că toată Florenţa va garanta pentru dânsul şi că ceea ce va creea el va întrece tot ce a văzut lumea până atunci. Niciun artist n'a vorbit încă în felul acesta unui suverani Era prea devreme pentru aşa ceva; istoria nu era dominată de puterea spiritului — şi artistul fu nevoit să cedeze. Vreme de patruzeci de ani va dăinui lupta pentru acest mormânt. Dar geniul Iui Michel-Angelo era atât de puternic, încât el rămânea victorios chiar în înfrângere.

La început, artistul stă la Florenţa, inactiv, ros de nostalgie după opera sa, pe care o părăsise ca pe o femeie devenită necredincioasă şi de care nu se putea totuşi lipsi. In asemenea cazuri, îndrăgostitul fuge cât se poate mai departe de femeia iubită. Tocmai atunci se reîntoarse din Turcia un călugăr franciscan, care aduse o invitaţie a Sultanului: celebrul maestru, făuritorul uriaşului David, poate veni la Con- ştantinopol ca să construiască un pod între Pera şi Galata. De ce să nu meargă la păgânii aceia? Poate că sunt oameni mai buni! Soderini, căpetenia oraşului, izbuteşte cu multă osteneală

 să potolească şi să reţină în cortul său pe mâniosul Achille.

Căci avea nevoie de dânsul: era cel mai mare campion al Florenţei. „Michel Angelo — aşa glăsueşte un *breve* al papei către Soderini — lupă ce ne-a părăsit fără temeiu, într’un fel nechibzuit, se teme să se înapoieze, precum ni se spune. Nu suntem supăraţi pe el, căci cunoaştem caracterul unor asemenea oameni. Pentru a înlătura însă orice bănuială sau teamă, aşteptăm dela devotamentul vostru să-i făgăduiţi în numele nostru deplină impunitate când se va reîntoarce la noi şi că îi vom acorda ca şi înainte aceeaşi bunăvoinţă apostolică". Acesta era un act de graţie, însă totodată şi o somaţie pentru Statul vecin să predea pe fugar, chiar cu onoruri dacă e nevoie. Dar maestrul refuză; se mulţumeşte să dedice papei un sonet, pe care nu i I-a trimis, pe cât se pare: e vorba de un copac uscat din care ar trebui să culeagă fructe. Papa pune să 8e trimeată încă două scrisori. După a treia, Soderini spune răsvrătitului: „Ai jucat papei o farsă, pe care niciun rege al Franţei n’ar fi cutezat s’o facă. Acum însă, nu te lăsa rugat prea mult. Nu vrem să ne răz- boim cu Roma din cauza ta“.

Maestrul începe să cedeze. A dat desigur un straşnic exemplu; toată Italia ştie acum că nu e de glumit cu omul acesta. El însuşi avea să spună mai târziu lui Vasari: „Cine se asă tratat de timpuriu de către prinţi ca un măgar de samar, va purta povara şi după moartea sa*. Aci se arată iarăşi aristocratul care îşi afirmă demnitatea. împrejurările îi înlesnesc acum să*şi înfrângă ezitările; se pare că papa vine el însuşi la dânsul: trupele lui au cucerit Perugia şi Bologna. Sanctitatea Sa a intrat acolo în Noembrie; se afla deci aproape de

fugar. „Acum trebue să te duci", spuse Soderini, „îţi vom da scrisori învestite cu atâta autoritate, încât orice nedreptate ce ţi ar face papa s'ar resfrânge şi asupra consiliului oraşului". Când veni să stărue pe lângă maestru, Soderini îl găsi lucrând la cartonul cu soldaţii ce se scăldau, un episod din războiul cu Pisa.

De astă dată, Michel-Angelo se hotărî să plece: doar nu se ducea la Roma; Bramante era departe cu toată clica lui — iar un bilet de liberă trecere, pe care îl căpătau doar ambasadorii, îi oferea destulă siguranţă; cu toate acestea, în exagerarea sa obişnuită, el spuse mai târziu: „M'am dus cu ştreangul la gât". într'o a doua scrisoare, Soderini dă dovadă că cunoaşte inima omenească, căci el scrie: „Michel- Angelo e dintre aceia dela care se poate obţine orice cu amabilitate şi vorbe bune; trebue să i se arate iubire, să i se dea dovadă de bunăvoinţă şi el va realiza opere ce vor minuna lumea întreagă".

Abia soseşte maestrul la Bologna şi nerăbdătorul papă porunceşte să-i cheme la dânsul: nu-i dă nici răgaz să-şi schimbe hainele şi ghetele. El aleargă la primărie; îl găseşte pe Ju- lius II şezând la masă. Ingenunchiază înainte-i. Papa îi spune: „In loc să fi venit tu la noi, ai aşteptat până ce am venit noi la tine 1“

„Am fost izgonit", răspunde pictorul. Şi, în timp ce vorbeşte, observă pe interlocutorul său; acesta „ţine capul plecat şi chipul său e plin de mânie".

Un episcop care se află de faţă încearcă să intervină: „Sanctitatea Sa ar putea trece cu vederea greşelile lui; a păcătuit doar din neştiinţă. Pictorii aceştia sunt cu toţii atât de înfumuraţi!...“

Atunci papa izbucneşte furios: „Ai spus o grosolănie, pe care Noi nu i-am spus-o vreo dată !“ şi, apucând un baston ce se afla pe masă, îl agită spre episcop care, înspăimântat, o ia la fugă. Astfel, mânia reţinută a puternicului pontif s'a evaporat. Se întoarce cu bunăvoinţă spre maestrul îngenunchiat şi îl binecuvântează.

Dar despre mormânt, nicio vorbă! Aci e un oraş cucerit, care trebue să aibă sub ochi imagina noului stăpân. Papa îşi comandă statuia de bronz, înaltă de şapte coţi. Maestrul obiectează că nu se pricepe de loc să toarne bronzul- E însă silit să accepte. Se pune repede la lucru; din când în când vine şi modelul să se contemple pe sine, în argilă. „Vineri seara, papa Julius a venit în atelierul meu şi a rămas cam o jumătate oră, privind cum lucrez; pe urmă îmi dădu binecuvântarea şi plecă. S'a arătat mulţumit de ce-am făcut. De aceea, cred că trebue să mulţumim din toată inima lui Dum- nezeu şi vă rog să faceţi asta şi să vă rugaţi pentru mine". Aşa scrie Michel-Angelo fratelui său.

Curând însă, se îngrămădesc alte supărări şi necazuri. Cele două ajutoare se dovedesc prea puţin dibace; maestrul le concediază şi ele urzesc intrigi contra lui, la Florenţa. Turnătorul nu-şi cunoaşte bine meseria; jumătate din model rămâne în cuptor, pentrucă bronzul nu era destul de fluid; a trebuit să se dărâme cuptorul şi să se înceapă din nou cu topitul. Astfel, banii s'au topit odată cu bronzul — şi cei dela Roma nu trimit alţi bani. In cele din urmă, statuia e terminată: papa şade într'un jeţ şi mai mult ameninţă decât binecuvântează; statuia e expusă deasupra portalului principal al domului, în sunet de clopote; oraşul e în sărbătoare, iluminat de focuri de artificii, Când

pleacă în sfârşit din oraş, după i5 luni, obosit şi necăjit, maestrului nu i-au rămas decât patru ducaţi şi jumătate, din mia pe care o primise* Se crede iarăşi urmărit de sculptori ce-l duşmănesc; şi aci i se pare că ei vor să-i ia viaţa.

Abia sosit la Florenţa, istovit şi amărît, el îşi închiriază o casă pentru a lucra în linişte, căci oraşul vrea să aibă încă o statuie de-a lui,

o replică la „David". Insă papa îl cheamă din nou, stăruitor. Imagina operei celei mari persistă în inima lui; gândurile îi sunt mereu la blocurile ce-l aşteaptă; înaintea ochilor săi plutesc de ani de zile fantomele celor patruzeci de statui, care îşi cer realizarea, care vor să fie întrupate în marmoră; şi astfel, el porneşte spre calea cea mai mare însă nesigură, în loc să rămână în colţul său restrâns dar mai sigur. A uitat oare de orice prudenţă, de toate jignirile, de propriile sale scrupule şi temeri? I-a făgăduit ceva papa? Bramante e izgonit? Nu şi dă seama că nimeni nu-i va cere să construiască el însuşi mormântul ? El vede doar cele patruzeci de statui!

Şi Michel-Angelo pleacă pentru a treia oară la Roma.

IV

Deasupra temeliilor, domul uriaş începu să crească încet, încet. Planul a fost conceput de geniul lui Bramante; însă caracterul acestuia primejduia construcţia. Să clădească repede, să economisească bani pentru dânsul, căci stâlpii vor ţine oricum — acesta era gândul lui. Cât va mai trăi acest papă, care se consumă în necontenite întreprinderi ? Şi succesorul lui nu va avea alţi favoriţi ? S'au şi ivit semne ameninţătoare : poate că urmaşul acesta va fi mai mult decât un papă, un Christ cu totul detaşat de lume! Trebue să- şi asigure concursul iui Raffael, care ştie să câştige pe pontif cu farmecul său. Acesta şi-a asigurat câteva stanţe la Vatican şi picturile cu care le va împodobi îi vor spori gloria. Numai Florentinul acela, la care papa ţine atât de mult, ar putea să le întunece gloria, la amândoi, dacă se reîntoarce. Deoarece e de neîntrecut când mânueşte dalta, trebue silit să lucreze cu pensula : atunci va fi învins de Raffael.

Şi, sub influenţa lui Bramante, o ideie ce fusese sugerată doar întâmplător încă înainte de fuga lui Michel-Angelo, capătă acum greutate : papa se lasă convins. De mormânt, el are o frică superstiţioasă; odată trezită, frica aceasta stărue într'însul. Insă şi noua lucrare proectată trebue să fie grandioasă. Bolta celei mai mari capele a Vaticanului, construită de Sixtus IV, a rămas goală, cenuşie, fără deco- raţiuni. Să picteze această boltă imensă — iată

o idee ce ar putea stârni ambiţia maestrului, a aceluia care a făurit „Uriaşul". Numai să vie la Roma, în cercul ei vrăjit; pe urmă va fi silit să picteze acolo, sus, pe cei doisprezece apostoli!

Michel-Angelo stă în faţa papei, pătruns de spaimă, în aceeaşi sală unde slujitorul nu-l lăsase să intre, în urmă cu trei ani. Niciun cuvânt despre marmoră, despre mormânt. Are să picteze bolta capelei Sixtine, să creeze o capo doperă nepieritoare; niciun pictor n'a avut la dispoziţie un spaţiu atât de vast! Aşa îl ademeneşte papa. Sculptorul replică: Nu sunt pictor, nu pot să pictez *al fresco;* să le facă paffael. Julius, care a învăţat să cunoască pe omul acesta, se fereşte să-i întărâte cu porunci. Ştie cum trebue să-i convingă. Negociază cu el. Şi cele 13 personaje vor fi pe deantregul înveşmântate ?... Papa prinde repede prilejul: e un consimţământ, deşi numai pe jumătate. Ca să-i flateze, lasă maestrului deplină libertate în alegerea subiectului. Acesta se duce la capelă, se uită îndelung la tavanul boltit şi se gândeşte la tot ce s’ar putea spune despre această masivă şi imensă zidărie. In cele din urmă, cedează. Trei luni după ce-a expus la Bologna statuia papei, el începe o npuă lucrare la Roma, tot pentru dânsul.

Schelăria nu e însă bună : e falsă; Bramante făcuse nişte găuri acolo sus; în aceste găuri a fixat frânghii, iar de frânghii sunt legate scânduri. Când maestrul cercetează schelele împreună cu pontiful, el râde şi spune ; „Şi ce voi face când voi ajunge cu pictura acolo unde sunt găurile ?“ — „Fă-ţi singur ce-ţi trebue", spune papa; şi pictorul înjghebează de jos până sus o schelă solidă, pe care arhitectul Bramante are s’o ia pe urmă ca model. Pe cea veche, Michel-Angelo o dărueşte unei femei sărmane, care o vinde ca să-şi înzestreze lata.

Sculptorul, care se căznise destul cu problemele marmorei, nădăjduise că de astă dată va fi cruţat de dificultăţile materiale ale noului meşteşug. Dar ele sporesc chiar dela întâia trăsătură de penel. Şi când termină primul fragment, acesta începe să prindă mucegaiu; disperat, îl arată papei: „Am spus dinainte
Sanctităţii Sale că pictura nu e meseria mea! Totul s'a stricat 1“ San Gallo vine să dea explicaţii ; maestrul a întrebuinţat var prea diluat. Şi astfel, el e reţinut la lucru. Doi pictori din Florenţa, cari aveau să-i iniţieze în pictura murală *al fresco,* îl scot deabinelea din sărite; un temperament ca al lui Michel-Angelo nu putea să suporte niciun fel de colaborare. Dar, ca totdeauna în asemenea cazuri, el e stingherit şi nu se poate hotărî să-i expedieze imediat acasă ; recurge atunci la un subterfugiu, adică fuge într'altfel: se încuie în capelă, lăsând afară pe cei doi pictori, până ce ei îşi dau seama de situaţie şi pleacă mânioşi. Astfel Michel-Angelo rămâne singur şi va trăi patru ani în sala aceasta sau în atelier, aplecat asupra cartoanelor şi desenelor. Timp de douăzeci de luni a pictat în capelă, cu uşile încuiate, nelăsând pe nimeni să intre, ascunzându-se chiar şi în Roma ca să scape de întrebările curioşilor. Nimeni, afară de un ajutor care freca culorile, nu avea voie să pătrundă în capelă.

Numai papei nu-i putea interzice intrarea. Din când în când, acesta urca schelele şi îl întreba pe maestru: „Când vei termina totul?"

„Când voi fi mulţumit de lucrul meu".

„Mulţumeşte-te cu faptul că noi suntem mulţumiţi".

Dar omul acela de neînduplecat stăruie în truda sa. Pictează mereu. După luni de zile, papa, contemplând fresca, îl întreabă iarăşi când are să sfârşească odată.

„Când voi putea".

De astă dată, bătrânul se înfurie: „Când voi putea! Am să te învăţ eu cum să sfârşeşti! Voi pune să te arunce jos de pe schelă!" Şi ridică asupra lui bastonul, pe care-l ţine în mâna dreaptă. Atunci artistul declară că nu se mai reîntoarce. Papa trimite acasă la el pe un camerist cu 5oo de scuzi: să nu se supere pentru atâta lucru ; toate acestea nu sunt decât semne ale favoarei sale. Maestrul continuă să picteze. In cele din urmă e nevoit să expună sub ochii mulţimii jumătate din operă, mai îna-

inte de a se fi lăsat praful stârnit de demontarea schelelor.

într'o poezie satirică, el se plânge şi îşi râde de deformările impuse corpului său prin această pictură executată pe plafon. Multă vreme după ce a terminat lucrarea, el mai trebuia să ţină în sus fiece scrisoare, fiece desen pe care vroia să-i privească; ochii iui s'au deprins să se uite în această direcţie.

In timp ce lucrează la capelă, fraţii de-acasă se vaită, cerşesc, vor tot felul de recomandaţii şi trebuesc împiedicaţi să vină la Roma. Dacă un muncitor de pe ogorul ce-l cumpărase lângă Florenţa nu şi face bine treaba, el, artistul care picta tocmai atunci ochii părintelui ceresc, e nevoit să-i ameninţe printr'o scrisoare. Papa, încurcat în noui războaie, n'a lăsat dispoziţii să se achite banii tăgăduiţi pentru prima jumătate terminată; Michel-Angeio a trebuit să plece de două ori după el, la Bologna, şi să stăruie pentru bani. Când, în sfârşit, lucrarea e aproape gata, papa îl sileşte să dărâme schelele, căci vrea să oficieze acolo, în capelă, o liturghie solemnă. Ceea ce-l stinghereşte, cu toată admiraţia sa, e că veşmintele apostolilor nu sunt aurite. „Sfinte Părinte", răspunde pictorul, „oamenii nu se împodobeau cu aur pe vremea aceea, iar aceştia de-aci nu erau bogaţi: din contră, ei erau sfinţi şi potrivnici oricărui fast“. Astfel, artistul care râvnea mereu spre frumuseţile antichităţii, a trebuit să explice papei atitudinea şi spiritul ce însufleţea pe primii creştini; însă el făcea aceasta numai pentru a învălui cu argumente religioase, creştineşti, plăcerea sa de a picta trupuri goale.

Acum e istovit. Printre sute de griji băneşti şi tot felul de preocupări, el vesteşte fraţilor săi, într'un singur rând, că lucrarea e în sfârşit

executată: „Am terminat cu capela ce aveam s'o pictez. Papa e foarte mulţumit".

De acolo, de pe schelele pe care — în sensul deplin al

cuvântului — şi le-a ridicat el însuşi* Michel-Angelo a creat lumea pentru a doua oară. A creat-o în cinci fresce, după cum Dumnezeu a creat-o înaintea lui în şase zile, dela întunericul ce plutea peste apă până la zămislirea Evei. Din capul acestui om singuratec s'au ivit făpturile lui Dumnezeu şi ale îngerilor, cu forme, cu trăsături şi în atitudini atât de impresionante, încât omenirea găsi în această operă o nouă sursă de credinţă; ea a învăţat din picturile acestea ca şi din Sfânta Scriptură — şi chiar scepticii cei mari se în-clinau la vederea lor. De patru secole, nimeni n'a izbutit să creeze o nouâ viziune a creaţiunii care să covârşească imaginile pictate de Michel- Angelo în capela Sixtină.

Artistul înfăţişă chiar pe Dumnezeu aproape gol, în clipa când a creat pe primul om; aşa venera el omul — ca o imagină a divinităţii, îngerii se cuibăresc în mantia lui: sunt copii cu priviri curioase, întrebătoare sau ştiutoare, părând că-l poartă şi în acelaşi timp sunt purtaţi de dânsul. Astfel, plutind peste abisuri, el se apropie de stânca pe care zace frumosul om, cu o expresie de nepătrunsă gravitate, aşteptând scânteia. Mai întâi, el a risipit întunecimea, cu gesturi dârze, ameninţătoare — ca să creeze lumina; pe urmă, cu priviri cercetătoare, şi-a rotit braţele deasupra lumii adormite — ca s'o trezească ; acum însă, el se schimbă: cu ochii plini de dragoste părintească, întinde mâna spre creatura sa, să-i transmită duhul său viu, dela deget la deget.

Nimeni n'a cutezat aşa ceva până la dânsul. Artistul genial s'a apucat să schimbe legenda:

nu prin suflarea gurii, ci numai prin mâna plăsmuitoare, făuritorul poate să-şi realizeze creaţiunea. Concepţia aceasta e a lui Michel- Angelo : e el însuşi. El atribue Iui Dumnezeu adânca fericire ce-o resimţea când scotea din marmoră, cu dalta-i meşteră, forme şi figuri; astfel, fără să se exprime prin cuvinte, el conferă artistului succesiunea divinităţii. Ca şi statuile sculptate de mâna sa şi care se înălţau ascultând de voinţa sa creatoare, cel dintâiu om se va ridica în curând, atins de mâna dumnezeiască.

Dar el e cufundat iarăşi în somn. Ceea ce-i este interzis lui, sculptorului muritor, izbuteşte să înfăptuiască Atotputernicul, cu magicul său cuvânt; făptura se împarte iar în două — şi o jumătate din ea se înalţă, ca un înotător, spre creatorul ei. In momentul acela, timpul pare că s'a oprit pe loc. Şi el, pictorul, care rămăsese departe de femei în toţi aceşti douăzeci de ani, de când depăşise vârsta adolescenţii, se simte în acel moment înălţat deasupra lui însuşi; şi, pictând femeia sub pom, cu stânga ridicată spre măr, el reuşeşte să redea o imagină a cărei frumuseţe nu fusese atinsă de nimeni până la dânsul. In mijlocul unui grup de bărbaţi, ea e singura femeie goală, extrem de femenină în toate trăsăturile ei,' contrastând cu anturajul: — expresie desăvârşită a lumii pe care a vroit-o creatorul ei şi care populează această sală vastă. Da, e Eva, care a zămislit pe toţi cei din juru-i; de- aceea e atât de desăvârşită. Numai cine a visat specia omenească în toată frumuseţea ei, a putut da Mamei dintâi, acea plenitudine, acea strălucire ale cărei raze nu învălue pe niciunul din liii ei. Curioasă şi totuşi inconştientă, râvni- toare şi totuşi fără gând lămurit, ea întinde

•**58** mâna spre fructul oprit, ca să dea naştere unei rase.

Şi rasa aceasta mişună acum în juru-i, aci, sub cupola sacră. In vârful celor douăsprezece pendantive, în acele porţiuni ale bolţii cuprinse între arcuri, pictate din belşug de un sculptor care e totodată arhitect, se află în nişe şi lunete profeţi şi sibile, al căror cap depăşeşte un fel de cornişă: unii citesc, alţii vorbesc, unii stau gânditori, alţii par că întreabă: sunt oracoli in-spiraţi, mijlocitori înţelepţi între Dumnezeu şi oameni.

Şi deasupra lor, pe socluri, părând că visează desfăşurarea întregii creaţiuni, sunt geniile: douăzeci de făpturi nude, în poziţii ghemuite sau destinse; ele se joacă — simboluri ale unei frumuseţi spirituale, pe care n'o cunoaşte lumea aceasta agitată, zorită şi gălăgioasă. Aci, artistul şi-a exprimat simţămintele i mari, nemăsu-rate, ce se frământau în sufletul său închis, tăcut. El a izbutit să înfăţişeze in forme concrete toată gama sentimentelor omeneşti, toate nostalgiile şi elanurile inimei. Şi numai muzica poate însufleţi aceste făpturi. Nouăsprezece din ele sunt oameni tineri — una singură

pare femeie, însă maestrul n'a pictat-o întreagă: numai capul, care priveşte în jos. Oare a lăsat-o la sfârşit şi, numai din cauza nerăbdătorului papă, n'a mai terminat-o ? Sau, poate n'a cutezat să pună o a doua femeie goală alături de Mama oamenilor?

Căci tot ce se mişcă sau se odihneşte acolo, sub cupola aceasta, pare să fie în misterioasă legătură cu primii oameni, cu perechea dintâi. Când Dumnezeu a creat-o — precum ne arată maestrul în a patra şi a cincea frescă — el a văzut dinainte mulţimea ce se va naşte, vălmăşagul de chipuri şi făpturi, diversitatea senti-

. >

mentelor, viaţa bogată şi variată ce se va întinde pe faţa pământului. Şi tot astfel a prevăzut acela care a creat aci, în capela Sixtină, imagina lui Dumnezeu şi oamenii săi.

Numai în clinurile triunghiulare de deasupra ferestrelor, despărţite prin rame largi, aşteaptă necurmat, în opt grupuri, o altă rasă. Ei nu-i este dat să trăiască în mijlocul creaţiunii, să asculte pe profeţi, să întrebe sibilele. Greoaie şi posomorite, privind ţintă înainte sau la nişte ciudate lucruri mici, făpturile acestea trăiesc în beznă, proscrise deapururi sau în aşteptare, departe de Dumnezeu, de lumină şi de frumuseţe. Parcă ar fi în prada marei nebunii; cadrele acelea triunghiulare le despart de orice simţăminte omeneşti, de mijlocitorii lui Dumnezeu şi de Dumnezeu însuşi — caşicum ele nu s'ar trage din Eva, din frumuseţea aceea goală care radiază în mijlocul creaţiunii.

CAPITOLUL AL TREILEA

C A P E L A

I

In timp ce maestrul se trudea pe schele, ca să creeze pentru a doua oară lumea cea mare, totul se învârtejea şi se amesteca în juru-i, în lumea cea mică. Puţin îi păsa /dacă papa se alia cu împăratul sau pornea împotriva lui, şi dacă vice-regele din Neapole făcea parte din Ligă sau din tabăra adversă, a regelui Franţei. Dar de îndată ce-i răsuna în ureche numele Florenţei, asculta cu atenţie — căci acolo se aflau ai săi şi orice întorsătură a evenimentelor putea avea urmări asupra soartei lor personale. Şi iată că seara, când se întorcea acasă să-şi întindă oasele aproape frânte de oboseală şi să se gândească la profilul sau ornamentul ce avea să-i picteze mâine, el află că se pun la cale lucruri grave în oraşul său natal. Fiii proscrişi ai lui Lorenzo, cu care crescuse în adolescenţă, se folosesc de războiul purtat de Julius II împotriva oraşului schismatic.

Da, tocmai când opera sa e aproape terminată, maestrul primeşte vestea sguduitoare că
o armată spaniolă a distrus Prato, că Florentinii înspăimântaţi au răsturnat în ziua următoare pe

Soderini, care li se părea că stătuse prea multă vreme la putere — şi că partizanii Medicisilor au căpătat supremaţia. Fiii lui Lorenzo, întâi frumosul Giuliano, apoi Giovanni, cardinalul, au pătruns călare în oraş, înconjuraţi de 400 oameni înarmaţi — şi, cu toate că au jurat că vor rămâne de-acum înainte simpli cetăţeni, s'au instalat ca stăpâni ai Florenţei.

Ce sentimente se frământau şi se combăteau în inima lui Michel-Angelo! Iubirea de libertate, atracţia pentru tradiţia oraşului natal îl făceau să încline spre acei cari acum au pierdut din nou puterea; prădarea Prato-ului, demiterea lui Soderini îl revoltă însă. Pe de altă parte, amintirile şi recunoştinţa îl împing în acelaşi timp de partea Medicisilor. Din prudenţă, sfătueşte pe

tatăl şi fraţii săi să fugă, apoi stăruie să rămână; totuşi, printr'o scrisoare către Giuliano, se roagă pentru ai săi să li se lase funcţia şi averea, ce păreau la început pierdute. Cât despre propria-i existenţă de artist, ea nu atârna oare de viaţa bătrânului papă ? Se şi vorbea despre alegerea succesorului său, pe care lumea îl vedea în cardinalul de Medicis.

Lumea era scoasă din vechiul ei făgaş. Seniorii din Bologna recuceriseră de curând oraşul; mulţimea a aruncat de pe portalul domului statuia tiranicului papă; bronzul acesta turnat de Michel-Angelo s'a sfărâmat în bucăţi. In urmă cu patru ani, când Julius II intrase în oraş ca un victorios comandant de oştiri, el poruncise ca tunurile de bronz ale învinşilor să fie topite pentru statuia lui; acum, statuia de bronz a papei e transformată iarăşi într'un tun, pe care stăpânul cel nou îl botează în batjocură: Giulia. Cât de amărît trebuia să fie artistul, când se gândea cu câtă neplăcere începuse această lucrare şi cât s'a căznit până ce a terminat o

Ce se va alege din operele artiştilor într’o vreme ca aceasta ? Iar ceea ce au cruţat politica şi războiul, va cădea poate în mâna unor colegi geloşi» Chiar în toiul turburărilor dela Florenţa, Ban- dinelli, unul dintre adversarii lui Michel Angelo, a găsit prilejul nimerit fă taie cartonul acela cu soldaţii cari se scaldă.

Insă Michel-Angelo nu e făcut să privească multă vreme în urmă. Numai în ce priveşte propria sa operă, el nu e pesimist — căci mereu se ivesc figuri şi forme noui din norii învălmăşiţi ai imaginaţiei sale. Şi cele patruzeci de personaje îl obsedează mereu : ele îi cer întrupare, îl somează să le dea viaţă. Cupola Sixtinâ, a cărei împodobire îi fusese impusă de papă la fel ca altădată, când lucrase statuia lui de bronz, era pe trei sferturi gata — şi maestrul începu să-i vorbească iarăşi despre mormânt. Julius, hărţuit de primejdii, zorit de tot felul de planuri, nefiind sigur nici de timpul ce-i mai era dat să trăiască, nu 1 refuză; dimpotrivă, dă speranţă neliniştitului artist, îi îngăduie să-şi orânduiască atelierul pentru lucrarea marmorei şi să-şi caute ajutoare. Işi expri jă şi în testamentul său voinţa ca mormântul să fie executat potrivit planurilor şi angajamentelor. Şi, pe neaşteptate, după patru luni dela terminarea Sixtinei, el moare în toiul noilor războaie. Giovanni Medicis ajunge papă, sub numele de Leon al Zecelea.

Leon era inferior lui Julius şi epoca de aur aşteptată la înălţarea lui pe Sfântul Scaun nu era decât o epocă aurită. El a dat mult de lucru artiştilor şi a avut norocul să se împodobească cu marile nume ale Renaşterii. Muzician, spiritual, înzestrat de tatăl său cu o înaltă cultură, el era însă mai puţin ferm decât predecesorul său — şi acum, în vârstă de abia 37 de ani, el râvneşte la plăcerile de tot felul pe

care Julius le gustase de mult din plin, când ajunse la putere în vârstă de 60 de ani. Unul din cei mai tineri papi, el era în toate doar un moştenitor, urcat la pontificat numai prin politica dibace a Medicisilor. Buhăit, cu mâini groase încărcate de inele, miop, apatic, el nu s'a remarcat decât prin însuşirile sale de diplomat.

Prin firea sa, Leon trebuia să aibă simpatie pentru Raffael şi Bramante, dar îi pierdu repede prin moartea lor timpurie. Nu se împăca însă cu un Michel-Angelo: acesta era sălbatec, mândru, incomod şi antipatic; dacă ar mai fi trăit cei doi adversari ai săi, contrasul s'ar £i adâncit şi mai mult. Ceea ce e sigur, e că Leon se temea de el, îl trata cu multă atenţie şi îl lăsa să facă ce vroia; dar nici vorbă nu mai era de camaraderia din vremea tinereţii lor. Tocmai aceasta îi convenea maestrului: favoriţii puteau să construiască şi să picteze, numai să aibă el linişte pentru a înfăptui mormântul lui Julius; moartea acestuia nu e numai un simbol: ea era şi condiţia preliminară pentru ca maestrul să lucreze neturburat. Planul orânduirii fu schimbat prin noul contract încheiat cu moştenitorii lui Julius, dar toate elementele principale au rămas neschimbate, sporind chiar proporţiile construcţiei. I se dădu lui Michel-Angelo şapte ani să termine lucrarea şi o bogată rentă lunară.

Timp de trei ani totul merse bine: dela 3ş până la 41 de ani, viaţa maestrului se desfăşură aşa cum dorea el; stătea închis în fortăreaţa sa de marmoră, nu departe de Capitol; căci se instalase în această parte a oraşului, cea mai sănătoasă, şi unde avea să locuiască până la sfârşitul vieţii. In aceşti trei ani el cree trei figuri. Moise, menit să fie aşezat printre statuile colosale din partea superioară a mormântului, era un fel de Julius idealizat; pare să aparţină

rasei profeţilor care privesc de sus, de sub cupola Sixtină; prin comparaţie reiese şi mai lămurit cât de sculpturale sunt, în concepţia lor dintâi, picturile executate de Michel-Angelo.

Mai măreţe însă decât acest profet-luptător, sunt şi aci cele două figuri fără nume, prin care se desăvârşeşte arta lui simbolică; sunt doi sclavi.

El n'a dat Ja iveală decât un bust în bronz şi un portret în creion ; acestea s'au pierdut pe urmă, şi astfel rămâne nelămurită chestiunea asemănării lor cu modelul. De-altfel, maestrul n'a lucrat niciodată după model, numai câteodată după cadavre. Toate capetele create de el s'au ivit deci din propria sa imaginaţie; în mulţimea aceea de oameni dăltuiţi în piatră ori pictaţi pe zid, nu e reprodusă imaginea vreunui om viu. Prin această tendinţă spre generalizare, operele sale amintesc antichitatea: dar numai prin aceasta. Astfel însă, operele lui sunt toate înrudite între ele şi maestrul ar putea exclama ca şi Prometeul lui Goethe:

„Stau aci şi făuresc oameni după propria-mi imagine — o rasă asemenea mie, pentru a pătimi, pentru a plânge"...

Aci se sfârşeşte însă lumea prometeică, deoarece numai foarte puţine dintre figurile create de maestru — de pildă: Tatăl ceresc, Moise sau Isaia — sunt caractere cu adevărat fecunde.

Cele mai multe sunt figuri de prizonieri. Privirea lor e plină de tristeţe şi chiar în gestul lor stărue o întrebare — iar goliciunea lor creează în jurul lor acea atmosferă primitivă, acel depărtat simţământ al lumii primordiale, care desparte pe maestru de oamenii din zilele lui. Asemenea simţăminte şi-au găsit expresia «upremă în muzică, dar ele n'au fost concretizate în mod plastic nici înainte, nici după

Michel-Angelo. Cei doi sclavi de cari am pomenit nu sunt deci simple figuri alegorice pentru un mormânt prea împodobit: ei sunt simboluri ce caracterizează firea maestrului — şi semnificaţia lor e dublată prin faptul că ne-au parvenit în stare fragmentară. Ca figuri izolate, ele sunt cu desăvârşire anonime — şi azi ne pare zadarnică discuţia dacă ele trebuiau să reprezinte artele sau cine ştie ce provincii.

Cei doi sclavi sunt legaţi de stânci; unul e strâns de piept, celălalt e încătuşat de braţ. Primul încearcă să se libereze, al doilea îndură silnicia; primul luptă contra lumii, al doilea aşteaptă mântuirea de sus. Sucindu-se în legăturile sale, unul priveşte spre cer, de parcă ar implora îndurare; celălalt, cu capul dat pe spate, ţine

ochii închişi: priveşte în el însuşi. In capela Sixtină, pictorul a izbutit să reprezinte prin tineri fără nume toată flora sufletească; cu ajutorul pensulelor, culorilor şi varului, el a zugrăvit sentimentele omeneşti; aci însă, în această figură de sclav tânăr, sculptorul a izbutit să creeze cu dalta sa — dintr'o bucată de stâncă primitivă smulsă din sânul munţilor — pe omul care freamătă de viaţă între cer şi pământ, fără ^ă aibă parte de zi şi noapte, înlănţuit, năzuind spre stele: e o fiinţă care iubeşte, un muritor — e sclavul veşnic.

Michel-Angelo a consacrat acestei opere luni îndelungate. In acelaşi an, primul din pontificatul lui Leon, el a pictai într’o jumătate de oră
o mică lucrare, o simplă schiţă simbolică. Pe când şedea într’o seară de vară în grădiniţa sa, odihnindu-se în tăcută reculegere, observă pe neaşteptate în cer un semn uimitor, de formă triunghiulară; era o stea mare cu trei raze: una, de culoare strălucitoare ca o lamă de sabie bine lustruită, puţin curbată la vârf, îndreptată spre răsărit; a doua, roşie ca rubinul se înălţa deasupra Romei — iar a treia, de culoarea focului, ramificată la capăt, se îndrepta spre Nord-Vest, părând că ajunge până la Florenţa. Un semn înspăimântător! Şi care a fost primul gând al artistului-filosof? Se repezi în casă, luă o foaie de hârtie şi culori — şi fixă ceea ce vedea.. Şi cel ce relatează aceasta, încheie: „Când a terminat schiţa, semnul pieri din ochii săi".

Aşa «'a liberat prin mijlocirea artei, timp de
o viaţă întreagă, sufletul acesta greu, împovărat «le sentimente supraomeneşti. Picta şi sculpta necontenit, clădea şi scriea versuri; trăia în necontenită creare şi nu lăsa să se piardă nicio zi fără să dea chip măcar unei frânturi din visurile sale; numai astfel şi-a menţinut în echilibru sufletul covârşit de poverile vieţii lăuntrice. Iar semnele înfricoşătoare ce se iveau în cerul gândirii şi simţirii sale, şi pe care nici credinţa nici ştiinţa nu le puteau explica, păleau abia când el le lixa imaginea pe o foaie de hârtie.,.

II

Lumea nu-l lăsa să lucreze în pace. Se sustrase timp de trei ani pretenţiei papei Leon de a locui la Roma în imediata lui apropiere; papa îl urmări apoi la Florenţa. Felurimea lucrărilor, motivele politice şi familiare, obligară pe maestru să-şi schimbe locuinţa în anii următori, când la Roma, când la Florenţa şi Carrara. Când papa vizită mormântul tatălui său, găsi biserica prea mică şi modestă; hotărî, ca un demn moştenitor, să construiască spre gloria familiei Medicis o faţadă somptuoasă. Raffael, cei doi Sansovino şi alţii îi prezentară proectele; şi

Michel-Angelo fu invitat să concureze. Va lăsa oare ca un străin sâ ocupe rangul dintâiu în oraşul său natal? Nu fusese Lorenzo un al doilea tată al său ? Şi, pe lâagă acestea, nu e oare imprudent să se sustragă cu totul puterii actuale, ca să servească pe stăpânii de ieri ? Fără să cum bănească toate urmările, desenează şi el o faţadă pentru San Lorenzo. In ce măsură fusese determinat de influenţe externe sau de interese personale, aceasta nu e sigur. Ceea ce-i sigur, e că din ziua aceasta începu într'însul o nouă luptă: era atras spre două opere mari, bogate în statui — şi cei trei ani următori s’au scurs zadarnic, căci proectul cel nou nu i-a pricinuit decât supărări, jigniri şi tot felul de amărăciuni, până ce la sfârşit nu s'a ales nimic din el.

La început, Michel-Angelo vroia să execute pentru San Lorenzo numai câteva statui; pe urmă însă, refuză să lucreze împreună cu alţii, făcându-şi astfel noi duşmani. Semnează iarăşi un contract. Proectul acesta e mai grandios decât toate cele precedente: în opt ani avea să execute 18 statui, precum şi baso-reliefurile şi lucrările de zidărie pentru San Lorenzo; va primi în schimb 4oo-ooo ducaţi. Dar, caşicum primul proect vroia sâ se răzbune pe al doilea, începură amândouă să se amestece încetul cu încetul: blocurile pe care maestrul le-a ales la Carrara pentru mormânt, capătă pe nesimţite chipuri duble; ele încep să prindă trăsăturile acelor figuri menite să slăvească pe Lorenzo, în loc să fie o mărturie pentru memoria lui Julius. Faima acestei noui întreprinderi se răspândeşte printre toţi artiştii Italiei — şi el, cel mai mare dintre sculptorii în viaţă, se simte îmboldit şi se consacră în întregime acestei opere. Si iată că Leon îl cheamă la Roma, ca altădată Julius:

68 el şi nimeni altul trebue să tacă figurile faţadei. Dar ce se va alege atunci din vechiul contract? Moştenitorii defunctului papă stăruiau pe lângă actualul papă; în cele din urmă, acesta îngăduie artistului să lucreze în acelaşi timp la ambele opere. Şi rezultatul e că s'a încheiat un al treilea contract privitor la vechiul mormânt: acesta va cuprinde numai 20 în loc de 40 de figuri. Precum relatează contemporanii, artistul deplânge vechiul său proect, opera care a pierit înainte de a se naşte; dar, totodată, e tot mai atras de cea nouă, despre care scrie: „Mă simt în stare să făuresc în aşa fel faţada dela San Lorenzo, încât ea să devină pentru toată Italia un model de arhitectură şi sculptură. Insă papa şi cardinalul trebue să hotărască repede, dacă vor sau nu s'o fac eu“. într'o asemenea luptă sufletească, el începe opera cea nouă.

Şi papn ezită între sentimente contradictorii» „Cftnd vorbeşte de d-ta“, îi scrie maestrului un amic al lui, „spune că ar vorbi despre un frate, aproape cu lacrimi în ochi. Mi-a povestit că aţi fost crescuţi împreună... Insă d-ta inspiri frică orişicui, chiar şi papei“. Altă dată, Leon spune despre maestru: „E un om mare, însă înfrico şător; e cu neputinţă de trăit cu dânsul". Astfel* oarecare neîncredere stăruie între ei; niciodată raporturile lor n'au avut acea fermitate care **a** unit pe Julius II şi Michel-Angelo în marile preocupări artistice chiar în toiul crizelor de mânie. Marmora e marmoră — şi era inevitabil să se producă încurcături la cumpărarea materialului pentru cele două opere. **Dar**, douăzeci de ani după acele încurcături, Michel-Angelo avea să scrie unui prinţ al Bisericii: „Vreau să mărturisesc înălţimii Voastre un păcat pe care l-am săvârşit. Pe când mă aflam la Carrara,

unde am stat i3 luni pentru mormântul lui Julius, am avut nevoie de bani şi atunci am dat pentru blocurile de marmoră necesare acestei lucrări o mie de ducaţi pe care papa Leon mi-i dăduse pentru faţada dela San Lorenzo sau, mai bine spus, ca să mă aibă la dispoziţia lui. L-am ţinut cu vorba şi am scos la iveală tot felul de dificultăţi — aceasta însă numai din dragoste pentru lucrarea cealaltă, dintâi. Şi acum, sunt tratat ca un hoţ şi ca un cămătar de către nişte nerozi cari nici nu s'au născut pe vremea aceea!"

La aceasta se adaogă greutăţile meşteşugului, sporite şi mai mult de egoismul celor cari i-au dat de lucru, al agenţilor şi bancherilor lor. „E o chestie cam riscată", scrie el din Carrara, „să găsesc blocuri atât de frumoase precum vreau şi de mărimea ce-mi trebue. într'o stâncă pe care am pus s'o taie, am găsit pe neaşteptate nişte vine în partea dinspre munte — ceea ce nu puteam să ştiu dinainte şi astfel am pierdut două coloane şi am cheltuit pe jumătate banii ce-i aveam". Şi iată că i se ordonă acum să nu mai scoată marmoră din Carrara, unde el cunoaşte mai bine ca oricine muntele şi fiece carieră a lui; să se ducă mai de grabă la carierele dela Seravezza, la a cărei exploatare sunt interesaţi papa şi cardinalul şi chiar Florenţa. Zadarnic se opune el, arătând greutăţile exploatării, lipsa de drumuri şi a oricăror alte căi de comunicaţie. Cardinalul Giulio Medici îl sileşte să accepte şi cutează să-i scrie. „Ni s'a trezit bănuiala că aţi avea interese personale în ce priveşte carierele din Carrara... Luaţi seama şi executaţi întocmai toate ordinele ce le-am dat... Izgoniţi îndărătnicia ce vă întunecă buna judecată! "

Şi inima mândră a lui Michel-Angelo trebue să îndure toate acestea. Pe de altă parte, proprietarii din Carrara se răzbună, când văd că el începe să ia mai puţină marmoră; ei suspendă furniturile mai vechi şi el e nevoit să plece călare la Genua ca să capete corăbii de transport ; dar mateloţii, mituiţi de Carrarezi, refuză să încarce blocurile şi el însuşi e la urmă izolat, persecutat până şi la hanul său. Cât priveşte celelalte cariere, ele sunt noui, neîncepute! Trebuesc mai întâi deschise; nu e niciun drum dela munte la mare; Florenţa vrea o altă cale decât aceea pe care o cere el şi, pe deasupra, se ivesc certuri în jurul cheltuelilor cu marmora. Michel-Angelo construeşte un drum; trebue să calculeze rezistenţa lui: pune deci să se taie de jos o coloană de piatră care să fie transportată apoi pe drum în sus; dar pietrarii cei noi nu 8ţ pricep în meseria lor, coloana se rupe în doiă când e detaşată, pentrucă unul din cercuri® dc fier a fost rău pus; un muncitor e gi fusuri maestrul abia a scăpat în momentul «And s'a prăvălit stânca.

JM'am lăsat târît într'o întreprindere care mă duce la sapă de lemn şi care nici nu va reui precum doresc", scrie el desnădăjduit. Şi aneninţă astfel, dacă contractul nu decurge în şesul în care a fost conceput: „Voi încăleca îndata si mă voi duce la papa şi la cardinalul Medis să le spun părerea mea; voi lăsa în grija lor întreprinderea aceasta şi mă voi reîntoarce la Carrara, de unde voi fi

rugat în genunchi să viu înapoi. Pietrarii pe cari i-am adus din Florenţa nu se pricep câtuşi de puţin nici la cariieră nici la blocuri. Ei m'au costat până mai bine de 13o ducaţi şi n'am extras decat o frântură de marmoră de care să fiu multumit... M'am apucat să trezesc aci morţii) vrand să pun stăpânire pe munţii aceştia

şi să introduc arta prin aceste meleaguri... Cred că-şi vor bate joc de mine. Şi aşa îmi merge în toate... Fie de o mie de ori blestemate ziua şi ora când am plecat din Carrara! Aceasta e cauza dintâi a ruinii mele 1 “

II recunoaştem pe Michel-Angelo după aceste sălbatice accente. Oare ele nu seamăuă cu una din rapsodiile lui făurite din piatră şi culori? Aşa luptă maestrul cu materia moartă, aşa luptă Michel-Angelo contra elementelor, acolo, în muntele singuratec.

In sfârşit, când vrea să se pună pe lucru, îşi cumpără în acest scop o casă la Florenţa; dar cardinalul Medicis, aţâţat de alţii şi poate predispus să evite o cheltuială atât de mare, căci era tot mai încurcat în afacerile sale, începe să se dispute iarăşi cu maestrul: îi reproşează că nu lucrează destul de repede, că face totul cum vrea şi aşa mai departe. Violent din fir^ maestrul stărue acum el însuşi pentru anula'ea contractului privitor la faţadă; papa e mulţumit de aceasta: cheltuelile sunt considerate ca ico- perite, totul e lichidat fără să i se ceară socoteală şi Michel-Angelo e lăsat liber. Ca’ a pierdut zadarnic trei ani. Unui prieten îi ficu odată socoteala câţi bani a pierdut el sinjur: preţul unui dublu transport de blocuri petru mormântul lui Julius nu e trecut în cont în total 5oo ducaţi — dar a uitat deabinelş că, între timp, a violat contractul cu moştenitorii lui Julius II. Deasemenea, el n’a pus A socoteala papei faptul că s’a „ruinat prin această lucrare (dela San Lorenzo), şi nici marele afront" ce rezultă din retragerea unei lucrări ce i s’a încredinţat. „Nu pun la socoteală cai mea dela Roma, pe care am părăsit-o şi toata marmora şi materialele ce s’au stricat acolo precum şi diverse lucrări executate, în valoare de peste 5oo ducaţi. Nepunând la socoteală toate acestea* nu-mi rămân în mână decât vreo 5oo ducaţi din a3oo“.

Şi totuşi, aceste cifre sunt pentru el fictive %. nu le simte realmente, căci n’a râvnit niciodată la bani numai de dragul banilor. In rândurile de mai sus izbucneşte doar mânia îndreptăţită a discipolului lui Platon contra viclenilor stăpâni ai lumii, cari câştigă totdeauna la sfârşit. Urmarea e prăbuşirea acestui bărbat de ^5 de ani, care fusese până atunci sănătos. El zace inactiv, distrus, desnădăjduit. Şi să nu fie obsedat de

Sânduri ciudate? — I s’a comandat succesiv ouă morminte şi ambele comenzi i-au fost apoi retrase! Şi nu-i este moartea de două ori mai aproape, prin faptul că vrea să făurească opere menite să proslăvească memoria morţilor? Cu tonte acestea, când nişte cetăţeni florentini au adresat pe-atunci papei o suplică pentru a readuce in oraşul lor rămăşiţele lui Dante, maestrul semnează şi el adăugând aceste cuvinte: .Ma ofer sa înalţ divinului poet, într'un loc de cinste al acestui oraş, un mormânt demn de persoana lui".

In perioada aceasta el a sculptat pentru nişte burghezi romani un Christ despuiat, în picioare. Dar, covârşit de griji şi de obligaţii, a expediat statuia neterminată, printr'un ajutor de-al său care avea să cizeleze degetele, călcâile şi barba. Pentru prima şi ultima oară a făcut el aceasta — spre paguba operei, căci ajutorul său nu prea era priceput şi a pocit destul de rău statuia.

Regele Franţei dorea să aibă ceva lucrat de ni A na maestrului: acesta nu-i trimise nimic. Dar pentru familia Medicis, care cerea tot ce vroia dela dânsul — doar locuise multă vreme în casa ei — Michel-Angelo a făurit şi nişte ferestre

din bronz ajurat. Aceasta n'a împiedicat ca el să fie zugrăvit în cele mai negre culori la curtea Vaticanului: ca un mare egoist, care calcă toate contractele după cum îi dictează interesul sau capriciul.

Cât de zdruncinată e încrederea în sine, cum se înjoseşte singur, cu cinism, pentrucă alţii I-au rănit în demnitatea sa, reiese dintr'o scrisoare trimisă pe-atunci din Florenţa unui cardinal din Roma, prin care îi recomanda pe un pictor: „Rog pe Eminenţa Voastră, nu ca prieten sau ca servitor — căci nu merit niciunul din aceste titluri — ci ca un biet om sărac şi năuc, să intervină ca pictorul Bastiano (del Piombo) să obţină o parte din lucrările dela Vatican, de vreme ce Raffael a murit. Şi dacă înălţimea Voastră Socoate că e cu totul de prisos să facă vreun serviciu pentru unul ca mine, cutez totuşi să cred că, prin excepţie, se poate găsi plăcere în faptul de-a face un bine oamenilor smintiţi; la fel ca unul care, sătul de claponi, se apucă să mănânce cu plăcere ceapă, numai ca să-şi schimbe gustul*.

Nimeni nu "nţelege strigătul înnăbuşit de desnădejde, din această scrisoare. Precum relatează un cronicar, papa şi întreg Vaticanul râdeau de se prăpădeau, citind aceste şiruri ale „nebunului". Dar papa n'avea să mai râdă multă vreme: Leon moare curând şi Michel-Angelo, de aceeaşi vârstă cu el, îi va supravieţui mai bine de patruzeci de ani.

Cam pe vremea aceea, cu toate că avea oroare de urâţenia sa, el şi-a desenat propriul său portret. Avea desigur motive deosebite. Un prieten din tinereţe, din zilele lui Ghirlan- dajo, unul dintre acei cu cari învăţase pictura *al fresco,* a venit odată la dânsul; era un pictor mediocru, dar un om cinstit şi cu inimă de copil, foarte guraliv şi dornic să se aleagă cu ceva. Acesta îl înştiinţă că cineva din familia Medicis I-a însărcinat să facă portretul lui, al maestrului, care asistase nu de mult ca naş la botezul unui fiu al acelui Medicis; se temeau însă că el va refuza şi de astădată. Michel- Angelo luă pana şi făcu pentru vechiul său camarad un desen care îl înfăţişa aşa cum era atunci, în atelierul său, la *47* de ani. După acest desen, pictorul a lucrat portretul lui, reproducând contururile originale: pe cap o caschetă de pietrar, un fel de turban care îl ferea de praful marmorei; o barbă neagră, scurtă şi frizată, încadrează trăsăturile palide în mijlocul

cărora e nasul strivit, nicidecum corijat şi înfrumuseţat; acesta se întinde larg, turtit, deasupra buzelor subţiri; ochii însă, privesc cercetători, pe de lături, spre acel care-l contemplă. Acesta e (lupul unui om pentru care lumea întreagă nu e decât jale şi ruină.

III

De când intrase pentru întâia oară în palatul lui Lorenzo— era pe-atunci un băiat de i5 ani, cu ochi miraţi — soarta lui Michel-Angelo părea legată de aceea a Medicisilor, chiar când căuta să-i evite sau când vălmăşagul evenimentelor îl îndepărta de ei. Robit de sentimentul unor vechi obligaţii, avertizat totodată de raţiunea sa că trebue să servească pe cei puternici, maestrul a fost mereu expus capriciilor lor tot mai aspre — şi pierdu astfel un deceniu de viaţă.

Tânărul Giulio, nepotul lui Leon, care după un scurt interval purtă şi el tiara sub numele de Clement VII, urzea tot felul de planuri, pe

care le părăsea repede ca să se apuce de altele. Fireşte, aceste planuri erau pentru Michel-Angelo, pe care îl chemă neîntârziat la Roma. La început, vroia să construiască cu ajutorul lui o bibliotecă la San Lorenzo; în acelaşi timp îi propuse să se facă franciscan, ca să capete o prebendă; când maestrul refuză, papa îi oferi
o pensie lunară de 60 de ducaţi în loc de i5, cât ceruse. Pe urmă venise vorba ca el să înjghebeze sacristia cea nouă, apoi să termine un dulap în care se păstrează sfintele moaşte. Când noul papă avu într'o bună zi ideia cam extravagantă de a-l pune să înalţe o statue gigantică lângă palatul Medicis, maestrul răspunse agentului papal :

„Un uriaş de *40* de coţi n'ar sta bine în acel colţ al loggiei, ci la celălalt colţ unde se află prăvălia bărbierului. Dacă nu e cu putinţă să fie îndepărtată de-acolo, din cauza venitului ce-l aduce, atunci uriaşul ar putea fi reprezentat şezând pe un scaun destul de înalt; statuia fiind goală înăuntru, bărbierul s'ar putea instala într'însa, astfel că nici chiria nu s'ar pierde. Deoarece prăvălia trebue să aibă un coş, statuia va ţine în mâini un corn al abondenţei, scobit pe dinăuntru, prin care va ieşi fumul. Şi creştetul statuii ar putea fi folosit. Prietenul meu, precupeţul, spune că ar înjgheba în capul uriaşului un straşnic porumbar. Dacă statuia e mai înaltă, capul ei ar putea servi drept clopotniţă pentru San Lorenzo şi când clopotele vor suna acolo, când sunetele se vor risipi prin gură, s'ar crede că uriaşul strigă: îndurare ! îndurare! — mai cu seamă în zile de sărbătoare când se trag şi clopotele cele mari"....

Totuşi, papa îi răspunde prieteneşte că aceasta nu e o glumă; proectul e serios; ar putea fi numai amânat şi, cu propria-i mână, adaogă : „Ştii că papii nu prea au viaţă lungă" ; la urmă, fl asigură de bunăvoinţa lui şi îi dă binecuvântarea.

Insă printre toate aceste planuri, serioase şi absurde totodată, se iveşte iarăşi umbra lui
• Julius II, care îl urmăreşte toată viaţa pe Michel-Angelo, ca o fantomă, ca un spirit neliniştit, cerându-şi mereu mormântul. Moştenitorii lui .Julius ameninţă acum cu judecata, cer înapoi banii pr rare sculptorul îi primise cu «ni fu uruiA — iar acesta, încurcat, lipsit de un rilai ciuntit, se adresează papei, nădăjduind ..1 conştiinţa curată că va mijloci pentru el. La 'il'Arşit, face ca întotdeauna: se sustrage conflictului. „Nu mi se poate face proces, de vreme ce spun că nu am dreptate. îmi închipui că am fost la judecată, am pierdut şi sunt silit să dau satisfacţie". Papa trebue să-i salveze I „Dar dacă mă părăseşte, n'aş putea rămâne în lumea asta... Ştiu că papa nu vrea să fiu ruinat şi acoperit de ruşine şi ocară... Nu vă miraţi dacă scriu atât de rău şi nu mă explic cum trebue, căci mi am pierdut cu totul capul". Şi în altă scrisoare:
„Cred că nu m'aş fi ales cu altă
pedeapsă decât cu infernul şi doi ducaţi amendă, dacă aş fi fost negustor de săpun sau făurar de aur, împrumutând cu camătă restul averii mele".

Din aceste depresiuni, care îl slăbesc şi îl fac chiar să declare că îmbătrâneşte, că-i trebue patru zile de odihnă după o zi de muncă, — din teama aceasta a unui spirit străin de lume şi care e totuşi din ce în ce mai încurcat în afacerile lumeşti, se ivi la urmă un proect de care noul papă i-a vorbit pe când era cardinal. Acum proectul acesta se limpezeşte. Şi de astă dată e vorba de morminte.

In locul măreţei faţade, el are să construiască

morminte funerare pentru familia Medicis, în interiorul aceleiaşi biserici; mai întâi e vorba de patru morminte, înălţate în mijlocul capelei; apoi de patru, zidite adânc în pereţi; pe urmă de şase, pentru ca şi cei doi papi ai familiei să se odihnească acolo; în sfârşit s'au înţeles să tacă numai două, pentru doi duci, prin urmare nici pentru papi, nici pentru Lorenzo. Michel- Angelo a lucrat la cele şapte figuri ale acestor două morminte dela al cincizecilea până la al şaizecilea an al vieţii sale. In acest deceniu, pe care îl petrecu aproape în întregime în patria sa, avu de îndurat multe mizerii: războiu şi politică, boală, pierderea alor săi, umiliri, primejdii de moarte, despărţire de o persoană iubită şi conflictul pricinuit de vechile sale îndatoriri şi care nu se mai sfârşeau odată. Toate se năpusteau asupră-i, îl covârşeau sporind descurajarea şi slăbiciunea.

Şi iarăşi s'a întâmplat ca mântuirea şi nenorocirea lui să fie provocate de familia Medicis. Politica papei Clement a dat greş, trupele franceze nu-l mai protejează, Roma cade în mâinile unei armate germano-spaniole care o pradă. Papa e ţinut prizonier în castelul Sf. înger. Acesta era pentru nepotoliţii Florentini semnalul aşteptat: ei izgonesc pe cei doi Medicis instalaţi la Florenţa, întemeiază din nou o republică în spiritul lui Savonarola, pe care de-altfel I-au ars de mult pe rug. Putea oare Michel-Angelo să se ridice singur împotriva răscoalei din oraşul său natal? Şi ce-i păsa lui acum de moştenitorii aceia decăzuţi ? Alexandru, care uzurpase puterea şi se făcuse stăpân al Florenţei, era strănepotul nelegitim al lui Lorenzo, fără să dea dovadă de geniul unor anumiţi bastarzi; era un om brutal, lacom de plăceri, care nu amintea întru nimic pe străbunii săi. Oare mai are rost să continue să lucreze la mormântul Medicisilor, in timp ce aci, în oraş, poporul s'a răsculat contra acestei familii, iar papa care I-a însărcinat cu lucrarea e prizonier la Roma ? Şi cât va dura de astădată libertatea ? El scrie într'un sonet:

„Intr'o asemenea servitute, peste măsură de scârbit, cu false preocupari, cu mari nelinişti sufleteşti —
si totusi sa faureşti din piatră opere măestre! "

Lu uicipuL, tic tine într'o prudentă rezervă; refuză o mică funcţie ce i s'a oferit, îndeamnă şi pe fraţii săi să Iacă la fel şi îşi ascunde puţina avere în sacristia dela San Lorenzo. Capela mortuară a părintescului său prieten, pe

care începuse s'o împodobească cu arta sa, îi serveşte acum ca ascunzătoare pentru rufele şi vesela sa; şi dacă spiritul lui Lorenzo ar rătăci prin cripta aceasta, de bună seamă că ar surâde, ca adevărat discipol al lui Platon, văzând cât de schimbate sunt vremurile. Sunt deabi- nelea întunecate: Florenţa e bântuită şi de ciumă — iar fratele lui Michel-Angelo, acel pe care îl iubea mai mult, moare în braţele sale.

In marea lor îngrijorare, capii oraşului caută să adune în jurul lor pe cei mai vrednici; maestrul e numit în consiliul de războiu al celor nouă fruntaşi — şi el nu mai poate refuza aşa ceva.

In anul următor, când papa se împacă cu împăratul, Florenţa se afla într'o situaţie extrem de gravă; toţi simţeau că oraşul va fi în curând sacrificat: acesta era preţul împăcării. Se luă hotărîrea să se pregătească o aprigă împotrivire contra puterilor împărăteşti — şi Michel-Angelo, care nu putea fi mai prejos de Leonardo în ce priveşte aptitudinile tehnice, fu numit procurator şi guvernator al fortificaţiilor.

In ora cea gravă a primejdiei, când nimeni nu-i porunceşte, când întreaga răspundere apasă asupra lui, omul acesta genial se cufundă cu totul în cercul noilor sale îndatoriri; nu vede înainte-i decât datoria, împlineşte ce i se cere şi se gândeşte stăruitor cum ar putea face şi mai mult. Pleacă în grabă la Pisa şi Livorno, să aranjeze cele necesare pentru apărare; se reîntoarce la Florenţa să reguleze cursul Ar- nului, să ridice întărituri şi bastioane, sâ fortifice cetăţuia dela San Miniato unde lupta va fi mai înverşunată ca oriunde. Se duce apoi la Ferrara, să studieze fortăreaţa ducelui cu care era în relaţii amicale; dar refuză să locuiască la castel sau la ambasador, preferând să rămână jos la han.

Apoi se grăbeşte să revină acasă şi să se consacre neobosit, vara întreagă, acestei opere .noi, atât de străină de artă.

IV

Aşa s'a purtat acest nobil caracter, în ceasul de mare primejdie. De sigur că i convenea să se dovedească atunci ca bun apărător al Republicii contra Medicisilor izgoniţi, deoarece lucrând pentru dânşii putea să fie suspectat de duşmanii săi din oraş. La urma urmelor, nu-i era greu să fugă la Roma, departe de frământările revoluţionare, să se pună acolo, dincolo de graniţă, sub protecţia papei care era şi el un Medicis — şi să aştepte liniştit desfăşurarea •evenimentelor. El a rămas însă şi a întărit oraşul, închinându-şi toate gândurile şi puterile numai acestei misiuni, cu toate că aceasta nu-l putea atrage ca pe un Leonardo care, cu aceeaşi curiozitate inventivă, construia fortificaţii,

So

născocea maşini de sburat, trasa canale sau picta tablouri.

Michel-Angelo refuză orice salariu; dimpotrivă, împrumută oraşului o mie de scuzi.

In acele vremuri, când evenimentele se succedau ca nişte crize repezi şi violente, era totuşi lucru rar ca talentele proeminente să caute altceva decât satisfacerea propriilor interese. Ce ultceva făcea Leonardo, care trecea dela un partid la altul, servindu-i ca inginer şi ca artist? In aceste lupte necurmate dintre puternicii zilei, fiecare spirit creator şi inventiv căuta să aibă un ocrotitor puternic, care să-i dea de lucru, indiferent dacă era duşmanul oraşului natal sau chiar regele unei naţiuni streine. Aşa gândeau mai cu seamă şi comandanţii de oştiri, cari puteau fi „închiriaţi" pentru bani, ca şi trupele ; astfel jocul forţelor adverse devenea şi mai lipsit dc scrupule. Şi soarta Florenţei avea să fie hotarata acum, prin trădarea egoistă a unui condottiere.

Michel-Angelo prinsese de veste, cu mult înainte ca trădarea aceasta să se fi săvârşit. El avertiză în mod confidenţial Consiliul oraşului, scoase în evidenţă primejdia, dar gonfalonierul îl blamă, acuzându-i că e bănuitor şi fricos. Şase luni mai târziu, acesta ispăşi cu moartea uşurinţa sa. Deoarece se ştia cât e de neîn-crezător maestrul, el nu era crezut; şi deoarece neîncrederea sa fusese confirmată prin experienţă, el se menţinea în această atitudine faţă de oameni. Cu această predispoziţie, el fu surprins, într'o zi de Septembrie, de avertismentul zorit şi misterios al unui necunoscut; acesta îi vorbi la bastionul din faţa porţilor oraşului şi îl sfătui să fugă cât mai repede. „Nu ştiam dacă sfatul acesta venea dela Dumnezeu sau dela diavol". Oricum, Michel-Angelo socoti

că trădarea comandantului armatei şi, ca urmare* capitularea oraşului nu vor întârzia să se producă ; pe de altă parte, avertismentul pe care îl dăduse capilor oraşului îl putea face şi pe dânsul suspect; şi astfel, făcu ceea ce mai făcuse de două ori: fugi, în loc să lupte. Puse să i se coasă în veşminte 3000 de ducati, predă servitoarei toate lucrurile din casă şi, însoţit de servitorul său, de un giuvaergiu şi de omul care îl prevenise, porni călare în aceeaşi seară spre una din porţile oraşului: dădu poruncă să i se deschidă şi, curând, sosi la Ferrara. Zadarnic fu îndemnat acolo să se reîntoarcă; îşi continuă drumul spre Veneţia, împreună cu servitorul său.

Pe-atunci, Veneţia era poate oraşul cel mai strălucit din lume; tot oraşul, nobilimea şi burghezii se grăbiră să cinstească pe maestru. Acesta se retrase însă la Giudecca şi, fără marmoră, fără comenzi, deprins să lucreze în singurătate* el concepu — la rugămintea dogelui — o punte peste Rialto. Departe de bogăţia ce se desfăşura dincolo, în oraş, el trăia simplu, precum arată cartea sa de socoteli: „5 ducaţi pentru chirie, 17 lire ciorapi pentru Antonio, 1 ducat pentru cişmele lui, 20 soldi pentru o pereche de ghete, 8 pentru fân, *40* pentru un pat închiriat, 5 lire pentru două cămăşi, 60 soldi pentru
o manta şi o pălărie, 20 lire întreţinerea pentru *14* zile*. Se vede de aci că fugise în toată graba, fără bagaj, ca să nu atragă atenţia cuiva.

El se adresă atunci regelui Franţei, la curtea căruia trăise şi murise Leonardo. Cu ani în urmă, îi vânduse printr'un mijlocitor o operă din tinereţe. Acum scrie aceluiaşi agent: „Precum ştiţi, vroiam^ oricum să plec în Franţa şi am cerut de mai multe ori autorizaţia fără s'o fi căpătat". In acelaşi timp, ambasadorul fracez îi oferă o pensiune princiară, de 1200 livre pe an.
Când află însă că trebue să traverseze ţări germane, că drumul e greu şi nu lipsit de primejdii, el roagă pe agentul regelui să călătorească cu dânsul: „Vă rog, răspundeţi-mi repede, căci ard de dorinţa de a pleca acolo*. Era atât de obosit de necurmatele sale peregrinări prin Italia, încât îşi înfrânse scepticismul şi vroia să plece într'o ţară străină, necunoscută, la vârsta de 55 de ani. In această aşteptare, el stătea singur pe insula aceea: în faţa lui se desfăşurau norii pe cari apar, fantomatice, imagini familiare, prietenoase : tatăl său, papa şi lucrările cu care îl însărcinase acesta — două morminte începute, toate operele sale neterminate...

Era prea bătrân, prea neîncrezător ? Era prea legat de patria sa, prea italian ? Se gândea oare la Dante ? Se pare că, în aceste săptămani de nesiguranţă, el a scris sonetul despre Dante, în care exclamă:

"Vorbeste despre Dante, atat de putin inteles de
poporul sau ingrat
In care cei drepti n-au găsit niciodată încoronare.
De-as fi ca el! de-ar trebui să sufăr ca şi dânsul, pentru exilul
si pentru geniul său as da toată fericirea lumii..."

Ceea ce e sigur, e că a citit pe-atuaci, în limba latină, decretul de extrădare al Consiliului privitor la 13 cetăţeni florentini: al optulea era chiar el; mai află, prin ambasadorul Florenţei la Veneţia, că mai degrabă s'ar da foc oraşului decât să-i predea. Astfel îşi dădu în cele din urmă seama că era nevoie de dânsul, că — indirect. — era poftit să se întoarcă acasă. De două ori, numele său nu figura în lista acelor ale căror bunuri erau confiscate; iar un pietrar, umil dintre oamenii cari au lucrat pentru dânsul,

veni ca trimis al Consiliului, aducându-i un bilet de liberă trecere. Atât de mare era autoritatea sa, încât cei cari aveau puterea să-i ucidă îi făceau totuşi semn să se înapoieze. Şi când, în călătoria de întoarcere, ducele de Ferrara îi oferi bani, maestrul îi replică: nu cumva prefera să primească în schimb ceva dela dânsul ? Atât de susceptibil era Michel Angelo. Ducele nu-i luă aceasta în nume de rău; îi arătase în călătoria precedentă portretul său făcut de Tizian, precum şi celelalte comori ale sale — şi îi ceruse o operă făurită de mâna lui. Ambasadorul îi remise apoi un paşaport ca să poată reveni acasă.

Două luni după fugă, Consiliul rostise o sentinţă formală de amendă şi de excludere din Consiliu a aceluia care s'a reîntors acum. Deoarece situaţia oraşului asediat devine tot mai gravă, maestrul îşi recapătă postul: zi şi noapte lucrează iarăşi la fortificaţii; instalează tunuri pe turnul dela San Miniato, ocrotindu-1 şi cu saltele şi cu baloturi de lână atârnate de frânghii. In acelaşi timp, cu neîncredere şi nelinişte, el urmăreşte în tăcere măsurile coman- dantului-mercenar. Pe o foaie de rechiziţie stă scris : „Eu, Michel-Angelo Buonarotti, am găsit acasă, când am venit din Veneţia, cinci care cu fân; am cumpărat pe urmă încă trei, ţinând trei cai timp de o lună. Acum nu mai am decât unul. 6 Ianuarie 1530“. Pe cealaltă faţă e scris un sonet despre libertatea Florenţei.

„Soarele libertăţii se stinge în cenuşă!... Şi chiar dacă mâinile biruitorului ar vrea să ne vină în ajutor, n'ar fi la urmă decât o noapte nesfârşită. Niciodată nu se vor arăta zorile... Am văzut, am simţit aceasta ! Dar ceva mă ademeneşte, ceva îmi atrage inima acolo unde stărue capriciul distrugerii: mă atrage şi trebue să urmez

 chemarea ei imperioasă. Moarte aci şi moarte acolo! Ce trebue să fac? Voinţa mea svâcneşte totuşi neho- tărîtă — şi aceasta durează aşa, zi cu zi, ca o veşnică' presimţire a morţii"...

Şi în timp ce mizeria sporeşte, când pâinea şi curajul sunt pe sfârşite, comandantul fortificaţiilor se furişează uneori în capela dela San Lorenzo şi încearcă să sculpteze o parte din ligură sau măcar o mână, din monumentul închinat tatălui acelui Medicis în numele căruia trupele deafară trag asupra turnului său dela Sun Miniato. Pe urmă încuie cu tristeţe refugiul tainuit şi se întoarce la postul său de luptă. Şi cl începe apoi ceva şi mai uimitor, tocmai pentrucă era prea obosit, prea încordat de acest îndelung asediu: după aproape două decenii, «pucă din nou pensula şi pictează un tablou pentru ducele de Ferrara, precum îl rugase acesta. Ce picteaza pentru intaia Michel-Angelo, dupa ce trecusera 19 ani de la terminarea capelei Sextine? Ce picteaza el in acele vremuri, cand "zi cu zi se apropie de el vesnica presimtire a mortii?"

El cutează să evoce pe pânză, cu penelul «Au vrăjit, pe o soră a Evei, o femeie de proporţii puternice, impunătoare, primind la sânu-i lebăda ce-i aduce sămânţa zeilor. Din ce visuri m'a ivit tabloul acesta? Ce forţe creatoare au transformat astfel pe un om mereu închis în sine, ca să reprezinte clipa cea mai primejdioasă din viaţa unei femei? Acei care au zugrăvit înainte şi după dânsul o asemenea metamorfoză ilivină, şi-au transpus în tablou propria lor pasiune. Leda, femeia, se cutremură de voluptate sau jindueşte de dorinţă. Fiecare din aceşti pictori era, înainte de toate, un bărbat care şi-a exprimat printr'o imagine propriile sale gân-

duri. Aci însă, în Leda lui Michel-Angelo, se vădeşte în sfârşit visul unei femei care-i ea însăşi o zeiţă. Toată scena e cufundată într'o atmosferă tragică, întunecată ; o fiinţă primitivă pare să mediteze asupra actului de dragoste, de zămislire — şi chiar asupra soartei copiilor ce-i va naşte.

Acestea sunt viziuni ale unui geniu care îmbătrâneşte, care nu fusese niciodată tânăr.

V

Florenţa a capitulat. Un an după prezicerea şi fuga lui Michel-Angelo, comandantul săvârşi înadevăr trădarea şi predă oraşul. Şi răzbunarea Medicisilor readuşi din exil se năpusti, teribilă, asupra cetăţenilor; conducătorii republicii fură proscrişi, încarceraţi, ucişi. Zadarnic s'a cercetat şi casa guvernatorului fortificaţiilor ; toate odăile au fost scotocite, dulapurile sparte! nu s'a găsit nimic. Urmăritul se ţinea ascuns la un prieten. Cu trei ani în urmă, ca sculptor al familiei Medicis, el se temuse de ura cetăţenilor; acum, ca inginer de fortificaţii în slujba cetăţenilor, se temea de ura Medicisilor. Insă papa, care îl aprecia şi avea nevoe de el, îi vesti curând că e graţiat, aşa că nimeni nu mai cuteza să-i facă vreun rău. El iese din ascunzătoare, i se face loc — şi îşi recapătă pensia, desigur cu condiţia de a lucra iarăşi la mormântul Medicisilor.

Trimise în curând de ştire şi la Ferrara că tabloul e gata. Când omul de încredere al ducelui declară în faţa „Ledei":
— „Dar aceasta nu e mare lucru", maestrul îl întrebă repede:
.Şi care-i arta d-vs?“
Celălalt, amuzat de faptul că nu i se recu-

noaşte calitatea de gentilom, răspunse : „Sunt neguţător".

„Atunci aţi face o proastă afacere pentru stăpânul vostru. Adio!“ îi spuse Michel-Angelo, trimiţându-1 la plimbare. Dărui tabloul unui slujitor al său la care ţinea mult.

Aşa se purta maestrul cu prinţii. Când ducele Alessandro, ajuns din nou stăpân al Florenţei, încrezător iar în competenţa lui, îl cheamă să ocolească împreună cu el oraşul, călare, ca să jlr.igA locul cel mai bun pentru o fortăreaţă, Mu liel-Angelo nu se grăbeşte să apuce, prieteneşte, mâna ce i s'a întins: ştie că fusese
• rulat numai din porunca papei. Trimite răspuns că n'a primit în această privinţă niciun ordin dela papă. El

spunea în taină că ridicarea unei citadele ar fi un nou mijloc de oprimare a impurului, care şi aşa îşi pierduse toate drept urile

I («ili v.ii.»! (A papa îl ocroteşte, dar câtă vii uu va mai Ir,ti r| / Printr'un *breve,* el îi in- <*•*** >ud> prdrap ia excomunicării din biserică

■ .... ' I • la altceva decât la mormântul Medi- «'milor, aclAog/lnd în mod confidenţial că acest /•«,■!•* I ar feri desigur de pretenţiile lui Ales-

indro. li dă un atelier mai bun şi îi trimite vorbă că ar ii bucuros să afle că e „mulţumit gi Inne dispus... şi că i dovediţi aceeaşi afecţiune, « a aceea ce o are faţă de d-vs“. Şi îl mai îndemnă să-şi îngrijească sănătatea.

Căci pe-atunci, la vârsta de 56 de ani, el

■ i/uHe bolnav: „Michel-Angelo nu mai are

ui uit (le trăit", scrie un prieten, „dacă nu i se «l.iu îngrijiri serioase; lucrează mult, mănâncă

i "pu şi prost, şi nici nu doarme; de o lună r . înmiit de dureri de cap şi ameţeli. Are două Imli una la cap şi alta la inimă; există leac pniirii amândouă, numai că trebue găsită cauza

şi tratată cum se cuvine". Capela umedă şi rece unde lucrează îi face rău în toiul iernii —• iar cât priveşte inima, ea nu e cruţată nici acum de moştenitorii lui Julius II

In cele din urmă pleacă la Roma şi, cu sprijinul papei, obţine o lungă amânare dela moştenitorii aceia. A trecut o viaţă de om de când a tăcut primele planuri; şi imensul edificiu destinat Sfântului Petru, celei mai mari catedrale din lume, s’a redus la un simplu mormânt care poate încăpea bine în micul „San Pietro in Vincoli" ; din patruzeci de statui, au rămas doar şase. Dar moştenitorii, în loc să-şi ceară banii înapoi, îi dau lui bani. Clement VII îi îngăduie sâ lucreze în acelaşi timp la ambele opere. In sfârşit, situaţia pare lămurită.

Atunci intervine un nou eveniment: Michel- Angelo face cunoştinţă la Roma cu o persoană care avea să dea un nou imbold vieţii sale extenuate, risipite. El găseşte acolo întruchiparea unuia din visurile sale.

VI

Geniul presimte totdeauna ce-l aşteaptă şi ce are să facă; poetul nu întâlneşte în realitate decât femeia pe care a visat-o : — tot astfel, sufletul de poet al lui Michel-Angelo fu atins de-o scânteie din afară, abia când el îmbătrânise şi după ce pictase, desenase şi sculptase în variaţiuni mereu înnoite forma ideală care plutea dela început înaintea spiritului său. Papii şi prinţii cu favorurile şi capriciile lor, fruntaşii oraşului şi conducătorii mercenarilor cu grijile şi perfidiile lor* artiştii cu geloziile lor, fraţii cu cererile lor, ajutoarele lui cu mâini lipsite de

dibăcie — toţi aceştia îl puteau surprinde, îl puteau turbura şi duce chiar la disperare. Şi de toate aceste supărări ce i veneau din lumea de afară, el se elibera prin versurile ce le făurea din când în când. Dar frumuseţea, destinul, amintirile din tinereţe, presentimentul morţii, elanul spre dumnezeire, acestea le cunoştea dinainte : ele aşteptau într’însul, în simţurile sale adormite, încă din vremea când, copil, sorbea laptele la sânul doicii sale, femeia unui piftrar — când lumea şi arta şi străduinţa creatoare nu şi-au ţesut încă vălurile asupra originii sale divine.

Pentrucă această nepieritoare idee — negaţia iubirii — era înnăscută în el; pentrucă o regăsi In Platon când era încă adolescent şi fusese (Ti Ncut în spiritul platonian la curtea lui Lori n/o ; pentrucă austeritatea sa vădită, infailibil,*, u* confirmată şi prin experienţă, iar l■ nii |< a i i rutiini muritoare se oglindea în ne- radarva faţă di ■•meni fi amândouă se uneau Inti n im/antropic t<>t mai accentuată—de-aceea,

MM ...... iji din < auata că urâţenia sa trupească

ti r.ini I Nimţul Atât de desvoltat pentru tot ce e Irumon, Michel-Angelo evită neîncetat iubirea pAmintească. El preferă să creeze figuri care nu exprimau împlinirea ci nostalgia dorinţelor yi iubirii. De-aceea unica sa Evă era înconjurată de douăzeci de tineri; de aceea, în toată opera sa, nu se găsesc decât trei femei goale pc lângă sute de figuri bărbăteşti, nude, pictate ori dăltuite în piatră.

I*e atunci, când se străduia iarăşi la Roma pentru realizarea mormântului—şi de astă dată cu mai mult succes — el întâlni într’o zi pe un Un Ar, în societatea prelaţilor şi artiştilor cari

i■ .ti.iu acolo împreună. Nimeni nu ştie azi cum a i Atu acest tânăr. Şi totuşi el fusese singurul

om căruia Michel-Angelo îi făcuse portretul — însă foaia a dispărut şi astfel legenda râmase întreagă, neatinsă în puterea ei sugestivă; acel care contemplă azi cupola Sixtină, e liber să aleagă pe cel mai frumos dintre geniile înfăţişate acolo, ca să-şi închipue cum arăta acel pe care maestrul îl alesese, primul în viaţa sa. Poate că în numele lui: Tommaso Cavalieri, e cuprins ceva din firea şi rolul pe care-l jucase; avea poate privirea naiv-întrebătoare a unui Tommaso — a Sfântului Toma — şi eleganţa cavalerească a unui Cavalieri. Dar e sigur că aceasta-i prima alegere a omului rece, solitar, închis în sine, totdeauna rezervat faţă de fraţii săi şi puţinii săi tovarăşi de artă. Acestei alegeri are să-i urmeze una, numai una. Are 58 de ani — şi încă nu şi-a deschis vreodată inima în întregime, într'o mare simţire. E adevărat că unul sau altul dintre ajutoarele sale i-a fost prieten platonic şi că, în ultimii ani, maestrului ce îmbătrânea îi plăcea să aibă uneori în preajma sa câte un tânăr pe care îl simpatiza mai mult. De astădată însă, în acest Tommaso, noul Socrate îşi recunoaşte pe adevăratul său Alci- biade; dela întâia întâlnire, el e încântat şi entuziasmat.

La Roma, dela o casă la alta, el îi trimite odată cu o poezie şi o scrisoare, în care spune: „Bine a făcut cerul că ne-a interzis să cunoaştem în întregime frumuseţea sa. Dacă la vârsta mea nu mă consum cu totul, aceasta, Domnul meu, e numai din cauza că v'am văzut doar în treacăt”. Tânărul, care începuse să deseneze şi el, răspunde cu amabilităţi formale, precum se obişnuia în vremea aceea, pe un ton exagerat şi totuşi rece.

Maestrul, fericit şi de acest răspuns, la fel ca un îndrăgostit plin de solicitudine, îi trimite îndată un dar: două desenuri — Tityos şi Ga- uyinede, foarte potriviţi în asemenea împreju- 1 Ari. Desenurile erau însoţite de o lungă scri- No.ire exaltată, în stilul înflorit al lui Petrarca : „Dacă-mi lipseşte arta de-a naviga cu siguranţă printre valurile strălucitorului Vostru geniu, să

■ 11.1 ierte marea şi să nu se supere că puterea mra o egalează atât de puţin pe a Voastră...

1)<• aceea înălţimea Voastră, lumina veacului "<>Mru şi unica în lume, nu se poate mulţumi

•II u|>i-r« altcuiva, de vreme ce nu există nimeni . <ur n'o egaleze sau măcar să-i semene. Dacă i' iuţi V'ar place vreuna din lucrările mele, pe

•jir V'o fAgăduesc cu gândul de-a o desăvârşi,

ii im 1 aş avea de mulţumit mai mult Fortunei dr< Al talentului. Şi dacă aş izbuti vreodată să lin pe placul Înălţimii Voastre, printr'un lucru

.un ni<-, atunci i aş consacra tot ce am, toate I* 1111111•'11 un Ir .u (udtt arta şi timpul ce-mi HI 11 1 1111Anr il< li.nt şi numai gândul că nu pui ,i,l;t.ijj 1 |,i m. itra 91 trecutul, mă îndure- 1»IM A 1 • âi 1 put ra atunci NA Vă servesc mult in 11 umil , viitorul singur e prea scurt şi eu

.... lnHi.tn ('ilili în scrisoarea aceasta ceea

(P VA «pune inima şi nu cuvântul... Dacă e iliimtoi că Dumnezeu face minuni, e cu atât in 11 uimitor faptul că

Roma dă la iveală oameni .li vini. Şi universul e martor pentru aceasta!"

i.i nu roşească tânărul, citind asemenea rânduri? SA nu fie cuprins de o jenă penibilă în l i pi acestor foi scrise de maestrul cel mai re-

•uimit din vremea sa? Sau, cel puţin, nu e cu-

1•.•murat de cuvintele acestea: „căci eu sunt

I. 111.1 n“ 7 Nu, firea lui e a unui favorit, a unui mliit de soartă: e rece şi frumos. Răspunde

«■ • <■ rr-işi zi, în felul unui băiat răzgâiat, după» •• ir ipinge politicos laudele maestrului pentru

•11 «Pliurile sale:

„Şi totuşi, nu vreau chiar să spun că D-vs minţiţi. Cred, ba nu, sunt sigur că afecţiunea ce mi-o arătaţi nu are altă cauză decât iubirea pe care un om ca D-vs, care întrupează toate artele, o resimte în mod necesar pentru toţi acei care se consacră artei; şi eu sunt printre aceia, dar iubirea mea pentru artă o întrece pe a multora. Vă făgăduesc aceeaşi afecţiune sau mai degrabă, din gratitudine, una şi mai mare. Căci pentru nimic n'am resimţit vreodată o iubire mai mare ca aceea pentru D-vs, niciodată n'am râvnit la o prietenie mai bună ca aceea a D-vs... Păcat numai că tocmai în momentul acesta, când m'aş putea bucura de prezenţa Voastră, întâmplarea face să nu mă simt bine... Intre timp, mă voi bucura însă cel puţin două ore pe zi, contemplând desenele Voastre... ca servitorul cel mai devotat al înălţimii Voastre".

Dar geniul, ca un melc prins în cochilia imaginaţiei sale, nu aude decât murmurul de-afară, ghiceşte doar lumina ce nu răsbate toată prin coaja sidefie şi, consolat, visează mai departe la o perlă adevărată. Maestrul nu observă cât de fadă şi trufaşă e această scrisoare — şi el răspunde idolului său, în aceeaşi zi, cu aceste cuvinte minunate: „îmi scrieţi că Vă simţiţi ca un nou-născut? Dimpotrivă, aţi trăit mii de alte vieţi în lumea aceasta! Eu nici nu m'am născut sau sunt născut mort I Şi aş fi resimţit toată disgraţia cerului şi a pământului, dacă scrisoarea Voastră nu m'ar fi convins că înălţimea Voastră ar accepta bucuros câteva din lucrările mele". Pe urmă îi transmite verbal prin trimisul său ceea ce nu cuteza să-i exprime în scris; şi anume, cât de bine ar fi să-i numească Ganymede pe acel pe care-l iubea. Şi adaogă : „ Ar fi poate îngăduit să se numească cu numele lor lucrurile ce le dăruim cuiva; e însă preterabil să ne oprim aci“. La sfârşit, el notează data, întocmai ca un tinerel exaltat: „In acest întâi Ianuarie, atât de fericit pentru mine". Aceasta îi părea totuşi prea mult; scrie din nou scrisoarea, lăsând laoparte ultimul rând.

Dar în cursul verii, potrivit contractului cu ii. ipa, trebue să se reîntoarcă la Florenţa şi să lucreze iar la capela Medicisilor, unde aşteaptă ultimele statui, terminare abia pe trei sferturi.

1,1 Incoarcă sâ evoce prin scrisori imaginea tAitilruhii său prieten. Acesta, se pare că avea |il<1i crea să-i chinuiască pe bătrân cu capriciile ni»Ir, cum ar face o fată frumoasă. Căci iată ce-i nt ne curând Michel-Angelo, din Florenţa:

„ I)acă n'aţi cunoaşte nemăsurata iubire ce V'o port, nu m'ar fi surprins de loc greaua bănuială < iiprniiă în scrisoarea voastră — şi anume: că V . t, mint şi că de-aceea nu Vă scriu... Aş 1 1111ci» tiiloiurc reproşul nccila înălţimii Voastre. Iu p • >i<■ rA voiţi numai s,l mă puneţi la în- ...... o., *nil* aprindeţi In mine un toc nou, mai iii#AIoi, durii cl poate li mai încins decât este"...

I ». ,1 ,i,l ilulA cl concepe patru scrisori şi expe- , li i/l tn « ele din urmă pe aceea redactată într'un i ,11 m ti moderat. „Ştiu foarte bine", răspunde lAmlnil plin de cochetărie, „că nu mă puteţi uita... Al Vostru, care

vă aparţine mai mult tUuAt sieşi, Tommaso Cavalieri". Urmează apoi n mele şi daruri din Florenţa, un desen repre- /i-ntAnd pe Phaeton cu carul soarelui, o baccha-nulfl de copii. Maestrul scrie intendentului său, . »n avea să predea toate acestea, că se simte fml»Atr.lnit cu douăzeci de ani de când trăieşte .Ir pi r|c de Roma. In realitate, aventura aceasta ......1.111.I I-a întinerit dela început cu douăzeci de itlti.

Şi nici 1111 e singura. Această grecească înflă-

Cărare amoroasă, pe care maestrul, apăsat de ani, uzat de boală şi necazuri, o resimţea faţă de tânărul roman, el o revarsă asupra unuia sau doi tineri Florentini, cari par să fie. mult mai prejos de Cavalieri. Cele mai multe dintre sonetele şi diversele poezii scrie în această perioadă, par **să** fie dedicate lui Tommaso. Da» aceste elanuri lirice sporesc în aşa măsură, încât intendentul aceia din Roma, care avea voie să citească versurile înainte de a le preda, începe să scrie şi el poezii, pe care *le* trimitea la rândul său maestrului, ca **să** le judece. „Am văzut sufletul vostru®, răspunde între timp Tommaso, „el e sănătos şi bine păzit. Cât despre corp* aştept sosirea voastră". Dar îndrăgostitul, surprins de contrastul dintre cel absent şi tinerii pe cari îi vedea la Florenţa, roagă acum pe un prieten al său din Roma: „Dacă îmi scrieţi, spuneţi-mi ceva despre dânsul, ca să-i păstrez necurmat în gândul meu. Căci dacă I*aş pierde din cugetul meu, cred că aş muri îndată".

Nostalgia îl împinge cu toate puterile ei, îl îndeamnă mereu să **pleCe** de aci, spre Roma. Omul acesta, pe care numai marmora îl făcea să **se** urnească dintr'un loc în altul, se simte acum atras la drum de dragul unui tinerel la care se gândea mereu. Dar el avea şi alte motive ca să plece. Bandinelli, unul dintre rivalii săi,, se află la Florenţa şi urzeşte intrigi contra lui, folosindu-se de chestia cu moştenitorii lui Julius II şi afacerile băneşti în legătură cu ea; acesta avea să afirme mai târziu că Michel- Angelo n'a construit faţada «dela San Lorenzo, numai ca să nu glorifice printr'un monument familia Medicis. După treizeci de ani dela instalarea „Uriaşului" său, lui Michel-Angelo îi este dat să vadă cum s'a instalat cu aceeaşi solemnitate, pe aceeaşi piaţă, ca o replică Ia opera sa, masivul şi greoiul „Hercule" al rivalului. Ştie că şi ducele-regent îi este duşman. In sfârşit, tatăl său moare, în vârstă de 90 de ani; cu toate ^diferendele grave, pricinuite numai de chestii băneşti, marele om, maestrul ajuns aproape la 60 de ani, i-a dat totdeauna dovadă de supunere şi de respect, ca un fiu adevărat. Toate aceste împrejurări îl îndemnau pe Michel-Angelo să-şi părăsească patria.

Poate că a aflat\de îmbolnăvirea papei, de a cărui viaţă atârna siguranţa sa la Florenţa ; fapt e că, puţine zile înainte de moartea pontifului, el plecă din oraş, scăpând astfel, din precauţiune «AU printr'o întâmplare norocoasă de mâna reaa ducelui Alessandro. „Trăia într'o mare nesiguranţă", scrie cu puţin înainte un contemporan, «căci ducele, un tânăr violent şi răzbunător din £xre, îl ura foarte mult. Fără îndoială Că l*ar fi înlăturat, dacă n'ar fi

să daţi crezare acelor vorbe, căci mă cunoaşteţi foarte bine... Plec mâine dimineaţă... Voi călători spre Roma, trecând prin Pisa. Nu mă voi reîntoarce vreodată aci. Dar să ştiţi că atâta vreme cât voi trăi şi oriunde voi fi, voi rămâne îri slujba Voastră cu credinţă şi iubire, mai mult ca oricare «Hui dintre prietenii voştri. Dumnezeu să Vă d«acHidă ochii, ca să recunoaşteţi că acela care gândeşte mai mult la D-vs decât la dânsul

nu ştie decât să iubească şi nicidecum să urască"... Urmează schiţa unui sonet: „Lui Phoe- bus (Febo), veşnică lumină a celor născuţi în pulbere pieritoare!“

„De ce îţi întorci faţa dela mine?...
Numai tu te-ai bucurat de moartea mea,
Pământul plânge, cerul e înduioşat —
Tu ai însă mai puţină milă, pentrucă trăiesc".

Atât de singuratec era Michel-Angelo, când îşi părăsi patria în al şaizecilea an al vieţii sale. Ultimul, unicul om căruia i se adresează maestrul, ca să-i ceară puţină dragoste, e un tânăr vulgar, desfrânat, care îi va cerşi în curând bani ca să meargă la curse şi la luptele cu floreta. într'un netrebnic spiritul lui vede un Phoebus, iar pe un tânăr gentilom îl slăveşte ca lumină a secolului, pentrucă frumuseţea lor se apropie de visurile lui.

Acum, când porneşte spre Roma, unde se va statornici şi îşi va trăi ultimii săi treizeci de ani, el nu lasă acasă, la Florenţa, decât statuile. Cei doi duci, ale căror morminte au valoare pentrucă au fost înălţate de dânsul, nu au nicio însemnătate istorică deosebită; ei au fost bine cunoscuţi de maestru: unul era Giuliano, fiul cel mai mic al Iui Lorenzo, copil ce se mai juca în grădina Medicisilor când Michel-Angelo era găzduit acolo; celălalt, numit tot Lorenzo, era ne- pDtul lui Magnifico şi tatăl acelui nelegitim Ales- sandro care domnea acum la Florenţa. Deşi i-a cunoscut pe amândoi, el nu le-a sculptat chipul. Din figuri de vis, a alcătuit şi pentru aceste morminte, la fel ca şi pentru plănuitul mormânt al lui Julius II, un ansamblu care a rămas şi de astădată neterminat: erau numai fragmente ale unei imaginaţii mereu frământate

 yi ncsatisfăcute. Totuşi, acestea sunt mărturia recunoştinţii sale faţă de familia Medicis, care îl crescuse, şi poate chiar moştenirea cea mai mare şi mai preţioasă, făurită de mâinile sale neîntrecute.

VII.

I J11 tânăr în veşminte de conducător de oştiri, ţinând pe genunchi, cu mâinile sale de aţ^ir ui.Miut, bastonul cu care comandă: aşa e înfăţişai ducele Giuliano, şezând în una din cele două 111,1c «cobite în încăperea albă şi rece. Capul ni 11 al monstrului războinic de pe pieptul său mi c decât un semn ce aparţine casei sale; însă
<lupul tânăr de deasupra nu pare să fie al unui iA/lioinic. Oare ascultă el, cu urechile sale itiu/’ic.tle, un cuvânt de înţelepciune ce-l murii"!' 1 m. ■ 1 in preajma sa? FI nu vădeşte ni- «loi .Im f 1-1 miluita yi alura murţială a acelor •,un,m l,in(i .Ir ngiii'i, cari în vremea aceea fă-
■ • tu ,uni luptau, trădau HI cădeau în cele
• Im ...... Ci, moştenitor al altui moştenitor,
"i 1 lua tul ii 1 armură strălucitoare, el arată ca un r willat, plin (le melancolie — un spirit pla-
1 un . preocupat mai mult de artă şi femei, eon

ii .... uit nă moară de timpuriu.

In faţa Iui, Lorenzo II poartă un coif, însă ilna e înarmat; lui nu-i trebue un baston de
.......ca să conducă măcar de-aci, în efigie. Şi acestuia i s’a dat un fel de mască, dar pur c\> ţine destul de departe de chipul său mli v.1iat. Privirea sa nu e totuşi liberă, el nu
■ 11 uli i, nu e împovărat de nicio misiune, cum . i • l.llall. Gândeşte — şi pentru ca să gân- .1. a'H a mai bine, neturburat de nicio impresie

din afară, el poartă coiful ce-i umbreşte trăsăturile feţei. Pătruns ca şi celălalt de cultura greacă, eJ, gânditorul, pare totuşi mai bărbătesc

— un om care nu s'a lăsat înfricoşat de pasiuni şi n'a fost niciodată cu totul răpus de ele: a ştiut să deosebească pe oameni şi să aleagă ceea ce-i convenea în limitele celor interzise. Şi totuşi, el e plin de conştiinţa caracterului re-strâns al activităţii omeneşti, de acel sentiment al tainei pe care cel care doarme jos, în cosciugul de marmoră, poate că a deslegat-o în cele din urmă.

Căci pe sicriu, la picioarele statuii lui Lorenzo, odihnesc două figuri simbolice : Amurgul şi Aurora. Amurgul, un om bătrân, cu barbă, încă robust, cum era creatorul său în vremea aceea, priveşte în jos cu ochii lui umbriţi: e obosit şi totuşi hotărît să mediteze azi la ceea ce-i de făcut mâine; spiritul său pare puternic ca şi membrele, căci deasupra staturii sale masive se înalţă o frunte adânc modelată. Insă aurora Care se odihneşte pe cealaltă jumătate a sicriului, e o femeie tânără, mai gingaşă decât Eva şi mai sensibilă, mai voluptoasă decât orice altă figură femenină cizelată de maestru, Pare că se desprinde în acel moment din negura somnului. Legătura îngustă ce-i cuprinde pieptul parcă o ţine legată de stâncă, la fel ca sclavul dela mormântul lui Julius. Da, ea e sora sclavului înlănţuit; ca şi dânsul, se simte legată de formă, de materie. Şi pe când celălalt năzuia să se elibereze prin somn, ea pare că — printr'o voinţă obscură — e împinsă înapoi, în somnul din care trebue să iasă. Omul care a conceput şi a făurit astfel Aurora (pe care toţi ceilalţi artişti o reprezentau ca o apariţie radioasă şi triumfătoare) era cu totul cufundat el însuşi în adâncimile tragice ale nopţii, atunci, când creea această operă.

Dincolo însă, sub statuia visătorului cu bastonul de

general, odihnesc — caşicum maestrul vroia să înfrunte cu ironie soarta — alte două liguri, cu expresie hotărîtă. Acestea au trăit viaţa şi nimic nu le poate sdruncina. Una reprezintă *Ziua,* care se ridică asemenea unui bărbat puternic, cu umeri atletici — iar faţa im .“1 pe jumătate cufundată în piatră, cu fruntea t wnil.l, cu trăsături simple şi energice, vădeşte

1 inţ 11 I I lerme şi o voinţă necruţătoare, pe care Miluit' n'o poate opri : e Prometeu, care se tre- uilc,

Iar îndărătul lui doarme Noaptea. Rezemată ilr o mască tragică, o femeie uriaşă îşi ridică r< nuni liiul ca să-şi sprijine braţul de el. Steaua in.11 Im rşlr în părul ii, însă ea n'o luminează, îmi vi 1I1 Inlr'im uiumul sens, ştiutoare ca şi

I •■•In, Jmpm .ii nlfl, dfliuită cu lot ce împarte /1*1*1, I. nu i.i .1. r/Mil.1 r o creatură primitivă, in. 1111,1 1 >
i * l i ;u gr ne raţiilor, plină de o forţă
• li 11 • < 1 *it11 mm n(Aiii1 îi» faţa Aurorei de pe .l.tlili nu rin gi < ne nu vrea să se deştepte.
1 <1 umili bufnita, ghemuită sub îndoitura genun-
• Inului ci, veghează şi pare că meditează, cu .liuluri înţelepte, la cele ce se văd în capela
iiceanta tăcută :

I -a vede patru puteri odihnindu-se pe cosciu- / uri. Doi bărbaţi îşi ţin privirile aţintite asu- pr.i lor. Intre aceştia, pe soclu, e Madona
• *u <• ţine copilul gol cu privirea întoarsă spre n iiiiil ei. Ea şi el, cele două sacre făpturi, par mu, mele fiinţe muritoare în încăperea acea boltita m.una şi copilul, strâns uniţi în jocul grav
■ I *I**ritinului. Toate celelalte figuri par însă .* h.ise realităţii. Un gânditor după acţiune,

un tânăr care şovăie în faţa ei; un om bătrân, în clipa când îşi încheie ziua de trudă, o femeie tânără care se teme s'o înceapă; un uriaş care se ridică, o uriaşă pe care n'o trezeşte nicio trâmbiţă: — şase visuri ale unui suflet singuratec, care-i ţine pe oameni departe de el şi se teme de zei.

CAPITOLUL AL PATRULEA CĂMINUL

I

Pe străzile Romei trece călare un bărbat de 60 de ani, încă destul de viguros, cu părul şi barba stufoasă dar încărunţită, pe cât se poate vedea sub pălăria neagră de fetru, cu margini largi. E uscăţiv, cu faţa plină de sbârcituri, dar cu tenul bronzat al celor deprinşi să stea la aer; înadevăr, omul acela se plimbă zilnic la aer curat, în trapul lent al micului său cal, uneori chiar pe un catâr. Poartă cisme înalte din piele de Cordoba, cu cătărămi, ca să-i ferească de umezeală. Când se dă jos şi poate fi privit în faţă, pe îndelete, craniul său pare rotund şi prea mare în raport cu chipul; dacă şi-ar scoate pălăria, ceea ce desigur n'o face cu plăcere faţă de nimeni, s'ar vedea o frunte pătrată, brăzdată de sbârcituri ca o foaie de note muzicale. Din profil, buza de jos încalecă pe cea de sus, iar fruntea e mai ieşită decât nasul; căci nasul e turtit şi dacă e privit mai deaproape, se vede că-i sfărâmat. Figura aceasta nu e de loc armonioasă.

Dar mâna, din care el îşi scoate acum mâ-

nuşa, e frumoasă: o mână înadevăr frumoasă, cu degete care ştiu să apuce ; ambele mâini, căci are nevoie de una ca şi de cealaltă — şi când dreapta îi este obosită de daltă, el desenează cu stânga. Un singur lucru captivează pe străinul care nu cunoaşte numele acestui om: e privirea întrebătoare a ochilor întunecaţi, însufleţiţi doar de nişte puncte gălbui. O privire care caută şi imploră, asemenea aceleia pe care o au unele din geniile sale; e privirea unui sclav înlănţuit, care ar vrea să cuprindă viaţa în libertate şi pe care numai moartea îl va elibera odată.

Mizantrop, aristocrat şi artist, el şi-a ales mândria ca blazon. Nimeni nu se poate apropia de el; cu cât înaintează în vârstă, cu cât sporeşte gloria sa, el îşi apără şi mai îndârjit demnitatea. Sexagenarul acesta n'a uitat încă umilirile îndurate la treizeci de ani, când papa Julius a poruncit slujitorului să nu-l lase să intre. Când papa Clement tratează cu el pentru ultima oară, însă nevoind să-i aibă aproape de el, la Roma — se scrie dela Vatican: „Dar dacă Michel-Angelo vrea să vină, papa n'ar avea nimic de obiectat". Clement nici nu se aşeza în faţa lui, de teamă ca maestrul să nu facă la fel—şi, când îl întâlneşte, se grăbeşte să-i spună să-şi puie pălăria pe cap, căci el şi-ar pune-o şi fără să mai aştepte încuviinţarea lui.

Când cineva îl întrebă odată, pe un ton sceptic, dacă cei doi Medicis din San Lorenzo seamănă înadevăr cu aceia pe cari vroia să-i înfăţişeze, el întoarse întrebarea cu prestanţa unui rege: „Cine va cuteza să dovedească peste o mie de ani că ducii arătau altfel?" Regele Franţei i-a scris cu propria-i mână, cerându-i o operă lucrată de el. Maestrul îi răspunde: „Sunt bătrân şi ocupat luni întregi cu lucrările comandate de papă. Dacă îmi mai rămâne câtva timp

102 de trăit, voi executa atunci ceea ce de mult doresc să fac pentru Majestatea Voastră. Dacă moartea zădărniceşte această intenţie, şi dacă se poate sculpta sau picta în lumea cealaltă—nu mă voi da în lături să-mi împlinesc făgădiiala, acolo, unde nimeni nu mai îmbătrâneşte". Gloria sa e acum mai inare decât a lui Tizian şi Leonanlo. Marele Consiliu din Veneţia îl invită să locui.»■«■.! acolo, o Ieri ml u 1, fără obligaţie din I>.«rlr i, .1 le.il.t însemnată. Regele Franţei ţine mei eu la dispoziţia lui 3ooo de scuzi, dacă ar consimţi să vină în cele din urmă la Paris—iar Marele Sultan al Turciei îi trimite vorbă că-i poate cere oricâţi bani doreşte şi, dacă vine, va îi întâmpinat la graniţă de unul dintre demnitarii săi şi condus până la Bosfor. Toate aceste oferte trec pe lângă el, fără să-i atingă.

Dacă vine însă un străin, el ştie să reprezinte cu mândrie demnitatea corporaţiei sale. El, care nu are relaţii sau nu se înţelege cu niciun artist, vorbeşte atunci îndelung şi cu pasiune „în numele său personal, precum şi în numele celorlalţi pictori". Un străin portughez, el însuşi pictor, a relatat, într'o convorbire, cum Michel- Angelo a combătut cu căldură, dar şi cu autoritate, legendele atât de răspândite pe-atunci despre marii artişti.

„Se spune că ar fi ciudaţi din fire, inaccesibili, de nesuferit, pe când în realitate ei sunt oameni cât se poate de naturali. Numai proştii îi socot fantezişti şi capricioşi, şi nu se pot împăca de loc cu dânşii... Oamenii aceia trândavi nu au dreptate, dacă pretind atâtea complimente şi ceremonii dela un artist harnic, când rămâne doar atât de puţin timp unui muritor care vrea să-şi împlinească în mod cât mai desăvârşit meseria sa... Pictorii vrednici nu sunt dificili din mândrie, ci pentrucă găsesc rareori înţelegere

sau pentrucă nu vor să-şi sustragă spiritul înaltelor aspiraţii, gândurilor de care sunt necontenit preocupaţi; ei refuză să se lase covârşiţi de flecăreala acelora care nu fac nimic. Chiar papa mă plictiseşte uneori, când întreabă mereu de ce nu mă arăt... Vă spun că greaua mea sarcină îmi dă unele drepturi excepţionale, încât stau de vorbă cu papa în toată libertatea şi îmi pun pălăria pe cap fără să mai cer voie... Şi dacă un astfel de om e pe lângă toate atât ds puţin pretenţios încât nu caută să intre în relaţii cu d-voastră, de ce căutaţi atunci societatea lui? Pe un asemenea om aparte, desigur că nu-l veţi recunoaşte în adevărata sa valoare; ci, cel mult, îl veţi lăuda ca să vă cinstiţi pe voi înşivă şi pentrucă sunteţi bucuroşi să vorbiţi despre cineva care stă de vorbă cu papa şi împăratul".

Cu aceeaşi mândrie el apără arta sa, pe care
o consideră ca unica artă. „Căci, considerând cum se cuvine tot ce facem în viaţa aceasta, vom găsi că fiecare, fără să ştie, pictează lumea în felul său, prin crearea formelor noui sau prin rochii şi veşminte, prin case şi edificii monumentale, prin câmpii şi ogoare care înfrumuseţează pământul cu liniile şi ornamentele lor, precum şi prin călătorii pe mare cu ajutorul corăbiilor cu pânze, prin orânduirea armatelor şi chiar prin moarte şi ceremonii de înmormântare
— pe scurt: prin toate acţiunile noastre". La
o asemenea claritate şi chiar eleganţă de exprimare se poate înălţa acest spirit tragic, precum se vădeşte şi dintr'o mulţime de versuri cu caracter umoristic. El mai afirmă în acest dialog că numai Italia dă la iveală opere de adevărată artă, pe când pictura flamandă — cu toate meritele ei — poate să placă numai oamenilor lipsiţi de profundă armonie sufletească.

Dar când se retrage în el însuşi, mândria sa cade şi se iveşte, aproape stingherită, o adâncă umilinţă. Când cineva I-a slăvit în două sonete, el a răspuns cu aceste splendide cuvinte *t* „Precum văd, v'aţi făcut despre mine o imagine, de parcă aş fi aşa cum ar fi vrut Dumnezeu să mă facă. Sunt un biet om de mică valoare şi mă trudesc cu arta pe care mi-a dat o Dumnezeu, ca să-mi prelungesc viaţa pe cât mi-e cu putinţă". Aci, în două fraze, apare voinţa de viaţă, fizică, bărbătească, în perfect echilibru cu o uimitoare dorinţă de desăvârşire. Căci Michel-Angelo n'a fost niciodată un sfânt, nu i-au plăcut vreodată sfinţii: el era omul care s'a străduit mereu să se înalţe, să progreseze — dar preocupările sale sufleteşti, elanurile sale spre eternitate nu I-au făcut să-şi uite nicidecum arta şi meşteşugul.

Aristocrat în tot felul său de a fi, el avea o înfăţişare distinsă, se purta ca un gentilom; şi când un cardinal a căutat să obţină sprijinul lui moral, i-a dăruit un cal turcesc, de rasă, trimiţându-i totodată un rândaş şi furaje încărcate pe zece măgari. Insă viaţa sa personală, cu toată gloria şi averea ce sporeau, semăna cu aceea a unui filosof; căci el era deosebit de artiştii cari pretindeau sâ rivalizeze în lux cu puternicii seniori ai Romei. Locuinţa sa era situată pe Forumul lui Traian, cu un turn mic, un grajd pentru cai, o grădiniţă sădită din l>«-lşug cu lauri şi o poartă de intrare la pragul
1Areia — precum spune el ironic într'o poezie— l< umanii îşi depozitează gunoaiele. In casa <»■ <-,i ta nu e decât o servitoare, căci lui îi ajunge Ixiţiti vin şi pâine în ziua când lucrează; servii,,! ui său e în acelaşi timp pietrar şi ucenic,
r i , «ii A ml «junge prietenul său. Nu se văd co-
1 ■ ţii d<- artă în casa aceasta, ca la oamenii di~ stinşi, dar uneori

zace acolo un cadavru ce-i fusese dăruit pentru disecare : când vine vreun musafir, maestrul îl conduce în colţul acela macabru ca să-i dea lămuriri.

Se crede necontenit înşelat; când îşi pierde pensia, vorbeşte de soarta sa de vagabond; celor de-acasă, din Florenţa, le scrie de repetate ori cât de rău îi merge— şi crede el însuşi toate acestea. Dar când un tânăr maestru de cor dela Sfântul Petru îi aduce două melodii, compuse de el pentru textul unor madrigale scrise chiar de Michel-Angelo, acesta se gândeşte îndată ce să-i dăruiască şi se decide pentru o bucată de satin, ca să-şi facă un pieptar.

II

Când noul papă, Paul IV din familia Far- nese, vroi să-şi asigure serviciile maestrului, acestuia i se păru că vede iarăşi fantoma neliniştitului Julius II. Şi când explică lămurit noului papă că e legat de un alt contract şi că nu-l poate servi, Paul IV strigă plin de mânie: „De treizeci de ani doresc să te am în slujba mea şi acum, când sunt papă, să nu-mi pot împlini această dorinţă ? Unde e contractul ? Vreau să-i rup!“ Curând după aceasta, el numeşte pe Michel-Angelo arhitect, pictor şi sculptor al Vaticanului, fixându-i un salariu anual de 600 scuzi de aur, lăsându-i în acest scop vama percepută la un pod peste Po. Cu spaimă, maestrul vede în noul papă un nou izvor de chinuri şi persecuţii — pe când toţi ceilalţi îl salută ca pe un nou mecena, împărţitor de favoruri şi comenzi; se gândeşte să iugă undeva. în împrejurimile Genuei sau direct la Urbino, Ia moştenitorii lui Julius. Dar în timp ce plă- nueşte fuga aceasta, papa apare într’o zi, cu o mare suită de cardinali, la locuinţa lui de pe Forumul lui Traian. Şi toţi admiră statuile ce se aflau acolo, mai cu seamă acel „Moise", aproape singurul ce-a rămas din cele patruzeci de statui visate pentru mormântul acela afurisit şi al căror număr a scăzut cu timpul, din ce în ce... Cardinalul de Mantua spuse atunci:

„Această statue e destul de măreaţă, ca să onoreze ea singură memoria lui Julius II!" Cuvinte demne de un diplomat, atât de iscusite şi potrivite cu împrejurarea aceea, încât nimeni nu şi-a putut ascunde surâsul. E adevărat că vechiul contract n'a fost rupt; dar lucrarea s'a amânat iarăşi, căci noul papă vrea să realizeze neîntârziat unul din ultimele planuri ale predecesorului său: vrea să se picteze din nou marele perete de deasupra altarului, din capela Sixtină. De astă dată, Michel-Angelo nu se mai împotriveşte; dimpotrivă, e mulţumit, căci ceea ce avea să picteze se potriveşte cu starea sa sufletească. Se înjghebează o schelă mare — şi vreme de opt ani, dela vârsta de 61 până la 68 de ani, maestrul îşi va avea acolo atelierul, pictând „Judecata din urmă".

Şi când pătrunde acum iarăşi în aceeaşi înaltă încăpere, pe a cărei boltă, în urmă cu aproape treizeci de ani, îşi purtase prima trăsătură de penel — se gândeşte oare la tot ce se întâmplase între timp? Ii mai place opera sa din anii ma- inrităţii? Ii place, poate, prea mult — şi sufletul i> in frământat de îndoeli e oare plin de sfiiciune **în liija** imensului perete, pe care vrea să-i pic
ii m ,n um cu mâinile sale îmbătrânite? Să nu >.«• nuni/l el însuşi un nou Moise, care ridică **toiagul** în **nucra** încăpere şi, lovind în piatră,
I **u** « 1 ■ **ivească** o mulţime de făpturi noui
< nm, tiii-nc.i izvoarelor vieţii, se revarsă şi în-
sufleţesc acest abis cupriis între ziduri ? Când îşi ridică privirea şi sileşte făpturile — pe care închipuirea sa le-a

risipit acolo, sub bolţi—să-i privească iarăşi în ochi, maestrul e oare liniştit şi mulţumit, ca un părinte care a zămislit un fiu minunat şi glorios? Poate că e stingherit, ruşinat; poate că iar îşi întoarce privirea, şovăitoare, ameţită, în noapte — în bezna din care ieşise? Tinereţea a trecut de mult: niciodată n'a mai cutezat el să creeze lumea din nou!

Cum? Toate femeile, toţi bărbaţii aceştia goi sau înveşmântaţi, care se odihnesc, tac sau învaţă, sunt înadevăr creaturi ivite din inima şi cugetul său? Aşa le-a visat — şi acum ele privesc în jos, spre maestrul lor, la fel ca altădată; de bunăseamă că vor privi tot astfel şi peste o mie de ani! In mijlocul lor străluceşte însă frumuseţea Evei; neţinând seamă de degetul Domnului, care o avertizase părinteşte la prima ei mişcare, ea îşi ridică braţul plin şi vrea sâ apuce fructul: de treizeci de ani întinde braţul, plină de dorinţă, împresurată de genii tăcute.

Poate că bătrânul maestru nu se gândeşte la toate acestea, acolo, pe schela sa — ci îşi aminteşte numai că întrebuinţase întâia oară var prea diluat şi de aceea probează acum un amestec nou. Işi mai aduce aminte de San Gallo» singurul care l a ajutat atunci, în loc să-i facă rău din invidie. Unde-i cutezătorul Bramante, perfidul acela care I-a condamnat să mânuiască pensula, crezând că astfel nu va fi întrecut de dânsul? Şi unde e Raffael, frumosul amant al vieţii şi al femeilor, care stătea tăcut în faţa acestor picturi, asimilând tot ce putea să vadă şi să înveţe, ca să-i trădeze apoi, pe cât se pare ? Sunt acolo unde se află şi violentul, sălbaticul Julius, care îl înşelase pe Michel-Angelo cât

timp trăise şi care, zeci de ani după moartea lui, timp de o viaţă întreagă, i-a întunecat lumina vieţii cu blocurile uriaşe al ambiţiei sale imperioase! Nu, Vaticanul acesta, cu plafoanele, cu zidurile, cu capelele pe care avea să le decoreze, nu i-au adus fericirea I

Aşa gândeşte, poate, marele mizantrop care şi-a dăruit inima întregii omeniri. Tocmai acum I-a supărat iarăşi cineva: Sebastiano i-a pregătit peretele de deasupra altarului, ca să-i picteze cu ulei; furios, el a pus să se radă totul de pe zid, a concediat pe pictor, rostind aceste cuvinte ferme, răsunătoare: „Pictura în ulei e bună pentru femei. Bărbaţii trebue să picteze *al fresco !*[u]

Potrivit legilor sale cele mai profunde, şi de astă dată maestrul pictă goale majoritatea figurilor. „Acestea nu sunt pentru o capelă, ci pentru o baie sau o cârciumă", spuse maestrul de ce-

■ <- n uiii « And văzu tabloul în toiul execuţiei.
(1 -1.1 I pnlrpscancâ, Michel Angelo îi **făcu** por- tiHul,
1111.1 ţ 1 >.111 > 1 u 1 **ca acel Minos care** îşi
1(ii Uroinie victimele, cu **un** şarpe încolăcit ilr picioare, împresurat de o mulţime de diavoli. I'apa — fie de teamă, fie de bucurie răutăcioasă — respinse plângerea prelatului atât de pudic **şi**, astfel, s'a păstrat unicul portret ade vărat făcut de Michel-Angelo : e un simbol al npiritului liber al artistului care biciueşte pe fariseii, pe făţarnicii şi burghezii de tot soiul. Mai târziu, când Paul IV întrebă cu discreţie dacă serviciul divin n'ar fi turburat de atâtea nudităţi, maestrul se simţi doar jenat, căci răs- puuse **în** felul său aspru, izbitor: „Spune Sanchi.'iţii Sale că aceasta nu e mare lucru şi că e **IH irte uşor** ca totul să fie pus în ordine. Papa mi are decât să încerce să pună ordine in

In această adunare de sfinţi şi osândiţi, el nu ezită să picteze un al doilea portret, însă atât de discret, că au trecut veacuri în şir până ce a fost descoperit de curând. Sfântul Barto- lomeu, jupuit de viu, îşi ţine propria-i piele în mână, aşa cum precizează o veche tradiţie; şi în mijlocul acestei bucăţi de piele, Michel-Angelo a desenat propria sa caricatură! Atât de adânc era înrădăcinat în el simţul frumuseţii, atât de mare era scepticismul său faţă de formele omeneşti nedesăvârşite, atât de greu îl apăsa propria-i urâţenie iremediabilă, încât el nu găsi un loc mai bun decât pielea unui om jupuit — ca să redea forma mizerabilă, demnă de dispreţ, în care era exilat spiritul său divin. Şi aşa cum priveşte de-acolo, pieziş, schimonosit ca într'o oglindă ce deformează, între fâşiile

de piele trase în jos de pe braţe şi picioare, el pare că priveşte şi mizeria speciei omeneşti care, în tabloul său, se prăvăleşte — în parte — în adâncimile infernului.

Căci, asemenea lui Dante, a mers şi el la judecată. Pe tabloul acela imens, prea-fericiţii urcă spre cer, în cortegii, în grupuri, în vălmăşag de trupuri — iar păcătoşii cad în genunchi. Mântuirea sau osânda lor e hotărîtă de un Dumnezeu gol, care nu mai are nimic comun cu Mântuitorul. Pensula bătrânului maestru a aşternut pe zid valuri de trupuri omeneşti, la fel ca altădată pe cupola Sixtină. Dar niciodată nu s'a dovedit atât de meşter în redarea fizionomiei, niciodată n'a pictat atâtea mâini şi atâtea capete cu expresii atât de diferite : frică, aşteptare, nădejde, groază — suspendate toate de o fiinţă unică, supremă. In figurile sale de piatră şi în cele pictate, se vădeşte impresionant veşnica luptă dintre lumină şi noapte, elanurile şi prăbuşirile omeneşti; aci însă, pentru

întâia oară, el nu mai exprimă într'o formă fru- moaşă o ideie metafizică, ci se transpune în lumea oamenilor care suferă. Subiectul tabloului, culorile, mai întunecate şi de fumul făcliilor, tluxul şi refluxul acestei mări răvăşite, mereu nepotolite — toate alcătuiesc o frescă gigantică, expunerea unei vieţi pline de desamăgiri, în care umbrele învăluie necruţător lumina. Lumea gravă, serioasă, ce se desfăşură deasupra, lumea acea grea şi cumpănită de pe plafon, pare senină când privirea se înalţă sore ea, părăsind viziunea plină de chinuri şi orori de pe zidul altarului.

Căci nici cei mântuiţi nu pătrund în paradis: aceasta e încheierea la care ajunge înţelepciunea maestrului. Poate că el visase paradisul, dar nu mai cutează să-i picteze. îngerii cu cruce nu cântă ; veşnica lumină nu răzbeşte radioasă—şi c, hi fir cei «Ieşi, cei curaţi nu urcă ci par traşi
•iun tnAl(i'ni. Ceea ce pentru Dante, pentru ImunI *fi* llrrllioven »e disolvă în mântuirea din
.... nu iipnrr .n i ilrrât ca slaba răsfrângere
,t o*mii-ltii rlini Şi chiar Madona, ea însăşi,
n'n irlufjrial hIhhim/I, înfricoşată, în preajma Ju- (In /Murului care Ne arată gol, ca un zeu tunător ţi plin de mdnie.

III

Când era aproape gata cu «Judecata din urmă*, maestru], în vârstă de 66 de ani, căzu «Io pe schelă şi se răni la picior; se târî până n< .inâ, se încuie îndârjit, furios, şi ar fi murit
•Ir IiimAseamă—dacă un medic n'ar fi îndrăsnit
mire pe fereastră şi să rămâie până ce bă- ti iiiul Iu
oarecum vindecat. După ce entu- /KIIIIIIII dintâi al
Romanilor curioşi se risipi, o fui tună »le indignare se
stârni împotriva tain

biciului; de pe amvon, predicatorii condamnau această operâ pentrucă era imorală şi contrară dogmei religioase. Căci pe-atunci Inchiziţia pătrunse în Italia şi, curând, ajunse mai puternică şi decât papa. Nimeni nu mai cuteza să încredinţeze pasionatului artist celălalt perete al capelei Sixtine pe care avea să picteze prăbuşirea îngerilor.

Căci vremurile erau apocaliptice, la fel cu fresca „Judecăţii“. Alessandro Medicis a fost asasinat la Florenţa de vărul şi prietenul său; pentru a ocroti pe ucigaşi contra unei răscoale, crima trebuia ţinută la început sub tăcere. Ce să facă cu leşul? L-au înfăşurat în covoare şi, hotărîţi, 1 au purtat repede la San Lorenzo, au deschis unul din sicrie, au băgat mortul înăuntru, au încuiat şi s'au furişat apoi pe nesimţite. Şi iată că bastardul din spiţa lui Lorenzo zăcea şi el acolo — crudul şi prădalnicul tiran din Florenţa 1 Duşmanul lui Michel-Angelo dormea într’un sicriu de marmoră, împodobit de mâna lui. Tăcute rămân Ziua şi Noaptea, Amurgul şi Aurora; uimiţi, ducii primesc în culcuşul lor funerar pe mult urîtul oaspete — şi numai bufniţa de sub genunchiul Nopţii a priceput ce se întâmplase acolo. Maestrul însă, în timp ce la Florenţa se urzeau toate acestea în întuneric, stătea pe scara lui la Roma şi picta „Judecata din urmă", osândind pe cei răi şi păcătoşi.

El însuşi încuviinţă atentatul contra lui Alessandro. „E clar", spuse el prietenului său, „că acel care ucide pe un tiran nu săvârşeşte o crimă contra unui om, ci suprimă doar o bestie. Nici Brutus şi Cassius nu s’au făcut vinovaţi de o nedreptate". Pe urmă însă, el apără şi pe Caesar, părând că-şi renegă cuvintele precedente : „E o mare cutezanţă să ucizi pe stăpânul unei împărăţii, cu sau fără dreptate, căci cine

 poate şti dacă prin moartea lui se va ivi ceva mai

I

bun... Dacă Caesar ar mai fi trăit şi dacă el ar fi restabilit ca şi Sylla libertatea, atunci acel care I-ar fi ucis prea devreme ar fi săvârşit un mare păcat". E adevărat că făcea totuşi deosebire între Caesar şi Alessandro; şi când, curând după aceea, ucigaşul muri, sărbătorit ca un al doilea DrutuB, Michel-Angelo sculptă, contrar obiceiului hAu, un bust unic pe care nu

■ I connimlmir nimeni: lirutus, cu trăsături energii e, iudrilsnrţe, cu capul dat spre ceafa puter- nii'd . un cap l’crm, expresiv, ce semăna poate <-n al vreunui corăbier sau pietrar pe care-l vă- •/.uae undeva; un om din popor, lângă care nu prea te simţi în siguranţă.

Prietenii cu care stătea câteodată de vorbă erau artişti şi neguţători, care acceptau ciudăţeniile lui numai ca să-i aibă aproape de ei: „('And voi veni la voi", scrie el cuiva, „vă rog MA inA trataţi aşa cum vă tratez şi eu. Mă

<ltcma(i « a r»A vA deranjez, ca să aveţi bătaie de ■ 11 •
• o niino — aşa că eu am aerul unui bou piHenti.in printre servitorii voştri". Bătrânul Mi. iirI Angelo, care refuza comenzile regilor,

• Ir ienea/.A Nchiţele pentru un Sf. Pavel şi un Sf. Anton pe care avea să-i execute un pictor obscur, ale cărui spirite plăceau maestrului; sau lt acestui pictor modelul unui splendid crucifix, lAsAndu-1 să facă după acesta o formă în care n l preseze cruci ieftine, de mucava — şi se amuză când află mai târziu că ele sunt vândute la ţară. Riccio, un negustor florentin, care lucrează la banca Strozzi din Roma, un om devotat, serviabil, uneori şi poet, i-a fost câţiva ani un fel de secretar — fără să izbutească însă să câştige cu totul pe bătrânul maestru, care a vrut să rămână toată viaţa independent. Schimbau între ei poezii, le criticau reciproc şi ho-

tărîră la sfârşit să publice o culegere din poeziile lui Michel-Angelo. Multe din acestea circulau de mult, în copie, din mână în mână.

Idolii acestor sonete şi madrigale sunt în general tineri primiţi în cercul lui, mai cu seamă Cavalieri. Ce spirit păgân, platonician, se vădeşte prin multe din

aceste versuri, scrise în vremea când maestrul reprezenta prin „Judecata din urmă" una din legendele principale ale creştinilor! „Dacă şi infernul mi-e dulce când eşti în preajma mea, ce-ar fi atunci cerul împreună cu tine! Printre toţi prea-fericiţii de- acolo sus, numai eu aş fi de două ori mai fericit, bucurându-mă de Dumnezeul pe care îl ador pe pământ... Plină de jale mi-e judecata, dar mai nădăjduesc în norocul iubirii... Aceluia care vrea să-şi frângă gâtul, nu-i mai ajută la nimic mâna puternică ce i se întinde. îmi dau seama de pieirea mea şi o înţeleg aşa cum e".

Dar o parte din poezii, care sporesc cu atât mai mult în cursul anilor pentrucă mâna creatoare a sculptorului îşi pierde din ce în ce puterea, e adresată de-acum înainte unei femei. Căci, la 63 de ani, Michel-Angelo întâlneşte pentru întâia oară o femeie, care este pentru dânsul altceva decât o simplă servitoare. Niciodată, în călătoriile sale la Veneţia şi Ferrara, la Bologna sau Carrara, la curţile princiare, la palatele comunale sau la hanuri, el n'a întâlnit o femeie care să-i atragă atenţia ; nu e una care să fie măcar pomenită în numeroasele lui scrisori, în poezii sau măcar schiţată în desenu- rile lui. O viaţă care începuse printre bărbaţi, fără mamă şi surori; care se desvoltă şi înflori apoi în cercul lui Lorenzo, aproape lipsit şi el de figuri feminine, frecventând pe urmă la Florenţa şi la Roma numai societatea bărbătească — o aemenea viaţă îşi deschide târziu, atât de târziu, poarta inimii ce fusese totdeauna încuiată şi acordă în sfârşit sexului străin o privire adânc pătrunzătoare. Da, el dă acestei femei titlul cel mai înalt cu putinţă: o numeşte *prietenul* său.

IV

Vittoria Colonna nu era frumoasă. Cele mai cunoscute portrete care au transmis posterităţii imaginea ei, sunt socotite falşe; medaliile care par adevărate, autentice, arată un cap interesant, expresiv, cu trăsături accentuat masculine, cu frunte înaltă şi nas lung, ascuţit, cu buza de sus mică, sorbită de cea de jos, şi cu bărbie proeminentă. „Ea se silea", scrie cineva care o cunoştea bine, „să-şi desvolte darurile spirituala ; deoarece nu era înzestrată şi cu deose- lulA IVuiniiHcţe fizică, îşi însuşi cunoştinţi liter a l . , pculru a şi asigura o altă frumuseţe, ne- pin iiu n c". NAncutA dintr'o familie de rang înalt, din Nrapulr, şi cârc în unele momente era mai p 111 r 1 nu , 1 decât papii, ea fusese logodită la v Ai ula dr patru ani; la şaptesprezece, ajunse prin c ăaătorie marchiză de Pescara, însă nu avu copii, trăind ani îndelungaţi fără bucurii, ca o văduvă. Căci soţul ei, politician, războinic şi amator de femei, purtat dintr'un loc în altul de ambiţie

şi de plăcerea de-a trăi, o lăsa bucuros să stea singură în castelul dela Ischia şi să se gândească mereu la dânsul — căci ea părea hotărîtă să-i iubească numai pe el. Soţul căuta în altă parte farmecul femenin ce lipsea trăsăturilor ei; se spune că lăsase odată să cadă în sânul vicereginei Cardona perlele pe care avusese grija să le ia dela soţia sa. In schimb, scrise pentru Vittoria, din captivitate, un dialog despre iubire, precum se obişnuia în vremea aceea.
Ea însă, pierdută în singurătate, cu visurile ei neîmplinite, începu să scrie versuri: „In dulce nădejde trăiam zile amare'*...

Nicio altă mărturisire a desamăgirii sale nu se ivi pe buzele ei mândre şi când soţul muri în urma unei răni căpătate în bătălie, văduva, pe-atunci în vârstă de 35 de ani, alcătui o mulţime de sonete în memoria celui plecat de veci: îl avea mereu în gând şi căsătoria ei era o pildă pentru tot ce e mai nobil în lume. Se consacră în acelaşi timp bisericii, căutând mereu în artă, în ştiinţă şi în iubire divină o compensaţie pentru iubirea pământească pe care soarta i-o refuzase.

Oare viaţa lui Michel Angelo nu se desfăşu- rase sub semnul aceleiaşi fatalităţi ca şi a Vit- toriei Colonna ? Înzestrată cu alese însuşiri, foarte cultă, onorată ca prinţesă şi poetă, primită de papă cu deosebite atenţii, vizitată de însuşi împăratul în palatul ei, Vittoria aduse la Roma (când veni acolo pela cincizeci de ani) aureola unei apariţii strălucite, a unei personalităţi ce putea de bunăseamă să se compare cu a maestrului. Căci dacă lumea ridică pe cineva în culmea gloriei, ea nu-l cunoaşte totdeauna în adevărata-i valoare — şi când Italia întreagă vorbea de Buonarotti şi o slăvea apoi pe marchiza de Pascara, nimeni nu ştia exact cât de mari erau darurile lor, operele lor: toţi ştiau numai cât de mare era numele lor. Despre bătrânul Michel-Angelo se spunea desigur că lucrează la „Judecata din urmă". Vittoria însă îşi publică poeziile, care avură cinci ediţii la scurte intervale. Ariosto, bătrânul, îi aduse omagiile sale, curtea de Ferrara era la picioarele ei: atât convenienţele, cât şi mândria trebuiau s'o îndemne să invite cât mai curând la ea pe marele artist.

Căci, la dânsa, simţul frumuseţii era legat de orgoliu. Maestrul, tot mai convins de origina sa aristocratică, era, cu toată aparenţa aspră, sălbatică, un om „cu maniere fine şi seducătoare"n5cum îl lăudase cu mult înainte o doamnă din lumea mare. înainte de-a fi cunoscut pe Vittoria, el vedea într'însa expresia armonioasă a artei veritabile şi originei nobile; iar când a vizitat-o pentru întâia oară, trebue să fi fost cuprins de

un simţământ -de afinitate, de misterioasă înrudire, când pătrunse în palatul princiar. Nu avusese de făcut un drum prea lung, călare, căci marchiza locuia la San Silvestro, aproape de grădina familiei Colonna.

Fu primit de o doamnă distinsă care, dintr'o delicateţă înnăscută din acel îndemn instinctiv al inimii, trebue să-şi fi înfrânat în faţa lui ati- (ud i nea obişnuită, plină de siguranţă de sine. ,Şi dacii ca omagii- pe maestru, desigur că vroia In m',«laşi timp sil se împodobească cu amiciţia lui I)poar«M'cs dini re numeroasele scrisori schimbate fetit dAnşii, nu n'au păstrat până azi decât QOUl lll iul fi CiQCi ale ei, trebue să ne referim .1 l i dialogurile pomenite mai sus, ale pictorului porluglie/. Francesco de Hollanda, care le-a tran- Hc riH mai târziu din memorie. In unul din aceste dialoguri, citim :

Vittoria: „Ce mă sfătuiţi? Pot ruga pe Midiei-Angelo să-mi explice o îndoială a mea cu privire la pictură ? El, care susţinuse doar că oamenii mari nu sunt nişte fiinţe ciudate, se va purta oare faţă de mine tot atât de ciudat şi plin de dârzenie, cum obişnueşte faţă de alţii?

Lattanzio: „In favoarea voastră, nobilă D-nă, M i< hei-Angelo trebue să se mai stăpânească puţin şi să desvăluie aci ceea ce, spre norocul nostru, păstrează adânc în el, oriunde se află". Michel-Angelo: „Excelenţă, cereţi-mi numai

ceva ce pot da unei persoane ca D-vs. şi lucrul acela va £i al D-vs“. Urmează o lungă discuţie între cei trei pictori, despre pictura flamandă. Altădată, Vittoria se adresează către doi dintr'înşii :

„Aţi apărat cu atâta bravură pe iubita voastră, Pictura, încât dacă maestrul Michel-Angelo nu-i dă aceleaşi depline dovezi de iubire, poate că o veţi convinge să se despartă de el şi să plece de-aci, cu voi, spre Portugalia".

Michel-Angelo, surâzând, spune referindu-se la Portughez: „El ştie, înaltă Doamnă, că aceasta s'a şi făcut, şi că i-am abandonat-o cu totul pentrucă nu am destulă putere să înfrunt ş< să susţin o asemenea iubire. Iată de ce el se exprimă despre Pictură aşa cum ne a vorbit mai înainte, caşicum i-ar aparţine toată".

La sfârşit, ridicându se, se adresă Portughezului: „Dacă în Portugalia voastră s'ar vedea cât de frumoase sunt unele tablouri italiene, n'aţi fi atât de rău dispuşi încât să le desconsideraţi, ci aţi dori dimpotrivă să le posedaţi Nu e de mirare că nu cunoaşteţi şi nu apreciaţi cum se cuvine ceea ce n'aţi posedat vreodată". Aşa vorbi maestru — şi plecă.

Din acest fragment se desprinde ecoul preo- părilor literare, al unui sentiment naţional accentuat, precum şi tonul fin, elegant al conversaţiei, Timp de decenii maestrul se lipsise de toate acestea — şi ceea ce e surprinzător nu e maliţiozitatea cuprinsă în ultimele lui cuvinte, ci surâsul oarecum rar la el, cu care le însoţise, precum se relatează în dialog. Preocupat până la obsesie de figurile lăuntrice, ivite din imaginaţia sa, neîncrezător faţă de cele exterioare, desamăgit de conducătorii care posedau puterea — bătrân ciudat ce-şi căuta printre necunoscuţi rarele sale relaţii sociale, el s'a reîntors acum într'un mediu ca acel pe care îl cunoscuse ca adolescent, în urmă cu o jumătate de «ecol, în palatul Medicis. Un nou elan îl cuprinse pe omul acesta singuratec şi închis în «ine. Şi pentrucă era la mijloc o femeie matură, chiar o matroană, care nu fusese niciodată tânără, niciodată fericită, şi care — precum vădesc trăsăturile, firea şi versurile ei — fusese lipsită de o intensă viaţă amoroasă, tocmai de- uceea maestrul se simţea încă din depărtare oarccum înrudit cu ea. Şi de-aceea se ataşă apoi de dânsa, cu toate că era femeie.

Şi iată de ce primii trei ani ai relaţiilor lor frecvente din Roma, au fost pentru Michel-An- gelo mai fericiţi sau cel puţin nu atât de grei ca ultimii treizeci de ani ai săi; căci până şi epoca de exaltare faţă de Cavalieri a fost şi ea prea agitată pentru un om ce începuse să fie împo-vAiat de ani. Acum însă, când pictează în li- nrjli i doua jumătate a „Judecăţii din urmă", « I • inxtille(it de relaţiile platonice cu această nmiA prietenă.

Amliii artişti, destul de înaintaţi în vârstă a ui.i ■ 11 li ii, însă prea pătrunşi de spiritul veacului, Işi tiăesc târzia lor amiciţie în atmosfera unei iubiri divine—şi fiecare dintr'înşii găseşte astfel o compensaţie a amărăciunilor din tinereţe. Religia, mult mai accentuată la ea (pe când el devenise pe jumătate păgân din zilele când trăise în preajma Iui Lorenzo şi a lui Polizian) îi unea acum mai mult: aceasta se datoreşte şi subiectului tratat în ultima lui operă. Astfel, primul dur al maestrului este un preţios crucifix. Ea fu i, cu adevărat cucernică, fără să uite un moment prestanţa ei de doamnă din lumea mare, îi nene : „Trimiteţi-mi, vă rog, pentru un mo ment crucifixul, chiar dacă nu e terminat. Aş vrea să-i arăt gentilomilor Eminenţei Sale car

dinalul de Mantua. Şi dacă nu lucraţi astăzi,, puteti veni să mă vizitaţi, dacă sunteţi dispus, şi să stăm de vorbă. A voastră devotată, Marchiza de Pescara".

El îi trimise crucifixul, probabil o schiţă în ulei, astăzi pierdută; se pare că ea împrumutase această schiţă tânărului Cavalieri, care făcea parte din cercul ei; niciun artist n'ar fi admis să se procedeze astfel cu operele sale neterminate. Şi iată-l pe Michel-Angelo iritat:

„De vreme ce mă aflu la Roma, nu era nicidecum necesar, pe cât se pare, să remiteţi crucifixul domnului Tommaso şi să faceţi din el un intermediar între înălţimea Voastră şi mine, servitorul vostru, pentru ca eu să vă servesc; căci sunt înclinat să vă servesc, mai mult decât pe oricare alt om pe care l-am întâlnit în lumea aceasta. Insă marile lucrări care m'au covârşit şi mă reţin şi acum, nu mi-au permis să dovedesc aceasta înălţimii Voastre. Ştiu că D-vs* cunoaşteţi proverbul: «Iubirea n'are nevoie de stăpân" — precum şi celălalt: „Cel care iubeşte, nu doarme*. Iată de ce era cu atât mai puţin nevoie de un mijlocitor. Şi chiar dacă se părea că eu mi-aş fi uitat promisiunea, n'am tăcut decât cu gândul de a vă face surpriza unui dar neaşteptat. Această intenţie a mea e acum zădărnicită. „Rău face acel care uită repede o fidelitate atât de mare". Al înălţimii **Voastre** prea supus servitor, Michel Angelo Buonarotti, în Roma*.

Atât de delicaţi sunt nervii săi, atât de puţin obişnuiţi cu relaţii familiare ! Ca o stea de mare din fundul apelor nemărginite, el se retrage în sine îndată ce e atins. Oare prietena lui, nelipsită totuşi de feminitate, nu trebuia să fie ispitită de gândul de-a alege ca mesager tocmai pe tânărul care rivaliza cu dânsa în inima lui *T* ţ

Momentul când maestrul primeşte din mâinile frumoase ale lui Tommaso capodopera neterminată, închinată Vittoriei, trebue să fi fost cumplit de amar; sufletul lui subtil trebue să fi vibrat atunci adânc, dureros, iar inteligenţa lui trebue să fi căutat cu spaimă motive exagerate ale acestui gest al ei. Şi a doua zi, pe marea frescă a Sixtinei, el avea să-şi exprime această nedumerire, această spaimă, pictând-o în ochii încinşi ai unui osândit de veci, pe care-l împinge în prăpastia plină de întunecimi.

Artistul dintr'însul e totuşi mai tare decât omul care suferă — iar năzuinţa lui spre sfere Înalte e şi mai puternică decât arta. La scrisoarea aceea scrisă de o inimă rănită, el adaogă acest madrigal:

„C&nd pe piciorul drept, când pe cel stâng, îmi cnut, şovăind, mântuirea.
Intre violu şl virtute
Inimii ml frAtnftntiitft ho ohlnueşte fără odihnă — tin unul curo
nu mul vede corul şl Mn rătăceşte pe tonte cărările.
Iuta, vă întind o pagină albă
nă uşterneti pe ea sacrele voastre slove
pentru ca iubirea să mă izbăvească prin adevăr;
şl sufletul, de toate mântuit,
să nu mai fie pradă greşelilor —
şi să trăiesc mai luminat
pentru cât îmi este dat...
Spuneţi-mi, divină Doamnă,
trebue s'o ştiţi:
oo preţueşte mai mult în cer —
virtutea superbă, plină de opere,
«mu o Inimă adânc pocăită ? "

Abia după ani de zile ea va răspunde la «•**(,! mare întrebare. Pentru moment, ea acceptă reproşul; desigur că, fiind în curând iarăşi im posesia tabloului, ea putu să schimbe tonul cu o deplină abilitate: „ Michel-Angelo, maestru unic şi unicul meu amic! Am primit scrisoarea D-vs şi am văzut crucifixul, care a şters din mintea mea toate celelalte picturi văzute până acum: nu există altă imagină a lui Christ, mai frumoasă, mai vie, mai desăvârşită 1... Sunt hotărîtă să nu las ca această operă să fie executată de alte mâini. Daţi-mi asigurarea că ea nu aparţine altcuiva. Am răbdare! Dacă vă aparţine» vreau s'o am neapărat; dacă nu e a D-vs şi vroiţi ca ajutorul vostru să facă o copie după ea, ar trebui să vorbim mai întâi despre aceasta, căci ştiu cât e de greu să se imite operele D-vs. Aş prefera atunci o altă lucrare. Dar dacă crucifixul e al D-vs, deprin- deţi-vă cu gândul că nu-l veţi mai revedea. L am privit bine, la lumină, cu sticla şi cu oglinda. Niciodată n'am văzut ceva mai desăvârşit. A voastră devotată, Marchiza de Pescara".

Da, femeia aceasta e deprinsă să poruncească, chiar când — printr'o floare de stil — aşteaptă ordinele lui; până şi credinţa pare să fie, în asemenea relaţii, forma *cea* mai înaltă a unei comuniuni spirituale. Vittoria trebue să fi vorbit cu el despre aceasta, înainte ca maestrul să picteze imagina Răstignitului, şi acum îşi atribue o parte din succes:

„Creaţiile voastre se impun în mod deosebit judecăţii acelora cari le privesc; pentru casă le pot cerceta cu mai multă experienţă, v'am vorbit despre acele lucruri care, perfecte prin forma lor, ar putea avea o valoare şi mai mare dacă ar fi însufleţite de bunătatea lăuntrică, sufletească. Şi mi am dat de-atunci seama că: *omnia possibilUa suni credenii.* Aveam o nesdruncinată

credinţă că Dumnezeu vă va da harul supranatural de a

picta imagina acestui Christ. Şi am văzut-o apoi cu ochii mei, atât de minunată, încât ea a întrecut în toate privinţele aşteptările mele. încurajată de minunile ieşite din mâinile voastre, am dorit ceea ce văd realizat acum într'un mod admirabil... Mă bucur că îngerul din dreapta e mult mai irumos: căci e Sfântul Mihail şi el va aşeza pe Michel-Angelo la dreapta Domnului, în ziua cea de pe urmă. Şi nu ştiu cum să vă servesc mai bine, decât să implor pe blândul Christ, atât de perfect înfăţişat de D-vs şi să vă rog să mă consideraţi a D vs devotată, în toate şi pentru toate, Marchiza de Pescara".

Aceasta e o scrisoare de dragoste, atenuată oarecum de penumbra unei amiciţii creştine şi platoniene totodată. Desigur că şi el a semnat asemenea scrisori. Dar ceea ce s'a păstrat, sunt versurile către Vittoria, deşi data nu e indicată şi nici persoana căreia i le-a adresat. Ele vădesc lupta adâncă din sufletul şi cugetul său. Poetul depune întrebarea sa pe altarul unei înţelepciuni, care nu este alta decât judecata înaltă a prietenei sale iubite.

„Plin ce formele şi atitudinile unei făpturi,
Artistul frământă întâi din argilă
Schiţa primitivă, neperfeetă,
A celor ce vede doar în el însuşi.

Po urmă, dăltuind cu stăruinţă,
Figura se desprinde din piatră cu încetul,
Frumoasă şi curată, cum a vroit-o el —
Din nou Însufleţită şi nepieritoare.

Aşa am fost eu însumi la început:
Simplă schiţă, propiul meu model —
Pentru a mă arăta, plăsmuit de tine, Stăpână,
In lumina unei desăvârşiri mai înalte.

Curând vei da ce-mi lipseşte Şi vei
înlătura ce-i de prisos.
Dar ce alta aşteaptă inima-mi arzătoare Decât
ispăşirea ce puriiică şi înnoeşte ? “

V

In vremea când Michel-Angelo termina „Judecata din urmă", Inchiziţia — mijloc de luptă contra spiritului lutheran — ajunse atât de puternică încât fiecare cerc literar părea primejduit. Pe lângă aceasta, familia Farnese, care domnea pe-atunci, decise pieirea familiei Colonna şi puse stăpânire pe castelele acesteia. Vittoria se retrase, mai exact: fugise la mănăstirea din Viterbo, unde stătu trei ani. Chiar după douăzeci de ani dela moartea ei, un Florentin a fost ars pe rug, neavând altă vină decât aceea că fusese unul dintre prietenii Vittoriei Colonna. Pentru Michel-Angelo, plecarea ei din Roma, trei ani după ce se instalase acolo, era o mare pierdere; o vizita la mănăstirea ei, îi trimitea versuri minunate şi chiar desenuri. Dar nu mai era acelaşi lucru, cel puţin pentru ea.

Viaţa ^ de mănăstire precum şi primejdiile de-atunci, care sileau pe fiecare să-şi manifeste hotărît credinţa, determinară pe Vittoria să trimită prietenului o scrisoare plină de îndemnuri religioase; e singura scrisoare păstrată până azi, din cele trimise dela Viterbo, şi care are un ton cu totul deosebit:

„Prea ilustre Domnule Michel-Angelo! N’am răspuns mai devreme la scrisoarea D-vs, pentrucă era, ca să spun aşa, un răspuns la scrisoarea mea precedentă. Şi mă gândeam că dacă amândoi, şi D-vs şi eu, am continua să ne scriem aşa cum cer datoria mea şi amabilitatea
D-vs, eu aş trebui să renunţ atunci la capela Sfintei Caterina, unde mă întâlnesc cu surorile la orele stabilite — iar D-vs aţi trebui să neglijaţi capela Sfântului Pa vel unde n’aţi mai putea dialoga ziua întreagă, din zori şi până seara, cu picturile voastre, care vă vorbesc desigur într’un chip atât de lămurit şi de firesc, cum îmi vorbesc mie persoanele din anturajul meu. Astfel, vom greşi amândoi: eu faţă de logodnicile lui Christ şi D-vs faţă de slujitorul lui dela Vatican. Cunoscând totuşi prietenia noastră statornică şi legătura creştinească a afecţiunii noastre reciproce, vrednice de încredere, mi se pare de prisos să cred că scrisorile mele ar putea avea rostul de a determina pe ale voastre; mai degrabă, în starea de spirit în care mă aflu, ele îmi pot da un prilej rezonabil pentru a vă servi. De aceea mă rog lui Dumnezeu, despre care mi-aţi

vorbit cu atâta ardoare şi umilinţă la plecarea mea din Roma, să vă regăsesc cu imagina lui în sunetul vostru, reînnoit prin aceeaşi adevărată credinţă cu care aţi înfăţişat-o atât de minunat în „Samariteana" mea la fântână".

Astfel de îndemnuri şi avertismente trebuiau **să-i** surprindă pe omul acesta neatârnat şi închis în sine. Oare rugăciunile nu lăsau Vittoriei nicio oră de răgaz ca să-i scrie? Şi, asemenea unui tinerel, să se lase admonestat de o cucernică protectoare care vrea ca el să lucreze fără **să** piardă o oră? Nu ştim ce-a răspuns la această scrisoare; când despre versurile sale, ele se avântă şi de astă dată spre stelele printre care a înălţat-o pe ea, la fel ca altădată pe tânărul cel frumos; şi ştia prea bine de ce s’a ferit să picteze trăsăturile muritoare ale noului său idol: „Totdeauna, când vreau să-i sculptez chipul — spune el într’o poezie — pe mine însumi mă iau ca model, şi în loc să cizelez frumuseţea ei, redau propriile mele trăsături desfigurate de durere. Numai ua om fericit poate plăsmui imaginea frumuseţii". înadevăr găsim aci, formulat de el însuşi într’o simplă frază, tragicul conflict pe care I-a exprimat simbolic timp de o viaţă întreagă prin tablourile şi statuile sale. Când Vittoria s'a întors la Roma, el avea fo de ani; ea, abia scăpase dintr’o boală grea şi se apropia încet, încet de moarte.

In vremea aceasta, maestrul e asaltat din toate părţile de griji noui. A trecut repede acel scurt răstimp când a putut trăi mai liniştit şi mai comod decât înainte, în locuinţa sa, continuând să lucreze şi având relaţii într'un cerc ales.

Mai întâi, îi apăru iarăşi umbra lui Julius II. După terminarea „Judecăţii din urmă", moştenitorii s'au ivit din nou, de astădată cu bună dreptate; căci, după ultimul contract, maestrul trebuia să-şi reia lucrul la vechiul mormânt, de îndată ce va termina fresca. El a sculptat două statui, două femei înveşmântate: Lea şi Rachela, viaţa activă şi cea contemplativă. Mai mult nu vroia şi nu putea să facă. Papa a intervenit iarăşi în favoarea lui. Dar moştenitorii nu vroiau să semneze un alt contract; toată chestia deveni publică — şi oricine putea spune că Michel- Angelo e un înşelător, un hoţ care luase bani pentru o lucrare în marmoră şi n'a predat nimic în schimb. Mânia lui izbucneşte atunci, năvalnică ; în scrisoarea adresată bancherului Riccio^ cu care era în relaţii amicale, el arată — dea- valma — ce a cheltuit, ce-a lucrat, ce-a primita

„Mi-am luat dela gură 1400 de ducaţi, care mi-ar fi servit să lucrez timp de şapte ani... numai ca să trăiesc în pace şi să servesc din toată inima pe papa. Şi acum sunt lipsit de bani, mai strâmtorat ca oricând... Banii

sunt depuşi, dar ratificarea întârzie mereu să vie; nu e nevoie de scrisori şi peceţi, ca să se vadă ce înseamnă aceasta. Iată cu ce m’am ales^ după 36 de ani de muncă credincioasă, de viaţă sacrificată altora. Pictura şi sculptura, munca şi probitatea m'au ruinat... Dacă aş fi învăţat să fac aprinzătoare, pe când eram tânăr, aş fi fost astăzi mai liniştit... Nu vreau să mai trăiesc sub o asemenea povară şi să fiu tratat în fiece zi ca un înşelător, de către acei care mi au luat viaţa şi onoarea! Numai moartea sau papa mă pot scăpa!“

„Mi-am pierdut toată tinereţea, pentrucă eram xegat de mormântul acesta", scrie el într’o lungă expunere, de 12 pagini, adresată unui reprezentant al papei „Cunosc mulţi oameni care trăiesc fără grijă, cu 2-3000 de ducaţi rentă, pe când eu, după ce am muncit din toate puterile, am sărăcit... Nu pot refuza nimic papei; dar, lucrând fără plăcere, n'aş da la iveală decât lucruri lipsite de frumuseţe... In faţa oamenilor, nu înaintea lui Dumnezeu, mă socot om cinstit, căci n'am înşelat pe nimeni vreodată; ca să mă apăr contra celor răi, trebue să ajung uneori nebuh, precum vedeţi... Nu sunt un cămătar hrăpăreţ; sunt un cetăţean florentin, din nobilime, fiu al unui om onorabil... şi acel care mi-a luat tinereţea, onoarea şi averea, mă numeşte hoţ! “

Aşa vâjâie furtuna stârnită în pieptul acestui moşneag; şi chiar dacă n’ar avea dreptate din punct de vedere juridic, izbucnirea aceasta, revolta aceasta morală, ar trebui să câştige pe orice judecător cu simţ uman. Căci aci e la mijloc veşnica luptă a geniului împotriva banului ; de mii de ani, banul câştigă lupta — însă în ochii oamenilor nu în faţa lui Dumnezeu.

Şi de astă dată, e adevărat, reprezentantul lui Dumnezeu interveni pentru maestru, potoli conflictul — şi septuagenarul Michel Aigelo înmormântă în mica biserică, sub paza a trei statui, pe marele şi impulsivul papă căruia, în urmă cu 40 de ani, îi promisese cel mai fastuos mormânt, împodobit cu *40* de figuri, în cea mai mare biserică din lume.

VI

După ce soarta I-a pus îndeajuns la încercare pe maestru, deslănţuind asupra lui perfidiile oamenilor, ea încercă să-i doboare cu alte arme : în trei ani, ea îi răpi trei fiinţe de care viaţa lui era strâns legată.

Un băiat de i5 ani, nepot al lui Riccio, trezise entuziasmul maestrului; încântat, acesta îi închinase madrigale, pe care i le trimitea prin unchiul lui, căruia îi scria: „Dacă vă place, predaţi le focului, adică aceluia care mă arde". Şi unchiul era îndrăgostit de băiat. într'o bună zi, el se pomeni invitat de Michel-Angelo să tălmăcească un vis în care „idolul nostru îmi apăru într'o noapte, răzând şi ameninţându-mă totodată. Deoarece nu ştiu la care din aceste două semne să mă opresc, vă rog să vă informaţi pe lângă el însuşi".

Băiatul muri pe neaşteptate; „toată Roma plânge", relatează o scrisoare; bătrânul maestru desenă pentru el un mormânt şi începu să compună epitafuri:

„Făptura e redată pământului,
Lipsită de lumina ochilor, de senina înfăţişare;
Şi acel pe care l-ai cuprins adeseori,
Iţi arată unde sălăşlueşte sufletul".

Curând, ceilalţi prieteni se pun să versifice şi ei, stimulându'se unul pe altul; se ajunge astfel la un joc de societate, ba chiar la un joc burlesc. Numai Michel-Angelo a scris 48 de epitafuri. Când neglija jocul, Riccio îl îmboldea să re- înceapă, trimiţându-i cadouri. „Nu vroiam să ţi-o trimit“, scrie maestrul lângă o asemenea epigramă, „căci nu e prea reuşită; dar păstrăvii şi trufele d-tale ar putea cuceri şi cerul". Alte epigrame fură scrise, în semn de mulţumire, pentru ciuperci sărate, pentru anason; „aceasta e pentru turturică. Pentru peşti, ar trebui să-ţi facă Urbino o epigramă, căci el i-a înghiţit". Aşa râdeau bătrânii, dela o glumă la alta — şi Michel-Angelo, solitarul, trebuia să fie cuprins de un fel de oroare, scârbit de el însuşi, când se regăsea în lumea gândurilor sale.

Nu mult după aceea, zace şi el bolnav de moarte. Riccio îl aduce în locuinţa sa, situată chiar în clădirea băncii Strozzi — şi când moştenitorii maestrului aflăaceasta, ei tremură la Morcnţa, la gândul că el ar putea trece de partea duşmanilor familiei Medicis. Se face totuşi sănătos şi nădăjdueşte că va mai trăi câţiva ani, „de vreme ce cerul a încredinţat grija sănătăţii mele mâinilor meşterului Baccio şi vinului de Ulivieri".

Dar neîncrederea sa a crescut şi mai mult. Credinciosul prieten care I-a îngrijit a pus să se graveze un desen de-al lui; şi iată ce-i fu dat să citească: „Cine m'a smuls din ghiarele morţii, poate chiar să mă blameze. Dar nu ştiu ce este mai rău: blamul sau moartea... Dacă vreţi să faceţi de pe acum negoţ cu lucrări de-ale mele, cel puţin să nu-l faceţi cu ajutorul străinilor. Dacă înă desfaceţi şi mă împărţiţi în mii de bucăţi, atunci voi face şi eu la fel, dar nu cu voi, ci cu lucrurile voastre. Michel-Angelo

Buonarotti, care nu e nici pictor, nici sculptor, nici arhitect — ci e tot ce vroiţi voi, dar nu şi un beţivan, precum v'am mai spus odată, acasă".

Ajuns bogat, însă lipsit de copii, se crede acum împresurat numai de oameni lacomi de bani. El, care n'a avut vreodată nevoi, care a ajutat o viaţă întreagă pe ai săi, nu poate suporta gândul că un moştenitor e în aşteptarea averii sale. „ Am fost bolnav", scrie el nepotului său Leonard, „... şi ai şi venit să-mi aduci moartea şi să vezi ce-ţi voi lăsa, căci se pare că nu-ţi ajunge ceea ce am la Florenţa. Nu tăgădui. Semeni foarte mult cu tatăl tău, care m'a izgonit din propria-mi casă dela Florenţa. Am făcut un testament care te va scuti să te mai gândeşti la ceea ce posed aci, la Roma. Du-te cu Dumnezeu şi să nu te mai arăţi înaintea ochilor meii Să nu-mi mai scrii şi fă cum a făcut preotul! *

Cât priveşte Florenţa, el vede cu durere şi mânie cum ea îşi pierde cu desăvârşire libertatea în acelaşi an. Oameni de seamă au fost decapitaţi, otrăviţi, sugrumaţi de Cosimo Medicis, un nou tiran care pare acum de neînlăturat. Maestrul mai spera în ajutorul regelui Franţei — şi când acesta îi cere din nou o operă făurită de mâinile lui, îi trimite vorbă de pe patul său de suferinţă că i va ridica, pe socoteala sa, o statue echestră la Florenţa, dacă eliberează oraşul. Curând însă, regele moare şi Michel-Angelo pierde orice nădejde că oraşul său natal îşi va redobândi vreodată libertatea.

Pe-atunci se răspândise prin Italia o infamă calomnie. Aretino, care storcea tot felul de daruri dela puternicii înfricoşaţi de pana sa, a scris maestrului, în urmă cu câţiva ani, o scrisoare entuziastă, linguşitoare,

prin care-i făcea şi nişte propuneri cu privire la „Judecata din urmă" despre care auzise vorbindu-se. Maestrul îi răspunse, cu isteaţă şiretenie, că-i pare foarte rău că nu se mai poate folosi de sfaturile lui. „Deocamdată, dacă am ceva ce v'ar putea fi pe plac, v'aş oferi din toată inima. Dar nu veniţi la Roma ca să vedeţi tabloul: ar fi o prea mare cinste pentru mine! “ Totuşi, când Aretino îi cere un desen, îl lasă să aştepte patru ani şi trimite în cele din urmă o lucrare ce nu-i pe placul celuilalt.

Atunci pamfletarul îşi îndreaptă mânia asupra lui; folosindu-se de svonurile născocite de moştenitorii lui Julius, îi scrie că e lutheran, deoarece a pictat scene necuviincioase care „ar fi la locul lor într'o sală de baie unde se petrec scene desfrânate, şi nu lângă altarul celei mai sfinte capele “ ; îi reproşează apoi „grămezile de aur ce i le-a lăsat papa Julius"... „nu i ai predat nimic din ce i-ai promis şi aceasta se cheamă: lurt". Potrivit obiceiului său, răspândeşte scri- •oarea prin toată Italia. El, Aretino, cel mai ticălos libertin al Renaşterii, cuteza să vorbească maestrului despre antice săli de baie, pe care bătrJnu! nu le văzuse vreodată, dar pe care pamfletarul le cunoştea prea bine, precum dovedesc poeziile sale. Şi îşi încheie scrisoarea cu un râs triumfător: „acum vezi bine că eu sunt un om deprins să primească răspuns la scrisorile sale, chiar şi din partea regilor şi împăraţilor".

In timp ce maestrul e hărţuit de aceste calomnii diabolice, el pierde iar pe cineva din cercul său cel mai intim: Riccio, sfătuitorul şi prietenul său, moare. In acelaşi timp, Vittoria, grav bolnavă, îşi trăieşte ultimele zile. Abia atunci, pe cât se pare, a răspuns dânsa la întrebarea pe care el i-a pus-o printr'un madrigal la începutul prieteniei lor: ce trage mai mult în cumpănă, înaintea lui Dumnezeu: inima sau opera ? Ea îi scrie:

„Ilustre maestre Michel-Angelo! Atât de mare e gloria ce v'o conferă arta voastră, încât nu v'a venit, poate, vreodată gândul că şi ea ar putea păli cu timpul într'un fel oarecare; însă în inima voastră a pătruns lumina divină care v'a arătat că gloria pământească, oricât de mult ar dura, trebue să se stârşească odată. Conteni plând deci în operele voastre bunătatea Aceluia care v'a creat ca maestru unic, veţi recunoaşte că, prin poeziile mele aproape căzute în uitare, eu mulţumesc numai Celui atotputernic; căci am păcătuit mai puţin atunci când le-am scris decât acum când am destul răgaz. Vă rog să acceptaţi aceasta ca zălog al operelor viitoare. A voastră devotată, Marchiza de Pescara".

Prin aceste rânduri gândirea ei s'a înălţat spre o minunată claritate. Dar până şi în ultimele sale momente, ambiţia ei se încleştează de soarta operelor omeneşti. Nimeni nu ştie cu siguranţă dacă a văzut deschizându-se cerul, când a murit; a renunţat să se înalţe până la Dumnezeu numai prin mijlocirea operelor sale. De aceea a sfătuit şi pe marele ei prieten să nu se încreadă în gloria mâinilor sale creatoare. Cumplit avertisment pentru maestrul care a luptat o jumătate secol pentru nemurire şi a cutezat să vorbească despre „un mileniu" când cineva I-a întrebat de mormintele Medicisilor. Cu toată umilinţa ce şi-o poate impune, el încheie totuşi dialogul lor de ani de zile prin următoarele cuvinte din unul din sonetele sale:

„Ştiu, se înşeală acel care-ar îndrăsni Să compare
opera mea fragilă, pământească,
Cu graţia divină ce se revarsă din tine.
Spiritul, arta, închipuirea sunt slabe.
Un biet muritor nu poata plăti un dar ceresc Nici cu
mii de născociri şi străduinţi...

Curând, trei luni după Riccio, muri şi Vittoria Colonna. Maestrul rămase aproape singur. „Am pierdut un mare prieten", scrise el mai târziu, cinstind o şi după moarte cu aceste nobile cuvinte. Dar unui elev ce-i fusese intim şi care a scris o biografie a lui, el îi mărturisi: „Nimic nu mă doare mai mult ca faptul că pe patul ei de moarte i-am sărutat numai mâna, nu şi fruntea şi chipul".

Aceasta e soarta lui Michel-Angelo : în ne mărginita sa aspiraţie spre frumuseţe, spirit şi bunătate, trăind mereu printre giganţi, genii şi semi zei care îl obsedau în visurile sale, el rămâne stânjenit sau desamăgit printre semenii săi, printre oamenii simpli, lovindu-se de oricine se apropie de el, retrăgându-se totdeauna în singurătatea pe care singur şi-a ales*o. Niciunul dintre camarazii săi, dintre fraţii săi sau puternicii zilei, nu i-a fost ataşat în mod statornic; numai moartea îi înalţă în ochii săi, îi face aşa nun Dumnezeu ar fi vrut să fie. Acum însă, el Ml A 1A ngă cadavrul acestei femei pe care a divini/ato: cuteza-va, în faţa geniului ei, s'o
atingă acum — şi, printr'un sărut pe frunte, să încheie pace cu oamenii pe care i-a combătut întotdeauna sau a fugit de ei?

Singur, nu cutează. In jurul catafalcului mai pluteşte spiritul muritor; el mai simte toate acele imperfecţiuni care erau amestecate cu forma ei, cu viaţa ei lăuntrică. Şi de-aceea, apucă numai mâna rece a nobilei doamne, pe
< are a dus-o adeseori la buzele sale de gentilom, o sărută şi dispare apoi. Iar în lungi poezii pline de nostalgie, precum şi în formele pure a li- artei, el are s'o slăvească în toată desăvârşirea ei.

CAPITOLUL AL CINCILEA

C U P O L A

I

Imensa şi masiva clădire a Sfântului Petru se înălţase încet, încet: un fragment ce părea ameninţat să rămână fără cupolă, ca un *torso* fără cap. San Gallo, de treizeci de ani primul arhitect al Romei, murise înainte de Vittoria Co- lonna. Fusese multă vreme duşmanul lui Michel-Angelo care, în ultimii ani, i s'a pus în cale de două ori. El a făcut planurile palatului Far- nese, pe care papa îl construia pentru familia sa; după ce a clădit două etaje, planurile lui nu mai plăcură pontifului care le a supus aprecierii lui Michel-Angelo ; acesta le critică tără cruţare. Mai târziu, când maestrul a prezentat un plan de fortificare a Borgo-ului, San Gallo, ca să-şi ia revanşa, îl respinse pe motivul făţiş că Michel-Angelo e pictor şi sculptor, dar nicidecum arhitect capabil să construiască fortăreţe. Maestrul protestă energic: tocmai aceasta studiase el ani de zile la Florenţa! Si ei se disputară cu atâta înverşunare, încât papa, care şedea între dânşii, fu nevoit să impună în cele din urmă tăcere celor doi bătrâni. Cine va în- drăsnî acum să termine această operă uriaşă, să execute cupola care nici pe hârtie nu era încă definitiv trasată ? Papa îl chemă pe Michel- Angelo. El refuză: arhitectura nu e specialitatea sa. La 73 de ani, el tot mai lucra: stătea pe scară şi picta capela Paulină, pe-atunci pe sfârşite. Nu avea nici timp, nici dispoziţie şi nici vocaţia de a se consacra Sfântului Petru.

Atunci, papei nu-i rămase alt mijloc decât să poruncească. Şi făcu aceasta într'o formă strălucită, numind pe Michel-Angelo, printr'un *breve,* şef-arhitect pe toată viaţa; pe urmă îi dădu dreptul să schimbe planurile fără să fie controlat de cineva, să dărâme ce nu-i plăcea, să construiască fără să depindă de vreun administrator şi fără să aibă de dat cuiva socoteală; o putere suverană se adresa astfel altei puteri suverane, încredinţându-i opera fără condiţiuni. Maestrul impuse totuşi o condiţiune : nu vroia să pri- ine.isră bani. Luptele extenuante de altădată, conflictele băneşti provocate de papii precedenţi, I-au învăţat să preţuiască mai mult liniştea anilor ce-i mai avea de trăit decât toate bogăţiile lumii; neîncrederea faţă de colegii săi sporise într'atât prin propriile sale experienţe, încât ceru să se menţioneze această clauză în actul de numire. Pe lângă aceasta, prebenda sa a fost înlocuită cu una mult mai mică. Nici el,

!i nimeni altul nu se gândea atunci că avea să ucreze • acolo timp de şaisprezece ani, sub cinci papi succesivi, fără să-i fie dat să vadă opera terminată.

Când veni deci să studieze modelul de lemn făcut de San Gallo, prietenii şi elevii defunctului se înghesuiră în jurul maestrului atotputernic ; unul din ei crezu că-l va câştiga cu următoarele cuvinte:

„Modelul acesta e ca o păşune care nu aşteaptă decât să fie păscută".

„E foarte adevărat", spuse maestrul, gândind în sinea lui că ei erau nişte boi. El îndepărtă apoi pe cei mai mulţi dintr'înşii, creându-şi astfel un nou front de inamici cari i-au amărît bătrâneţea şi i-au turburat munca prin intrigile lor, ani şi ani dearândul. Nu vedea înainte-i decât opera şi, cu toate că Bramante fusese duşmanul său din tinereţe şi zădărnicise cele mai mai mari planuri ale sale, el scrie acum următoarele : „Bramante era mai capabil decât toţi constructorii din antichitate până azi. El a conceput primul proect pentru Sfântul Petru, cât se poate de limpede, simplu şi grandios, în plină lumină şi degajat din toate părţile". Planul lui San Gallo, dimpotrivă, inspirat întâi de Raffael, a modificat pe cel dintâi luându-i toată lumina, născocind pretutindeni colţuri întunecoase, „bune ascunzători pentru proscrişi şi unde păcătoşii ar putea să bată monedă falşă, să violeze călugăritele, să săvârşească tot felul de ticăloşii, iar seara, la închiderea portalului, vor trebui 25 de oameni să-i caute pe unde s'au pitit şi încă atunci anevoe vor fi găsiţi".

In cincisprezece zile, Michel-Angelo construi un model nou care costă 26 de scudi, pe când acel al lui San Gallo costase 1000 de scudi şi durase ani întregi până ce-a fost prezentat; căci, pe vremea aceea, toţi vroiau să câştige cât mai mult şi tărăgănau lucrurile. Artist al formelor, maestrul îşi concentră darurile creatoare mai cu seamă asupra masei gigantice a cupolei ţ transpuse asupra acestei arte, aproape nouă pentru el, ştiinţa sa anatomică şi adaptă forme noui pentru noui proporţii, pe când predecesorii săi se mulţumeau să amplifice formele cele vechi.

Bătrânul îşi tăinui planurile, sporind astfel pizma colaboratorilor săi, cari se simţeau şi mai umiliţi. Urmarea a fost că comisiunea administrativă a construcţiei s'a plâns papei că nu avea nicio răspundere de vreme ce arhitectu cel nou îşi ţine ascunse planurile. Pe deasupra, în loc să clădească, el dărâma, refăcea totul din nou, întuneca în loc să lumineze construcţia. Dar Julius III, urmaşul papei Paul, era un amic al artei el venera pe maestru şi ştia să pătrundă în firea oamenilor. Convocă imediat o şedinţă la Sfântul Petru, despre care Vasari relatează astfel: „Unii susţin că această biserica va fi prea întunecoasă", spuse papa.

„Aş vrea să-i aud chiar pe domnii cari susţin aşa ceva", replică Michel-Angelo. Atunci ei explicară papei că maestrul strică totul, *gă.* a scos absida regală — dar nimeni nu ştia cum plănuia el să execute cupola uriaşă. Abia atunci murutrul destăinui o parte din proectele sale: „Ueunupru celor trei ferestre existente vor fi alte li^-i în boltă, înjghebate în travertin".

„Dar niciodată nu ne-aţi spus ceva despre aceasta", interveni un cardinal din partea adversă.

„Nici nu sunt obligat să vă spun.,. Rostul vostru e să îngrijiţi de bani şi să veghiaţi ca mersul lucrărilor să nu fie stânjenit de nimic. Planul construcţiei mă priveşte numai pe mine. Şi acum, Sfinte Părinte, vedeţi care e câştigul meu. Dacă toate ostenelile ce le îndur nu servesc la mântuirea sufletului meu, atunci îmi pierd timpul aci şi toată truda mea e zadarnică"^ Papa, punându-i mâna pe umăr, îi răspunse: „CAştigi pentru amândouă, pentru trup şi pentru Hufiet. Fii fără teamă".

In /.iua următoare, papa şi maestrul avură o lungă convorbire despre artă; papa îl puse să şadă alături de el. Astfel atotputernicia mae.

strului fu din nou recunoscută; fără cruţare, el dădu la iveală orice înşelăciune din partea furnizorilor ; descoperi atât de multe, încât mai târziu se scria despre dânsul: „Michel-Angelo a scăpat pe Sfântul Petru din mâinile hoţilor4*

„Balduccio", scrie maestrul către preşedintele comisiunii, a furnizat var de proastă calitate şi nu pare dispus să-i ia înapoi, ceea ce dovedeşte că s'a înţeles cu persoana care a recepţionat varul. Aceasta dă curaj acelora pe care i-am concediat pentru procedee asemănătoare. Cine primeşte, cu toată interdicţia mea, materiale de construcţie de proastă calitate, se face complice cu acei cari mă duşmănesc. Se pare că se pune la cale un nou complot; dreptatea e coruptă cu făgădueli, bacşişuri şi daruri. De aceea vă rog, în numele deplinei puteri ce-o deţin dela papa, să nu mai acceptaţi de-acum înainte niciun material inutilizabil, chiar dacă ar veni din cer".

In al optulea deceniu al vieţii sale, Michel- Angelo părea că s'a consacrat cu totul arhitecturii. In acelaşi timp, termină palatul Far- nese după planurile noui, făcu proectele pentru fortificarea Borgo-ului, transformă în biserică thermele antice ale lui Diocleţian, desenă o vilă pentru bonvivantul papă, zidi la Belvedere, pentru oraşul Roma, o scară nouă şi o fântână

— şi începu să reconstruiască piaţa Capitoliu- lui. Abia acum i se acordă titlul de cetăţean al oraşului etern: Florentinul deveni Roman.

II

Gloria numelui său se răspândise departe, peste graniţele Italiei. Vasari şi-a început seria biografiilor cu Dante şi a terminat-o cu Michel- Angelo, care mai trăia atunci. O altă relatare

i38 a vieţii lui, publicată de un elev al său şi dedicată papei, cuprinde capitole întregi inspirate chiar de maestru, care spulberă calomniile lui Aretino. Aceste biografii, foarte cunoscute, erau redate într'un stil ideal, transcendental. Portretul gravat al lui Michel-Angelo circula pretutindeni; apăreau şi dialoguri care imitau pe cele plato- niane. Un istoric ţinu la Academia din Florenţa două prelegeri: una despre emulaţia dintre pictură şi sculptură, cealaltă despre sonetele lui, în care (luând ca bază unul din sonete) îl slăvea ca pe un discipol al lui Platon, arătând că pasiunile lui sunt însufleţite de iubirea greacă. Ca- valieri era numit în public ca destinatar al acelui sonet, pe care îl primi într'un exemplar tipărit ; în schimb, ca o confirmare, el trimise un alt sonet al maestrului.

Acesta, caşicum i-ar fi plăcut ca problemele artei să fie învăluite în oarecare obscuritate, a rrfu/.dt «ă HC pronunţe asupra chestiunii estetice expune în prima prelegere; el scrie abia mai l.lr/.iu şi într'un mod indirect, când primi o copie a prelegerilor : „Pictura îmi pare cu atât mai ouni cu cât se apropie de relief (de sculptură), iar sculptura e cu atât mai inferioară cu cât se apropie de pictură. Am considerat totdeauna sculptura ca făclia picturii şi între amândouă am văzut aceeaşi diferenţă ca între soare şi lună... Niciun pictor n'ar trebui să se dovedească în sculptură mai prejos decât în pictură — şi un sculptor ar trebui să lucreze în pictură tot aşa «le bine ca şi în sculptură. Numesc sculptură arta ce se exercită în tăierea, în înlăturarea unor I>.1 r(i din materialul întrebuinţat; dar arta ce constă în adăogarea materialului, se aseamănă cu pictura". După aceste fraze, care luminează adânc felul său de a lucra, urmează altele, în tonul oarecum brusc şi posomorît al unui bă-

i3g

trân plictisit: „Dar cu aceste dispute savante se pierde mai mult timp decât se cere pentru executarea unei opere. Dacă acel care a decla- rat că pictura e mai nobilă decât sculptura, se pricepe tot atât de bine şi în alte chestiuni, atunci servitoarea mea le-ar fi expus şi mai bine. Ar fi de spus foarte multe lucruri noui despre asemenea chestiuni, dar aceasta cere mult timp şi eu am prea puţin, căci sunt bătrân. Da, aproape că mă număr de pe acum printre cei morţi. De aceea, vă rog, scuzaţi-mă"...

Tot pe-atunci el renunţă să scrie un fel de tratat de anatomie asupra corpului omenesc şi a mişcărilor lui, după ce fusese desamăgit de tratatul asupra proporţiilor, al lui Diirer. Pentru el, desenul a fost totdeauna punctul de plecare al lucrărilor sale; în această privinţă, el s'a exprimat şi în convorbirile sale cu Vittoria şi cu pictorul portughez:

„Prin desen, care poate fi numit şi arta schiţării, culminează pictura, sculptura şi arhitectura» Desenul este izvorul oricărei picturi, rădăcina tuturor ştiinţelor. Acel care posedă marea artă a desenului, să ştie că are o comoară, căci el poate creea figuri, cu pensula şi cu dalta, mai înalte decât un turn — şi orice zid, orice perete îi pare prea mic pentru avântul impetuos al imaginaţiei sale". Acum, când e ocupat cu construcţiile, el scrie unui cardinal: «Părţile mijlocii pot *H* tratate totdeauna cum vroim, după cum nasul care se află în mijlocul feţii nu are vreo legătură cu niciunul din cei doi ochi ; dimpotrivă, o mână trebue să fie la fel cu cealaltă şi un ochiu identic cu celălalt... In arhitectură, membrele au fost concepute după membrele omului. Cine nu este un bun statuar, mai ales un bun cunoscător al anatomiei omeneşti, acela nu se pricepe în arta construcţiei".

El a fugit totdeauna de orice teorie, însă a continuat să lucreze neobosit. La 76 de ani, termină frescele din capela paulină, de altfel slabe, apoi îşi reia dalta. Şi ce sculptează la urmă Michel-Angelo ?

Propriul său mormânt. Acolo nu jelesc însă nici gloria, nici frumuseţea; acolo nu sunt nici genii şi ape, nici profeţi şi alegorii. Ceea ce a păstrat, sunt numai proporţiile supranaturale. Pe lângă sicriul său trebuia să stea un grup de patru figuri impunătoare: Christ, coborît de pe cruce, ţinut de Madona, iar aceasta e sprijinită de Nicodem şi de cealaltă Mărie deoarece, istovită, nu poate reţine cadavrul ce-i lunecă din mâini. Lucrarea înainta încet, timp de ani de zile. Sub o glugă mare şi grea, Nicodem înfăţişează trăsăturile maestrului, oarecum mai stilizate. Astfel, în al optulea deceniu al vieţii «ale, Michel-Angelo îşi călcă marea şi simbolica-i hotărâre de a nu reda vreodată chipul său
< u trăsături deformate de durere, cum spunea el. Făcu aceasta pentru mormântul său, la capătul drumului vieţii sale; şi după cum îşi pictase altădată chipul pe fâşiile de piele ale jupuitului de viu, el le împrumută de astădată tovarăşului de suferinţă al lui Isus. Dar ambele imagini au un caracter general, impersonal. Grupul acesta, tăiat din capitelul unei coloane uriaşe din Forum, era destinat unei biserici — şi el vroia să fie îngropat la picioarele grupului.

Probabil că maestrul lucra la grupul acesta, între *7b* şi 80 de ani, când fusese vizitat de doi oameni. Unul din ei scrie'. „Cu toate că nu mai e atât de puternic, l-am văzut cum a desprins într'un sfert de oră, dintr'o marmoră foarte dură, mai multe ţăndări decât ar fi putut desprinde trei pietrari tineri în trei sau patru ore. Lucra cu atâta avânt neînfrânat, încă mi se părea că va sparge tot blocul în bucăţi, căci tăia cu o singură lovitură fragmente de trei sau patru degete grosime şi atât de exact pe linia trasată, încât risca să strice totul dacă ar fi depăşit-o cât de puţin

Altădată, într'o noapte de vară, Vasari veni ia el, trimis de papa să ia un desen; îl găsi în picioare, lângă *Pieiă,* cu dalta în mână. El luă lampa, ţinând-o în mână de toartă, trimise pe un servitor să aducă desenul şi stătu puţin de vorbă cu musafirul său. „Vasari îşi întoarse atunci privirea spre Christ, ale cărui picioare, pe cât se pare, maestrul vroia să le modifice. Ca să nu 1 lase să vadă ceva, Michel-Angelo făcu să se stingă lampa, astfel că ei rămaseră în întunerec; strigă apoi lui Urbino să aducă altă lampă şi, ieşind din despărţitura unde se aflau figurile, spuse lui Vasari: „Sunt atât de bătrân, încât moartea mă trage uneori de scufie şi mă cheamă să vin cu ea. Curând voi cădea, mă voi lăsa jos ca şi lampa aceasta şi lumina vieţii mele se va stinge ca şi a ei“.

In aceste două scene se vădesc, simbolic, cu o ciudată intensitate, cele două caracteristici care domină activitatea lui Michel Angelo : puterea mâinii sale, niciodată obosită, care smulge din piatră, cu măestrie şi fermitate, formele omeneşti — şi, pe de altă parte, înstrăinarea, veşnica jenă ce-o resimte în faţa oamenilor. Oare nu regăsim aci pe Prometeu care aduce focul — şi înţeleaptă renunţare a fratelui său ? Nu amintesc aceste două scene nemuritoare de Ziua şi Noaptea din capela florentină?

Şi într'însul, în sufletul său, credinţa şi îndoiala sporeau mereu, deopotrivă. Influenţa Vit- toriei I-a făcut, dacă nu mai cucernic, cei puţin mai creştin în felul său de a se exprima — şi aceasta n'a fost totdeauna în avantajul operei. „Un

Mª tablou bun“, a spus el odată, „nu este decât reflexul operelor desăvârşite ale lui Dumnezeu, o imitaţie a felului său de a picta". Când întrebă de nişte săraci, oarecum ruşinaţi de sărăcia lor şi pe care vroia să-i ajute, el spuse că face aceasta pentru a contribui cu ceva la mântuirea sufletului său.

Dar printre poeziile lui, pline de simţăminte religioase, se găsesc pe neaşteptate parodii după propriile sale poezii în care slăvea altădată frumuseţea iubitei sale prietene; în alte versuri, el descrie cu UD splendid cinism mizeriile şi suferinţele bătrâneţii. Nu degeaba îşi începuse cariera, când era încă băiat, cu un fel de parodie, cu caricatura unei măşti greceşti. Dar şi neîncrederea sa e trează, ca totdeauna. Când nepotul îl previne contra unei noui legi a Medicisilor care I-ar putea urmări cu represaliile lor pentrucă zăcuse odată bolnav în casa familiei Stroz/.i, el protestează cu vehemenţă, ui- tAnd că rugase nu de mult pe regele Franţei să Iii ii- ri-/.r florenţa; el scrie că nu are „nimic comun cu potrivnicii familiei Medicis". „Nu voi răspunde la salutul proscrişilor cu care am fost în relaţii până acum;... cu atât mai mult, pentrucă sunt preocupat de atâtea gânduri încât mi-e greu să şi trăiesc". Atât de mult se mai temea atotputernicul maestru de puternicii zilei.

Când e sătul să se hărţuiască mereu cu oamenii, se refugiază într'un fel de nebunie: „Aţi observat cu bună dreptate că sunt bătrân şi smintit. Vă mărturisesc că, pentru a-mi păstra sănătatea şi ca să mai scap de chinuri, n'am găsit un mijloc mai bun decât nebunia; deci, să nu vă miraţi!" Dacă se întâmplă să se piardă un butoiaş cu brânză, trimis din Florenţa, bătrânul se supără şi ar vrea să pedepsească pe

căruţaş, „nu din cauza brânzei, ci ca să-i înveţe să nu mai înşele oamenii altădată"'

Mai cu seamă nepotul său are multe de răbdat dela el. E singurul moştenitor şi, la drept vorbind, el nu e cine ştie ce. Unchiul îi scrie să nu arunce pe fereastră banul pe care nu I-a câştigat şi „să recunoască în ce mizerie, în ce lipsuri şi muncă grea trăiesc eu, aşa bătrân cum sunt". Când nepotul se grăbeşte să vie la Roma, la căpătâiul maestrului bolnav, iată ce-i este dat să citească : „Spui că e de datoria ta să vii cât mai repede cu putinţă, din dragoste pentru mine ? Da, e dragostea viermelui rozător! De patruzeci de ani trăiţi de pe urma mea şi n'am primit vreodată ceva dela voi, măcar o vorbă bună ! Ba da, anul trecut, e adevărat, te-am muştruluit atât de rău încât, de ruşine, mi-ai trimis un butoiaş de Trebbiano. Ah, mai bine să nu-l fi trimis 1" Altădată, exclamă cu obişnuita sa exagerare: „De şaizeci de ani m'am ocupat mereu de afacerile voastre. Acum sunt bătrân şi trebue să mă gândesc la ale mele".

Ani de-arândul unchiul s'a ocupat serios de căsătoria nepotului său. Bătrânul previne pe tânărul Leonardo să nu se uite la bani, la frumuseţe sau la nobleţe, căci „toată lumea ştie că suntem vechi cetăţeni florentini şi de neam tot atât de nobil ca şi al altora... In ce priveşte frumuseţea, tu, care nu eşti chiar cel mai frumos tânăr din Florenţa, nici să nu-ţi pese; numai să nu fie schiloadă şi respingătoare... Doresc ca acel care vrea să-ţi dea o femeie, să ţi-o dea ţie, nu averei tale... Să iei seama numai în ce priveşte sănătatea sufletului şi a corpului; să vezi dacă e de sânge bun şi cu moravuri curate, şi ce fel de rude are — căci aceasta e foarte important.,. Caută-ţi o iemeie căreia să nu-i fie ruşine la nevoie să spele şi vasele".

Printre cele propuse de peţitori, era una predispusă la miopie. Pentru maestrul formelor, aceasta era însă o piedică gravă.

Când Leonardo se însoară în cele din urmă, bătrânul e emoţionat de parcă ar fi căpătat o fată. Le trimite inelele, cerând nepotului să le evalueze la Florenţa — şi se bucură, „pentrucă acum sunt sigur că nu m'au înşelat". La naşterea primului copil, un băiat, are iluzia că e bunic ; mulţumeşte tinerei mame şi îl invidiază pe Vasari că „a fost de faţă la acest triumf, că a văzut născându-se un nou Buonarotti... Dar nu mi-a plăcut tot fastul acela, căci nu e permis să râzi când toată lumea plânge... Să pregăteşti o asemenea serbare pentru unul care abia s'a născut! Petreceri de-acestea trebuesc rezervate pentru ziua când moare un om care a dus
o via^ă bună I" Al doilea fiu, numit Michel-Angelo, moare curând după naştere; bătrânul e îndurerai când află aceasta şi, comparându-se • u imu-născ utul acela, ajunge la această încheiere : „Trebue să ne resemnăm şi să ne gândim că poate e inai bine aşa, decât să moară la adânci bătrâneţe".

Ceea ce-l preocupă într'un mod oarecum excesiv, e originea, descendenţa nobilă. El, care a murit fără să lase copii, care nu s'a gândit vreodată să creeze şi oameni vii pe lângă atâtea făpturi de marmoră, îşi păstrează toată viaţa ţinuta mândră, orgolioasă care, la sfârşit, devine cu adevărat neliniştitoare. Zeci de ani, îşi semna scrisorile: Michel-Angelo Buonarotti, sculptor la Roma". Acum, pentru întâia oară, interzice să i se adreseze în felul acesta şi scrie nepotului său: „Spune preotului să nu mai tri- mcală scrisorile pe adresa: „Michel-Angelo, sculptor", căci eu sunt cunoscut aci numai sub numele de Michel-Angelo Buonarotti şi dacă un

cetăţean ilorentin vrea să comande un tablou de altar, n'are decât să-şi caute un pictor. N'am fost niciodată pictor sau sculptor în telul acelora cari fac o afacere din meseria lor. De aceasta m'am ferit întotdeauna, pentru onoarea tatălui şi a fraţilor mei — şi dacă totuşi am servit pe papi, e pentrucă m'au constrâns să-i servesc". Aceasta să comunice preotului, „căci înadins procedez aşa, caşicum n'aş fi primit scrisoarea lui".

De asemenea, el cere stăruitor nepotului să se numească de-acum înainte Leonardo di Buona- rotto Buonarotti; căci, într'o cronică, el a descoperit că un om care purta numele lor fusese membru în consiliul Florenţei, încă în urmă cu două veacuri. Mai de mult, când un conte de Canossa se prezentă odată la el susţinând că-i este rudă, maestrul se gândi să cumpere castelul Canossa,- se informă de venituri şi întreprinse negocieri la Roma. Acum el scrie nepotului : „Am găsit zilele acestea, printre vechile contracte, o scrisoare a contelui Alessandro da Canossa; contele a venit odată la Roma, să mă viziteze în calitate de rudă. Să iei seama la scrisoarea aceasta!" In sfârşit, el dă nepotului însărcinarea să cumpere la Florenţa o casă, chiar până la 2000 de ducati, situată „pe cât posibil în cartierul nostru, căci o casă în oraş, frumoasă, prezentabilă, conferă mai multă consideraţie, fiind văzută de mai multă lume decât un conac la ţară. Suntem adevăraţi cetăţeni, coborîtcri din neam nobil şi am căutat totdeauna să res - taurez acolo strălucirea casei noastre, dar n'am avut, din păcate, fraţi cari să mă ajute în această privinţă... Gismondo să vie ă locuiască la Florenţa, ca să nu mai aud povestindu-se aci, spre marea mea ruşine, că am la Settignano un frate care merge în urma boilor"...

Chestia aceasta, a unei case familiare la Florenţa, e multă vreme desbătută în toate amănuntele, în timp ce el duce la Roma o viaţă simplă, ca un filosof, neprimind pe nimeni; şi când lipseşte vreodată de-acasă, servitorul îi dă veşti despre cocoş şi găini, adăogând că „pisicile sunt triste că nu vă mai văd, cu toate că nu le lipseşte hrana".

III

Florenţa încearcă din nou să-i câştige de partea ei: ducele Cosirno îi promite glorie şi bani, tot ce-i poate oferi. Dar el nu mai poate servi pe un Medicis ; prea adânc i-a turburat viaţa, familia aceasta: I-a târît în aventuri nefaste, i-a stricat cariera mai mult chiar decât papii subordonaţi totuşi mereu altor interese. Câmpul său de activitate e aci, la Roma; domul cel mare creşte acolo, de partea cealaltă a fluviului. Totuşi, lie din teamă, fie din politeţă, el cere ducelui permisiunea

formală de a rămâne deocamdată la Roma ; nu-i scrie lui însuşi, ci numai lui Vasari: „Bucuros aş fi să-mi pot odihni slabele-mi oase lângă tatăl meu. Dacă aş pleca însă de-aci, aş pricinui mari pagube construcţiei Sfântului Petru, m'aş împovăra de ruşine şi păcat... De opt ani servesc aci, numai pe degeaba, dar m’am ales şi cu mari supărări şi pierderi. Şi acum, când construcţia creşte cu atâtea cheltueli, acum când sunt pe cale să ridic şi cupola, plecarea mea ar însemna ruina acestei opere, m'ar acoperi de hulă şi ocară în faţa întregii creştinătăţi. Ar fi un mare păcat pentru sufletul meu".

Are optzeci de ani, dar rămâne neînfrânt. Soarta se năpusteşte iar în cercul său şi îi răpeşte ultimul om de încredere. Urbino, servitorul, ucenicul, prietenul său care nu I-a jignit vreodată, a cărui fidelitate n’a fost niciodată umbrită de-o greşală, cade bolnav, gata să părăsească pe stăpânul mult mai bătrân ca dânsul. „Sunt îndurerat, caşicum ar fi fiul meu“, scrie maestrul, „căci mi-a fost credincios vreme de 26 de ani. La vârsta mea, nici nu mai am timp să pregătesc pe un altul după placul meu“. Pune să se facă rugăciuni pentru bolnav, stă zi şi noapte la căpătâiul lui, îl îngrijeşte, dar, la urmă, tot îl pierde. „M’a lăsat (ieri) atât de trist şi de abătut, încât mult mai dulce mi-ar fi fost să mor împreună cu el, căci atât de mult îl iubeam". Şi chiar după un an, el scrie: „Ceea ce ar putea fi o consolare este că, după cum în viaţă el m’a ţinut în viaţă, murind el m’a învăţat sâ mor, nu cu părere de rău ci cu dorinţă de moarte... Mult mai adânc decât moartea I-a neliniştit gândul că mă lasă în lumea aceasta mincinoasă, trădătoare, pradă atâtor nevoi. Cea mai bună parte din mine s’a dus cu dânsul, dincolo, şi nu-mi rămâne pentru restul vieţii decât jale şi mizerie".

Cât de pustie îi pare casa ! Are grijă de văduva şi de copiii lui Urbino; le asigură existenţa, dar îi trimite acasă la ei. Angajează altă servitoare şi un nou servitor pe care îl numeşte tot Urbino. Dar toate îi par amare şi îndoliate singuratecului moşneag. Atunci se decide să pornească călare în munţi, la Spoleto; rămâne acolo câteva săptămâni, se întremează, se reculege, adună puteri noui. Niciodată n’a făcut aşa ceva. La Carrara nu vedea decât blocuri de marmoră ; în celelalte câteva călătorii era gonit de griji băneşti, de contracte, de neliniştea fugarului, a exilatului — şi nu şi-a putut opri ochii asupra priveliştilor din juru-i. Acum însă,

la optzeci de ani, Michel-Angelo descoperă pentru întâia oară natura. In tablourile sale aceasta era ştearsă, aproape ignorată ; în poezii, abia făcea vreo aluzie la ea; şi iată că, pe neaşteptate, el scrie un lung poem despre viaţa la ţară — şi mărturiseşte lui Vasari: „Am avut mari dificultăţi şi multe cheltueli, dar şi o mare plăcere când am vizitat pe sihaştrii din munţi. Am lăsat acolo cea mai bună parte a sufletului meu, căci înadevăr nicăieri nu găseşti mai multă pace ca în păduri".

Ce târziu s'au desprins aceste cuvinte din inima bătrânului mizantrop, a unui om ce pare că s’a născut cu teama şi sila de oameni, fiind menit să trăiască departe de oraşe şi intrigi, de certuri şi gălăgie, printre copaci şi animale, în liniştea naturii ! Fusese oare orbit de visurile sale de artist, care nu I-au lăsat să vadă natura? Ca să-şi realizeze visiunile supraomeneşti, îi trebuia putere şi mijloace pe care numai stăpânii cci nmri ai lumii i le puteau procura. Poate că fuHeNc ţiuut în viaţă tocmai de acea necurmată frământare, dc fluxul şi refluxul valurilor care i-au sfărâmat atâtea proecte grandioase? Şi, fără să-şi dea seama, avea totuşi nevoie de oameni — de care credca că fuge neîncetat.

Şi tocmai acum energia, forţa furtunatecă a sculptorului se afirmă încă odată. într’o zi, puţin înainte de moartea lui Urbino, stătea iarăşi în faţa blocului de marmoră: lucra la *Pietâ* Precum a spus mai târziu, el resimţea un fel de aversiune faţă de grupul acesta, pentrucă servitorul îl îndemna mereu să-i termine — dar şî pentrucă piatra era atât de dură, încât ţâşneau scântei când o dăltuia. In ziua aceea însă, se ivi în bloc o crăpătură ce desfigură unul din capetele grupului. El fu cuprins deodată de acea furie divină, care înspăimânta pe papi şi care-i dădea putere să înfrunte şi să cizeleze

blocurile cele mai tari. Apucă ciocanul şi se năpusti asupra „duşmanului" ce-l vedea în fata sa : cu vigoarea unui om tânăr, moşneagul îşi sfărâmă opera. Dacă Urbino, îngrozit de această faptă, n'ar fi alergat să-i roage să-i dea lui bucăţile, n'ar fi rămas nimic din grupul acesta, care a fost restaurat mai târziu şi aşezat în domul din Florenţa.

II vedem pe Michel-Angelo, la optzeci de ani, drept, în picioare, distrugând cu ciocanul propriul său mormânt! Să şi fi amintit deodată de ceea ce-a spus Bramante papei Julius, când I-a împiedicat să-şi realizeze proectele uriaşe: că e semn rău dacă îşi construeşte în viaţă mormântul? Oare stăruinţele servitorului I-au îndreptat spre acest făgaş misterios ? Mormântul acesta din marmoră antică, în care a sculptat propriile sale trăsături, piatra dură din care sbucneau scântei când o lovea fierul, crăpătura aceea pornită dinăuntru, invizibilă, descoperită abia când mâna maestrului cizela opera, apro- piindu-se de inima pietrei — toate acestea nu alcătuesc oare simbolul cel mai impresionant al vieţii lui Michel-Angelo? Şi istoria marilor artişti, demonul existenţii lor pământene, nu se explică pe deplin, fulgerător, prin această lovitură de ciocan ? E drama omului creator, a geniului care vrea să impună forma propriului său Eu lumii reci, dure şi nesupuse. Această lume se apără cu rezistenţa şi scânteiele ei, se lasă în sfârşit subjugată de geniul care iubeşte cu pasiune — dar, pe neaşteptate, iată că iese la iveală crăpătura multă vreme tăinuită, de nimeni ştiută, şi demiurgul îşi sfărâmă cu furie propria-i creaţie.

Şi Michel-Angelo intră în al nouălea deceniu al vieţii sale, lucrând ca artist sub al nouălea papă. Când maestrul fusese de optzeci de ani, Pius IV avuse intenţia să distrugă în întregime „Judecata din urmă"; şi numai faptul că nu se putea lipsi de bătrân, pare că I-a determinat să recurgă la o jumătate de măsură, punând să se picteze veşminte peste nudităţile cele mai izbitoare ; acum, Pius V a împlinit acest act de falsă şi barbară pudoare. Maestrului nu-i pasă de loc: lucrează la domul său, nu se gândeşte decât la cupola sa. Execută un model de lemn, dar ceilalţi colaboratori dela Sf. Petru interpretează rău modelul; capela regelui Franţei, a cărei cupolă urma să fie copiată după cealaltă, e ratată pentrucă ei au luat un fragment drept ansamblu. Maestrul îsi iese din fire: greşala s’a produs „pentrucă bătrâneţea mă împiedică să merg mai deseori pe şantier să văd lucrările. Credeam că bolta va fi acum terminată. Nici în iarna aceasta nu va fi gata. Dacă omul ar putea muri de ruşine şi supărare, desigur că n’aş mai fi în

viaţă".

IV

Vechile intrigi reîncep şi mai vârtos; arhitecţii mai tineri vor să-i înlăture. Dar abia după trei ani lucrurile au ajuns atât de departe, încât maestrul, informat de o pretinsă nemulţumire a papei, îşi dă imediat demisia fără să cerceteze veracitatea svonurilor. „Temându-mă că interesul meu faţă de construcţie sau vârsta mea înaintată m’ar putea induce în eroare, ceea ce ar primejdui sau ar pricinui pagube lucrării, am intenţia să solicit Sanctităţii Sale, de îndată ce voiu putea, să-mi acorde concediul. JRog dinainte pe înălţimea Voastră să consimtă

de a mă elibera de această povară pe care am purtat-o bucuros timp de optsprezece ani, din ordinul papei, şi fără să primesc vreun onorar. Cât priveşte opera realizată în acest timp prin munca mea, ea e în văzul tuturor". Un nou ***breve,*** care-i conleră iarăşi depline puteri — şi pe care contase, poate — îl face să revină asu pra hotărîrii. Şi de astădată el s'a dovedit mai tare decât duşmanii săi.

In acelaşi timp, după îndelungate tărăgăneli, el se decide să deseneze în sfârşit prcectele pentru o mare biserică a Florentinilor la Roma. Ducele din Florenţa e încântat; comisiunea de constructie alege din proectele maestrului pe cel mai fastuos; el însă, care regretă că nu mai poate lucra personal din cauza bătrâneţii, e totuşi destul de activ pentru a da îndrumări unui elev, reuşind să 1 facă să execute în zece zile un model din argilă. El scrie cu acest prilej ; „Dacă veţi executa acest proect, să ştiţi că nici Grecii nici Romanii n'au înfăptuit, prin templele lor, ceva asemănător". Vântul gloriei umilă cu aceeaşi putere pânzele sale şi îl poartă departe; dar, furtuna evenimentelor contemporane e şi ea destul de puternică, silind corabia să se întoarcă: pe neaşteptate, lipsesc banii necesari, nimeni nu mai construeşte — şi nici măcar desenele nu s'au păstrat până în zilele noastre.

Când se lasă înserarea sau când ploaia îl împiedică să meargă călare la Sfântul Petru sau când nu e dispus să deseneze, Michel-Angelo scrie versuri. In ultimul deceniu, când braţul devenise prea slab ca să mai ţină dalta, când creionul de arhitect reprezenta pentru el un fel de renunţare fizică, maestrul scrie multe poezii închinate Vittoriei, pe care o idealizează,
o transfigurează şi după moarte. Nefiind pe de*

plin siguri cui se adresează el prin aceste versuri fără dată precisă, suntem înclinaţi să le atribuim un caracter impersonal şi să vedem în ea, în Vittoria, la fel ca în geniile lui de piatră şi în culori, imaginea tipică, generală, a ceea ce este, precum şi imagina viitoare, ideală, a ceea ce ar trebui să fie:„Niciodatăochii aceştia sacri nu vor vedea intr'ai mei ceea ce ei surprind cu atâta încântare într'ai ei. Intre două chipuri atât de contrare, Eros stăruie încruntat, supărat. Cu toate că nu mă iubeşti, binecuvântez ora când te-am văzut pentru întâia şi pentru ultima oară“. In alte versuri, vorbeşte iarăşi despre urâţenia sa şi o slăveşte oarecum, căci printr'însa a avut parte de mai puţin noroc în viaţă, dar şi-a înălţat sufletul prin această şcoală aspră.

Pe urmă însă, forţa sa titanică izbucneşte, se •revarsă : se numeşte singur fiu al întunerecu- lui - „şi, la fel cu întunecimea ce sporeşte în noaptea adâncă, îngrămădesc în mine gânduri întunecate şi gem“. Uneori exaltează Noaptea, pentrucă ea a născut pe oameni; alteori o de- faimă, pentrucă un simplu vierme lucitor o poate învinge. Şi, deodată, răsbat din sufletul său aceste cumplite cuvinte : „Toţi găsesc odihnă în sânul umbrei. Numai pe mine durerea mă ţine treaz în toiul nopţii, şi zac neizbăvit pe pământ şi mă consum!“

Şi totuşi, dacă a scris odată într'o scrisoare această frază splendidă: „In mine nu e niciun gând în care să nu fie sculptată moartea", el adaogă la aceasta:„Să dea Domnul s'o pot face să mai aştepte câţiva ani!“ Voinţa de a trăi şi voinţa de a muri au stăruit totdeauna în Michel-Acgelo cu egală putere ; de aceea Ziua şi Noaptea sunt amândouă după chipul şi asemănarea lui.

Cu fiecare an, îi este tot mai greu sâ scrie; « o povară «pentru mână, ochi şi memorie" ; se numeşte singur „un om bătrân, orb şi surd, pe care nu-l mai ţin mâinile şi trupul". Dar când vede o capodoperă, întinereşte iarăşi şi scrie pe neaşteptate lui Cellini, cu care nu mai era în relaţii de zeci de ani: „Bunul meu Ben- venuto! De multă vreme te consider ca pe cel mai mare giuvaergiu ce a existat vreodată şi iată că trebue sâ te recunosc acum şi ca un sculptor tot atât de mare. Un domn Altovidi mi a arătat bustul său în bronz, spunându-mi că e făcut de mâna ta. Dacă ar fi aşezat în lumină potrivită, s'ar vedea că e cea mai frumoasă operă din lume".

Pe urmă se arată iarăşi supărăcios şi neîncrezător chiar faţă de cei mai aproape de el. Până şi Cavalieri, ajuns acum, la cincizeci de ani, un respectabil gentilom — fără să mai semene câtuşi de puţin cu frumosul Alcibiade care încântase altădată pe Socrate — dar care a rămas prietenul şi intimul maestrului, se pomeneşte într'o zi că nu e lăsat să intre la dânsul dia cauza unei bănueli absurde. Pe urmă bătrânul se împacă iarăşi. Şi când se simte din nou împresurat de singurătatea îngheţată, îi vine în gând să cheme la el în casă pe finul «ău, pe fiul lui Urbino; apoi se teme că băiatul nu s'ar simţi bine la el, în casa aceasta lipsită de îngrijirile unei femei; pe de altă parte, el însuşi se va reîntoarce curând acasă, la Florenţa.

Scrie văduvei servitorului său: „Dacă vrei să mi-l dai pe Michel-Angelo, îl voi lua cu mine la Florenţa, îl voi iubi chiar mai mult decât pe copiii nepotului meu şi îl voi învăţa tot ce vroia tatăl său să-i înveţe".

Oare visează în taină această întoarcere în oraşul natal ? Ducele vrea să se împodobească cu numele acestui om mare — dar şi să-i pună să lucreze mai departe la construcţiile neterminate ale Medicisilor. El îşi reînnoeşte invitaţiile, trezind dorul de patrie în maestru; odată, acesta plânge la primirea unei asemenea scrisori. Când fiul ducelui vine la Roma să-i invite, el stă cu bereta în mână. Academia din Florenţa alege pe maestru în fruntea ei. Dar acolo, lângă dânsul, se află modelul cupolei; ştie că domul nu are încă alt acoperiş decât cerul. „Din toată inima mulţumesc ducelui", scrie el, „pentru bunătatea sa şi să-mi dea Dumnezeu putere să-i pot servi odată cu sărmana mea persoană, căci aceasta e tot ce mi-a rămas ; spiritul şi memoria s'au grăbit să mă părăsească, pentru ca să mă aştepte într'o altă lume".

Curând însă îi parvin întrebări precise, privitoare la vechile fragmente din lucrările sale începute la Florenţa ; e chestionat ca un erou ce-şi supravieţueşte sieşi şi, într'un mod mişcător, el încearcă să dea lămuririle cerute. „In ce priveşte scara bibliotecii, despre care mi s'a vorbit atât de mult... îmi amintesc ca prin vis de aşa ceva... de o anumită scară; nu cred însă că e chiar aceea la care m'am gândit altădată, căci îmi pare ridicolă. Oricum, vreau să v'o descriu. Luaţi un număr de cutii ovale fiecare cu câte-o bază, dar de diferite lungimi şi lăţimi, şi aşezaţi-le una peste alta din ce în ce mai mici, până sus, la uşă". Şi iată că imaginea i se precizează tot mai clară : el face un model de argilă pentru scara aceea şi îl trimite la Florenţa.

Apoi, pe neaşteptate, îşi aduce aminte de Siena, de cardinalul Piccolomini, de unul din contractele sale neîmplinite — şi omul acesta de 86 de ani scrie în anul i56i că ar vrea să aibă contractul dia i5oi privitor la statuile domului din Siena: căci are de gând să execute acum lucrările pe care le-a lăsat atunci, când sculptase pe uriaşul „David". Şi când îşi revede acele opere neterminate, spune că-şi dă seama de ce lasă în urma sa atât de puţine lucrări: pentrucă abandona totul, de îndată ce descoperea cel mai mic defect şi se apuca să cioplească un alt bloc. „Dacă aş fi vrut să fiu cu adevărat mulţumit de lucrările mele, aş fi terminat şi mai puţine sau poate chiar niciuna".

V

Şi Michel-Angelo împlineşte 88 de ani. Artiştii mai tineri privesc cu spaimă la bătrânul pe care ar vrea să-i doboare : el însă, pare că creşte până la cer. Un oarecare Nanni de Bac- cio răspândeşte svonurile cele mai ignobile despre sgârcenia şi înşelăciunile bătrânului, insinuând că şeful său de lucrări dela Sfântul Petru ar fi fost înjunghiat. Maestrul declară că părăseşte totul şi nu mai calcă pe la şantier. Un episcop din comisiune îi cere să comunice în întregime planul de lucrări şi să numească un locţiitor; abia consimte Ia aceasta, că Nanni apare ca locţiitor al său ! Maestrul îşi iese din fire: încalecă şi porneşte să-i caute pe papa; îl găseşte în piaţa Capitoliului şi face atâta gălăgie în văzul şi auzul lumii, încât papa e nevoit să se retragă cu el în palat.

„Părăsesc imediat Roma şi plec în patria meal" strigă maestrul plin de indignare.

Şedinţă a comisiunii, sub preşedinţia papei. Adversarii afirmă că întreaga construcţie e în primejdie să se prăbuşească, din cauza greşeli- lilor arhitectului. Pius, care ştie să vadă clar prin iţele intrigilor, trimite la

Sfântul Petru un om de încredere căruia acuzatorii aveau să-i arate pretinsele greşeli. Acuzaţiile sunt spulberate : niciuna nu poate fi dovedită Nanni e acoperit de ocară şi izgonit. Autoritatea lui Michel-Angelo e întărită din nou, cu cele mai mari onoruri.

După această ultimă luptă şi ultimă victorie, el simte însă că nu va termina cupola. Cavalieri s'a priceput cum să i smulgă cu viclenie şi linguşire un fel de testament — şi astfel bătrânul se străduește să ducă la bun sfârşit un nou model de lemn al cupolei, de proporţii mai mari, în care sunt indicate până şi cele mai mici amănunte. Acest din urmă prieten intervine cu depline puteri şi la construcţiile de pe Capitoliu. Când nepotul său, informat despre discordiile din casa maestrului, întreabă plin de nelinişte ce s'a întâmplat, el primeşte un răspuns drastic: „de ce dă crezare unor oameni mizerabili şi invidioşi cari, pentrucă nu mă pot duce după placul lor, îţi scriu tot felul de minciuni 1 E o bandă întreagă de nemernici şi tu eşti destul de nerod ca să-i crezi". E bine îngrijit acasă de oameni cinstiţi; „de aceea ai grijă de ale tale şi nu te amesteca în treburile mele, căci ştiu să mă apăr la nevoie. Doar nu mai sunt copil mic".

Scrisoarea următoare, cea din urmă, e mai prietenoasă: „ Am primit ultima ta scrisoare şi cele douăsprezece bucăţi de brânză; sunt frumoase şi bune; îţi mulţumesc pentru ele şi mă bucur că eşti sănătos. Iţi pot spune acelaşi lucru despre mine. N'am răspuns la scrisorile tale precedente, pentrucă mâna nu mă mai serveşte. De acum înainte voi pune pe altcineva să scrie

şi eu voi semna numai. Nu am altceva să fi spun. Roma, 28 Decembrie i563. Eu, Michel Angelo Bounarotti". Aceasta sună ca o încheiere, ca un adio. Totuşi, el trece şi pragul anului nou, intră în al nouăzecilea an al vieţii sale. E destul de sănătos; s'a vindecat de boala de piatră, numai picioarele i se umflă uneori.

Are grijă de ceea ce lasă în urmă. Prima moştenire, cupola, e pusă la punct în două schiţe cât se poate de precise ; cât despre rest, el dispune în trei fraze splendide : predă sufletul său lui Dumnezeu, trupul său pământului, averea sa rudelor. Dar prin colţuri şi sertare sunt îngrămădite o mulţime de desene, cartoane şi schiţe; artistul împovărat de ani le adună şi le aruncă în foc. Nu vrea să se vadă cum şi-a elaborat operele; cu mult înainte, el s'a exprimat astfel, în mod lrapant, asupra felului său de a lucra: „Operele create cu preţul celor mai mari osteneli, trebue să pară — în ciuda adevărului—concepute şi executate repede, aproape fără nicio sforţare, chiar cu deplină uşurinţă... Regula cea mare e să te osteneşti mult pentru a creea ceva — şi totuşi opera să pară că nu ţi-a cerut nicio osteneală 1"

Dar mâna aceasta, care nu mai poate scrie, e încă o mână de maeştru*;* cu deplină siguranţă, ca şi în urmă cu vreo şaizeci de ani, el desenează pe o foaie o femeie ghemuită, văzută din spate. Da, mai poate mânui şi dalta ! După ce-a distrus „Pietâ", destinată lui însuşi, pentru mormântul său, el a început alta, din marmoră gălbuie, de bunăseamă de origină antică şi ea. Şi aci, ultimul său Christ coborît de pe cruce lunecă din braţele mamei sale, ca şi cel dintâi, de acum 65 de ani — şi„ la fel ca la prima „Pietâ", nu sunt decât cele două figuri. Era însă prea târziu: o bună parte din operă rămase îngropată în piatră... Măreţ răsună aceste ultime valuri ale unei infinite melodii, care se sfarmă de ţărm, de marmora aceasta gălbuie. Totul e de-o desăvârşită simplitate : nicio înfloritură, niciun ornament. E cuvântul de adio al artistului care luptase o viaţă întreagă şi îşi cere acum izbăvirea.

La 12 Februarie 1*B64,* Michel-Angelo stătu toată ziua lângă această operă şi trăsăturile mamei şi ale fiului se vădeau tot mai clare din piatra cizelată. La *14,* se îmbolnăvi. La 16 spuse ca leşul său să fie dus la Florenţa. Şi când muri, la 18, câţiva artişti şi medici se aflau în juru i. Era de faţă şi Cavalîeri, acel care aprinse cea mai mare pasiune în inima aceasta ce încetă să mai bată. Curând după aceea, el puse propria-i pecete *ve* lucrurile cuvenite nepotului străin al maestrului. Cu onoruri de care n'a avut până atunci parte vreun alt artist, Michel Angelo a fost înmormântat la Florenţa, ca un prinţ.

Douăzeci şi şase de ani mai târziu, cea mai înaltă cupolă din lume se înălţa aşa cum a văzut-o el, în visurile sale şi cum a precizat-o în desenurile sale. Dintre toate operele sale neterminate, numai ea putea fi înfăptuită până la sfârşit de mâini străine. Numai ea a fost complect executată, dintre toate planurile uriaşe pe care le frământase în cugetul său.

Cenuşie, lucind rece ca un bloc de ghiaţă, desăvârşită ca ziua, uneori ameninţătoare ca un nor de furtună, ea se înalţă deasupra oraşului etern, ocrotind domul cel mai mare, servind ca model pentru mii de alte cupole risipite pe faţa pământului. La picioarele ei, ros» togolindu-şi undele spre mare, curge Tibrul ■— la ale cărui izvoare se născuse Maestrul.

REMBRANDT

Culorile sunt fapte şi suferinţele aparţin luminii.

GOETHE

CAPITOLUL ÎNTÂI

F I U L   M O R I I

Cum tremură şi cum suflă vântul, — cum se cutremură moara !

Când era copil, abia simţise aceasta; aci se născuse şi se jucase, ştiind doar că nu e voie niciodată să se joace în faţa morii, acolo unde ■e rotesc aripile; acolo, un gard mic oprea pe Copii 8ă se apropie. Înăuntru însă, puteau să se caţere, să alerge pe scări în sus şi în jos, să se prindă, să se ascundă prin colţuri.

Acum, ascuns într'alt fel, un băiat de cincisprezece ani şade într'o încăpere şi ochii săi clipesc în lumina nesigură, pâlpâitoare, a acestei case tremurânde. Mereu întors spre obscuritatea scânteietoare, cu spatele spre micile deschizături ale ferestrei, el obsearvă, cercetează şi caută să prindă această lumină magic-vi- brătoare, urzită de tremurul necontenit al morii. Căci el ţine o scândură pe genunchi, culorile sunt la îndemână — şi se trudeşte, pe dibuite, să reproducă clar-obscurul acestei încăperi.

Obosit de toată treaba aceasta, pune acum de-o parte lucrurile, se ridică şi se îndreaptă spre lucarnă; ochiul îşi lasă privirea să rătă-

ceaşcă deasupra priveliştii. O cunoaşte bine şi farmecul ei nu-l mai cuprinde: de-aci de sus, dela marginea oraşului, dela fortificaţiile lui, fluviul şi câmpia se întind departe, potopite de lumină, până în zările limpezi. Se vede totul atât de lămurit — dar ce-i pasă lui de câmpia aceasta încremenită şi palidă, peste care suflă vântul mării îndoind copacii; şi în faţă, dealungul meterezelor, curg alene două fluvii largi, care se unesc apoi într'unul singur: Rinul. După îndelungată rătăcire, el se îndreaptă spre ţelul său şi curând se va contopi cu imensitatea mării.

Acolo sus, în Alpi, când era tânăr, rostogo- lindu-se între stânci şi şlefuind pietrele, Rinul arăta desigur mai sprinten şi voios. Cu un fel de mirare, cu o ciudată şi nelămurită invidie, băiatul se gândeşte la bucuriile tinereţii, despre care citise în cărţile de şcoală; şi îşi simte inima grea, bătând în pieptul său — şi se simte bătrân ca şi Rinul.

înadevăr, neamul din care se trage îl apasă greu. Cele două tluvii din care s'a zămislit sângele său, curgeau greoaie şi grave, ca şi acestea din faţă; viaţa străbunilor săi fusese trudnică: nu cunoşteau decât munca. Pentru a-şi câştiga pâinea, măcinau grâne. Neobosita moară de vânt, clădită din lemn, e veche. Bunica o adusese dela Nord şi o statornicise aci, unde nu căpăta altceva de mistuit decât boabe de grâu. Acum ea se înalţă pe întăriturile oraşului şi nu şi a schimbat decât numele odată cu locul; oamenii o numesc Rijn, simplu, la fel ca fluviul cel mare — dar o pun să macine şi malţ, căci Leyda e un oraş animat şi locuitorilor le trebue multă bere ca să poată îndura neliniştea acestor vremuri.

De unde se trag ei ? De bună seamă că amin-

tirile acestea trec numai din gură în gură. Căci cei care se mută dintr'un loc în altul, nomazii, nu au tabele genealogice şi nici portrete, ca acelea pe care le adună burghezii bogaţi de-acolo, din oraş. Ei nu au măcar un nume de familie; se mulţumesc să adaoge numele lor de botez la acela al tatălui; astfel, tatăl băiatului se numeşte Harmen Gerritszoon; deoarece moara e situată la malul Rinului şi poartă chiar numele fluviului, el adaogă în actele oficiale: van Rijn.

Precum se cuvine unui morar, el făcuse curte unei fete de brutar, Cornelia; nici ea nu avea nume de familie: i se spunea Willemsdochter, fata lui Wilhelm. Când s'a însurat cu ea, a cumpărat dela mama ei — contra unei poliţe de 1800 guldeni — jumătate din moară şi partea de miazăzi a casei morarului. Munceau însă amândoi clin greu, câştigându-şi pâinea cu sudoarea frunţii lor; duceau o viaţă liniştită şi cumpătată. făceau economie şi astfel le mergea inai bine din an în an; au moştenit şi o căsuţă vecină, Iar el fu ales reprezentant al cartierului său. Şi când (emeia se ducea ia biserică, purta o broboadă frumoasă şi cercei de aur.

In şaptesprezece ani născuse opt copii. Cei mai mulţi dintr'înşii avură parte de viaţă. Trei băieţi îşi făcuseră devreme ucenicia şi îşi începură meseria de cismar şi brutar, tocmai când mama, îmbătrânită, istovită de muncă şi de creşterea copiilor, purta în sânu-i al patrulea fiu. Nimeni nu ştie ce gând o îndemnase să dea un nume rar, ciudat, celui mai mic dintre fiii ei, când nimic nu se schimbase în viaţa lor de toate zilele, mediocre, mereu aceleaşi.

Ii spuneau Rembrandt. Şi deoarece, în vremu= rile acelea turburi, în lumea aceea nestatornică, tatăl îşi crease singur un fel de patrie proprie,

intemeiase o familie, micul său trib — el făcuse astfel un pas spre burghezie şi putea să dea fiului un nume adevărat. II numi Rembrandt Har- menszoon van Rijn.

Băiatul creştea după ceilalţi şi părea bine dotat şi dornic de învăţătură; atunci bătrânii se gândiră că măcar acesta trebue să se ridice deasupra muncii lor umile, să meargă la şcoala latină şi poate că va ajunge odată doctor al celebrei academii de aci, din oraşul strămoşesc Leyde, şi va fi gloria familiei. înadevăr, în timp ce fraţii şi surorile mânuesc ciocanul, sula, acul, fiul acesta se duce în toate dimineţile, vreme de şapte ani, la şcoala latină; învaţă să citească pe vechii autori, să ţină conferinţe, să scrie cu iscusinţă scrisori, îavaţă şi ceva teologie, până ce trece examenele cu succes.

De bună seamă că ziua cea mai frumoasă a tatălui fusese aceea când însoţise la oraş pe fiul său de 14 ani şi intrase cu el în măreaţa clădire a Universităţii, solemnă şi gravă, privind apoi cum băiatul se înscrie, cu litere străine, în cartea cea mare: „Rembrandtus Hermanni Leydensis, 20 Mai 1620. Domiciliat la părinţii săi“.

Dar studentul nu avea să rămână acolo. Oare e prea puritan spiritul acelor săli? Ii repugnă erudiţia? II atrag mai mult tablourile din bibliotecă decât cărţile; se opreşte în faţa portretelor de-acolo, se duce bucuros să vadă şi pe acelea dela Casa Militară, rămâne aplecat asupra gravurilor şi estampelor din locuinţele camarazilor bogaţi; dar mai mult decât toate îi place să stea în faţa marelui tablou al lui Lucas, dela primărie: „Judecata de apoi".

Se duse la tatăl său şi acesta se gândi: e o meserie cinstită şi chiar bună, bănoasă, pentru cine e înzestrat pentru aşa ceva. Oare co-

muna n’a respins de curând oferta unui rege care vroia să cumpere „Judecata" lui Lucas van Leyde ? De dic, toate acestea sunt prea frumoase, în forme prea desăvârşite — iar oraşul e prea gălăgios şi strălucitor. Pentru maestrul acela, el e prea vârstnic — şi prea tânăr pentru oraşul acesta. După câteva luni, fuge înapoi la casa părintească, la moară.

Acasă, părinţi şi prieteni clatină din cap *t* oare n'ar

câtva timp, oamenii adună mulţi bani şi îşi fac portretul; chiar corporaţiile comandă tablouri. Şi aşa se poate dobândi onoruri şi avere. Iar băiatul pare cuminte şi foarte silitor. Poate că va ajunge chiar tot aşa de departe ca Swanenburgh, pe care îl cinstesc oraşul şi academia; e un artist de cultură clasică şi stă- t”se destulă vreme în Italia: lui trebue să i se încredinţeze băiatul pentru învăţătură.

*

Timp de trei ani, Rembrandt se duce la şcoala acestui pictor vrednic. Acolo, totul e clasic: cultura, motivele, felul de a picta; şi chiar soţia şi-o adusese maestrul din Italia; îşi semnează tablourile Jacobo, deşi pe el îl cheamă simplu Iacob. Elevul învaţă ceea ce-i cere meşteşugul: desen, pictură, gravură. Dar se simte stingher acolo, într'o rece atmosferă.

Pe-atunci se întoarce acasă un camarad, Jan Lievens, care învăţase multă vreme la Amsterdam. Şi câte ştie să povestească acesta! Rembrandt are şaptesprezece ani; capitala îi apare în imaginaţie, estompată în trăsături nesigure; ar vrea să meargă acolo, la maestrul cel nou, Lastman, mai tânăr, mai înzestrat şi mai celebru. Nu ştie cine fusese maestrul acestui Lastman, după cum nici maestrul lui Lastman nu ştia al cui elev fusese maestrul său. Acesta din urmă se numea Mathias Griinewald.

Tatăl consimte şi de astădată, dându-i acolo „în pensiune şi ucenicie". Un răstimp, adolescentul învaţă cum să orânduiască grupurile, cum să obţină efecte pitoreşti după modele de stofe orientale. Dar pentru gravitatea sa de om nor-

vrea să pornească în călătorie spre Italia, ca toţi ceilalţi ? El refuză aceasta cu hotărîre : — ca să picteze alei întunecate, galerii înflorite, nori luminoşi, învăluriţi şi golfuri albastre ? Tocmai aceste privelişti aduse din Ita- lia îi displăceau; acestea îl făceau să se simtă atât de străin la maeştri săi 1 De-altfel, prinţii şi colecţionarii

au adus de peste Alpi atâtea tablouri, încât se poate învăţa totul de aci. Patria sa e aci. Aci vrea să rămână, să studieze, să picteze — singur.

*

Şi Rembrandt rămâne şapte ani la moară, învăţând fără profesor, singur, cu imensa lui silinţă şi vrednicie. Avem portrete de* ale lui, lucrate dela vârsta de 21 de ani: peste 5o de bucăţi în vreo patru ani. De aci trebue să tragem încheierea că ieşea rareori în mijlocul naturii, rămânând mai mult în preajma morii, ghemuit undeva, într'o încăpere, poate într'o cotineaţă sau chiar în moară, unde suflă vântul şi tremură lumina strecurată prin ferestruici. Acest colţ de viaţă, fremătător, în tremur necurmat, acest adăpost vrăjit, bun pentru un magician, îl atrage cu întunecimea lui fantastică, cu umbrele-i nesigure presărate de lumină. Ce pictează, ce desenează el acolo?

In încăperea goală, unde îşi ţine culorile, pânzele şi paleta, atârnă de perete o bucată veche de sticlă, fără formă, uzată, poate şi spartă la un colţ: aceasta e cea dintâi oglindă a lui Rem- brandt.

Căci ceea ce-i place mai mult, e să se picteze pe el însuşi. De ce să reproducă şi copacii şi fluviile din împrejurimi ? Oare acestea au ceva atât de enigmatic. încât să-i ceară o lămurire, o interpretare ? Unde e sufletul acestei dumbrăvi,, al acestori nori ? Şi dacă nu se poate picta sufletul, la ce bun să mai picteze ? Suntem oare în realitate totdeauna frumoşi, precum crede Lastman şi precum îşi închipuesc cei dela Sud ? Ceea ce vede el aci, în oglindă, e doar un băiat parcă tăiat din topor, scund şi îndesat, cu membre scurte, cu încheieturi colţuroase la mâini, cu grumaji puternici şi cap masiv, cu buze groase, nas gros ca un cartof şi păr răvăşit: ce este pitoresc, vrednic de zugrăvit la omul acesta, care crescuse şi se formase în sângele şi fumflraia unui războiu uriaş ?

Poate cA via(a lăuntrică. Aşa se crispează faţa unuia care râde? Ochi trezi, buze moi, întinse, colţurile gurii puţin trase în jos: aceasta e expresia meditativă? Şi cum e tristeţea ? Cum e pofta, jinduirea? Căci toate acestea sunt resimţite adeseori şi nu pot fi tăgăduite.

Rembrandt gravează, se pictează pe sine de vreo douăsprezece ori. Nicicând nu s'a vădit vreun om atât de inegal şi diferit; uneori, portretele nici nu mai semănau între ele. In vechiul ciob de oglindă el surprinde şi fixează sensul fiecărei mişcări a sufletului său, prin cute, umbre, contorsiuni, atitudini, priviri. Uneori pare că stă la pândă, alteori e destins, liniştit, imperios şi cinic, rânjitor şi jalnic, însă nu e niciodată ca un comedian; ci, totdeauna expresiile lui sunt ca ale unui om capabil să resimtă orice cutremurare sufletească, orice emoţie — şi să le îndure.

Dar toate acestea nu sunt scăldate într'un element oarecare ? Cum se face lumina ? cum s'o reprezinte ? Dacă reverşi peste aceste capete o claritate deplină, atunci toate devin simple şi limpezi ca şi priveliştea de*afară. De-ar putea obţine ceva, cam la fel cu lumina licăritoare de-acolo, din moara tremurândă 1 Poate dacă ar aprinde o lumânare? Şi iată că, deodată, în oglindă, capul se iveşte din umbră, umbrit el însuşi pe jumătate î Numai că lumina nu poate reflecta şi paloarea obrajilor!

N'a adus Lievens de curând un guler de oţel, menit să împodobească modelele sale ? Iată-l aci; el atrage la dânsul toată lumina săracă din mica încăpere, o absoarbe, apoi o res- frânge.

Rembrandt îşi pune acest ornament cavaleresc şi, peatru întâia oară, îşi dă seama cât de mult haina face pe om. Zâmbeşte, îşi mai aranjează o bucăţică de dantelă, pe care i o împrumută mama din cele păstrate în sipet, îşi piaptănă părul răvăşit, fâcându-şi bucle şi, cu multă osteneală, îşi mai subţiază buzele groase. Şi ceea ce vede în oglindă, nu este aproape chipul unui tânăr gentilom ? Ce repede se poate transforma cineva! Oare poate şti un om tot ce e ascuns într'însul ? Acum îşi împrumută un lanţ, pe care-l aşează în jurul umerilor, deasupra mantiei; îşi mai pune un guler dantelat în care scânteiază câteva fire de aur, o beretă violetă, cu pană, îşi aranjează şi mai drăguţ buclele — şi iată-l preschimbat într'un domn serios, respectabil. Totuşi, în imediata lor apropiere rânjeşte doar un fiu de morar, şi ambele portrete sunt adevărate, redându-1 întocmai pe

el însuşi.

*

Dacă se duce la prieteni, la maeştrii săi, el

vede pretutindeni cum toţi caută să redea carnea tânără, mai cu seamă a femeilor, roze şi grase, dacă nu goale, cel puţin cu trăsături pline şi netede. Viaţa e oare roză şi netedă? Nu se adâncesc pe feţe cute şi sbârcituri, ca nişte semne ale destinului, care vădesc calea sufle- ului ?

Mama şade acolo, îmbătrânită prea devreme şi citeşte Biblia cu care învăţase pe copii. Şi fiul o pictează de multe ori, în fiece dispoziţie sufletească, uneori surâzătoare, cele mai deseori rezervată, închisă, cu gura-i severă, strânsă, încercuită de sute de cute subţiri ca de tot atâtea necazuri şi suferinţi. Cu unelta ascuţită, fiul gravează cu toată grija fiece cută, ca şi cum i-ar face o nedreptate dacă ar înfrumuseţa-o câtuşi de puţin.

Tatăl trebue să se oprească deabinelea, ca să po/.c/.e mereu. Şi morarul acesta bătrân e silit *n*\ şi pună pălăria înaltă cu pană şi, pe pieptu-i tras, scobit, un soiu do agrafă, ca un blazon, şi luutul dr aur. Acum arată ca un doge — şi soţia şi copii rild când privesc portretul, tachinând pe tată şi pe fiu. Dar iată-l iarăşi, în alt portret, pe cinstitul şi potolitul bătrân, care nu purtase vreodată pe piept podoabe aurite — ci numai vechea tichie de catifea, care-i ocrotea capul pleşuv de curentele de aer din moară şi, iarna, surtucul îmblănit. Morarul van Rijn trebue să joace la bătrâneţe rolul unui rege iudeu şi iată-l că poartă o spadă şi un turban, şi tronează ca Saul în faţa lui David.

Căci acum, când Rembrandt începe să compună grupuri, el se ia totdeauna după Biblie. A trecut abia o jumătate de veac de când cartea a pătruns în poporul olandez; înainte, erau cunoscute doar câteva frânturi din Noul Testament ; din cel vechiu, aproape nimic. Abia

când pictura a luat avânt, cartea a scăpat din. dulapurile încuiate ale preoţilor; acum începe să fie şi ilustrată.

Cu însufleţire naivă şi solemnă totodată, el se pune la lucru: mama sa e înfăţişată ca pro- fetesă, toţi oamenii de prin uliţe sunt desenaţi ca apostoli. Căci Leyde e plin de norod cală tor; bogatul oraş mişună de cerşetori. Era în vremea războiului de treizeci de ani; tocmai atunci Spaniolii ameninţau Utrechtul; războinici şi fugari îşi găsesc aci refugiu; în mănăstiri — şi pretutindeni se istovesc nenorociţii ţesători, exploataţi de fabricanţi bogaţi.

Toţi aceştia, golanii, îl atrag pe tânărul pictor ; din asemenea cerşetori el face discipoli din Emaus sau slujitori ai marelui preot; iar moşnegii săraci, drapaţi în mantii, devin sub pen sula lui profeţi: un Pavel care cercetează vechile scripturi, un leremia care se jeluieşte...

Ii vedem însă şi goi, sdrenţuiţi, aşa cum îi găsea Rembrandt stând la marginea drumului ; el i-a desenat şi gravat, pe multe foi mici, în toată mizeria lor, cu un picior de lemn sau ghemuiţi în jurul unui vas cu jăratec, singuri sau în grupuri. Zadarnic am căuta pe lângă toate acestea, portrete sau schiţe de oameni tineri, frumoşi — sau măcar studii de bărbaţi şi femei.

Tânărul acesta e un pictor care învaţă, tăcut şi stăruitor; nimic din ce e strălucitor sau frumos, nu-l ademeneşte; ciudată fiinţă, posomorită, meditativă, care caută ceea ce-i dincolo de aparenţe şi care mai mult studiază sărmanele suflete decât le iubeşte. Un obscur sentiment de frăţie îl împinge, cu instinctul cel mai firesc, spre oamenii aceştia — deasupra cărora el vrea totuşi să-şi înalţe cu hotărîre propria-i soartă.

Şi ceea ce alege el din Biblie, s tot suferinţa: Pavel zace în închisoare, uscat, istovit; Samson <e amăgit la sânul femeii sale; şi când Iuda aduce înapoi punga cu arginţi, căinţa acestui păcătos atrage asupră-i toată compătimirea privitorului, pe când preoţii se uită rece, înţepeniţi în virtutea lor setoasă de răzbunare. Toate aceste grupuri biblice sunt orânduite de-altfei într’un mod riguros teatral.

Dar ceea ce i mai uimitor, e că peste tot, în jurul acestor grupuri, în aceste biserici, grote şi caverne, domneşte întunericul; lumina e concentrată numai pe o bucată de metal — de parcă tânărul acesta ar fi însufleţit de o tainică duşmănie faţă de soare, pentrucă el — soarele — cre- ■ază frumuseţea.

*

Şi totuşi, Rembrandt ajunge repede cunoscut. La ai de ani are şi elevi, dintre cari unul avea Hă ajungă mai târziu celebru; acum, acest («nard Dou, de »6 ani, pictează pe maestrul său care hIA lângă şevalet, împodobit, cu o mină patetică, ţinând piciorul drept bine întins înainte, cu câteva arme lângă el. Şi dacă atelierul e gol şi sărac, aceasta se potriveşte cu maestrul său, care arată acolo, în tablou, palid şi cu o privire înstrăinată. Elevii aceştia trebue să graveze desenele lui — şi gravurile sunt vândute, pentrucă reprezintă scene biblice. La 28 de ani, Rembrandt trece drept un fel de co- pil-minune şi cei din juru-i se tem numai să nu se oprească pe loc. Când sfârşeşte tabloul „Iuda pocăitul", faima sa sporeşte odată cu aceea a prietenului Lievens — şi un contemporan scrie despre ei, în memoriile sale, că n’a găsit încă

o râvnă de desăvârşire ca aceea de care dau «dovadă aceşti doi tineri:

„Să-şi folosească bine timpul, acesta e singu

rul lor scop; chiar nevinovatele plăceri ale oamenilor tineri au atât de puţină atracţie pentru dânşii, de parcă ar fi amândoi nişte moşnegi sătui de viaţă. Aş dori adesea să fie cu totul dimpotrivă, numai spre binele trupului lor, care n'ar putea deveni prea puternic şi viguros prin acest fel de viaţă sedentară". Pe urmă se exprimă cu entuziasm nestăpânit despre tabloul cu Iuda şi exclamă la sfârşit: „Bravo, Rembrandt ! Faptul că Troia şi întreaga Asie au venit în Italia, are mai puţină însemnătate decât acela că gloria Italiei e transplantată în Ţările de Jos!“

înadevăr, un negustor de tablouri din Amsterdam vine la moară ; curând vin trei, să cumpere gravuri. Şi deoarece foile circulă prin capitală, câte unul sau altul îşi spune: tânărul acesta ar putea să-mi facă portretul, ieftin şi bine.

Comenzi din Amsterdam ? se întreabă Rembrandt. Nu domneşte acolo de Keyser, pictorul la modă ? De ce trimit totuşi să mă cheme pe mine ?

Ceva tresaltă şi înfloreşte în inima tânărului. Situaţia e prielnică, toată lumea vrea să se eternizeze, chiar cismarii şi croitorii. Aci, unde nu mai sunt picturi bisericeşti şi nici aristocraţi, ca în ţara vecină, în Flandra catolică — aci, unde fiecare se bizue pe el însuşi, pe propria-i valoare, orânduit precum se cuvine după profesiune — în această tânără democraţie, oamenilor le place să fie pictaţi, singuri sau în grup. Locuinţele şi casele corporaţiilor sunt împodobite de asemenea tablouri — şi Amsterdamul e mare şi bogat. Aci e de lucru, şi un pictor tânăr, talentat, îşi poate cuceri repede gloria.

Rembrandt se simte întărit. Şapte ani fusese propriul său elev, încercase mereu, studiase.

Acum se simte copt, acum poate să cuteze. Ş în timp ce mai stă pe gânduri şi cântăreşt toate, moare bătrânul său tată. Să fie acesta un semn ? Viaţa intimă a familiei se schimbă. Acum,, pentru acest om de caracter, care trăia contopit cu ai săi, e mai uşor să se desprindă de dânşii. Moara se va învârti deapururi, căci vântul bate totdeauna — şi e totdeauna nevoie de pâine şi malţ. Dar la Amsterdam suflă alt vânt; acolo vâjâie marea şi viaţa.

La 25 de ani, Rembrandt îşi ia rămas bun dela vechea moară de pe Rin şi porneşte spre mare — spre oraşul cosmopolit.

CAPITOLUL AL DOILEA •

C U C E R I R I

Portul străluceşte în lumina dimineţii, imens işi învălmăşit. Câte catarguri se înalţă, ascuţite, în abureala albăstrie, câte flancuri negre de corăbii nemişcate acoperă priveliştea spre mare î Abia de se vede apa, atât de plin de vapoare ce încarcă sau descarcă e bazinul acesta împresurat de uscat. Nu s'au adunat într'însul toate continentele? Tânărul pictor care sosise ieri aci, stă pe cheiu şi priveşte uimit. Vara e in toiu; aerul e plin de scânteieri, strigăte răsbat de pretutindeni odată cu norii de praf stârniţi de căruţele grele, încărcate — şi toate mirosurile, proaspete sau putrede, se amestecă cu gălăgia şi pulberea însorită.

— Cât de larg e totul aci şi cât de liber, se gândeşte străinul. Orizontul nu e încercuit de fortăreţe, ca acasă; nu se văd nicăieri coline şi chiar dinspre uscat sunt abia nişte ridicături joase de pământ. Capitala aceasta trebue să se simtă puternică şi sigură de sine! Clădirile uriaşe, de-acolo, sunt de bunăseamă depozitele de grâne. Şi ce să fie hambarele de-alături, pe care flutură flamura Norvegiei? Galioanele cele mari din docuri aparţin desigur Companiei

Indiilor occidentale: sunt înadevăr galbene? Aceşti trei vlăjgani cu turbanele şi pumnalele lor sunt, poate, nişte Persani — în orice caz oameni dela Răsărit. Cu ce dispreţ privesc ei pe Negrii goi care târăsc pe lângă dânşii încărcături cu lemne, atât de mari încât spatele lor brun luceşte ca oglinda ! — Dar acolo toate se văd învălmăşite; poarta deschisă duce spre palatul Companiei: domnii cei mari lasă pe oricine să intre la ei!

Şi el pătrunde în magazinele semi-obscure. Privirea sa întunecată, neştiutoare de frumuseţi, soarbe cu lăcomie forme şi culori ne mai văzute până atunci, orânduite în vitrine: brocate şi covoare, corali şi perle, dantele şi muselinuri, tot felul de podoabe, ceşti chinezeşti, lacuri japoneze, tablouri din Batavia, de-ale Molukilor mătăsuri, pene de bâtlan şi struţ, toate pietrele preţioase ale Asiei, jaspi, lapis-lazuli... Pictorul tipnnrc, e pătruns de uimire şi încântare.

('And ne reîntoarce în vălmăşagul mulţimii, iimrţil de atâtea culori şi viziuni scâteietoare, se strecoară prin trecători înguste, dealungul străzilor încinse, a canalelor străbătute de bărci, şi ajunge la Rokin unde se îngrămădesc bacurile sosite ieri dela Delft, din Haga, dela Rotterdam; acolo se înalţă o clădire mare cu un turn ascuţit, care nu-i place: e casa de unde îşi primesc impulsul toate aceste întreprinderi, traficul acesta uriaş — e bursa din Amsterdam, unde cele cinci continente îşi negociază bogăţiile. Cu neliniştită curiozitate, Rembrandt priveşte girueta ce se învârteşte capricioasă în vârful turnului.

Oamenii pătrund şi ies deavalma; treptele sunt pline de siluete întunecate — iar ochii scânteiază. Poate că auzise încă dela şcoală aceste versuri:

„Aceasta-i casa ce fascinează pe^oameni,
Templu comun pentru £vrevw creştirî şi turc,
Târg pentru orice bunuri şi orice vechituri —
Casa spre care privesc toate bursele Europei!"

Când intră acolo, îi răsună în urechi strigătele stridente ale negustorilor, în toate limbile. Printre localnicii în veşminte negre şi cenuşii, se strecoară siluete fantastice, împestriţate în culori vii, din Noua-Olandă, din Noul-Amsterdam — din America. Jumătate din sală e ocupată numai de Compania cea nouă, a Indiilor occidentale. El aude pe misiţi strigând că acţiunile lor s’au urcat la peste 400; şi când priveşte mai de aproape pe burghezii din juru-i, observă că nu sunt toţi numai negustori: sunt printre ei figuri de medici şi de artişti, care fac comerţ de tulipe, care speculează turbierele şi construcţiile de diguri. Toţi se agită laolaltă, căutând să facă avere în orice fel, cu orice mărfuri şi bunuri.

— Şi eu! gândeşte pictorul când părăseşte casa aceea cutremurată de mişcare şi de glasuri. Am să-i pictez pe toţi şi după ce voi fi câştigat destui bani, îmi voi cumpăra stofe şi pietre preţioase şi voi locui atunci în casa mea proprie, pictând numai ceea ce-mi place. In freamătul acesta, cine cutează să le ceară preţul pe care-l vrea, îl capătă în cele din urmă 1 — Ru- bensl Ce-a izbutit acest Rubens, care nici el nu e nobil din naştere şi tronează acum ca un rege în castelul său de-acolo, nu mai departe de
o sută de mile de-aci... de ce n’aş izbuti şi eu! El nu s'a înjosit până la rolul de curtean, nici când I-a chemat regele Franţei. Şi dacă există la Nord vreun maestru frumos ca şi acei dela Sud şi totuşi firesc şi veridic, acela e dânsul. Trebue să fi trecut de cincizeci de ani şi s’a însurat, nu de mult, cu o femeie foarte

 tânără. Toate-i reuşesc în viaţă, pentrucă îndrăsneşte sâ ceară totul 1 Nu e neapărat nevoie de regi şi de biserici. Amsterdamul e bogat şi eu am abia douăzeci şi cinci de ani!

Pe urmă, caută o locuinţă potrivită, unde Hă şadă şi ml lwcre/.e. O găseşte curând, la un pictor. Kcmbrandt NC instalează în lireestraet, în apropierea wtAvilarnlui SI. Anthony, la maestrul
I Irmlrirli l Jlenburgli. Presimte cl că aceastăale- *Hri v c* holArltoare pentru viitorul său ? A intrat în cată «ceasta plin de ardoarea vieţii, tânăr, naiv. S’a înţeles în privinţa preţului, s’a aşezat acolo comod — şi iată că-şi începe munca, străduinţa sa dornică de noutate şi desăvârşire. Nu ştie că din această casă vor izvorî şi se vor desfăşura cu încetul, vreme de patruzeci de ani, toată fericirea şi toate suferinţele sale.

IJlenburgh, mai mult negustor de tablouri decât pictor, e un om iscusit. Nu trece mult şi 1.1 IA I că preia spre vânzare gravurile chiriaşului sAu şi ii împrumută bani. Trăiesc în bune relaţii, deşi sunt două firi cu totul opuse. Pe aceeaşi foaie de album, Rembrandt a însemnat această sentinţă cu frumoasa-i scriere de artist:

„Cine-i bun şi cucernic
preţuieşte cinstea mai mult decât averea",

iar negustorul a scris dedesubt: „Cu cum pătare ajungi departe". Aşa avea să se întâmple. precum vestesc sentinţele lor — numai că nimeni nu ştie încă, afară de Providenţă.

In Rembrandt se trezeşte repede nevoia, atât <lr lirrască la el, de-a avea un cămin: căci nu c (/linşi de puţin un vagabond, deşi nu e nici buiglie/. In lipsa unei soţii, precum ar fi dorit

de bunăseamă, cheamă la dânsul pe sora sa; astfel apare în preajma lui şi un chip de femeie. Potrivit obiceiului său, nu întârzie s’o pună să pozeze. Cu toate că e şi ea un copil al morii, poartă cu naturaleţă podoabele şi bijuteriile, căci e frumoasă deşi seamănă mult cu el. Fratele nu are, desigur, ochii ei catifelaţi şi părul de un blond roşcat — iar sensualitatea, vădită la el prin bărbie şi gură, e şi mai atenuată la dânsa printr’o privire copilărească. Pare mai aşezată, mai calmă şi cumpănită

decât el — şi, într'o serie de portrete, poartă cu un fel de graţie ţărănească, pastorală, mantia de purpură şi colierele de aur.

Curând însă, sosesc comenzile: are mai multe modele decât ar vrea şi unele nici nu sunt pe placul său. Ajunge la modă. Vin la el comercianţi şi amatori, învăţaţi şi preoţi, ofiţeri şi arhitecţi, care vor să fie pictaţi de tânărul maestru din Leyia şi plătesc bine. De ce tocmai de acesta?

Oamenii aceia simt că el îi înfăţişează altfel, că-i face mai interesanţi decât sunt în realitate. E adevărat că moda aceea poate exaspera pe un pictor: ei vor să fie pictaţi aeapărat cu pălăriile acelea tari, cu gulerele rigide şi complicate, cu acele scufii de călugăriţe peste urîta şi ţeapăna coafură a femeilor. Dar el e conciliant, căci vrea să fie bine preţuit în oraş şi să se îmbogăţească. Rareori cutează să dea unei perechi o ţinută mai puţin rigidă — şi dacă pictează aceste capete de burghezi altfel decât ceilalţi poriretişti, trădând oarecum firea lor, aceasta e aproape o abatere dela cele convenite, însă nu face totdeauna aşa.

Pictând, continuă să înveţe. I se cere lumină clară, atmosferă calmă. N'o poate lua rasna,

nici să încerce una sau alta: pentru banii lor oamenii cer contururi precise şi o privire dreaptă, făţişă. Redus la un cadru atât de strâmt, geniul îşi face o educaţie severă. E o şcoală înaltă — şi dacă regăsim în aceste tablouri dintâi arta ce caracterizează operele esenţiale ale lui Rembrandt, ele au fost totuşi pentru el exerciţii rodnice de mare însemnătate. In trei ani a pictat atâtea capete — aproape câte un portret pe săptămână; şi de când a ajuns pictor la modă, obţine preţuri uimitoare, uneori până la 3oo de florini.

Se vorbeşte în oraş despre dânsul, mai ales de când a executat un grup comandat de doctorul Tulp, primul medic al oraşului, deopotrivă de cunoscut ca chirurg şi ca primar, şi care vroia să dăruiască acest tablou corporaţiei medicilor. In casa acestei corporaţii se aflau două „Anatomii" de felul acesta, făcute de pictori mai bătrâni, cam HU fost fi ei la modă. Lui Rembrandt i-a venit o idee IIOUA: a concentrat privirile celor auditori spre un singur punct, asupra cadavrului < <• servea la disecţie; fiecare din cei gnptc seamănă cu modelul, dar toţi alcătuesc laolaltă un grup animat, un ansamblu perfect, de un caracter cu totul nou.

însuşi guvernatorul provinciei, prinţul Wilhelm de Orania, a comandat pentru palatul său o serie de tablouri cu scene din Pătimirea lui Christ; sunt toate extrem de teatrale şi unele reci deabinelea: se simte căau fost executate la comandă. Astfel, chemat de prinţi şi de burghezi să picteze portrete şi tablouri, Rembrandt, fiul de morar, stă mereu la şevalet şi, la ab de ani, riscă să-şi desvolte însuşirile artistice mai mult în suprafaţă decât în adâncime. Ceea ce cucereşte e doar o coroană burgheză.

.Şi destinul îi trimite atunci o stea îndrumătoare...

într'o zi, un an după sosirea lui la Amsterdam, Ulenburgh intră în atelier şi îi povesteşte că a venit o vară a sa din Friza, tânără şi frumoasă, pe deasupra şi bogată căci e orfană şi părtaşe la moştenirea unei mari averi. Tatăl ei fusese om politic şi primar; fraţii şi cumnatul sunt avocaţi şi ofiţeri. O familie de patriciani, dela Nord — iar pe fată o cheamă Saskia.

— Saskia?, se întreabă Rembrandt, cumpănind numele acesta în timp ce şedea acolo, în felul său, posomorît, cu spatele la iereastră, privind ca de-obiceiu înainte-i, în neştire. Ascultase distrat toată povestea aceea, căci atenţia sa nu poate fi reţinută decât de ceea ce se vede cu ochii.

După câteva zile, uşa se deschide iar şi Ulenburgh introduce pe fată: e curioasă să cunoască portretele la modă din Amsterdam şi mai cu seamă pe pictor. Ia timp ce contemplă chipurile acelea de bărbaţi cu gulere frumoase şi femeile oalme, aşezate, cu manşete şi mănuşi, ea aruncă o privire spre pictorul care stă în picioare, îşi freacă degetele pătate de halatul împestriţat şi îi întinde îa cele din urmă o mâaă lipicioasă. Fata e înadevăr desamăgită : şi-i închipuise mult mai pitoresc — şi nu vede acum decât un simplu muncitor.

Lui îi place însă această făptură capricioasă, mică şi blondă, venită din Friza, cu ochi râzători şi trup gingaş. Nu pare o mică prinţesă, cu dantelele şi perlele ei? Greoiu şi stângaciu, el invită pe graţioasa vizitatoare să şadă: unul după altul, îi aduce tablourile, să. le vadă de-aproape. Ea pare acum o zână deghizată şi el un vrăjitor misterios, care o şi mănâncă cu ochii. Odată, când el râde. ea îşi ridică privirea şi, pentru întâia oară, zăreşte inima Iui.

Vărul-negustor de tablouri stă deoparte,

 tăcut, surâzând în sinea lui; şi ca să procure o comandă bună amicului său sau, poate, cu gânduri matrimoniale, face propunerea ca ea să pozeze pentru un portret.

Tabloul e fin stilizat, dar nu întrece pe cele obişnuite; el exprimă rangul persoanei, nu şi sufletul ei; gulerul şi perlele încadrează cât se poate de bine chipul acela palid, întrucâtva stingherit. E o atmosferă de plictiseală. Pictând cu meticulositate dantelele, punct cu punct, el se gândeşte la altceva : — Da, dacă s'ar putea despleti părul acestei zâne blonde, dacă gâtul şi braţele ar fi liberate de pompa aceasta puritană, dacă ar ti învăluită în câteva bucăţi de pânză multicoloră, cum ar surâde ea atunci

— şi ce tablou plin de viaţă ar da el!

Se gândeşte atunci că n'a pictat altă fată afară de sora sa şi că ar vrea să aibă în cele din urmă una ca aceasta: picantă şi naivă totodată» DU ua« din acele femei savante care •(iii,|.-h -,.t uimească pe maimuţoii lor cu

1 Autul, cu pictura şi latineasca lor.

Nu lu i 1 mult şi să-i placă fata, căci e delicat şi pliu de atenţii faţă de dânsa; şi ea îşi dă neanwi că lui îi place să stea acasă, că viaţa lui se desfăşură între atelier şi locuinţă. Uneori, când îl observă mai bine, e oarecum înfricoşată de dorinţa sălbatecă ce scânteiază în ochii lui — şi teama aceasta o farmecă totuşi, o ademeneşte. Iar când, impetuos şi intimidat în acelaşi timp, el îi cere mâna — ea consimte.

Tutorele spumegă de mânie. Un fiu de morar Mă câ>tige inima bogatei patriciane? El nu vrea lin At banii; de-altfel e şi prea tânăr şi arată ca un butuc, noduros! Desigur că, în socotelile sale, Kmibrandt nu ignora bogăţia ei; trăia în vAI uiAşngul unei lumi de afaceri şi specula, -»tIMN şi dc bunurile lumeşti, ameţit de aur şi de

primele succese. Să iubească pe Saskia, să picteze pe Saskia — până la istovire — şi să-şi cucerească totodată libertatea de artist: ce vastă perspectivă pluteşte înaintea sa! O viaţă plină de muncă şi de plăceri. Nicio apăsare, nicio pată în această existenţă fericită. Şi nici comenzi să nu mai primească 1 Să picteze numai ceea ce trăieşte în el, ceea ce vine din adâncul sufletului I Şi toate acestea să-i fie refuzate pentrucă e sărac şi de origină umilă ? Cum ? Dar nu câştigă bani, grămezi de bani şi nu e un om onorabil ?

Intre timp, ea se bizuie pe sora şi cumnatul ei, un menaj de pastori, unde e găzduită. Şi, la rândul lor, ei stărue pe lângă tutore: oare sora cea de-a treia nu e fericită ca soţie a unui pictor, supranumit vulturul din Friza ? Până şi primarul, doctorul Tulp, îşi face portretul la acest Rembrandt — şi notabili ca Pellicorne şi Billerbeecq şi Pronck şi atâţia alţii! Nu-i un om de nimic, un coate goale! Ştie latineşte şi a trecut chiar pe la academie!

Dar Rembrandt e pătruns de gânduri negre şi toată sălbătăcia comprimată în adâncul său izbucneşte când ea pleacă la Nord şi el rămâne iarăşi singur în atelierul său, cu ruinile căminului pe care îl visase: ciuda şi mânia se revarsă pe pânze. Pictează tot felul de scene cu răpiri, într'un tablou, deghizat ca taur-zeu, răpeşte plin de îndrăsneală pe fermecătoarea Europa; în altul, Pluton întunecat, cu îndârjita Proserpina care i sgârie faţa, în timp ce sunt purtaţi într'un car împodobit cu lei, tras de cai negri, înflăcăraţi. Furia lui se potoleşte prin aceste imagini sugestive. In cele din urmă şi cei din Friza cedează: ea se reîntoarce în vara urmă toare ; şi când intră iarăşi în atelierul lui, zâmbitoare —

amândoi îşi schimbă inelele.

In ziua aceasta, posomoritul Rembrandt devine

184 un om fericit. Nouă ani avea să rămână alături de Saskia.

Ce face la început un adevărat pictor în tovărăşia logodnicei sale? In a treia zi, reia creionul şi o desenează. Pe neaşteptate ea e transformată. Nici formalisme, nici atitudini stângace, rigide; au dispărut toate: giuvaerurile şi dantelele, moştenitoarea, doamna din lumea mare. O copilă încântătoare şade sprijinită de cot; tinereţea ei priveşte visătoare într'un viitor senin, dar încă învăluit; floarea ce i-a dat-o el atârnă neglijent în mână şi pălăria i mare, de grădină, parcă pluteşte, învălurită, pe blondele cosiţe. Când sfârşeşte, se apropie de tânăra care şade pe scaun, o cuprinde cu braţul — şi «şa cum privesc amândoi desenul şi se gândesc la tot felul de lucruri frumoase, el ia ceionul şi scrie dedesubtul imaginii, caşicum ar vrea să arate în mod solemn că ea este a lui: „Acesta *r* portretul logodnicei mele, în vârstă de ax ani, In /,itm treia a logodnei noastre. 8 Iunie i633“. Fa râde Insă, şi spune că nu-i adevărat: mai

lipsesc cAteva săptămâni până la 21 de ani.

Sunt logodiţi timp de un an; ea nu stă tot timpul la Amsterdam; dar când o are în preajma sa şi o poate iubi şi strânge la piept, el o pictează şi sub această înfăţişare: încă un

portret solemn, ca acel de anul trecut, însă ea ţine în mână un gingaş rosmarin ca semn de logodnă. Cât de repede se schimbă trăsăturile! Da, sub arzătoarea suflare a lui Rembrandt, sub vântul voinţii sale de a poseda, fiinţele pe care le iubeşte înfloresc repede, ca sub soarele tropical, strălucesc din plin şi se veştejesc tot atât de repede. Saskia va fi cea dintâi jertfă a lui Rembrandt.

Un alt portret al ei din acelaşi an, în care e îmbrăcată în catifea de un albastru închis, cu

un văl brodat cu aur, o arată ca femeie pasionată, în aşteptare; ochii cercetători vădesc dorinţa ei <le a şti, simţirea ei plină de dor — iar gura roşie ar vrea să guste totul, cu voluptate. El o pictează în acelaşi timp sub o înfăţişare fantastică : e Flora, care risipeşte florile; e exuberantă şi liberă, cu pieptul descoperit, cu părul lung revărsat pe umeri, pe mantaua roşie în cute largi.

Când e singur, când a terminat ultima comandă, Rembrandt se uită în oglindă, ca altădată: numai că oglinda în care se priveşte acum, e mare şi scumpă. Vrea să înfăţişeze de astădată pe un om de lume: nu se cuvine să mai rămână aşa, rău îmbrăcat, fără podoabe. Toate autoportretele din vremea aceasta îl arată cu lanţuri de aur şi cu un blazon pe care se resfrânge lumina. In toate e coafat cu îngrijire, adeseori înfrumuseţat, cu mustaţa răsucită în sus, cu capul drept, întors spre umăr, într'o atitudine oarecum forţată, care vrea să dea viaţă imaginii studiate.

într'o asemenea stare sufletească, pleacă la Friza, spre casa acelora care I-au respins cu un an în urmă. Vine ca un cuceritor, să-şi ia logodnica. Pastorul parohiei Sfânta-Ana scrie în registrul bisericii că a cununat pe „pictorul Rembrandt van Rijn din Amsterdam cu Saskia van Ulenburgh, fiica răposatului primar din Leeuwarden".

E o zi de vară plină. Lumea întreagă le surâde, fierbinte şi rodnică.

CAPITOLUL AL TREILEA

STĂPÂN AL VIEŢII

Salut, omule care priveşti la noi! Când nu vom fi decât pulbere şi cenuşă, poate că-ţi vei «pune, gândind la viaţa noastră: Aceia aufost frl iciţi !

A>i spune străinului acel Rembrandt care
i i Ic l.ug, voios, din tabloul său numit „Dejunul". Vrea s;t proclame în faţa lumii izbânda sa ? Un lui <1C morar, însă îmbrăcat în pieptar roşu, ptirWlnd p.'ilăric cu pene şi spadă la cingătoare; e un prinţ al vieţii — căci mâna
a mare strânge de talie pe gingaşa-i soţie, în rochie

de catifea verde-albăstrie, şi pe care a aşezat-o uşurel pe genunchiul său puternic; iar cu dreapta, aceea cu care pictează, ridică un pahar mare şi bea în sănătatea noastră. E adevărat că nu e decât bere neagră făcută din înalţ, din care măcinase altădată tatăl său, însă pe masă se află un pateu de păun. Şi dacă Saskia arată oarecum jenată, aceasta e numai din cauza că ţine capul prea întors. Cel puţin aşa crede Rembrandt.

Să nu fie la urmă ceva mai mult decât o simplă jenă? Din tabloul acesta se desprinde acea vagă nelinişte ce însoţeşte totdeauna o fe

ricire prea sgomotoasă; şi chiar tonurile verzi- liliachii ale tabloului nu emană voioşia ce pare că vrea s'o provoace. Dacă ne gândim la punerea în scenă, când pictorul şi soţia se împodobesc cu atâta grijă, precum şi la atitudinea de posesor, la râsul pe care şi I-a probat înaintea oglinzii — atunci tabloul acesta pitoresc» de o voioşie silită, ne lasă destul de reci.

Rembrandt e totuşi fericit, cu simţurile potolite ; se simte în largul tău, călcând ferm pe pământ, într'o lume îmbelşugată. Toată fiinţa sa e îndreptată spre femeia pe care o dorise, poate, prea multă vreme — şi tot ce pictează el mai bun în primii săi ani de viaţă amoroasă, e numai beţie şi nebunie. Biblia, comoară plină de subiecte pentru el, e lăsată la o parte — şi dacă pictează un „Moise salvat din apă“, aceasta e doar un pretext ca să pună acolo şi trei femei care se scaldă. Ceea ce I-a îndemnat sâ reprezinte într'o gravură pe soţia lui Putifar, e numai atitudinea indecentă a unei femei care se svârcoleşte în pat. O „Suzană* din vremea aceea e un spectacol de pură lascivitate.

Deasemenea „Diana şi Akteon" nu e decât

o bacchanală de peste douăzeci de nimfe; în jumătatea din dreapta a tabloului e redată o scenă a cărei temă e din cele mai sensuale *t* Kallisto refuză să se scalde cu surorile sale» pentrucă Jupiter fusese la ea; fetele, curioase,,

o întreabă râzând cum se simte — iar Kallisto încearcă zadarnic să nege.

Fiinţa care a aprins într'însul acest torent de foc, Saskia, serveşte ca model soţului. In al treilea an al căsniciei lor, el desvăiue pe pânză farmecele ei. De ce să-i fie teamă de săgeţile făţarnicilor? Oare marele Rubens, în pioasa ţară vecină, n’a făcut la fel cu Elena sa ? Mâna meşteră a stăpânului şi soţului a trecut la nemurire pe Saskia, în „Suzana" şi, într'un chip şi mai minunat, în „Danae".

Niciun nud n’a degajat vreodată un farmec mai pătrunzător ca această „Danae" a lui Rembrandt, care s’a ferit totdeauna de frumuseţea formală. Nu e nimic greoiu în atmosfera acestui tablou; cuvertura străluceşte în roş-auriu, draperiile patului unduesc

aurii şi verzi — iar câteva tonuri albastre şi cenuşii încearcă zadarnic să atenueze strălucirea ameţitoare a imaginii. Simţi că se opreşte respirarea, în faţa acestei iubiri prea pline şi fragede, şi că artistul c în apropierea tinerii femei, nevăzut şi totuşi prezent, aproape ca un zeu. Dacă ne amintim că el n'a redat niciodată până atunci, în culori, frumuseţea înflorită şi radioasă a corpului femeiesc şi că mai târziu n’a pictat o decât rareori, vom îmţelege ce intensă exaltare, ce beţie

1 .1 < u|>im 1 pe acest om instinctiv în anii atât d«- Hi'tirţi ni fericirii Half.

|n ... ii trai ani de iubiră, Rembrandt, visătorul Intimccrtt, c.tnlAtorul dc Dumnezeu, s’a pi . .. Iiiiiib.it într’un vesel şi extaziat amic al

• lloi —■ şi, cu acea repeziciune a destinului, a upiIhh pe copila ce ţinea în mână o delicată floare de rosinarin, conducând-o spre pădurea tropicală a dorinţii şi voluptăţii. Un demon îl împinge pe Rembrandt să exalteze fiinţa pe cure o iubeşte, s'o facă să înflorească repede — ca s’o istovească şi s’o distrugă apoi şi mai repede.

*

într'o asemenea plinătate a vieţii, el vrea li,im vi bunuri. Nu ca să primească pe cei mari, piitimi (Acea Rubens; pe aceştia, el nu i-a . Aiiirtl niciodată. „Când am nevoie să mă în- trnnr/. după muncă, eu caut libertatea, nj ono

rurile". Aceste cuvinte bărbăteşti sunt transmise de unul din elevii săi. Ceea ce-i trebue, e frumuseţe şi spaţiu larg, un atelier pentru lucru, un cămin pentru familie. Acel care dusese
o existenţă sedentară, care n'a cutreerat lumea şi s'a ţinut departe de aventuri, simţindu-se bine numai în cercul îngust al intimităţii, cere acum vieţii, la treizeci de ani, o casă.

E adevărat că, în primii ani ai căsniciei, omul acesta nu prea a avut noroc în aspiraţiile sale familiare : fiul şi fiica lui mor de timpuriu. După moartea copiilor, Rembrandt pictează sacrificarea lui Isac. Totuşi, pentrucă speră să aibă urmaşi mai sănătoşi, iar soţia se reface iarăşi după săptămânile ei de lehuzie, el îşi făureşte din nou, cu mai multă hotărîre, planul unei case proprii. Oare Saskia nu e destul de bogată ?

Aşa oare înadevăr. Insă, pe când farmecul ei sporeşte, ca o comoară rodnică şi nemuritoare sub mâinile artistului, aurul familiei Ulenburgh devine fatal pentru geniul său şi îl duce la pierzanie. Farmecul soţiei l-a covârşit cu daruri;: însă averea ei I-a despuiat, I-a sărăcit

In casa părintească, săracul fiu de morar n'a auzit vreodată vorbindu-se de afaceri băneşti ; aci, la Amsterdam, el cheltuia la început ceea ce câştiga. Bogăţia soţiei îi complică situaţia. Averea ei plasată în pământuri, e cuprinsă în proprietatea comună, indivizibilă, a celor nouă fraţi şi surori; nu poate dispune de partea e de moştenire, nici de venitul celor 40.00O d e florini. Artistul ia dorinţele lui drept realitâţit; în domeniul imaginaţiei era totdeauna mai boga decât se credea — iar în domeniul practic, pă" mântesc, se socotea prin urmare mai bogat decât era. îndată după nuntă, el a dat cumnaţilor dela Nord depline puteri ca să intervină şi să poarte procese. Dar poporul din Friza e bucuros să meargă la judecată; ani dearândul afacerile sunt purtate dela un tribunal la altul şi când pictorul din Capitală câştigă în sfârşit procesele, cl capătă doar titluri dar multă vreme niciun ban. Nu că ei vor să-i înşele, dar tărăgănează mereu; chiar pentru moştenirea din partea unei măi uşi, el trebue să lupte ani de zile. Rareori picuri ceva fit cana lor din aurul Saskiei.

Astfel, traiesc din ceea ce câştigă el, şi aceasta e mult. Acum, când acceptă mai puţine comenzi, cere un preţ mai mare; primeşte uneori 500 de florini pentru un portret. Şi elevii îi procură multe venituri, căci el le corectează lucrările si le vinde apoi sub semnătura sa, precum se obişnuia pe-atunci.

Primeşte însă la învăţătură şi elevi săraci care nu-i dau nimic, iar unele portrete le dă- iiK-jic |>i irii-nilor. împrumută bucuros altor
1ni 11111 iimte rnrit/lţilc ce le posedă şi pe care nu Ir . up4|,1 totdeauna înapoi. La licitaţiile de
111 1 i-l olei.1 dela început preţuri atât de exa- gri rtlr, fncAt nu ne iveşte nimeni să-i concureze ; , And *r* Întrebai ce-l îndeamnă să facă asemenea nebunii, el dă acest răspuns semeţ: „Ca să fac ciunte meseriei de pictor*.

Căci, pe la jumătatea vieţii sale, Rembrandt colecţionează tot ce e frumos şi de preţ, toate lucrurile curioase şi pitoreşti: are la el un mic Amsterdam, un colţ de muzeu, ca acela pe care
l a văzut în ziua sosirii sale în magazinele Companiei Indiilor occidentale. A stat multe ore. dună amiezi întregi, la licitaţii ţinute în in iH Gliile prăfuite şi înnăbuşitoare ale evreilor ﬁi ir la Iilor. Tot ce-a cumpărat de-acolo e îngră- niAtlil in cu fere sau atârnă în dulapurile din Im 11 in (a închiriată la vărul lor, unde mai stau
< Aţiva ani după căsătoria lor.

într'o zi, Rembrandt află că e de vânzare o casă frumoasă situată în apropiere, în aceeaşi stradă, chiar lângă digul Sf. Anthony, construit ca să mai înfrâneze valurile agitate ale Zuider» zee ului. O arată imediat soţiei şi, râzând, spune că vor locui acolo împreună. Toată faţada e cu ferestre, potopită de lumină! Două rânduri de câte patru ferestre duble, arcuite, boltite în semicerc, cu multe geamuri mici—iar din stradă patru trepte duc la poarta casei. Şi paşii care vor urca aceste trepte, nu pot fi decât paşi liniştiţi şi fericiţi.,.

—Aci e mişcare necontenită, căci drumurile pornesc dela dig prin toată ţara. Şi mai cu seamă e frumos aci, e sănătos, iar dela ferestre putem vedea apa, copacii, canalele cu bărci şi corăbiile cele mari, de pe mare, de unde bate mereu vântul. E scump? Dimpotrivă, e ieftin! De-altfeî, nu e nevoie să plătim totul dintr'odată, iar guvernatorul ne datorează, numai el, 2000 de florini pentru ultimele două tablouri!"

Rembrandt cumpără casa pentru i3.000 de florini, din care trebue să plătească la început 1.200, iar restul până în şase ani, după cum va putea. Nu i se cere niciun gaj sau alte garanţii; trece drept un om bogat, prin căsătorie şi prin venitul profesiunei sale. I se face credit —■ şi de aci i se trage toată ruina şi pierzania.

¥

Abia are casa, că şi încep grijile. Trăia înainte liber, cheltuind ce câştiga şi dacă se întâmpla să nu câştige, nu era nimic. Acum, pe neaşteptate, trebue să se gândească la scadenţă, ca un negustor. A semnat contractul în Ianuarie, ca să se mute în toiul primăverii ; dar încă din Februarie e nevoit să ceară prin câteva scrisori către secretarul guvernatorului banii ce i se cuvin; şi pentrucă-i trebue imediat, ca să plătească măcar un mic acont pentru casă, el reduce preţul fiecărui tablou dela 1000 la 600 de florini, „dacă mi se rambursează cheltuielile, precum şi preţul celor două rame de abanos şi al lăzilor, ceea ce face în total *44* de florini".

Dar vistiernicul nu vrea să plătească, pretinzând că nu s'au încasat birurile; perceptorul drstăinueşte pictorului că vistiernicul minte; pictorul scrie din nou secretarului: „îmi este foarte penibil să importunez pe prinţ cu această M i isoare... Vă rog deci, prea stimate domn, să faceţi în aşa fel ca această cerere a mea să fie cea din urmă şi să mi se plătească cei *1244* de florini ce i-am câştigat şi mi se cuvin pe deplin. Totodată vil adresez salutările mele cordiale şi OidâjduMO Că, în îndurarea sa, Dumnezeu să vA dp(i viaţă lungă şi bună sănătate*.

In «rănit, prinţul plăteşte şi pictorul poate *■ loi • pi im., i ai.1, .1 dou.lspre/.ecea parte din preţul * * • * Amm 1 rnpirft uşurat; nu se gândeşte la 4 91 itr mută, cărând tot ce-a adunat până fttunoi! îşi orândueşte colecţiile în încăperile Hpaţioaae ale acestei case luminoase, iar în anii următori continuă să cumpere, să adune tot ce-i place, uneori cu bani împrumutaţi, numai ca să rmimta beţia uşoară, multicoloră, a luxului pe « arc, în adâncul sufletului său, îl dispreţueşte totuşi.

I)upă câţiva ani, cine venea în casa aceasta <i< pomenea împresurat de mii de lucruri, de un y b.dmeş de obiecte al căror inventar s'a pAntiat pAnă azi.

AiAniuu acolo lănci şi arcuri, săgeţi şi pum- n.dr, roifuri japoneze, coarne în care se păstra

pulberea, flinte indiene — de parcă ar fi fost casa cavalerului Rubens, pictorul războaielor. La Rembrandt, totul e joc» fantezie — căci alături de arme atârnă instrumente de suflat, flaute, harfe. In încăperea vecină sunt întinse piei de lei peste covoare persane; în vitrine, pe etagere sunt rânduite sau atârnate stele de mare, corali, coarne de cerbi, apoi iarăşi sticlării din Olanda sau dela Sud, candelabre de cupru, coşuleţe chinezeşti, lădiţe cu păsări încrustate, miniaturi, borcane de medicamente din Turcia. Bustul de marmoră al Faustinei e lângă capul unui Maur, globul terestru lângă masca mortuară a unui prinţ de Orania.

Pereţii sunt acoperiţi de tablouri; acele ale lui Rembrandt atârnă în camera de culcare; sunt multe opere olandeze, dar şi câteva de Palma şi de Caracci. In mape mari sunt adunate desene, gravuri în metal sau lemn după Cranach, aqua-forte după Lucas şi van Eych, iar în alte cartoane sunt tot felul de schiţe, studii, vederi din Roma, caligrafii, precum şi desene de-ale lui Rembrandt.

Pentru Saskia, a cumpărat lucrurile cele mai preţioase. Ea arată vizitatorului casete pline de şiraguri de perle şi inele, cercei din diamante, coliere şi lanţuri de aur, ace de păr, agrafe. Din cufere mari, ea scoate mantaua de brocat brodat, pe care o purtase sora lui Rembrandt, când o pictase. O altă mantie e tivită cu aur ; apoi a treia, din catifea de culoarea violetei, îmblănită pe margini — iar a patra e împodobită cu hermină. In fundul cuferelor sunt îngrămădite şaluri persane, voaluri brodate, căciulite de blană, rochii galonate, turbane de tot felul, pene de fazan auriu, ciucuri, noduri, ro- zete — toate pentru femeia iubită de Rembrandt,

toate pentru visul lor de bogăţie şi de fericire.

*

Curând, deveni tot atât de reputat ca amator şi cunoscător, pe cât e ca pictor ; oamenii vin Ja el ca să compare şi să evalueze lucrurile; face uneori schimb sau vinde ceea ce posedă «au cumpără dintr’odată toate exemplarele unei gravuri ce-i pare de mare preţ. într’un document din vremea aceea Rembrandt van Rijn e

menţionat ca neguţător.

I)ur surorile Saskiei văd cu ochi răi luxul din casa aceea, insinuând că se tem să nu se sfârşească rău ; de fapt ei doresc aceasta, în udâncul inimii lor. Trăncănesc prin oraş şi se plâng că perechea aceea risipeşte averea părin ţilor atât de greu adunată* Când palavrele mi i-Htea ajung la urechile lui Rembrandt, susceptibilitatea na de parvenit e grav atinsă; dă în judi>.«li1 pentru calomnie pe un cumnat şi o ■ num ii i , im «I (inie i cumnat duce procesul. I'- rt nu ni■ -.ţ■ n 11 (că „Saskia a risipit cu ,, ,,l > i l.i ,ml ei moştenirea părintească",

• I i « nfl *■ pl.tlească soţiei sale o despăgubire dr t».j dorini şi lui însuşi tot atâta. Acuzaţii, siguri de ei, plini de trufie burgheză, neagă la început — iar în cazul când vor fi găsiţi vinovaţi, oferă fiecăruia câte opt florini, căci „el nu e decât un pictor şi ea e numai soţia unui pictor". Tribunalul respinge plângerea şi îm parte cheltuelile de judecată între ambele părţi.

Atâta lux, atâta fantastică frumuseţe în viaţa familiară, uimeşte şi umple de indignare pe neguţătorii aceia. E însă adevărat că luxul acesta nu se etalează în văzul lumii. Rembrandt nu se duce la festivităţi şi nici măcar la banchetele corporaţiei lui Lucas; îi place să stea acasă şi are prea puţine relaţii de societate. Evită cer

curile cele mai înalte, deşi comenzile primite îi deschid calea spre lumea aristocraţiei. El are înadevăr firea calmă a Olandezilor, dar îi lipseşte cumpătarea poporului său — şi când vrea să fie vesel, se bucură în felul unui maielot. Când e adâncit în lucrul său, se mulţumeşte cu brânză, pâine şi o scrumbie ; atunci, după mărturia unui elev al său, „putea să se anunţe şi cel mai puternic prinţ din lume: nu era primit înainte ca Rembrandt să fi terminat".

Ce contraziceri ciudate în omul acesta, plin de

dârzenie ţărănească şi care avea totuşi o slăbiciune de neînfrânat pentru splendorile şi bogăţiile lumeşti! El ştie prea bine că, în vremea aceea, prinţii şi ambasadorii veneau cu plăcere la pictorii celebri, să privească curioşi, ca la circ. Ştie că Rubens, când pictează, pune uneori să cânte muzica sau să i se citească din Plutarc. Dar ceea ce nu ştie, e că Rubens şi-a înjghebat această existenţă strălucită, pe îndelete, prin muncă grea şi stăruitoare.

Pictorul acesta nu-i iese din minte. Cumpără chiar un tablou de-al lui, cu un preţ foarte mare; dar nu poate învăţa nimic nou din tabloul acesta, pentru care s'a împrumutat cu suma necesară, lăsând creditorului opera în gaj; cu mulţi ani mai târziu, când operele lui Rubens sunt şi mai preţuite, el vinde tabloul cu un câştig de o sută de florini. Rubens a murit tocmai când Rembrandt s'a mutat în casa sa. Nu spune nimic când află de agonia maestrului şi cum a fost înmormântat ca un rege. Rembrandt ascultă: —simte că trăieşte, şi se mulţumeşte să zâmbească. E un surâs atenuat de o umbră de respect.

Frumuseţea, culorile, luxul îl fac să se apropie, în vremea aceea, cu mai puţină ostilitate de tablourile italiene. Nu se împacă cu formele şi stilizarea acestor opere, pe care refuzase să le cerceteze în Italia când fusese tânăr; şi totuşi ele îl seduc — când le vede. Când „Castiglione" al lui Raffael şi „Ariosto" al lui Tizian sunt vânduţi la licitaţie, la Amsterdam, Rembrandt face o schiţă după primul tablou, pictează şi gravează un autoportret în stilul şi atitudinea celui de-al doilea. Când mai arătase el atât de grav, atât de reţinut ? Ce aer de liniştită nobleţă, dar atât de forţată, deşi lucrarea e înadevăr reuşită! El pictează acum un senior cu şoim în mână, o doamnă cu evantaiu, de parcă ar fi învăţat la Florenţa sau la Londra, pe lângă van Dyck. Portretele sale din epoca aceasta au o înfăţişare mai blândă, aproape amabilă; modelul stă de-obiceiu în picioare, într'o atitudine calmă, odihnindu-se sub o nişă sau lângă o coloană.

At ent ton nou, aceste simţăminte pur artistice, mu- t! l/u: «A picte/.c- într'un fel mai anonim, mm «Inţfrtt di- forme, nu prea sunt atrăgătoare prutul i Iu u(i ; prin oraş începe să fie lăudată „Ii mmI.-I ,.i tonalitate aurie, aproape ca aceea a V#iip|icnilur", dar oamenii pe care îi pictează fără «ii se străduiască totdeauna să pătrundă în sufletul lor, sunt şi mai puţin asemănători ca înainte; ei reprezintă mai mult tipuri ale unei societăţi, căreia unii dintr'înşii nu-i aparţin măcar.

Toate acestea nu sunt decât gusturi noui, la fel ca şi colecţiile lui, dar nu devin pasiuni puternice ; de-aceea el nu le poate contopi unele cu altele şi se foloseşte rareori în compoziţiile sale de piesele din muzeul său. Numai veşmin-> tele şi pietrele preţioase au un rol mai însemnat în tablourile sale şi, precum arată unul din elevi, el putea să stea o dimineaţă întreagă numai ca să termine un turban. Cel mai extraordinar tablou al său, în ce priveşte stilizarea

formelor, e un dublu portret în care Saskia ae împodobeşte înaintea oglindei, pe când ei, costumat ca un gentilom, îi întinde colierul.

Na prea se simte bine cu acest gen de pictură : e ca într'o atmosferă stătută şi caută să mai schimbe aerul.

Căci celălalt element al firii sale, instinctu său sălbatec, sensual, de o vivacitate dramatică, a rămas neînfrânt şi se vădeşte deseori în operele sale. Dar ceea ce-a compus după Biblie, timp de ani de zile, e deabinelea teatral: Mane Tekel, Sacrificiul lui Abraham, Samson şi socrul său, Orbirea lui Samson, învierea (lucrată pentru prinţul de Orania), toate par mai mult scene de teatru decât drame reale —şi trădează prea puţin din viaţa lăuntrică a lui Rembrandt. Sunt oameni istoviţi, doborîţi — lucruri vagi care plutesc parcă într'o atmosferă de vis.

Dar urâţenia, câtă vreme corespunde unei realităţi, n'a pierdut niciodată atracţia ce-o exercita asupra lui Rembrandt; ea îi este adeseori sacră, pururi firească şi chiar dragă întotdeauna. In epoca aceasta, când pictorul pare că se îngrijeşte mai mult de frumuseţea formală, urâţenia îşi ia revanşa, precum se vede din gravurile sale, unde se simţea cel mai bine, ca în elementul său: e deajuns să răsfoim câteva foi ca să ne convingem.

Pe lângă aceasta, îi place să epateze pe burghezi prin unele trăsături prea naturale: „Gany- mede“ e de un realism brutal, iar în „Predica Sf. Ioan“ doi câini se împerechează în planul întunecat din fund. în timp ce apostolul rosteşte cuvinte sacre. Acest tablou a făcut pe-atunci mare vâlvă prin oraş ; se spunea că era mai degrabă predica lui Diogene. Dar Rembrandt râdea: în adâncul inimii sale, ştia mai bine ca oricine cât de e magicul secret ce-l desparte de oameni şi care rezumă pentru el natura şi dumnezeirea; e credinţa sa nicăieri exprimată, însă prezentă pretutindeni, ca o suflare ; căci ea e înadevăr pretutindeni, însă el n’o desvălue niciodată, pentrucă ea nu i se revelează niciodată pe pământ. Aceasta e ţinta din urmă a pelerinajului său. O simte ca o putere mai pură ce radiază asupra firii sale, asupra aspiraţiilor sale întunecate. Şi dacă figurile pictate se reîntorc totdeauna în noaptea instinctelor,

aproape sunt unul de altul Dumnezeu şi animalul.

Insă puterea dramatică a tăcerii grele, înnăbuşitoare, se vădeşte numai rareori în operele lui din vremea aceea—mai cu seamă în „Nunta lui Samson“ şi în „David şi Absalom“. In acest splendid tablou, unul din cele mai luminoase din câte a pictat Rembrandt, David e îmbrăcat în albastru deschis, în alb şi argintiu, iar băiatul în roz şi auriu, împodobit cu funestele «ale plete blonde; unul imploră iertare, celălalt i-o dă', tot tragicul scenei rezidă, parcă, în umerii băiatului care stă întors cu spatele. Asemenea efecte se vor regăsi în spatele altor oameni şi animale din operele de mai târziu. IC tema fiului pierdut, care îl preocupă de mult pe Rembrandt şi pe care a redat-o acum şi în gravură.

(.'Aci totdeauna omul acesta straniu, oarecum tatunn iti -tpare el însuşi ca un pelerin ce-şi . mii .l.li uht|iii! o patrie veşnică; şi chiar fttium, In IIIIJI.M IIl < <-lri m u strălucite epoci din viaţa na. acent instinct primordial al sufletului riUbute iarăşi printre pereţii multicolori ai scenei pe care se mişcă el—şi puterea acestui instinct e atât de mare încât culisele sunt gata să se prăvălească. Şi totuşi, când un prieten I-a în* trebat odată ce caută: pe Dumnezeu sau veşnica odihnă, el n'a putut decât să dea din cap şi, cu un gest stânjenit, şovăitor, să arate spre tablourile sale.

Ceea ce caută Rembrandt, e lumina. Lumina pe care o vedea licărind în moară, printre deschizăturile ferestruicii, pe când era băiat — şi pe care mai târziu, ca adolescent, o căuta în scânteierile blazoanelor. E lumina a cărei invizibilă prezenţă o evocă cu mâini umile, pipăitoare ca ale orbilor, în fiecare din pânzele sale. Acesta lumina le urmează totuşi, risipindu-se ca nişte fulgi în jurul trupului lor.

El n'a negat vreodată cealaltă jumătate, întunecată, a firii sale; cu fiece trăsătură a pen~ sulei sale veridice, el pictează urâţenia şi poftele josnice, aşa cum le simte în el însuşi— dar toate acestea nu sunt pentru el decât elementele primare, inferioare ale vieţii. Prin aceasta e în totul creştin, un adevărat fiu al Nordului. De aceea toţi oamenii înfăţişaţi de el, iviţi din viaţa sa lăuntrică,

par nişte fugari, fiinţe care fug de lumină, învăluite în acea noapte magică, abia pătrunsă de câteva raze. Contrar maeştrilor mediteranieni, pe care nu i-a invidiat, el nu şi-a scăldat sufletul în lumină; n'a revărsat asupra tablourilor sale claritatea prea strălucitoare a picturii italiene. O viaţă întreagă, ca om şi ca pictor care caută sinceritate şi conştiinţă în viaţă şi în artă, el a dus necurmat lupta pentru lumină.

De-acum înainte, în ultimii ani ai convieţuirii sale cu Saskia, el e din ce în ce mai atras de Vechiul Testament. E timpul când are relaţiile cele mai strânse cu Evreii.

Rembrandt a locuit aproape treisprezece ani în cartierul evreesc, deşi era liber să-şi aibă casa în orice parte a marelui oraş. Oare numai turbanele, caftanele multicolore, numai Orientul pitoresc îl atrăgea pe acest pictor apusean ? E adevărat că, în străzile acestea, se puteau vedea mai multe capete caracteristice decât în orice altă parte. Sinagoga şi şcoala talmudică se aflau în apropiere, în dosul străzii lui Rembrandt : lireestraet. Zidul dela răsărit şi cel opus al
• anei sale se mărgineau de casele unor Evrei bogaţi; el putea să observe serbările şi obiceiurile lor; îi plăcea să se aşeze la lumina sfeşnic ilor de argint, lângă femei în mătăsuri scumpe, lăsându-se fermecat de fumuseţea lor, de privirea tristă a celor izolaţi în Ghetto. Pentru cl, aceasta înlocuia oarecum călătoria în Italia.

Şi totuşi, acestea nu sunt decât semnele exterioare «Ie unei înclinaţii, ale unui interes ce *n'a* trc-/.i(mai de mult într'însul. N'a reprezentat, pr (And dcNrim la moară, vechile lor legende? Şi cAiul ieşea din moară, nu se apropia de preferinţă de oameni bătrâni, pentru a fixa în felul său acele capete ce păreau modelate de degetele Destinului? Aci însă, în cartierul său, vieţueşte o rasă întreagă cu înfăţişări tragice, un popor care a fost de două ori izgonit: odată din ţara străbunilor, apoi din Spania şi Portugalia — şi primit cu ospitalitate de către duşmanii Spaniolilor. Ei îşi exercită aci comerţul» la fel ca în lumea toată; practică legile şi ru- i-.ii ninile, riturile şi dogmele lor, cercetându-le loiinlată, disputându-se la infinit asupra lor. Şi K. nd.rundt, visătorul frământat de gânduri, K«mbrandt pelerinul se simţea înrudit cu acest popor In exil. fî

f\i ci au altfel: erau izolaţi şi diferiţi de ceilalţi; nu se înţelegeau cu burghezii din Amsterdam, cu care nu aveau niciun fel de relaţii. Oare nu era la fel şi cu dânsul ? Tocmai pentrucă, prin firea lor, se simţeau străini în ţară şi în timp, ei plăcură acestui spirit solitar; în epoca aceasta, cea mai strălucită din viaţa sa, el se simţi şi mai legat de dânşii, ca printr'o nelămurită nevoie de mântuire a sufletului său.

Rembrandt n'a avut decât doi prieteni, cărora le-a rămas credincios timp de zeci de ani: unul era un caligraf, Copperol, celălalt un cărturar, bun cunoscător al Scripturii. Amândoi oameni ciudaţi, retraşi de lume, cinstiţi şi demni. Mai era în legătură cu Menasseh ben Israel, un rabin de înaltă ştiinţă şi înţelepciune. In marea carte mistico-cabalistică a acestui Menasseh, Daniel era o figură principală a cărei poveste a r eprezentat-o şi Re brandt, desenând deseori scene din viaţa profetului. Spiritul speculativ, meditativ al rabinului se întâlnea cu acel al pictorului care cerceta mereu Biblia. Toată căldura acestui cărturar mistic trebuia sâ se reverse binefăcătoare asupra unui om frământat ca Rembrandt, care îngheţa în claritatea excesivă a calvinismului. Probabil că pictorul ştia să citească ebraica.

El era totodată mennonit, însă nicidecum un adept riguros. Cum putea să practice tocmai atunci acel ascetism privitor la îmbrăcăminte, cum putea să renunţe la portul armelor, când el însuşi se înfăţişa în tablourile sale cu lanţuri de aur şi pumnale ? A făcut portretele unor preoţi din cele două secte, dar în inima sa nm aparţinea niciuneia din elemai târziu, şi-a botezat copiii în religia calvină.

Ce avea deci comun cu certurile dintre secte, el, Rembrandt van Rijn? Era creştin în spi
ritul Evangheliştilor, dintr'un sentiment de comuniune, de fraternitate cu omul, de compasiune faţă de animale. Aşa a pictat el pe cerşetori, pe regi şi animale. Nu din

cucernicie. Dela început s'a apropiat cu simpatie de săraci, ca unul ce fusese în tinereţe un om din popor şi, la bătrâneţe, avea să revie la popor. El a văzut fraţi în semenii săi: în ei a venerat pe Dumnezeu. Rembrandt aparţine sectei de mult dispărute a primilor creştini

In casa lui Menasseh, pe care a redat-o într'o gravură, Rembrandt a putut veni în contact cu Hugo Grotius şi cu alte spirite luminate şi puternice ; şi doctorul Ephraim Bonus i-a fost prieten: un om inteligent, pe care I-a imortalizat printr'unul din cele mei bune portrete ale sale.

La şcoala ebraică întemeiată de Menasseh, s'a remarcat pe-atunci geniul unui băiat, care avea să stârnească mai târziu mare vâlvă prin spiritul său revoluţionar. Rembrandt venea deseori în cercul acesta, luându-şi de-acolo modele pentru multe din compoziţiile sale biblice. Poate că, în unul din aceste grupuri, străluceşte şi privirea pătrunzătoare a acestui băiat.

El se numea Spinoza.

Din când în când, pictorul monden se aşează iar înaintea oglinzii. Aceasta e încadrată de lucruri scumpe şi sticla ei a fost şlefuită la Veneţia. A tras lângă ea şevaletul şi scaunul, •*'a instalat comod — şi iată: acel care priveşte nr*v din sticla verzuie, pare un cavaler vene- lirtii; a dispărut orice urmă ce-ar aminti de fiul •tt* n a t u lui. Mâna stângă ţine mantaua de culoare l-iun-, închisă, garnisită cu blană; gulerul înalt i» . uptimle gâtul până la bărbie şi nici bereta, lip H I dr podoabe, nu-i lasă pletele în voie, iar lanţul dr pp piept e şi el adumbrit, fără nicio strălucire. Corpul acesta e strâns în veşminte pânâ la bărbie şi până la încheietura mâinilor— şi tot atât de închis e sufletul.

Pe-atunci, el ajunse la cea mai înaltă reputaţie ; un cronicar din Leyda îl slăveşte ca pe „unul din pictorii cei mai celebri ai veacului său". Se pare însă că, în culmea succesului, când i s'au împlinit dorinţele lumeşti, el şi-a dat seama de zădărnicia tuturor acestor străduinţi. Se gândeşte oare

la tinereţea-i liniştită, la căminul modest din casa părintească ? In timpul acesta, când execută portretul veneţian, el pictează şi o moară de vânt.

Ceea ce le lipseşte, lui şi Saskiei, e un copil — un fiu. In casa cea nouă le-a murit a treia odraslă, la naştere. Cum se ruga Rembrandt să aibă un copil viu, după pierderea celorlalţi trei, se trădează printr'un tablou din vremea aceea: „Sacrificiul lui Manoah". Şi ruga soţilor a lost auzită: Saskia născu un băiat, pe care-l numiră Titus — şi care a rămas în viaţă.

Insă mama era istovită. Nu avea nici treizeci de ani, dar şi atât era prea mult pentru fiinţa aceasta gingaşă şi voioasă. Mereu împodobită, adulată, iubită, purtată de mâinile acelea mari şi pasionate ale soţului, întinsă apoi la pământ, învăluită în fantezia lui nesecată, când goală, când gătită ca o regină. Iar în toiul acestui vârtej de dorinţe, de plăceri, de contraziceri, de patimi şi tăceri, să mai poarte patru copii, să-i nască şi să piardă trei din ei. Toate acestea erau prea mult pentru dânsa; au ars-o, i-au supt vlaga— şi ea e acum palidă, zace bolnavă,, se stinge cu încetul prea devreme...

Ştie el că o pictează acum pentru ultima oară ? Ce bine pare că arată 1 Cum a îndrăgit-o pe femeia aceasta voluptoasă şi cum a împodobit-o 1 Rochia roşie e pe jumătate des~ cheiată la piept, lăsând să se vadă marginea de sus a cămăşii; ooartă corali în păru-i pe jumătate despletit; brăţări, cercei cu perle şi un lanţ de aur de două ori răsucit în jurul trupului strălucesc pe ea. Dar privirea e obosită, gâtul tânăr e sbârcit — şi un singur lucru mai aminteşte de acel portret al logodnicei, pe care el I-a semnat abia cu opt ani în urmă: ca şi cum ar vrea să evoce acele vremuri, ea ţine şi de astădată o floare în mână — dar o ţine întinsă spre el şi nu mai e aceeaşi floare, ci o garoafă ce-a înflorit din plin, roşie, ca un strigăt, Cât are să mai ţină garoala acea roşie ?

In aceste ultime iuni ale vieţii ei, pictorul se pomeneşte cu o comandă mare, care pune toată casa în mişcare; o comandă ce-i aduce onoruri şi speranţe bogate — şi îi umple locuinţa de vizitatori. Căpitanul

gărzii civile a unui cartier din Amsterdam a venitla Rembrandt să-i predea o lucrare colectivă, un tablou de corporaţie, ca „Anatomia" aceea dela ghilda medicilor, însă mult mai mare şi care-i va procura mai multă glorie şi mai mulţi bani. Şaisprezece guarzi vor plăti fiecare câte o sută de florini pentru portretul lor, vroind să paradeze pentru posteritate, pentru fiii şi nepoţii lor, pe o pânză imensă, grupaţi într'un mod cât se poate de plăcut şi păstrându-şi fiecare trăsăturile proprii, ca să-i recunoască oricine. Pe scurt, să facă un tablou tot aşa de reuşit ca acel comandat în urmă cu zece ani de doctorul Tulp.

Rembrandt are mereu nevoie de bani. Anul trecut, când i-a murit mama, a vândut îndată titlurile de rentă moştenite, luând peste 2600 de florini. Dar nu s'a gândit să plătească atunci o rată pentru casa lui. Ii păreau mult mai frumoase perlele ce vroia să le cumpere pentru

Saskia. Cât despre creditor, acesta nu şi-a reclamat încă drepturile. Acum, suma oferită de căpitan îl tentează: pictorul acceptă co manda.

Căci, desobişnuit de lucrări de lungă durată, în plină posesiune a artei sale şi în culmea gloriei, cum I-ar mai putea interesa cei şaisprezece guarzi ale căror capete anoste şi seci trebuia să le lipească pe o pânză? Şi iată-l că umblă încolo şi încoace, gândindu-se cum să conceapă tabloul acesta, ca să aibă el însuşi plăcere la lucru. Cât despre cei care aveau să pozeze, îşi poate permite să-i dispreţuiască. Să facă iar o masă la care stau băutorii şi unul din ei închină paharul ? Sau vreun ţintaş care nimereşte în plin şi ceilalţi strigă „bravo" 7 E banal. Dar, ce naiba ! să fii celebru şi să nu ştii să te descurci într'un mod original! Zilele trec şi el nici nu pune mâna pe pensulă. închide ochii şi aşteaptă, aşteaptă mereu...

Deodată, dintr'un spaţiu întunecat, ca dintr'o grotă, se desprind nişte figuri animate, multicolore. Acum se apropie şi, pe cât se pare, poartă arme. Nu aleargă spre dânsul 7 Câţi sunt? Şaisprezece ?

La acest număr, pictorul deschide ochii, ia în mână lista guarzilor, pe care i-a dat-o căpitanul. Mâine, prima şedinţă. Vor fi bine primiţi!

Rembrandt pictează o mulţime care înaintează în toiul nopţii, trezită de-o alarmă neaşteptată.
Sunt toţi cu lănci, ţimbale, flinte, de parcă ar ieşi ca nişte fantome din vălmăşagul unui războiu ce nu se mai sfârşeşte odată. In primul plan, două portrete, unul cu totul în negru, celălalt cu totul în galben : căpitanul şi locotenentul său. Ceilalţi, din jurul lor, sunt mai mult nişte figuri de vis decât portrete adevărate ; nu au nimic din oamenii aceştia reali,

206 precis conturaţi, care pozează aci, în faţa lui. Până acum el a pictat chipuri individuale ce exprimă un destin personal, care nu poate fi înlocuit cu altul; de astădată, el pictează un chip colectiv, chipul unei mulţimi, fiecare din fizionomiile acelea neavând însemnătate şi sens decât în raport cu celelalte. E o nocturnă dramatică, o fantasmagorie policromă, tără rost, cutezătoare însă, răsunând ca o muzică de războiu din care răsbat sunetele ascuţite ale câtorva flaute.

Culorile şiroesc, se întrepătrund în licăriri estompate; chiar şi cele mai grele parcă se di- stramă în aburi transparenţi: verdele măsliniu, un albastru şters de tot şi aur roşcat se amestecă laolaltă; însă în două locuri o magică lumină cade de undeva, misterioasă, nu se ştie de unde, asupra unor oameni care nici n'o merită.

Rembrandt pictează şi visează, ca în friguri. In camera alăturată Saskia visează, arsă şi ea de friguri — de frigurile morţii. Se va însăno- toşi 7 se întreabă el când intră seara la dânsa. Cine va ajunge mai degrabă la ţintă: eu sau moartea 7 Şi dimineaţa, când ochii îndureraţi ai bolnavei îl imploră în tăcere să mai rămână puţin la ea — căci cu fiece noapte se simte tot mai slabă — el o sărută şi trece dincolo, în atelier, căci tabloul trebue să fie gata cu orice preţ! Ea zace singură, cu privirea întoarsă spre copilul care doarme şi pe care nu-l mai poate hrăni: o doică grasă o înlocueşte. Saskia se gândeşte: — Pictează, pictează mereu şi eu Oior.ii

înfrigurat, pictorul stă în picioare în faţa j.rtn/n mari şi lucrează. Oamenii care au pozat h« ml A cum sporeşte tabloul — nedumeriţi, ne- tm i ■ /Atori, aşteptând mereu să vadă ce-o să i.irt.i I .a sfârşit, sunt 3i de figuri în mărime

naturală. Dar cine sunt oamenii aceştia ? Cine-i pitica aceasta, păpuşa din stânga? O cerşetoare? Totuşi gulerul ei e presărat cu diamante. Şi ceea ce ţine în mână e o cupă sau un coif? Şi ce înseamnă cocoşul pe care-l târăşte după ea, legat de cingătoare ?

In cele din urmă, uriaşul tablou e gata. Pictorul e istovit, palid, suferind — ca şi soţia sa. Abia poate vorbi şi-i este indiferent ce spun ceilalţi. Şi ce spun cei care au comandat tabloul ?

— Dar unde suntem noi, cei şaisprezece care plătim totul ? Toate sunt dea valma!.. Un talmeş- balmeş de capete şi arme. Şi unii din noi nu suntem vizibili decât pe jumătate... Tu eşti acela, Adrian ? Şi astea sunt uniformele noastre ? Peste galben se poartă o eşarfă albastră, asta o ştie orice ucenic, şi acea a locotenentului e albă! Arată ca un canar! Ce caută aici băiatul acela care aleargă? El trage cu puşca drept în mijlocul nostru; se vede focul împuşcăturii şi noi doi suntem acolo, fără să auzim, fără să vedem ceva, şi stăm mai departe de vorbă, de parcă ar fi Duminecă, pe malul Amselului. I-aş fi tras piciului o sdravănă chelfăneală! Elie! maestrul nostru van der. Helst era cu totul altfel: cum ştia să-i facă aidoma pe oamenii Dar ăsta ne dă de ruşine! Cei din circumscripţia întâia râd de noi! Tot oraşul are să spună: Vedeţi? omul acela era totdeauna cam ţicnit; acum a înebunit deabinelea !

Şi aşa s'a întâmplat înadevăr. Tot Amsterdamul aleargă să vadă tabloul: unii se miră, alţii îşi bat joc şi chiar cunoscătorii, deşi seduşi de originalitatea acelei pânze clatină din cap. Bur- ghezimea se simte jignită, mistificată — şi cu bună dreptate. închipuitul acela a amestecat într'o grotă enigmatică şaisprezece cetăţeni ai ^oraşului, laolaltă cu viziunile lui de umbră şi lumină. S'a folosit de şaisprezece guarzi din Amsterdam, marele centru comercial şi maritim al ţării, ca să populeze această lume dubioasă, intermediară, ce se sbate între umilinţă şi sălbăticie, între strălucire şi beznă, la fel cu aceea din sufletul său cuprins de delir. Şi a cutezat să facă nişte fantome din oamenii aceia de treabă, care i-au plătit pe deasupra câte 100 de florini fiecare!..

J

Oraşul trebuia să se ridice împotriva acestei orori. Tabloul a fost scos din atelier şi atârnat undeva, pe un zid uitat. Tot acolo a fost proscris şi renumele artistului, care fusese odată un favorit şi rămăsese până atunci, cu toate ciudăţeniile sale, un distins cetăţean al oraşului.

Rembrandt nu ia ?n seamă toate acestea — căci Saskia moare. — Iarăşi e Iunie, (se gândeşte ea), ca în vremea logodnei, ca în vremea nunţii. Voi mai ajunge oare până în ziua de aniversare a nunţii? Ar fi a opta. Opt ani... Prea «curţi, pentrucă erau prea plini...

Pe urmă e chemat notarul. In testamentul ei, numeşte ca moştenitor al bunurilor sale pe băieţelul acela atât de gingaş, care doarme alături de ea — iar în cazul când ar muri copilul, pe tatăl. Acesta să-i fie tutore, necontrolat de nimeni şi în niciun fel, „căci Saskia are încredere în el şi ştie că se va conforma întocmai dorinţelor ei“. Toate sunt pentru el, avantaje yi drepturi — pe care le pierde însă, dacă se tijNoarâ din nou; şi chiar în cazul când ar muri •'opilul, el va trebui să dea jumătate din mo- fl puin- surorei Saskiei.

Ciudată fatalitate! Urmărită de blestemul ■«inului din Friza, această tânără femeie e nevoită .1 i umpănească viitorul în ultimele ei J».iln, nA-gi asigure averea pentru orice eventua-

litate, în loc să se stingă cu încetul, pierdută în vise. El a fost fericit cu dânsa ; ea simte aceasta— îşi mai dă seama de aceasta, cu toate că i a fost sacrificată. Să nu-şi caute însă fericirea cu alta; dacă face aceasta, să renunţe atunci şi la aur, de vreme ce aurul nu i-a adus vreodată fericire.

Ea moare. Rembrandt cumpără dela groparul unei vechi biserici — Westerkirche—un cavou situat sub orga

Sio

mică. Pe urmă, Saskia e scoasă din casa ei şi purtată în tăcere deasupra celor patru trepte dela uşa cea mare.

CAPITOLUL AL PATRULEA REGELE

CEL TAINIC

Pe o piatră, la marginea drumului, afară din oraş, un om şade şi desenează. Acum priveşte peisagiul, observă cu şi mai multă atenţie un copac încovoiat de vântul mării; apoi se uită jos, la foaia ce-o ţine pe genunchi, şi redă linia aşa cum se vede. Acoperişul unei colibe se zăreşte acolo, în fund: trebue indicat un colţ, odată cu linia. Mâna fermă a maestrului ştie să descrie atât de bine! Cum se reflectă totul în mlaştină — şi aerul ce face să vibreze contururile, să licărească priveliştea ce apare apoi întreagă, pe hârtie, aşa cum s'a oglindit în ochii lui, între pleoapele lăsate pe jumătate... Acesta e Rembrandt în mijlocul naturii.

Incă în ultimii ani, când firea lui ciudată s'a închis şi mai mult, el pornea uneori afară, la ţară, şi desena orizonturile monotone şi calme ale patriei sale, reţinând în memorie unele fragmente pe care le grava pe urmă acasă. Când, dimpotrivă, visa peisagii pe care nu le văzuse vreodată între graniţele plate ale Olandei — peisagii cu munţi stâncoşi, cascade şi cetăţui ruinate — el le picta în ulei. Aceste sălbatice rapsodii ale unei inimi retrase în sine, mereu

frământate, sunt foarte rare; în viaţa sa are să mai picteze trei sau patru peisagii libere, fanteziste, adânc impresionante.

Dar, cu vârful ascuţit al gravorului, începe să lucreze mici estampe, după schiţe, uneori numai din memorie — şi aceasta va dura i5 ani. Lunga perioadă care ţine dela moartea Saskiei, vreme de 17 ani, până la al cincizeci- doilea an al vieţii sale, este îndeosebi marea epocă a gravurii. Nu e de mirare; căci după o asemenea beţie a gloriei şi bogăţiei, după cumplita sdruncinare pricinuită de pierderea soţiei, nu există un mijloc mai bun pentru a reveni li el însuşi decât să se adâncească în umila intimitate a muncii tăcute, departe de orice stră- lucire, departe de lume — şi, cu câteva sute de trăsături pe o mică placă de metal, să rerlea, de pildă, sufletul unei curţi ţărăneşti. Colibe, şoproane, punţi, vaci la. adăpat, câini care dorm, porci, vânători, pescari şi lăptari — iată ce reprezintă acele foi de o factură desăvârşită; şi în toate e acea atmosferă vaporoasă a Olandei, limpede totuşi, cu un cer înalt, curat, fără nicio trăsătură. Imagini însufleţite şi totuşi cât se poate de reale, redate cu fidelitate şi totuşi vibrătoare, pătrunse de căldura vieţii.

Ua prieten, Jan Six, a poftit pe pictor la el, la ţară, după dubla prăbuşire a fericirii sale. A stat câtva timp acolo, liniştit, tăcut, lucrând în aer liber. Căci nu se mai temea de lumina zilei, de ale cărei vibraţii pline, intense, îşi ferise totdeauna viziunile pe care le aşternea pe pânză. Destinul său omenesc, care I-a dus la pierderea iubirii şi a gloriei, I-a făcut să renunţe la strălucirile artificiale ale vieţii; nu mai e acel Rembrandt superb, omul de lume care ţinea la pietre preţioase şi stofe somptuoase; a părăsit atmosfera artistică a atelierului pentru a pătrunde în freamătul potolit al naturii, la isvoarele ei de viaţă nesecată, de care fusese aproape străin până acum.

*

Când s’a reîntors în casa lui, lipsită de sufletul iubitor, de spiritul activ ce-o animase în vremea Saskiei, pictorul, covârşit de tristeţe, desorientat, căzu pentru câtva timp pradă celor mai turburi instincte — de parcă ar fi vrut să parodieze cu cinice grimase iubirea sa, de mii de ori mai nobilă altădată, şi acum sfărâmată şi risipită. Fiul său cel mic avea o doică, o femeie grasă, enormă, demnă văduvă a unui trâmbiţaş; o asemenea fiinţă nu putea trăi multă vreme liniştită în casa lui Rembrandt, de când a devenit şi el văduv. Greetje, aproape de patruzeci de ani, e irascibilă şi grosolană: ea e stăpână la bucătărie şi în odaia copilului — şi se gândeşte cum să-i stârnească şi să-i dea gata pe pictor.

Această sgândărire a simţurilor, această furie sexuală ce-o resimte în anii aceia, se vădeşte printr’o serie de gravuri obscene la care doica trebue să aibă partea ei, fie că e redată sau nu cu trăsăturile-i proprii. E Eulenspiegel care cântă din flaut, aruncând o privire de faun spre o fată nostimă şi apetisantă; mai sunt câteva foi pornografice, dintre care una e cu adevărat genială: o pereche omenească, în pat, cu acea i-xpresie de stupoare în febra instinctului deslănţuit, în acea aşteptare fierbinte, cu ochii m u i, holbaţi. Şi scena aceasta e redată cu «urrayi măiestrie de care artistul a dat dovadă oAnd desemna un cerşetor oarecare sau pe ('hriat.

Iim.t, în vremea aceea, Saskia îi apare mereu

în vis. Şi pentrucă-i lipseşte şi o regretă atât de mult, el se hotărăşte într'o zi s'o recapete, s'o readucă la el, în felul său, prin mijloacele de care dispune: Rembrandt o pictează din nou pe Saskia, după un an dela moarte. El şade acum singur în atelierul său prea somptuos, trudindu-se să regăsească şi să redea trăsăturile de mii de ori cercetate, de mii de ori mângâiate şi sărutate, ale imaginii ce-o păstrează într'însul. O vede înainte-i, cu bonetă pe cap, în rochie brodată, galben-aurie, cu mâneci roşii ca vinul, împodobită pentru această funebră sărbătoare cu lanţul ei cel mai frumos, ce-i atârnă de gât şi pe piept. Şi când pictează mâna stângă, lasă să se vadă şi inelul de cununie, semnul unirii lor, care nu se află în niciunul din celelalte portrete ale ei, din vremea când trăia.

Şi ce privire îi dă el ? o privire vagă, depărtată, care trebuia să exprime sufletul ei plecat în altă lume! Pe chipul acela e resemnare, renunţare — şi un surâs, cum nu se vede în niciun alt portret al ei. Ochii şi gura spun că ea nu ignorează vitalitatea lui, puterea neînfrântă a instinctului ce-l face să se arunce asupra femeilor. Oare vroia el, în felul acesta, să i ceară iertare, s'o roage să 1 înţeleagă că nu e decât un om, un biet om robit vieţii? Niciodată n'a izbutit maestrul să redea ca acum, în chipul unei femei, o expresie sufletească, spiritualizată. In portretul acesta se revelează în acelaşi timp două caracteristici ale artei lui Rembrandt: splendoare şi despărţire.

E înadevăr o despărţire. Căci, după un an sau doi, o altă femeie apare în viaţa lui — şi ea îl va iubi şi servi ca şi cea dintâi, până la moarte.

*

2x4

E o fată de ţărani, o copilă de vreo şaisprezece ani, în cămaşă aspră: aşa se uită ea dela fereastra bucătăriei sale, într'un tablou şi în alte şase tablouri asemănătoare, în toată frăgezimea şi plinătatea ei, cu o privire întrebătoare, de o nespusă melancolie. Pare blondă, de un blond întunecat, dar ochii sunt negri; pasiunea e încă adormită într'însa, dar în privirea aceea mută palpită setea încă nepotolită a tinerei femei care râvneşte spre voluptate şi moarte. Ce va face dintr'însa, după ce şi-a aruncat odată ochii asupra ei ? Rembrandt a fost totdeauna un bărbat fidel; n'a iubit în viaţa sa decât pe Saskia şi pe fata aceasta — şi le-a rămas ataşat, amândurora, până la sfârşitul lor.

Această robustă Hendnkje Stoffels, o orfană dela graniţa germană, e în toate contrară delicatei patriciane din Friza. Când a venit la dânsul, Saskia era ca o zână: mică, gingaşă, sprintenă, cu ochi verzicenuşii, vioi şi râzători, cu nas fin şi sâni feciorelnici. Ţăranca însă, cu faţa plină, are o privire grea, întunecată, iar bluza deacurmezişul pieptului se lasă şi se întinde tare, în ritmul respiraţiei. Cea dintâi, cu

nume ales, venită din casa de patriciani unde fusese crescută, a adus în viaţa pictorului sute de pretenţii şi complicaţii din partea surorilor şi fraţilor ei. El a trebuit s'o ceară pe Saskia, să fie respins, dar a luptat şi s'a cununat în sfârşit cu ea; apoi s'a pomenit într'un vârtej de cerinţi, de nevoi şi speranţe, stârnit de bogăţie şi de moşteniri. Hendrikje, de mult lipsită de părinţi, fără educaţie, neştiind măcar să semneze (făcea doar o cruce în dreptul numelui), fără ocrotire şi fără adăpost, trăind singură din munca braţelor ei puternice — e aşa cum o aduce hazardul, care o face să vie în oraş şi pe urmă în casa lui. Şi el o ia aşa

aiâ

cum e, în rochia-i grosolană, ca să se împrospăteze la patruzeci de ani lângă izvorul plin a! tinereţii ei.

Desigur că fiul morarului se simte mai aproape de această sărmană servitoare, pe care o pictează odată cu mătura în mână; şi astfel, pe nesimţite, prin felul ei simplu, naiv, el părăseşte lumea Saskiei, a aparenţelor voioase şi bogate, şi revine la lumea acea liniştită, a începuturilor sale, spre care râvneşte oricum, în adâncul sufletului său. Şi-a dat el seama dela început că soarta îşi ţese pentru a doua oară plasa în juru-i? Acest cunoscător de suflete a presimţit oare, privind chipul fetei, toată tandreţea, tot binele ce avea să-i dăruiască?

El e încântat de dânsa, e prins în mrejele ei nevinovate şi, curând, o redă într'o serie de schiţe cu subiecte biblice. Dar în timp ce-o înalţă, înfăţişând-o ca Madonă, el trăieşte cu ea — şi se pare că trăieşte astfel timp de trei ani, între cele două femei din casă.

Insă doica cea grasă, femeie în vârstă şi cu experienţă, nu-l lasă să-i scape aşa de uşor» Acum, când e pe cale să-i piardă din cauza uneia mai tinere, face gălăgie, jură că pictorul i-a dat un inel, făgăduindu-i că se va căsători cu ea. N'a făcut totul pentru el, de dragul lui, şi n'a indicat ca moştenitor pe micul Titus, copilul ei adoptiv?

Scandalul acesta îi strică din nou lui Rembrandt. Burghezii mârâie şi trăncănesc — până ce el cedează şi oferă doicii o rentă anuală, dacă Titus rămâne moştenitorul ei. Ea pare împăcată. Dar când notarul intră în bucătărie, ea izbucneşte iarăşi şi depune o plângere. Hen- drikje e chemată ca martoră şi declară, fără jurământ, „pe onoarea ei de femeie", că acordul a fost încheiat. Rembrandt îi oferă şi mai mult,

dar doica e tot mai dârză, îl cheamă de două ori în faţa judecăţii până ce se prezintă. Insă pictorul neagă orice promisiune, iar în ce priveşte relaţiile lor, el invită pe acuzatoarea lui să aducă dovada.

In sfârşit, când se ajunge la o înţelegere, văduva trâmbiţaşului se îmbolnăveşte şi trebue dusă la un spital. Pictorul suportă cheltuielile.

*

De acum înainte, trei fiinţe unite de soartă trăiesc împreună în casa cea mare, învăluite în căldură şi linişte, ca în acea atmosferă difuză* brăzdată de tonuri aurii, din operele lui Rembrandt. Cei trei sunt: pictorul, servitoarea — care-i este iubită, model şi mamă a copilului său — şi băiatul acesta cu nume nobil, care creşte ca o chezăşie a celei dispărute; e gingaş,, delicat ca o fetiţă, cum fusese odată mama lui, frumos — tot mai frumos în fiecare an. Şi ani dearândul, Rembrandt nu mai caută subiecte tragice. Preferă să înfăţişeze pe pânză, laolaltă, trei făpturi unite, printre care se numără şi el.

Privind portretele Hendrikjei, parcă vedem aidoma perechea ei; şi dacă ne gândim atunci la celelalte două tablouri în care Rembrandt e alături de Saskia, apare şi mai lămurită schim- bare a ce s'a produs într'însul. Acum, el nu mai trebue să se aşeze neapărat în faţa oglinzii» îmbrăcat şi sclivisit cu grijă, ţinând capul întors, într'o atitudine forţată, ca să bea în sănătatea posterităţii care se uită la el şi la Saskia; şi nici nu mai trebue să întindă, ca un gentilom, lanţul preţios către soţia ce se găteşte în faţa oglinzii, de parcă ar merge să ia masa la un prinţ. Numai într'un tablou, în care a redat-o pe Hendrikje în toată nuditatea ei fru-

moaşă, el s'a pictat şi pe sine — la marginea tabloului, ca să zicem aşa — într'o manta simplă, numai ca pictor; în loc de cupă sau perle, ţine în mână paleta, cum îi şade bine, purtân- du-şi alternativ privirea la opera sa şi la tinereţea înfloritoare a modelului, care va străluci şi în diferite alte lucrări ale sale.

Căci Hendrikje devine acum şi „Suzana", cum fusese înainte Saskia. Şi comparând aceste două Suzane care, deşi lucrate la un interval de zece ani, se aseamănă până şi în amănuntele atitudinii lor, putem compara în acelaşi timp două femei — dar şi două feluri de a picta: dela claritatea oarecum dură a manierei dintâi, pictorul a ajuns la calda maturitate a celei de-a doua. Pe urmă, Hendrikje e de două ori în rolul Bathsebei, după baie; şi între aceste două tablouri e un interval de zece ani; se poate deci vedea cum s'a pârguit frumuseţea ei în acest timp. Felul cum, în al doilea tablou, ea ţine în mână scrisoarea regelui David şi priveşte înainte-i; jocul atâtor sentimente deosebite — îndoială, slăbiciune, milă, dorinţă — care se resfrânge pe trăsăturile ei pline de viaţă şi se revarsă peste calda şi visătoarea ei goliciune, — toate acestea par să fie aproape unice în opera lui Rembrandt.

A pictat-o adeseori goală, dar niciodată într'un cadru somptuos, strălucitor. In bluză albă de lucru, în simplă rochie plisată, în pat cu bonetă pe cap; şi chiar în acel splendid tablou în care, ca să spunem aşa, ea „reprezintă®, purtând la urechi pendantivele în formă de pară, brăţările şi broşele Saskiei — chiar şi acolo pictorul a evitat orice îmbrăcăminte fastuoasă; toată strălucirea reiese din trăsăturile ei, din chipul acela matern şi devotat, care vrea să servească numai pe stăpânul şi maestrul ei, pe acel care o pictează.

Titus, care semăna la început cu mama, e înfăţişat ca un Christ-copil, apoi ca Daniel, Iacob, Tobias şi în multe alte roluri biblice potrivite unui băiat. Insă după ce a mai crescut şi a ajuns la *14* ani, el seamănă pe neaşteptate — numai pentru scurt timp — cu tatăl său; şi asemănarea e atât de izbitoare încât, într'un portret al lui, chiar privitorii nepreveniţi trebue să se gândească la Rembrandt. Pictorul îl îm- podobeşte prea puţin: îl împodobesc buclele aurii şi acea mobilitate a expresiei, moştenită odată cu toată sensibilitatea dela tatăl său.

Aşa cum şade el, băiat de cincisprezece ani, citind o carte, în haină simplă, dar parcă presărat cu stropi de lumină, într'o stare sufletească cu totul nelămurită, ca pierdut în depărtări şi fascinat de o poveste minunată, ne întrebăm cu îndoială: să fie oare numai darul magic al lui Rembrandt de a transfigura modelul său — ori e un amestec unic, cutezător, a două rase, al părinţilor care s'au iubit?

Rembrandt însuşi nu s'a împodobit decât de două-trei ori la începutul acestei noui epoci, când a vrut să se picteze; şi chiar atunci nu şi-a pus decât un lanţ, într'un mod foarte discret — iar altădată, ca lăncier, părea mai mult unul care pozează ca model iar nu ca să-şi facă portretul. In tablourile următoare, apare în veşminte simple şi în atitudine reţinută. Şi-a gravat deseori portretul, dar s'a înfăţişat odată şi într'un desen imens, aşa cum arăta el în halatul său de pictor: un om muncitor, care a renunţat la glorie şi bogăţie. Şi tot aşa, lucrând, el poate fi văzut şi în gravuri: urât, modest îmbrăcat, neglijent, dar cu privirea pătrunzătoare — aşa cum era în realitate.

*

Puţini oameni pătrund în cercul acesta liniştit. Rabinul îi rămâne credincios. Jan Six a iost de partea lui timp de câţiva ani; e negustor şi cunoscător în ale artei, legat de pictor prin interesul comun pentru culori, căci Six conduce mai departe vopsitoria de stofe, moştenită dela părinţi şi e cbiar mândru să spună: „Bunicul meu se pricepea minunat să vopsească în albastru".

Mai are din când în când elevi; dar acel care a stat cel mai mult pe lângă el îl trădează în cele din urmă, plecând în Italia „pentrucă doamnele preferă pictura luminoasă, în locul celei întunecate". Comenzile sunt tot mai rare, după desamăgirea provocată de tabloul gărzii civile, numit şi „Rondul de noapte". Oamenii dau din cap în faţa portretelor: nimeni nu ştie ce vârstă să aibă acei înfăţişaţi de ciudatul Rembrandt. Oare Jan Six are 60 de ani?, se întrebau privitorii în faţa splendidului portret al acestuia. In realitate, avea atunci numai 30. Un Portughez, care comandase portretul unei doamne, îl trimite înapoi din cauza că nu semăna cu modelul — şi cere arvuna. Rembrandt cere însă să fie plătit în întregime şi abia după aceea va termina tabloul şi îl va preda consiliului corporaţiei ca să hotărască definitiv.

Vechii protectori, burghezii bogaţi se depărtează unul după altul de Rembrandt, în bună parte şi din motive privitoare la viaţa intimă a pictorului. întâi i-a făcut mult rău procesul doicii; acum, puritanii aceştia se arată indig- gaţi că trăieşte în concubinaj cu servitoarea. £ adevărat că Rembrandt vroia să se însoare cu dar testamentul Saskiei îi stătea în cale. brandt, care trăia de câtva timp ca un boem, neglijându»şi gospodăria, nu putea face acest gest: ar fi intrat îndată în puşcărie.

Chiar când, după ani îndelungaţi, Hendrikje rămâne însărcinată, iar el vrea s'o recunoască de nevastă, să recunoască şi copilul, voinţa moartei îl

ea,

Era oricum gata să renunţe la uzufructul averii soţiei sale, însă trebuia să dea socoteala de felul cum a cheltuit banii fiului său; şi Rem

împiedică. E nevoit să asiste, plin de necaz, la umilirea tinerei femei, citată în faţa consiliului parohial care o declară vinovată de starea ei; cei mai bătrâni enoriaşi pedepsesc pe nevinovata fiinţă cu excluderea dela Masa Domnului. Pe urmă, Hendrikje dă naştere unei fetiţe, pe care o numesc Cornelia, dar mama copilului

pictorului, servind ca model, căci poate fi recunoscut

în tablourile unora dintre elevi. Şi maestrul s'a folosit de el; odată i-a pus pe cap o cască de aur, dar chipul lui slab a rămas acelaşi: chipul unui morar. Cu puţin înainte de moartea lui, pictorul i-a mai făcut odată portretul: e un biet om istovit, ruinat, bătut de soartă; imagină turburătoare, care arată dinainte ce-l aşteaptă pe fratele mai mic, care îi semăna la faţă.

Căci acum, când încărunţeşte şi cunoaşte povara destinului, Rembrandt e atras din ce în ce mai tare de acei tăcuţi purtători ai destinului, de acele figuri tragice pe care le înalţă însă

tot mai ferm, deasupra sfiiciunii şi mizeriei lor individuale, punându-le să vorbească în numele umanităţii. Operele lui Rembrandt aveau înainte un caracter dramatic; acum devin mai potolite, aducând pe scenă mai puţine personagii: nu mai sunt dialoguri animate, ci mai mult mo- nologuri. Pictorul vorbeşte cu el însuşi. Cer» şetorii care, în tinereţe, reţineau atenţia lui mai mult ca tipuri ciudate ale speciei omeneşti, îl impresionează acum ca nişte trimişi ai Domnului — şi el îi înfăţişează ca atare. In scenele pe care le compune după Scriptură, cerşetorii au rolul principal; şi de astădată el se reîntoarce cu mai multă stăruinţă la partea cea mai dureroasă a Scripturii: la Noul Testament.

In opera sa, gravurile sunt totdeauna cu câteva trepte înaintea tablourilor; el creează acum o serie de scene, de un caracter cu totul nou: creează o legendă. Aceasta lipsea pe atunci. E o traducere literală a Bibliei, în imagini; e o redare fidelă până în cele mai delicate amănunte; ca să fie exact, în spirit istoric, pictorul a studiat vechi estampe din Palestina. Insă toate scenele sunt transpuse în Olanda; actorii sunt ţărani, burghezi, cerşetori din ţara sa. Dacă, în tinereţe, a preschimbat pe nişte morari săraci, pe el însuşi şi pe ai săi, în nobili cavaleri — el transformă acum pe sfinţi în morari- In aproape o sută de foi, el redă ceea ce I-a impresionat mai adânc din Scriptură; oameni nevinovaţi, care suferă, care cred şi se r)agă : Tobias cel orb, David vizionarul, sacrificatul Isac, izgonitul Hagar, visul lui losef, ruga lui David, Păstorii, Fuga (din Egipt), Cărturarii, Pasiunea. Numai nefericiţi care îşi caută un cămin, numai pelerini. Aci, nimic nu e înfrumuseţat; ni se vădeşte, dimpotrivă, urâţenia primilor creştini şi a altor căutători de Dumnezeu.

Aceste estampe sunt rodul unei hărnicii, a unei străduinţi de zece ani, vrednice de admiraţie; sunt lucrări pe plăci de metal, cu vârful rece al acului de gravat; încercări pe hârtie de Japonia, pe pergament; schiţe cu creionul roşu, cu creionul de argint, cu cretă, cu peniţa, pe care Rembrandt le distrugea ca să le facă din nou cu mână de maestru. Şi astfel foile acestea, adevărate capodopere, apăreau una după alta, pătrundeau în popor în numeroase reproduceri, ca ale unui autor anonim.

Nu, oamenii nu au nevoie să se informeze în privinţa acestor foi: nu au decât să le privească în tăcere — şi să simtă. Chiar aşa dibuia Tobias spre uşă, când a auzit glasul fiului 1 Cu astfel de priviri reţinute, sibiline, câţiva pescari săraci au adăpostit într'o peşteră, într'un mormânt de piatră, trupul urât al Crucificatului! Aşa apărea Christ printre farisei, printre cei care îl defăimau şi îl acuzau; aşa propovăduia, aşa tămăduia el, cum se vede în foaia cea mare, pentru care se plătea pe-atunci până la *„o* sută de florini" 1 Fiecare recunoaşte chipurile murdare ale acestor bătrâni ghiftuiţi, chiar dacă nu ştie să distingă printre aceştia pe un Socrate; fiecare simte de ce numai un copil poate atrage spre sfinţi pe acei care se îndoiesc; fiecare înţelege de ce jumătate dintr'o estampă, din lumea ce-o reprezintă, e luminoasă, strălucind în contururi precise, pe când cealaltă jumătate a lumii e adumbrită şi geme, covârşită de puteri întunecate.

Dar nimeni, nici poporul, nici protectorii şi nici Rembrandt însuşi nu ştie de unde a izvorît lumina aceasta, ce se revarsă deopotrivă, ca o binecuvântare, asupra celor drepţi şi a celor nedrepţi şi osândiţi. Insă ceea ce simt cu toţii e că, odată cu aceste foi, începe un nou „canen*

al luminii, un nou fel de a desena şi că vechea manieră e înlăturată, distrusă. Pe lângă aceasta, la Rembrandt, până şi Christ poartă rareori o aureolă de sfânt; dar întotdeauna radiază o lumină sfântă în jurul creştinilor pe care îi înfăţişează.

Rembrandt îşi termină seria de legende cu o planşă în care arată sfârşitul lumii: „Şi perdeaua templului fu sfâşiată în două, de sus până jos, şi pământul se cutremură şi stâncile «e despicară". Se văd acolo trei cruci imense, înălţate drept în sus, potopite de raze. Lumina se revarsă din plin, cade ca o grindină orbi-toare asupra soldaţilor şi necredincioşilor ; unii fug, alţii îngenunchiază — numai cei trei crucificaţi îşi întind spre cer trupul în agonie.

Cu cât descreşte formatul acestor gravuri cu episoade biblice, cu cât execuţia lor e mai fină şi mai migăloasă, cu atât sporeşte în acelaşi timp formatul tablourilor în ulei, în care tratează cu mai multă vigoare şi amploare subiecte luate tot din Biblie. Culorile au aci mai mult relief, modelate ca huma, cu spatula; el pictează cu mânerul şi chiar cu degetele. Lumea râdea de această originalitate; se spunea despre cutare sau cutare figura că ar putea fi trasă de nas şi scoasă afară din tablou. Operele acestea trebuiau văzute de departe — iar când vreunul le privea prea de-aproape, maestrul îi spunea, ironic, că mirosul culorilor e vătămător. Când unii îi făceau o vină din faptul că el nu aşternea cât se poate de neted pasta de culori, Rembrandt se mulţumea să spună: „Sunt pictor, nu colorist".

Culorile acestea sunt tot mai atenuate; în îocul aurului ce-i plăcea în epoca sa de strălucire, el întrebuinţează un brun profund, ca nişte note de violoncel şi, cu ajutorul unor semi-to-

' nuri roşietice şi de un verde măsliniu, el com

pune un fel de muzică de cameră cum nu s’a mai auzit până atunci. Aur bronzat şi ocru brun, un gris moale, uşor învăpăiat, roşu de sepia, un albastru ca acel de pe aripele flutu-rilor şi un verde catifelat şi discontinuu — toate acestea se topesc parcă, se întrepătrund într'un mod miraculos, sunt insezisabile şi nu pot fi nici denumite. A dispărut ţinuta studiată a eroilor săi dramatici, de mare alură; dar, în cutele misterioase ale veşmintelor, lumina e ascunsă ca în nişte tainiţe fermecate şi ţâşneşte de-acolo, în ora cea mai potrivită.

Rembrandt preferă acum, în picturile sale, motive gingaşe, oarecum potolite, pline de o emoţie reţinută: în staul, păstorii se închină copilului; într’un colţ, sub acoperiş, femeia lui Tobias cu capra; Iosef visează, pierdut într’un peisagiu de vis; caii Samariteanului

aşteaptă

I liniştiţi lângă o colină împădurită, şi parcă se vede cum respiră. Ca în vremea tinereţii sale, modelele sunt iarăşi de o urâţenie impresionantă; sunt înfăţişaţi de preferinţă oameni bătrâni, precum se vede în peste treizeci de studii.

Insă, pe neaşteptate, conţinutul sufletesc al tabloului se schimbă odată cu aspectul său exterior. într’o rochie subţire de dimineaţă, de culoarea florilor de migdal, soţia lui Putifar şeade într’un jeţ roşu; lângă ea e bărbatul ei, cu un turban pe cap; plină de răutate, ea arată acestuia, cu mâna i mare, vulgară, pe băiatul din faţa lor, pe losef, pe acel care i-a profanat onoarea, precum susţine ea. Bărbatul ei, guvernatorul cu înfăţişare distinsă, priveşte însă ironic la toată comedia ei: cunoaşte obiceiurile şi şiretlicurile nevestii sale; vede că ea, cu cealaltă mână, îşi ţine cămaşa întredeschisă;

vede patul cel mare, cald încă, şi răvăşit; şi mai vede că ochii băiatului, naivi şi aprinşi de indignare, aduc mărturia nevinovăţiei lui. Pe cât e de sigur că plângerea ei nu e adevărată, pe atât e de sigur că femeia aceea nu e soţia lui Putifar — ci e Hendrikje, iar nevinovatul Iosef e Titus. Astfel regăsim aceste două fiinţe, care îl ajută pe Rembrandt să şi depene până la capăt povestea minunată a vieţii sale; ca nişte slujitori credincioşi, Hendrikje şi fiul pictorului stau lângă şevalet, gata să-i servească.

•

De patrusprezece ani locueşte Rembrandt în casa unde încercase altădată să-şi statornicească fericirea; dar n'a plătit până acum nici jumătate din preţul de cumpărare. Vânzătorul a aşteptat multă vreme, n'a cerut niciodată dobânzile; vede însă cum scade neîncetat clientela pictorului şi el însuşi are destule dificultăţi. Căci războiul contra Angliei a sdruncinat toată ţara, nimeni nu are bani în numerar, nici chiar bogaţii; dobânda rentei de Stat e redusă la jumătate, ciuma a făcut ravagii, trei mii de case sunt goale numai la Amsterdam. Creditorul stăruie să i se plătească.

Şi de astă dată se pare că Rembrandt o va scoate la capăt; împrumută dela bancheri 9000 de florini deodată şi semnează o serie de angajamente prin care dă „în chezăşie toate bunurile" sale. Formula aceasta nu-i spune nimic deosebit; se gândeşte numai la bani, numai la ziua de azi şi nicidecum la casă, căci nici cu banii împrumutaţi nu achită preţul casei. Oare acoperă şi alte datorii, cumpără tablouri şi tot felul de podoabe ? Printr'o hotărîre neaşteptată» el încearcă să scape de datorii prin speculaţii t mai cumpără o casă, pe care e nevoit s'o vândă îndată şi ajunge astlel într'o situaţie extrem de încurcată. Ca să păstreze ceva pentru Titus, transcrie casa pe numele băiatului, ca moştenire din partea mamei.

Aceasta îndârjeşte şi mai mult pe vechiul proprietar, care îşi pierde în cele din urmă răbdarea; Rembrandt van Rijn, pictor în Breestraet, e declarat în stare de faliment chiar în ziua când a împlinit cincizeci de ani.

Acum nu se mai găseşte nimeni care să 1 ajute pe ciudatul pictor. Casa e vândută, Titus devine „creditor privilegiat al tatălui său“; tribunalul special pentru apărarea intereselor orfanilor, pe care Saskia îl înlăturase în urmă cu *14* ani, intervine totuşi şi numeşte un alt tutore al copilului; toate primejdiile de care se temuse Rembrandt, pe care le împiedicase şi le evitase mereu, nu sunt decât amânate. Casa aceasta, clădită pe o iluzie, castelul său suspendat în aer se prăbuşeşte. Nu trece multă vreme şi iată că bate cineva la poarta casei; pe cele patru trepte ce trebuiau să-i ducă la fericire urcă sindicul falimentelor, care poartă numele de Torquinius, urmat de notar şi de ajutoarele sale: o adevărată bandă de călăi. Şi timp de două zile, chiar de Crăciun, toate obiectele pe care Rembrandt, cu gustul său de artist, a ştiut şă le aleagă în cursul celor douăzeci de ani, toate piesele acelea frumoase sau ciudate, care îi evocă fiecare câte o amintire, sunt date jos, pipăite, întoarse de mâini grosolane, clasate, preţuite — şi trecute de conţopist în inventar.

Rembrandt e de faţă şi nu scoate un cuvânt: inima lui se înăspreşte, devine şi ea rea faţă de toţi acei care au bani. Acum, la mare nevoie, vrea să-şi recapete banii pe care îi plătise

— de-altfel în mod benevol — pentru îngrijirea

doicii, când fusese internată la spital; se adresează fratelui ei; acesta refuză şi vrea să se îmbarce pe corabia lui care aşteaptă în port, gata de plecare. Atunci Rembrandt se plânge oamenilor legii şi fratele doicii e aruncat îu „închisoarea pentru datornici". Aşa procedează Rembrandt, creditor sărăcit, de când a simţit pe pielea sa cum procedează bogaţii contra unui datornic.

Acum creditorii încep să se certe între ei: e vorba dacă Titus urmează să primească o sumă şi cât anume; avocaţii se hărţuesc, fiecare dintre posesorii de creanţe vrea să fie întâiul şi îşi invocă drepturile. Căci numai colecţiile au fost evaluate la 17.000 de florini.

' Până să se aranjeze toate acestea, Rembrandt câştigă timp; rămâne liniştit aproape doi ani în casa sa, unde nimic nu i mai aparţine — şi pictează trei din operele sale cele mai mari şi mai frumoase.

Ca să-i vie în ajutor, un medic i-a comandat o nouă „Anatomie". Lucrarea aceasta înfăţişa un grup de nouă personagii; a ars aproape în întregime şi, printr'un ciudat miracol, a rămas cadavrul care servea pentru disecţie: astfel mortul a devenit figura principală a tabloului. Toracele său e deschis şi mâna medicului, pe jumătate arsă şi ea, se pregăteşte tocmai să disece creerul însângerat. Lângă cadavru e servitorul, cruţat şi el de foc: pare că stă de vorbă cu mortul — într'un mut dialog asupra vi-isitudinilor soartei. Neaşteptata schimbare pricinuită de incendiu a d it tabloului o frumuseţe nouă, sălbatică; mortul acesta scăpat de urgia flăcărilor, vorbeşte despre suferinţele omeneşti mai mult decât ar fi putut vreunul dintre oameni vii din juru-i şi care au pierit fără urmă.

Tot pe-atunci Rembrandt pictează „Binecuvântarea lui Iacob". Gestul lui Iosef, care vrea să îndepărteze de capul blond al mezinului mâna dreaptă a tatălui său orb; cum băiatul acesta primeşte cu braţele încrucişate bogăţia nemeritată, în timp ce fratele mai mare, brunetul, căruia i se cuvenea acea binecuvântare, priveşte spre cer cu o candoare copilărească, înălţându-şi sufletul spre celălalt părinte al său, de sus; şi mirarea bărbatului, tăcerea femeii şi acea ultimă îndârjire a moşneagului de sub acoperământul roşu, a patriarhului care aproape că s'a şi desprins de cele pământeşti — toate acestea Rembrandt nu le-ar fi redat vreodată, dacă ar fi fost fericit. Ca să ne dăm seama de aceasta, e de-ajuns să comparăm această operă cu „Binecuvântarea lui Isac", o altă lucrare a lui, rece, executată în urmă cu douăzeci de ani.

El mai pictează pe Titus în cuirasă, purtând scut, lance, un coif împodobit cu un delfin şi o perlă la ureche. Insă toate acestea nu mai sunt simple podoabe, ca în tablourile de altădată — iar personagiul pare mai degrabă cavalerul Tristan, cu o rană în inimă şi privind înainte-i, în tăcere, spre destinul său. Acest prinţ tânăr, în mantie roşie, e atât de înlănţuit de viziunile sale interioare — parcă ar fi văzut-o pe Gorgona, parcă ar fi iubit-o pe Meduza. Toate aceste trei tablouri sunt în mărime naturală.

Nimeni n'ar putea spune care e cel mai frumos dintre cele 4°° de chipuri omeneşti pictate de Rembrandt. Se pare totuşi că unul dintre aceste chipuri e mai fermecător chiar decât cele mai desăvârşite. Dacă spunem că e vorba

de portretul lui Nicolaes Bruyningh, al unui scriitor pe care Rembrandt I-a pictat pe-atunci, nu spunem decât un nume. In realitate această mică pictură e un act de magie; pare mai degrabă muzică şi rămâne tot atât de nepătruns cunoscătorilor care I-au cercetat în cursul anilor, pe cât e de turburător pentru străinul care îl vede pentru întâia oară. întrebarea ne- deslegată a Giocondei, pictată de un alt magician, dela Sud, şi-a găsit replica în acest captivant portret al maestrului dela Nord. Şi dacă s'ar putea privi vreodată ochi în ochi aceşti doi oameni pictaţi pe pânză, atunci s'ar simţi uniţi, femeia şi bărbatul acela, deasupra veacurilor şi a popoarelor, — uniţi dincolo de imposibil, numai prin vraja surâsului lor.

Acum, în faţa porţii, începe vânzarea la mezat. E vreme ploioasă şi rece, de Noembrie, şi lumina e scăzută şi turbure. Rembrandt se aşează înaintea oglindei mari, veneţiene, care nu-i mai aparţine şi îşi pictează din nou portretul — căci acesta e singurul lucru ce-i mai aparţine în viaţă.

El şade, în veşmânt galben, cu epoleţi brodaţi cu aur şi cingătoare roşie; ca să cuprindă mai bine toate acestea, poartă pe umeri o manta de culoare întunecată. In mâna dreaptă ţine un baston cu măciulie de argint. Capul e al unui om bătrân, dar ochiul e ager, plin de viaţă. Rembrandt în ţinută de magician. înainte, nu se adânceau pe fruntea sa decât două dâre verticale, din cauza privirii sale mereu încordate. Acum cele două dâre sunt încrucişate de sbârcituri orizontale, pe care i le-a dat viaţa. Aşa se încrucişează, pe truntea artistului în vârstă de cincizeci de ani, semnele geniului şi ale destinului. El şade acolo, cu dârzenie, cu imensă mândrie, cu un fel de calm teribil, ca un rege pe tronul său: — un tron ce-i va fi luat mâine, aceasta e sigur. Hainele, bastonul şi oglinda nu mai sunt ale lui; dar aşa cum mai şade el acolo, nimeni n'ar cuteza să-i ceară mâine ceea ce nu dă de bună voie.

Şi dă totul. Căci, atunci când sosesc carele ca să transporte lucrurile deavalma — brocate indiene laolaltă cu vase de bucătărie — până în strada Kalver, la hanul „Coroana imperială", el se ridică de pe tronul său şi merge înainte, urmat de soţie şi de fiu. Cu paşi lenţi, coboară iarăşi cele patru trepte care trebuiau să-i ducă spre fericirea ce-o visase; apoi strânge mâna alor săi, care vor locui la nişte cunoscuţi. Lui, judecătorul sindic i-a rezervat
o cameră chiar la hanul unde visurile şi capriciile sale vor fi vândute străinilor.

Şi iată-l acum în sala cea mare a hanului, printre neguţători; vrea să fie de faţă la vânzarea lucrurilor sale. Bătrânul Haring, căruia i-a gravat de curând portretul, e acolo, lângă masă, cu ciocanul în mână şi strigă piesele una după alta, şi le dă pe preţ de nimic aceloraşi telali dela care Rembrandt le cumpărase altădată foarte scump. Casa în care a trăit douăzeci de ani, cu Saskia şi apoi cu Hendrikje, a fost cumpărată cu o zi înainte de un cismar. Acum, negustorii pun mâna pe comorile lui, le iau cu grămada — totul pentru 5000 de florini, în loc de 17.000 la cât fuseseră preţuite. Printre ultimele piese vândute se află şi Biblia lui Rembrandt.

Acesta se ridică în sfârşit, părăseşte sala, se duce în camera sa şi gravează un om care zace gol, prăbuşit la pământ.

Insă deasupra omului se înalţă un fenix : aşa a vrut artistul.

CAPITOLUL AL CINCILEA CERŞETORUL

Incoruptibil destin 1 Cum rămâi totdeauna acelaşi, logic şi pur în favorurile şi cruzimile tale, primejdios în claritatea ta nesdruncinată I Nimeni nu poate pătrunde cu totul intenţiile tale. Tu semeni însă frica în suflete care te simt, te presimt — natură înfiorător de frumoasă 1

Pui pe om la încercare, dându-i libertatea; îl împodobeşti cu daruri, îl ademeneşti cu tot felul de pasiuni; mergi înaintea lui, nevăzut, cu paşi uşori, deschizând prin mărăciniş cărarea sucită şi răsucită care, aşa crede el, duce spre drumul cel bun... Insă cu mult înainte de a-şi da seama, fiece cotitură a drumului, oricât de mică, e hotărîtă dinainte: el trebue să meargă, în direcţia voită de tine, să ajungă la desnodă- mântul pe care numai tu îl ştii. Şi rareori, numai în momentele când omul e străluminat de revelaţiile conştiinţei, el îţi impune cu putere magică propria lui lege.

Era oare o greşală din partea pictorului că, împovărat de geniul său, robit muncii sale mereu înnoite — aceea de a da expresie viziunilor ivite din adâncul inimii şi minţii sale — el a căutat să salveze partea sa de frumuseţe şi plăcere, depăşind astfel măsura şi negăsindu-şi ţelul ce-l urmărea ? Acesta era destinul său, alcătuit din însuşirile deosebite, din dorinţele, din toate întunecimile şi splendorile, din clar-obscurul sufletului său plin de vigoare. A plătit regeşte datoriile pe care le contractase ca un copil neştiutor, faţă de femei, faţă de bunurile lumeşti. Şi pe când el se înălţa spre lumină, ieşind din atmosfera înceţoşată, înnăbuşitoare — viaţa îşi avânta impetuoasă valurile în jurul lui; şi abia când a pierdut toate bogăţiile şi strălucirile lumii pământene, el a dibuit prin păduri încâlcite calea artei sale şi a găsit formele ei cele mai înalte. Când şi-a întors faţa dela lumea aceasta,
i s'a deschis cealaltă, mai bogată, mai vie, mai cutezătoare. Şi-a realizat adevărata operă cu preţul fericirii sale.

Într'o odaie goală şade un om în vârstă, care-şi încălzeşte la o mică sobă mâinile aspre, înţepenite de muncă, de pictură.

— E bine totuşi să fii în sfârşit singur, între patru pereţi. Să ai iarăşi un adăpost, de unde nimeni să nu te poată izgoni! A fost rău, anul acesta din urmă. Să te muţi mereu dela un han la altul, fără niciun ban... Acum până şi socoteala dela „Coroana imperială" e plătită în întregime. Ce copii de treabă ! Au reuşit să aranjeze iarăşi o locuinţă ! Aci ştii cel puţin unde să-ţi aşezi tablourile...

Căci ei au închiriat acum câteva camere, în Rosengracht, o uliţă întunecoasă dela marginea oraşului; acolo locuesc însă Evreii, vechii săi prieteni, telalii şi misiţii. E deprins cu atmosfera acestor cartiere. Numai de n'ar fi atât de

rece lumina ce răsbate prin ferestrele înguste şi goale! Pe vremuri, în Breestraet, a fost cam răsfăţat : lumina era potolită, difuzată prin tot felul de perdele şi draperii. Ce-ar fi dacă ar ieşi azi, să se plimbe puţin ?

Ajunge repede la un colţ de stradă cu perspectivă mai largă; acolo, unde cotesc meterezele, se ridică lângă drumul fortificaţiilor o moară de lemn, înjghebată într'o formă mai uşoară şi înălţată pe piciorul ei ascuţit, mai sus decât celelalte mori masive. Drumul acela se numeşte calea Trandafirului» un nume înadevăr frumos, dar moara se numeşte „de Smeerpot", cutia de văcsuit. Câteva case vechi, sbârcite, sunt ghemuite primprejur, dar departe, la dreapta, se profilează nenumărate mori care se învârtesc toate în bătaia vântului.

— N'ar fi fost mai bine să fi rămas acolo, acasă, la moara părintească ?, se întreabă bătrânul. Ce mi-a dat de fapt capitala aceasta? Acum se dărâmă tot ce e vechiu, tot ce e bun şi frumos, ca să fie loc pentru bulevarde largi. Vor să dea oraşului înfăţişare regească. Fast, bogăţie — asta e! E mai bine să te închizi în odaia ta...

Şi pe când se întoarce, privind ca întotdeauna spre Sud, în neştire, spre Sf. Anthony, unde e situată casa pe care o pierduse, el observă pe neaşteptate că moara cea veche dindărătul stăvilarului nu mai are nicio aripă. Tresare, înfricoşat — şi se îndreaptă spre locuinţa sa.

*

Posteritatea trebue să ţintuiască la stâlpul infamiei pe bandiţii care au căutat să stoarcă aur din truda geniului. Şi astăzi încă, mişeii aceştia

s34 urzesc acelaşi joc odios. La stâlpul infamiei cu toţii, fără nicio îndurare!

O bandă de cămătari împresoară ca nişte hiene pe bătrânul pictor şi, după ce i-au devorat toate bunurile, îl pradă acum şi de tot ce mai poate creea mâna lui divină. Ca nişte corbi afurisiţi, cocoţaţi pe acoperişul casei care nu mai este a lui, ei croncănesc mereu ; cer dreptate şi procesele urmează unul după altul, zeci de ani, până şi după moartea lui.

Printre aceştia e Cattenburch, un gras negustor de vinuri, speculant de case şi terenuri, care face comerţ cu orice, chiar şi cu geniul. Cu ani în urmă împrumutase bani lui Rembrandt, care fusese nevoit să-i dea în gaj tablouri de ale lui şi ale altora, şi să accepte diverse comenzi. Incă pe-atunci, artiştii care cădeau în mâinile unor asemenea traficanţi, numeau aceasta: „a sta în galeră". Şi de pe urma contractelor de sclavi ce li s'au impus, s'au ivit opere din cele mai preţioase. Dalta ascuţită a lui Rembrandt a făcut nemuritor pe fratele negustorului, pe funcţionarii care i au vândut lucrurile la mezat — şi chiar portretul lui Jan Six, o capodoperă, pare că a fost executat pentru a servi ca garanţie la un împrumut.

Mai e Harmen Becker, un individ originar din Riga, care face comerţ cu giuvaeruri, lucrări de marmoră, lemn dulce şi postavuri. O poliţă a încăput în ghiarele acestui hoţ, după ce-a mai trecut prin alte câteva mâini; a cum- părat-o cu jumătate preţ şi cere acum toată suma. Şi pentrucă nu capătă nimic, ia în gaj nouă tablouri şi două mape cu schiţe ale datornicului. Mai târziu, când maestrul vrea să plătească poliţa, cămătarul refuză să primească banii şi păstrează gajurile: a mirosit ce valoare vor avea lucrările acelea şi nu le-a cedat până

ce Rembrandt nu i-a pictat încă un tablou.

Mai e Maerten Kretzer, un parvenit care vroia să iie pictor; dar pentrucă e lipsit de talent şi hărnicie, se mulţumeşte cu titlul pompos de „amator de artă şi mecena al spiritelor ilustre". A luat în serviciul său pe un tânăr pictor, care e nevoit „să picteze din zori şi până ce se lasă noaptea, cu zel, cu hărnicie şi cât se poate mai bine tot ce-i ordonă Kretzer". A întemeiat şi un cerc artistic, la care bătrânul Rembrandt nici nu mai e învitat; doar îi datorează 1200 de florini! El trebue «să-i achite în curs de trei ani, pictând tablouri care vor fi evaluate de cunoscători".

Şi mai e Hartzbeck — dar acesta avea să ispăşească pentru ceilalţi. A împrumutat odată lui Rembrandt 4200 florini şi vrea acum banii rezultaţi din licitaţie. Insă avocatul lui Titus îi contestă dreptul, scoţând în evidenţă drepturile copilului. Procesul durează 12 ani; Titus capătă în sfârşit banii, iar cămătarul nu se alege cu niciun florin, nici măcar cu dobânzile capitalului ; dimpotrivă, tribunalul îi pune în spinare şi cheltuelile de judecată. Şi artiştii se bucură când află aşa ceva şi se vor bucura vreme de secole ! In cursul acestui proces apar, ca nişte fantome, martorii strălucirii trecute ; aceştia au fost chemaţi de Rembrandt, ca să dovedească sub jurământ cât de mare fusese pe vremuri averea Saskiei, asupra căreia Titus are primul drept, ca moştenitor al mamei sale. Cu acest prilej, valoarea colecţiilor vândute de mai bine de zece ani, este pusă din nou în discuţie; o prietenă a casei jură că văzuse marile şiraguri de perle pe care Saskia le purtase pe vremuri la gât, precum şi cele mici, dela braţ. Şi chiar domnii aceia, miliţienii care au pozat pentru „Rondul de noapte" şi care au mai rămas în viaţă, vin să aducă mărturia lor pentru pictorul care i-a imortalizat — e mult de atunci 1 — in- tr'un fel atât de supărător.

Şi astfel, treizeci de ani după căsătoria dintâi a lui Rembrandt, tot mai stăruie blestemul aurului care I-a tentat, i-a adus bogăţie şi fericire, ca să-i prăvălească apoi în sărăcie şi suferinţă.

Titus e nevinovat de toate acestea. Rămâne credincios tatălui său şi tot astfel e şi Hendrikje, a doua lui mamă. In aceste nesfârşite procese, au învăţat toţi trei să cunoască vicleşugurile şi urzelile traficanţilor — şi acum au pus la cale un plan ca să scape de încurcături şi să se bucure de viaţă :

Hendrikje Stoffer — aşa trebue să se numească până la sfârşit soţia lui Rembrandt — şi Titus van Rijn, în vârstă de 19 ani, fondează în prezenţa notarului „o societate pentru comerţul de tablouri, aqua-forte, gravuri în cupru şi lemn, reproduceri ale acestora, rarităţi de tot felul"... Ei iau asupra lor şi cheltuelile de întreţinere a casei, fiecare pe jumătate, pe când bătrânul pictor Rembrandt van Rijn nu participă câtuşi de puţin la această întreprindere; mobilierul, instalaţiile, materialele, operele de artă, rarităţile şi orice s'ar putea găsi în orice moment în casa lor nu-i aparţin de loc, „părţile sus-numite având depline puteri contra tuturor acelora care ar pretinde ceva şi ar încerca să-şi valorifice drepturile pe temeiul prezenţei în casa lor a susnumitului Rembrandt van Rijn".

„Dar, dat fiind că ei au nevoie de un ajutor în întreprinderea lor şi nimeni n’ar fi mai capabil în această privinţă decât susnumitul Rembrandt van Rijn, părţile au convenit ca el să locuiască la ei, să aibă gratuit locuinţă şi întreţinere, cu condiţia ca să le dea concurs la toate. Chiar tot ce va câştiga mai târziu, va aparţine

Societăţii. Pentrucă Rembrandt a dat faliment şi a fost silit sâ renunţe la tot ce pos da, cei doi asociaţi au trebuit să-i vie în ajutor ; el recunoaşte prin urmare că a primit dela Titus *g5o* de florini şi 800 dela Hendrikje, bani ce-i va restitui de îndată ce va câştiga iarăşi ceva prin pictură. Ca să garanteze acest angajament, el asigură celor doi asociaţi posesiunea tuturor tablourilor pe care le va picta în casa lor sau a sumelor ce le va primi pentru lucrările sale".

Sub aparenţa acestei penibile formalităţi legale, a acestei crude exploatări a întregei sale activităţi, contractul ascunde însă iubirea adevărată a celor doi asociaţi pentru Rembrandt. Numai de dragul lui au făcut actul acesta plin de viclenie. E răzbunarea contra înşelăciunilor îndurate din partea oamenilor — pe care ei îi înşeală acum la rândul lor.

Lui Rembrandt însă nu-i mai aparţine nimic în lumea aceasta. Nici ceea ce va picta mai târziu, nu-i va mai aparţine. Haina pe care o poartă, pensula pe care o mânueşte — numai atât rămâne aceluia care a trăit odată printre atâtea comori minunate. Rembrandt, fiul morarului, care fusese odată prinţ, a ajuns acum un cerşetor.

*

Dar cerşetorul se înalţă spre o regească măe- strie. Fenixul pe care îl desenă odată, deasupra unui om gol prăbuşit la pământ, îşi fâlfâie aripile şi se avântă în curbe mari spre sferele mai curate ale nemărginirii cereşti. Abia acum, în ultimul deceniu al vieţii sale, despuiat de tot şi liberat de orice dorinţă, lăsându-se rareori în voia pornirilor instinctive, departe de epoca sa, nerecunoscut încă în toată valoarea sa, el înalţă spre lumină, din profunzimile nepătrunse ale sufletului, cele din u'mă taine şi comoii ale sale.

Lasă acum deoparte priboiul de gravat, pe care îl mânuise timp de 40 de ani, mai cu seamă în ultimul timp; se pare că ochiul său e prea obosit pentru munca aceasta delicată, migăloasă : refuză să-i mai servească. Chiar desenele lui sunt^mai mult nişte schiţe; uneori scrie alături explicaţii privitoare la lucrare sau, uitându-şi meseria, notează pe foaie, ca un scriitor pe marginea cărţii; de pildă, pe schiţa ce trebuia să reprezinte pe orbul Belisar, el scrie aceste cuvinte : „Fie-vă milă de sărmanul Belisar!" Adeseori îi lipsesc bani ca să cumpere foi sau cartoane ; se foloseşte atunci de orice hârtie ce-i cade la îndemână; astfel, pe dosul unei schiţa care reprezintă pe femeia adulteră, putem citi că primitorul acelui mic carton e învitat să vină la înmormântarea doamnei Nachtglas.

Totuşi, când pictează — şi nu mai pictează decât figuri — acestea sunt în mărime naturală şi chiar mult mai mari. Peisagiile nu-l mai atrag; chiar puţinele grupuri din perioada aceea sunt îngrămădite în încăperi întunecate şi fără aer. Ce pictează?

Mai întâi, două grupuri: lucrări comandate. Dar câte ocoluri, câte subterfugii trebuesc ca să
i se procure o comandă 1 Unul dintre elevii săi, cu numele de Flinck, care ştiuse să se facă mai iubit decât maestrul, a murit înainte de a executa o lucrare angajată de primărie. Astfel s'a recurs la vechiul lui profesor, căruia i s'a dat să picteze „Conjuraţia lui Claudius Civilis", una din cele mai vechi legende olandeze. Dar când uriaşul tablou fu gata şi transportat la primărie, capii oraşului — la fel ca miliţienii de altădată — nu s'au arătat mai mulţumiţi de enigmatica fantasmagorie ce li s'a prezentat şi

au poruncit s'o pună undeva, într'o încăpere mai dosnică. Servitorilor le era prea greu să ridice imensul tablou : I-au tăiat în câteva bucăţi, din care s'a păstrat până azi numai una, destul de mare ca să se poată ajunge la încheierea că opera aceea trata o temă alegorică, un vis, o „nocturnă in minor*.

Cealaltă comandă a fost procurată de Jan Six, boiangiul; acesta a intervenit pe lângă amicii săi, postăvarii, să dea ceva de lucru bătrânului pictor. Acum, când are să picteze pe sindicii aceştia ai negustorilor de postav, Rembrandt se gândeşte la scandalul iscat în urmă cu 20 de ani, din cauza .Rondului de noapte" — şi zâmbeşte în sinea lui: Aha! nu vreţi decât claritate şi asemănare? Pot să vă servesc 1 Şi el pictează în plină lumină cinci portrete magistrale, însufleţite, dar nicidecum enigmatice, expresive dar lipsite de fantezie.

Abia prin portretele individuale din acest deceniu, el se revelează în toată măestria sa, ca pictor şi poet. Niciunul din cele treizeci de portrete străine (adică acele care nu reprezintă pe ai săi şi care s'au păstrat până azi) nu pot fi indicate printr'un nume precis. Trebue să fi fost oameni care trăiau singurateci, ca şi pictorul lor, şi care n'au pozat ca să fie priviţi de posteritate, ca burghezii bogaţi din vremea când Rembrandt fusese pictorul la modă din Amsterdam. Toţi sunt înfăţişaţi simplu, fără podoabe ; unul singur, funcţionar de Stat, apare într'un fel de costum oficial.

Cele mai multe din aceste portrete sunt ale unor femei şi bărbaţi în vârstă — şi chiar dacă unii par tineri, sufletul lor e bătrân. Câteva femei mai tinere îşi apleacă şi ele capul, ca sub o grea povară — şi nu se ştie dacă sunt frumoase sau dacă au râvnit odată spre frumuseţe.

O imensă tăcere planează asupra acestor capete ; toţi oamenii aceia au înfruntat destinul, I-au văzut parcă cu ochii lor — şi acum privesc lumea, întrebător, rugător. Ei nu cer nimic : doar chipul lor e mai întunecat şi arată că ştiu multe. Insă melancolia acestor suflete e scăldată într'o catifelată licărire de culori, cum nu s'a mai văzut până atunci.

Căci, la sfârşitul vieţii sale, Rembrandt magicianul, adoratorul luminii, a renunţat la acea lumină ireală, supranaturală, pe care o aşternea cu atâta pasiune în operele sale şi, pentru întâia oară, s'a consacrat cu totul culorii pe care o subordonase până atunci luminii. Acum, culoarea care fusese mai mult un accesoriu, un vasal de un rang oarecum mai înalt, devine stăpână absolută. Rembrandt, frământat altădată de instincte, de atâtea contraste ale iirii sale, luptând cu el însuşi ca într'o negură apăsătoare, îşi aruncă pe pânză viziunile ce pluteau între întunecime şi lumină, le exprimă aşa cum le simţea, ca un dar dumnezeiesc. Figurile lui erau învăluite în penumbra sufletului său. Veridic, cum fusese totdeauna, el n'a dat creaţiu- nilor imaginaţiei sale numai partea divină din el însuşi, ci le-a impus tot eul său, dubla sa natură — lăsând ca numai un colţ, un mic petec al pânzei să iradieze sub un soare supranatural, pe când restul, masa trupului lor era cufundată în întunerec.

Şi abia acum, când e bătrân, când e un cerşetor, el şi-a găsit pacea consolatoare — şi revarsă larg, din plin, asupra figurilor zămislite în visurile sale, toate culorile strălucitoare ale pământului.

Căci tot ce pictează acum, sunt tot vise, nişte vise colorate. Cu excepţia a două bucăţi, toate sunt inspirate din Biblie. De două ori a

mai redat scene de luptă şi mânie: Moise, desamăgit, sfarmă de stâncă tablele legii; Iacob în luptă cu îngerul, două făpturi: una întunecată şi cealaltă extrem de luminoasă (şi care simbolizează totodată lupta pe care o purtase Rembrandt din tinereţe). Dar în celelalte tablouri vedem pe Esthera, pe Saul, pe Pilat, pe Sibylla» pe Christ la Emaus şi mulţi pelerini şi călugăriţe : nedreptăţile lumii, plecare şi reîntoarcere, priviri îndreptate spre cer, nostalgia morţii
— iată ce mai stăruie în sufletul său.

De trei ori evocă destinul lui Haman. Esthera, în brocat scânteietor, roşu şi galben, şade la ospăţ lângă regele Ahasver şi arată spre guvernatorul lui făţarnic, nedemn de încredere ; acesta, învăluit în manta purpurie, păleşte sub turbanul său multicolor. Insă gestul Estherei nu acuză ca acel al soţiei lui Putifar, care aruncase pe nedrept vina asupra lui Iosef; e un gest de întrebare, cu toate că ea ar fi putut acuza pe Haman cu bună dreptate; chiar când el, Haman şi nu Mordechai, imploră îndurarea ei (precum îl arată un alt tablou), privirea Estherei e vagă, pierdută în depărtări nesigure : ea nu cutează să ia o hotărîre. Iar în al treilea tablou, când Haman a căzut în dis- graţie, chipul bătrânilor eniceri nu exprimă decât compătimire.

Rembrandt a înfăţişat de cinci ori pe Christ la Emaus. Când era încă tânăr, a pictat cu faţa la lumină un magician negru, cu o expresie atât de teatrală şi de trutaşă, încât discipolii sunt cuprinşi de spaimă. Pe la treizeci de ani, a desenat un protet cu plete lungi, aureolat de raze, cu un chip îndurerat ce-şi înălţa privirea spre cer; în acest tablou găsim pentru întâia oară şi câinele, lângă masă, aşteptând pâinea pe care profetul o va frânge în două. La patruzeci de ani, arată

înnoiască puterile, ca altădată lângă tânăra-i slujnicuţă. Aşterne culorile din plin, parcă îşi tencueşte pânza cu mistria ; le modelează ca un sculptor, cu coada pensulei; veşmintele personagiilor sunt atât de încărcate de culori, încât, privite din imediată apropiere, s'ar putea distinge pe ele adevărate reliefuri de pastă, ca nişte minuscule coline multicolore.

*

în două tablouri pe Mântuitor stând la masă, cu ochii spre cer ; dar în unul din tablouri, într'un colţ luminos, sunt două femei, iar în al doilea e uq servitor: prin aceste diversiuni, unitatea emoţiei este frântă, întrerupră. Altă lucrare, executată pe la cinzeci de ani, arată pe discipoli care se dau îndărăt sau întorc capul, speriaţi de strălucirea luminii; unuia îi cade pălăria, altul pleacă, iar câinele începe să urle. Abia acum, când e bătrân, el poate învălui toată scena într'o lină melodie de alb şi galben; fără fast, fără nicio alură dramatică, momentul recunoaşterii se desfăşoară aproape în tăcere, fără cuvinte, de parcă ar răsuna departe, foarte departe, uşoare lovituri de ţimbal într'un pasaj de flaute în minor.

Pe David, băiatul, pictorul 1 a pus odată (când era de 26 de ani) în faţa unui Saul războinic; regele acesta se uită chiorîş, cu atâta răutate spre băiatul ce se joacă, şi mâna lui strânge lancea într'o pornire atât de agresivă, încât Da- vid nu-l poate potoli cu muzica sa. Mai târziu, pictorul a dat unuia din capetele sale cele mai impresionante, unui cap de Evreu, numele de regele David. Acum, lângă un Evreu care cântă la harfă, el pictează pe acelaşi rege împodobit cu acelaşi turban, ca altădată, şi chiar cu aceeaşi coroană de argint, înveşmântat în purpură şi aur; însă regele acesta a uitat de tronul pe care şade, de coroana şi lancea sa, a uitat puterea şi onorurile — şi, cu gestul unui erou homeric, trage peste ochii săi perdeaua violetă, pentru ca băiatul să nu-l vadă plângând.

Unele figuri din această ultimă perioadă apar mai mult ca nişte statui decât ca personagii dramatice; ele arată aproape ca nişte idoli — şi numai culoarea le dă viaţă. In declinul existenţii sale, artistul caută să se învioreze, să-şi

Pe peretele odăii goale atârnă o mică oglindă veche, ştearsă ; îi lipseşte poate şi un colţ, la fel cu acea de altădată, de care se folosea la moară. Dar omul care se oglindea pe vremuri în ciobul acela, n'ar putea recunoaşte pe omul care se uită acum în oglindă. Strălucirea, aerele cavalereşti au dispărut de mult, odată cu tinereţea; dar o voinţă demonică îl împinge pe pictor să se înfăţişeze aşa cum e acum, cu toate sbârciturile şi ravagiile

bătrâneţii: aceasta I-a atras de altfel totdeauna, mai mult ca orice, şi el a căutat s'o redea în numeroase portrete. De patrusprezece ori s'a pictat Rembrandt în ultimul deceniu al vieţii sale, totdeauna în mărime naturală şi înfăţişarea sa era din ce în ce mai impresionantă.

Haina e de culoare închisă; tot mai poartă bereta neagră, numai pletele au albit şi sunt mai rare, răvăşite. Pe frunte, cutele orizontale, acele ale destinului, au înlăturat în sfârşit cele două dâre verticale, ale geniului. într'un autoportret se vede ieşind de sub beretă o basma multicoloră, iar pe piept luceşte o medalie. In altul, el îşi ridică privirea de pe Biblia sa ebraică ; poartă însă, prinsă de şold, un fel de sabie scurtă, ceea ce e deabinelea absurd şi chiar ridicol lângă Biblie, lângă scufia de noapte, lângă faţa aceea cu o privire ce caută pacea.

Totuşi, el îşi mai face odată un portret reprezentativ : nu se mai înfăţişează ca un cuceritor sau ca un gentilom, nici ca amorez sau rege detronat ci, pentru întâia oară, aşa cum era şi ceea ce era: Rembrandt ca pictor. In vârstă de aproape şaizeci de ani, el ni se arată în haină roşie-întunecată, cu bonetă albă pe creştetul chel, hărţuit, călcat în picioare de viaţa cea crudă — aşa ne spune chipul acela ce pare tot odată umflat şi sfâşiat, plin de sbârcituri — şi totuşi, el tot mai stă drept, ferm sprijinit de dreapta sa E şi acum un om dârz — un bărbat.

Şi Titus, devenit între timp băiat mare, bărbat şi el, e frumuşel cu mustăcioara sa, purtând încă bucle ca o fată — şi pare totuşi prea gingaş pentru lumea aceasta. îmbătrâneşte repede. La 17—20 de ani, face impresia unuia care a şi aju s la capătul vieţii.

Hendrikje e încă tânără, în stare să mai iubească ; şi cât de răbdătoare şi devotată a rămas, ne aduc mărturie câteva desene şi gravuri, mai cu seamă o estampă de-o captivantă frumuseţe, care nu reprezintă nicidecum o simplă slugă, o negresă — şi care e una din ultimele gravuri ale lui Rembrandt. Şi aci răsbate uneori faunul dintr'însul, precum ne arată o „o antilopă" a sa.

Da, Hendrikje mai e frumoasă, dar privirile sunt mai obosite; şi pe ea a ars-o focul vulcanului, căci în ochii ei se poate citi acum o tristeţă nouă, melancolia pe care viaţa a adâncit-o tot mai mult într'însa. Cu coatele sprijinite de fereastră; ea priveşte afară îmbrăcată în rochie roşie, de dimineaţă, cu o mică bonetă peste păru-i desfăcut, purtând la urechi şi la braţ nişte perle. Sunt perlele Saskiei, salvate când totul s'a prăbuşit, şi păstrate cu toate vicisitudinile vieţii.

Şi ce viaţă liniştită duc toţi trei, toţi patru— căci acum creşte încetinel şi Cornelia, fetita lor. Dar unde sunt prietenii, puţini câţi erau ? Rabinul a murit, deasemenea şi doctorul Bonus. Numai Copperol, bătrânul caligraf, a mai rămas în viaţă şi poate veni câte odată, cu privirea lui slăbită dar plină de bunătate, ca a unui câine credincios — să-i vadă pe bătrânul maestru care i-a făcut pentru a doua oară portretul. Mai vine uneori în casa aceea un farmacist, amator de artă, poate şi client al pictorului.

Toţi ceilalţi amici şi cunoscuţi care mai trăiesc, nu mai calcă în locuinţa aceea strâmtă, sărăcăcioasă. Se spune că Rembrandt nu s'a purtat cum trebue faţă de creditorii săi — şi aceasta e oarecum adevărat. Cine ştie ce-au dosit, el şi femeia aceea, când lucrurile au fost scoase la mezat!, aşa îşi spun oamenii. Şi mereu sunt strâmtoraţi, hărţuiţi de procese ! Şi Jan Six se eschivează, căci a ajuns la onoruri mari, şi e chiar primar al oraşului; el a vândut unei terţe persoane creanţa ce-o avea asupra prietenului său, iar portretul soţiei sale a fost făcut de unul din elevii lui Rembrandt, cu toate că ea e din familia doctorului Tulp, vechiul protector al pictorului. Nu! Rembrandt e un falit care trăieşte în concubinaj cu o servitoare, are un copil nelegitim şi locueşte departe, la marginea oraşului, într'o bojdeucă întunecată. Nimănui nu-i vine în minte să-i scape din sclavia în care-l ţin atâtea datorii vechi.

Şi nici tablourile lui nu le cumpără nimeni— căci sunt confuze, neispăvite, abia schiţate, pe când elevii săi, Dou şi Flink, capătă

până la 1000 de florini pentru un tablou. Dar numele lui e onorat, ca al unui artist care ar fi murit de mult. Chiar acum s'a vândut o „Suzană" — „din timpurile sale cele bune“ — cu un preţ mult mai mare decât acela cu care a fost cumpărat altădată. Iar el, maestrul, trăieşte în umbră, ca o fantomă a propriului său trecut, uitat, părăsit — cu toate că, într’un poem ce slăveşte oraşul Amsterdam, Rembrandt van Rijn e numit „un Apelles al timpului său“.

Şi zilele lui se perindă, triste, tot mai apăsătoare — şi niciodată nu va avea altele mai bune.

*

Hendrikje se ofileşte, cum s'a ofilit şi Saskia nimeni nu ştie ce boală o roade. Dar, cu puţin înainte de moartea ei, acel care a fost pictorul şi făurarul destinului ei i-a mai fixat odată trăsăturile : întocmai ca în ultimul portret al Saskiei, ea are acea privire profundă, tragică şi plină de vrajă, îndreptată spre el, stăpânul ei, şi spre cei care îi vor supravieţui, ca un dureros adio ce pătrunde adânc în suflet. Astăzi însă, trebue să pozeze în rolul lui Venus, într’o rochie verde închisă—iar Cornelia, copila ei, pe care o strânge la piept şi a cărei mânuţă e lăsată pe sânul ei, reprezintă pe Eros, cu cămă- şuţă aurie şi aripioare multicolore. Ce trebuia sa simtă în ora aceea servitoarea aceasta orfană ? La capătul unei vieţi scurte şi îmbelşugate, abia ajunsă la treizeci de ani, e nevoită să reprezinte pe zeiţa iubirii, acolo, într’o mică încăpere goală, tremurând poate de frig, în orice caz plină de griji din cauza gospodăriei şi a „afacerilor". Şi totuşi, ea fost tot timpul umila slujitoare a iubirii sale !

Testamentul ei, atât de sărac în ce priveşte bunurile, e mărturia nemărginitei sale încrederi în Rembrandt şi a afecţiunii sale faţă de Titus. Printre acele rânduri scrise în stil de notar, se poate citi un ultim şi mişcător apel către tatăl copilului ei, căci îl roagă cu toată dragostea şi

prietenia pe Rembrandt van Rijn să fie tutorele Corneliei.

Ea moare — iar maestrul care cumpărase la moartea Saskiei un mormânt, vinde acum mormântul acesta, al primei soţii, ca să poată îngropa pe cea de-a doua. Deoarece îi trebue un mormânt la Westerkirche, biserica cea mai apropiată de casa lui, nu-i rămâne cerşetorului alt mijloc decât să vândă un mormânt ca să cumpere altul.

Şi astfel, prin acest schimb sinistru, se sfârşeşte viaţa amoroasă a lui Rembrandt.

*

In locul mamei creşte acum Cornelia, alături de fratele ei. Timp de şapte ani, ea îngrijeşte de tatăl ei. Aceşti doi copii, născuţi din cele două femei iubite, înţeleg bunătatea tatălui lor: numai ei simt această bunătate (lumea nu vedea la Rembrandt decât asprime şi dârzenie) şi răspund iubirii lui cu afecţiune devotată. Lui Titus nu-i este atât de uşor; îi stau pe cap Ulenburghii şi tribunalul care se ocupă cu interesele orfanilor; toţi îl defaimă pe tatăl său şi îl aţâţă împotriva lui. Dar nimic nu poate sdruncina câtuşi de puţin pe tânărul acesta, care încă din copilărie n'a văzut în casa părintească decât griji şi necazuri — şi acestea din vina tatălui. Corabia vieţii lor, a celor trei, e atât de asaltată acum de valuri furtunatece, încât bătrânul îşi aminteşte, deodată, de o rudă care plecase în colonii, în urmă cu jumătate secol şi care nu mai dă vreun semn de viaţă; Rembrandt declară mort pe vărul său, ca să se aleagă cu o moştenire de câteva sute de florini.. Delicatul Titus se ocupă de toate acestea, pentru tatăl său.

Mai covârşitoare e însă cealaltă moştenire, pe- 248 care trebue s'o suporte; o moştenire negativă — căci, fiu al unui geniu, se simte constrâns să picteze şi el: naturi moarte, chipul Madonei... Tânărul acesta de 25 de ani, arată în ultimele portrete ca un om de 40, uzat, secătuit de viaţă. In acest ultim stadiu de epuizare a trupului şi a sufetului, el îşi găseşte o logodnică. Părinţii acesteia pot povesti despre epoca aceea de lux şi strălucire, din casa lui Rembrandt; mama Magdalenei, a logodnicei, a văzut în urmă cu treizeci de ani perlele pe care le purtase Saskia la gâtul ei frumos şi a adus mai târziu mărturia ei la proces. Şi chiar după ce s'a căsătorit şi avea să aibă curând şi grija unui copil, Titus garantează pentru tatăl său, faţă de unul din cămătarii la care s'a împrumutat, şi pe urmă are să plătească înadevăr pentru dânsul.

In acelaşi timp însă, şi tatăl garantează pentru fiu, în felul său. Unul din ultimele lui tablouri — şi din cele mai de seamă — înfăţişează pe Titus împreună cu logodnica sa; e curios că această operă e cunoscută în cursul veacurilor sub titlul: „Logodnica evreică". Fiul e îmbrăcat şi de astădată în acel verde-auriu ce-i plăcea atât de mult lui Rembrandt; dar pentru fată, el întrebuinţează roşul său nou, un roş intens, strident şi mai accentuat pe corsaj; în acest tablou totul scânteiază şi arde : îmbrăcămintea şi lanţurile de aur şi

pietrele preţioase. Dar nu mai e beţia amoroasă, pasiunea neînfrânată a tatălui din care s'a ivit acest vlăstar tânăr şi delicat; aci, totul s'a preschimbat într'o uşoară tandreţă, în acea duioşie seducătoare a unui fiu efeminat care-şi ţine mâna mare pe sânul logodnicei, aproape de inima ei. O generaţie mai slabă va zămisli una nouă — a treia, şi bătrânul cunoscător de suflete nu se lasă

amăgit de graţia şi iubirea acestei perechi: el prevede sfârşitul rasei sale.

După câteva luni se stinge şi litus, doborît şi el de timpuriu de o boală misterioasă.

*

Rembrandt supravieţueşte fiului încă un an. Nora îi este străină; ea dă naştere unei fetiţe după câteva luni dela moartea soţului ; nu lo- cueşte în aceeaşi casă cu bătrânul, care o vede foarte rar. Pentru el, neamul Saskiei pare că s'a stins cu totul.

Şi ea, Saskia, îi apare în vis. Căci tabloul numit „Portret de familie*, nu e pictat după chipuri vii. Iat-o pe Saskia în rochia roşie-cără- mizie — cum obişnuia pictorul în ultimul timp

— şezând alături de Titus, destul de vrâstnic ca să pară că e soţul ei; cei trei copii pe care ea i-a pierdut de mici, şed lângă dânşii — cu trăsături încremenite, fără să privească unul la altul, cu acea expresie morbidă, părând că ştiu multe după ce au trecut dincolo, în altă lume. Aşa îi vede tatăl, care nâdăjdueşte să-i regăsească în curând acolo. Cumplit epilog al unui destin creator 1 Un „dans al morţilor" : şase fiinţe, în podoabe reci, şezând cu decenţă una lângă alta, şi-au dat întâlnire aci jos, în preajma bătrânului lor soţ şi părinte, la chemarea geniului său cufundat în visuri întunecate.

Numai Cornelia îşi vede de treabă în jurul lui; are acum 16 ani, poate că e şi frumoasă — nu se ştie, căci n'a mai pictat-o. El îşi mai târăşte restul zilelor prin lumea aceasta pământească ; se pare că bea, căci faţa lui e tot mai buhăită şi ochii îi sunt turburi. Câte odată, când nu are niciun ban, serveşte ca martor oamenilor din vecinătate, când au de făcut acte oficiale care trebuesc semnate; mai totdeauna erau chemaţi în acest scop cei săraci, ca să câştige astfel o jumătate de florin.

într'o zi, el se duce la elevul său Fabricius, care tocmai se pregăteşte să picteze decapitarea lai Ioan Botezătorul şi îi trebue pentru călău un model — un om cu înfăţişare aspră, sălbatică.

Atunci maestrul se instalează, cu mâne- cele suflecate, cu cămaşa descheiată ca să i se vadă pieptul păros, cu securea în mână: pozează pentru elevul său. Cum trebue să fi zâmbit el, văzând că tânărul pictor drapează anume pentru Herod un turban de preţ, aduce giuvaeruri şi pietre scumpe — şi îşi aranjează o „lumină supranaturală" ! Şi aşa cum stă cu securea sa şi vede cum elevul încearcă să-i redea întocmai, îi trec pe dinaintea ochilor tot felul de imagini şi se gândeşte la influenţa şcolilor, la Rubens care şi acum, douăzeci de ani după moartea lui, mai domină arta ţării sale, precum şi aceea a Franţei şi Angliei. Şi se mai gândeşte că pictorul acesta n'a pictat decât lumea reală, pământească, numai viaţa în aspectele ei frumoase dar limitate. Multe alte gânduri întunecate se învălmăşesc în cugetul lui Rembrandt, bătrânul, în timp ce pozează făcând pe călăul. Se gândeşte la veacurile viitoare, la maeştri depărtaţi, ai altor arte, care îl vor înţelege odată — la toţi fraţii săi care nu s'au născut încă.

Dar şedinţa e terminată; a câştigat un florin şi acum se târăşte spre casă. Şi deodată îşi aminteşte de moară: cu patruzeci, cincizeci de ani în urmă, fusese fiul unui morar cinstit, care strânsese cu încetul bani de aur la ciorap^ şi ajunsese reprezentant al cartierului în consiliul oraşului. Şi nu se învârteau mereu aripele morii, în bătaia vântului — şi nu era totdeauna lucru spornic acasă? Şi el resimte mai adânc acea oboseală a Rinului cu cele două braţe ale lui, pe care se rostogolesc încet undele, apro- piindu-se în sfârşit de mare, la picioarele morii părinteşti.

Şi o imensă tristeţă îl cuprinde; dorul de casă, de pământul natal îi sfâşie inima, după aceste lungi, prea lungi peregrinări; se aşează atunci la vechiul său şevalet şi pictează legenda fiului rătăcit. De astădată, el, care urmase totdeauna textul biblic fără să se abată câtuşi de puţin, îl modifică pentru întâia oară şi transpune întreaga scenă într'o altă sferă, într'o lume mută. Tatăl

nu mai aleargă în întâmpinarea fiului: el e orb. îmbrăcat în sdrenţe din pâDză grosolană sub care licăreşte o rămăşiţă de stofă fină, din vremuri mai bune, tuns ca un ocnaş, Rembrandt, cerşetorul, se întoarce acasă la tatăl său. Acesta stă drept, în haină galbenă, cu manta roşie deasupra şi cu o calotă verde pe cap; I-a aşteptat ani şi ani; acum dibue spre fiul său şi, cu mâini tremurătoare, îl strânge la pieptu i de bătrân. Tabloul resfrânge un roş intens, arzător. Dar şi aci, niciunul nu mai vede pe celălalt: tatăl şi fiul se caută, se pipăie unul pe altul. Sunt însă văzuţi de alţii; trei personagii se uită misterios la ei: mai sunt oare oameni sau profeţi ? Unul, un bătrân, ţine un toiag; celălalt e ghemuit, cu o beretă pe cap — iar femeia, al treilea personagiu» nu are vârstă. Dar iată că, în fund, în cadrul porţii, apare o altă femeie: desigur că ea va pofti la masă pe fiul reîntors acasă. Dar Rembrandt, când a terminat tabloul, a râs cu gura-i ştirbă — a râs de lumea întreagă.

Când maestrul s'a furişat încă odată pe dinaintea ciobului de oglindă — care o viaţă întreagă avusese pentru el o atracţie magică — el a râs de strâmbăturile, de toate salturile capricioase ale unui destin în care se încrezuse altădată. In acest ultim autoportret, el a râs ca şi în cel dintâi; dar nu la fel ca în cel dintâi. A fost

35a tentat să redea într'o formă sarcastic-rânjitoare, pentru ultima oară, trăsăturile pe care le-a reprodus de sute de ori... Işi pune pe umeri un şal murdar, galben-verziu; îşi atârnă de gât, râzând în sinea lui, inelul de aur cel mare prins de o panglică roşie, care împodobise altădată pe femeile sale — şi îşi mai pune un cercel la ureche, căci tot n'are cine să-i poarte : cele două soţii zac în pământ... Mai pictează colţul unui tablou ce pare că reprezintă un împărat roman; dar aşa cum ţine pensula în dreptul tabloului pe care vrea să-i picteze în cadrul autoportretului său, se pare că-l împinge cu pensula, dând peste cap pe împărat împreună cu tot imperiul său. Şi maestrul râde de această farsă, râde de tot caraghioslâcul lumii, sub vechea sa tichie albă... râde cu toată faţa sa buhăită, ale cărei sbârcituri le redă la sfârşit, pe toate, cu un fel de devoţiune.

*

Aşa se sfârşeşte pelerinajul lui Rembrandt.

Pe urmă, când moare într'o zi de Octombrie, nora lui se grăbeşte să vie în casa îndoliată ; dar nu se poate vorbi cu Cornelia, care s'a aşezat lângă mort. Numai ea îl jeleşte. Magdalena întreabă pe o vecină dacă nu sunt bani în casetă. Bătrâna dă din cap : pictorul i-ar fi spus că el trăieşte de câtva timp din banii Corneliei. Atunci, femeia cea tânără spune de se aude în toată casa: „Nu cred să fie adevărat că tatăl Corneliei a luat piese de aur, căci jumătate din ele îmi aparţine mie!“ Dar iată că vine şi notarul, pe care ea îl chemase, căci nu prea se încredea nici în Cornelia asta... Deschide caseta sub ochii ei şi ia din pungă 170 de florini, căci i se cuvine cel puţin atâta, jumătate din sumă; iar răposatul Titus are drepturi şi mai vechi

asupra acestor bani: aşa scrie în contractele încheiate pe temeiul testamentului mamei lui, a Saskiei.

Astfel, blestemul aurului bate iar la uşa odăii în care a murit cerşetorul. Căci fusese înadevăr un cerşetor: aceasta va dovedi îndată
domnul notar, care strânge toate lucrurile, le pecetlueşte aşa cum se cuvine şi notează în actele sale că nimic din toate acelea nu aparţinea mortului. Singura proprietate a lui Rembrandt sunt: „hainele sale, opt batiste, zece bonete, o Biblie şi materialul de pictură".

Nimeni din casa aceea, nimeni în lume nu ştie în ora aceasta că bătrânul pictor care zace acolo a pictat după Biblia aceasta, cu pensulele şi culorile acestea, vreo mie de tablouri — şi că a gravat cu priboiul şi a desenat cu creioanele sale peste o mie de lucrări.

Cei de-acolo discută numai în privinţa chel- tuelilor de înmormântare. Cine le va plăti ? Şi se ajunge la această învoială, bine precizată, că cheltuielile vor fi scăzute din succesiune. De altfel, nu sunt decât câţiva paşi până la cimitirul de Vest. Dar la capătul Rosengrachtului, a acestei uliţe unde locuiesc, se află „Labirintul": acolo lumea petrece, în râsete şi cântece, căci astăzi e Duminecă. E o vreme mohorîtă, ploioasă
— şi nimeni nu ştie cine e mortul acela.

Paracliserul scrie în cartea de îngropăciune : „8 Octombrie 1669, Rembrandt van Rijn, pictor, din Rosengracht.

Sicriu cu suport. Purtat de 16 oameni. A lăsat
2 copii. — 20 florini".

După două săptămâni, moare şi nora cea rea; fetiţa, nepoata maestrului, rămâne orfană.

In Decembrie, cei doi tutori îşi dispută la tribunal puţina moştenire ce-a mai rămas.

Dar în primăvara următoare, Cornelia devine logodnică şi, în curând, soţia unui om vrednic, pictor ca şi tatăl ei. îndată după nuntă, ei se urcă pe o corabie cu pânze şi pornesc departe, spre Batavia, colonia cea frumoasă. Acolo, la Ecuator, trei ani mai târziu, sub soarele unei soarte mai fericite, într'o căsuţă albă, luminoasă şi liniştită, în acel refugiu pitoresc, fantastic ca într'un vis, Cornelia a născut un fiu.

Şi i-a dat numele tatălui ei: Rembrandt...

BEETHOVEN

N'am văzut încă vreun artist mal energic şi mai profund ca dânsul.

GOETHE

Un veac a trecut de când inima ta a încetat să bată — şi numai cu privirea smerit coborîtă îndrăsnim să ne apropiem de tine. Ai fost vestitorul acestui secol: prin tine a svâcnit inima lui, prin tine, puternic consolator, cel mai viril dintre acei care au curajul să renunţe I Nicicând nu s'a născut dincoace de Alpi vreun muritor care să te egaleze prin adâncimea simţirii — şi chiar marele Rembrandt abia poate sta alături de tine. Izvoarele geniului tău au ţâşnit din pământ, nu din cer; dar, ca nişte fântâni eterate, ele s'au înălţat de pe pământ până în nori. Mare mijlocitor între om şi divinitate, ai creat o limbă nouă, ca să putem vorbi cu Dumnezeu — o limbă înţeleasă pretutindeni, în străzi întunecate şi pe stepele imense, în munţi şi pe vapoarele ce străbat mările.

Căci tu nu eşti unul dintre prea-fericiţii care au adus pe pământ mesajul zeilor, cum a făcut predecesorul tău; eşti dintre acei care luptă, un premergător plin de avânt, eşti unul dintre magician» care făuresc sunete din visuri şi desamăgiri — şi îşi înalţă apoi spre cer opera lor miraculoasă, deasupra apelor trecătoare. Totdeauna, înainte de a te aşterne la lucru, sufletul tău era umbrit de tristeţă şi te rugai în noapte pentru har şi îndurare; pe urmă însă, orgoliul şi curajul bărbătesc, conştiinţa şi siguranţa de

sine te împingeau să lupţi cu dârzenie _ împotriva duşmanului nevăzut: — şi lumina biruinţii ţâşnea în sfârşit prin vălmăşagul furtunii şi îşi revărsa razele printre ameninţările şi rugăciunile tale.

Ce destin omenesc! Să râvneşti dela început spre bucurie, spre iubire — şi, înainte de a fi ajuns la jumătatea drumului, să fii respins, izgonit, condamnat la renunţare! Cine, afară de tine, n'ar fi pierdut curajul ? Tu însă, cântăreţ şi erou, mereu rănit de viaţa cea crudă, nu lă- sai să-ţi scape armele din mâini şi te avântai mereu în luptă! De-aceea, niciunul dintre acei care s'au apropiat de tine nu mai desnădăjduieşte; şi dintre acei care te-au recunoscut şi te-au înţeles, nimeni nu se suprapreţuieşte pe sine. Ne-ai învăţat, ca nimeni altul, să trăim liberi printre oameni, să fim mândri printre zei şi umili în faţa destinului — şi totuşi, tu, mult încercatul, ne-ai arătat ce putere sălăşluieşte în sufletul care cutează să înfrunte destinul.

Numai cu privirea lăsată se apropie urmaşii de opera ta. Dar viaţa ta o urmăresc cu ochii deschişi î Beethoven, înflăcăratul, biruitorul Beethoven.

CAPITOLUL ÎNTÂI

UN BĂIAT SERIOS

In urmă cu două sute de ani, trăia în ţara flamandă un sărman croitor, care porni spre An- vers să-şi încerce norocul; avea însă prea mulţi copii: doisprezece — şi nici vărul său, cârciu- marul, nu-i putea veni în ajutor. Croitorul era deci bucuros că unul dintre băieţi, înzestrat cu voce frumoasă, a putut fi primit la corul catedralei din Louvain, de unde se trag cu toţii. Băiatul purta un nume burghez, ca toţi ceilalţi: se numea Ludwig van Beethoven. Când vocea i se schimbă şi îşi dădu seama că va putea cânta ca un tenor, tânărul acela robust şi încă mărunţel privi în juru-i cu ochii săi frumoşi: nu cumva s'ar găsi vreun prinţ care să-i plă-

tească mai bine decât comunitatea cea mică? Şi nu avea un văr care emigrase de multă vreme pe malurile Rinului? Vărul acesta, stabilit acum la Bonn ca negustor de lumânări, a povestit multe despre bogăţia curţii princiare şi a episcopului-elector, un mic Rege-Soare care punea să se aprindă, de sărbătorile cele mari, până la o mie de lumânări. Astfel, cântăreţul trecu dincolo, în Germania; dacă vărul său n'ar fi făcut — spre norocul lui — comerţ de lumânări la Bonn, Flamandul ar fi rămas de bună seamă în tara sa şi ar fi întemeiat o familie flamandă, ca oricare altul.

Aşa însă, tânărul străin face cunoştinţă cu o fată din împrejurimile Coloniei; e o fată din popor, ca şi dânsul, poate de origină şi mai modestă, căci nu s'a putut afla nici numele tatălui, nici anul ei de naştere; tot ce se ştie, e că ea a cheltuit mai târziu, pe băutură, toti banii pe care putea să-i capete. Intre timp, tânărul se distinge ca muzicant; cântă la micul teatru al curţii, învaţă diferite instrumente şi ajunge cu timpul capei-maistru la curtea princiară. El descoperă la copiii săi semnele unei vocaţii muzicale ereditare şi, în curând, îl duce pe fiul său Johann la corul bisericii, la fel cum I-a dus pe dânsul tatăl său, apoi îl învaţă şi vioara şi se gândeşte că i-a făcut acestui copil un rost în viaţă. Căci, cu tot titlul său frumos, lui nu-i merge mult mai bine decât tatălui său, croitorul. Câştigă 3oo de taleri pe an. Şi ar fi fost bucuros să predea lui Johann locul său, dacă nu chiar unul mai bun.

Numai de-ar fi fost mai disciplinat, de-ar fi dus o viaţă mai ordonată! Dar fiul acesta părea că merge pe urmele mamei: abuza de băutură; cu darurile şi slăbiciunile sale, iar fi trebuit o femeie energică şi cu ceva bani de zestre. Dar tatăl se mânie deabinelea când băiatul, ajuns la douăzeci de ani, aduse acasă într'o zi pe o femeie renană; capel-maistrul curţii socoti că femeia aceasta e „mai prejos de rangul" lor, căci era fiica unui bucătar şi tânăra văduvă a unui camerist. E adevărat însă că socrul-bucătar purta titlul de inspector al bucătăriilor dela curte, iar logodnica, înainte de prima-i

căsnicie destul de scurtă, a învăţat ceva din manierele elegante ale oamenilor distinşi, căci însoţise pe „Alteţele lor" în calitate de fată in casă.

Căsnicia aceasta începu cu multe griji băneşti; tânăra şi delicata femeie se ofili cu totul după câţiva ani; până la treizeci de ani, ea născu fapte copii, dintre care au supravieţuit numai trei fii; cel mai mare are ca naş pe bunicul său: de-aceea poartă şi el numele de Ludwig. Dintre cei patru străbuni ai lui Ludwig, naşul acesta e singurul care nu-i german din naştere. Suntem în 1770. Mozart e de *14* ani, Goethe de 2t, Napoleon abia se născuse. Băiatul seamănă prin statura şi trăsăturile sale cu bunicul; de acesta îi plăcea mai târziu să i se povestească : în portretul acestuia se contempla pe el însuşi. Şi pe mama o iubeşte; e mereu ocupată : coase, curăţă, găteşte, fără o clipă de răgaz — şi aşa cum şade acum într'un colt, istovită, sbârcită, ea arată la patruzeci de ani ca bătrâna mamă a lui Rembrandt. A fost odată sveltă şi frumoasă; acum e încovoiată sub povara grijilor şi una din prietenele ei relatează că n'a văzut-o niciodată râzând.

Şi nici n'avea pentru ce să râdă! Casa unde locuiau, în Bonngasse, era mică — un focar de tuberculoză; iar încăperea în care ea a dat naştere primilor copii, era o odaie de mansardă; razele palidului soare de Decembrie lunecau peste creasta acoperişului şi abia pătrundeau, pieziş, până la patul unde băiatul a deschis ochii în lume. Dar şi această odaie sărăcăcioasă a fost părăsită în grabă; se mutau la fiecare doi ani — şi nimic nu s'a gravat în inima copilului, nici amintirea unui cămin, a unor zile fericite.

Nici măcar frumosul Rin, care curge aci mai larg, între colinele cu pante line, acoperite de vii şi de ogoare. Căci băiatul nu se poate bucura de toate acestea: abia dacă poate privi din mansarda sa spre cei „şapte munţi*: zi după zi, e tot mai strâmtorat de griji şi necazuri. Abia o puteau scoate la capăt cu cei ia5 taleri pe care-i câştiga tata, chiar dacă toate mergeau după voia mamei care era foarte econoamă. Ea spunea întotdeauna, iritată: „Nu plătesc niciodată datorii de beţivan!" Tata, la urma urmelor, nu e om rău; îi place să petreacă, să stea de vorbă cu oamenii şi să-i înveselească. Când e ziua de naştere a mamei, el îi umple odaia cu flori, o aşează în fotoliul cel frumos de sub portretul bunicului — şi începe un splendid concert, împreună cu prietenii săi dela orchestră; pe urmă se mănâncă şi se bea vârtos: aceasta e ziua cea mai frumoasă a anului — şi poate că râde atunci şi mama.

Ludwig e nădejdea tatălui. Nu răsună lumea de numele lui Mozart, copilul-minune ? Şi iată că el îşi instalează copilul, abia de trei ani, pe o bancă mică, în faţa clavirului; curând îl învaţă să cânte şi la vioară — la o vioară mititică. Aci nu e de glumă 1 Maestrul îl ţine mereu de scurt — şi copilul trebue să exercite zilnic, să-şi mlădieze degetele; învaţă să citească notele înainte de-a şti alfabetul — şi astfel, primele învăţături muzicale ale lui Beethoven sunt adesea întrerupte de lacrimi. Când e de şapte ani, tatăl îl pune să se producă în public, dându-i drept de şase ani: copilul cântă la pian bucăţi pentru terţete şi concerte.

Un an mai târziu, el trebue să înveţe „arta frazei pure"; profesorul său, un muzicant care stă în gasdă la tatăl său, vrea să plătească cu lecţii o parte din întreţinere: dar nu prea are timp şi îi place mai mult să petreacă; de-aceea, îl scoală uneori pe copil din somn şi îl pune la învăţat, în toiul nopţii. In acelaşi timp, tatăl îl trimite pe Ludwig la Franciscani, unde părintele Willibald îl învaţă cum să servească la orgă. Curând, începe să cânte şi el; doreşte însă un instrument mai mare, mai puternic şi găseşte un profesor benevol în organistul dela o altă mănăstire, care cedează băiatului liturghia dela ora şase. La unsprezece ani, el e numit supleant al organistului dela curtea princiară.

Atunci se revelează micului fecior de proletar toată splendoarea castelului, pe lângă a cărui mândră faţadă el se strecurase totdeauna cu sfiiciune. Simţurile sale deprinse cu atâtea lipsuri, sunt covârşite pe neaşteptate de bogăţie^ de

atâtea lucruri frumoase şi elegante, de bucuria de a trăi. In zilele de mare sărbătoare, când stă pe tribună, printre cântăreţi, el vede jos între demnitari în vestminte strălucitoare, lângă gobelinuri pline de imagini, pe arhiepiscop în odăjdii somptuoase îngenunchiând la pupitrul său de rugăciune, pe perna de catifea purpurie. Acesta e propriul fiu al Măriei Tereza, un arhiduce străin, din Viena. Şi când se ridică după rugăciune, băiatul, observator precoce, vede de sus un chip buhăit; el vede şi burta lui mare de sub vestmintele-i sacerdotale şi ştie de pe acum, ca tot orăşelul de altfel, că Eminenţa sa arhiepiscopul a pus să se taie un arc de cerc la masa lui din sala de mâncare. Astfel, privind la puternicii care stăpânesc ţara, în inima sa a pătruns şi scepticismul odată cu splendorile bogăţiei.

Când băiatul îşi cântă partitura de alto, pentru Don Juan ori Figaro, jos, în sala noului teatru al curţii; sau când — pierdut în orchestra curţii, la Briihl, castelul de vară, el ia parte la execuţia unei noui simfonii a lui Haydn

— micul muzicant în frac verde şi cu perucă

cu coadă simte sub picioarele sale covorul moale din acea orbitoare sală de concert. El priveşte uimit galeria de bronz, de-acolo sus, fină şi uşoară; mai vede pe plafon sborul învălmăşit al îngerilor şi al zeilor, oglinzile strălucitoare şi candelabrele pline de lumini, lojile şi coloanele împodobite cu aur şi purpură. Iar în nopţile de carnaval, când o lume voioasă se adună la teatru, pentru „redută", băiatul trebue să cânte împreună cu tatăl său, înghesuit în orchestră — şi el vede atunci cum plutesc şi se leagănă în juru-i, în sunetele instrumentului său, acei care se pot bucura de toate plăcerile vieţii. Şi când se târăşte apoi în aerul umed al dimineţii, până în odăiţa sa friguroasă, el trebue să râvnească cu toate puterile sufletului să evadeze din lumea sa întunecată şi plină de griji — să se înalţe spre lumină, spre bucurie.

Işi simte de pe acum talentul; căci dela vârsta de zece ani el improvizează la clavir şi tatăl său îl îndeamnă să scrie câteva variaţiuni şi să le dedice unei contese din Renania: «par un jeune amateur, Louis van Beethoven, *agi* de dix ans, 1780". Un profesor şi-a dat îndată seama de însuşirile lui, căci iată ce scrie el despre elevul său de i3 ani: „Cântă la pian cu multă înflăcărare şi cu fermitate... Acest geniu tânăr merită să fie ajutat, ca să poată ajunge la deplină stăpânire a darurilor sale. Va deveni cu siguranţă un al doilea Mozart, dacă va continua aşa cum a început'. Dar odată cu această primă recunoaştere, lumea îl împovărează cu toate grijile ei. Şi tot aşa de împovărat va fi el şi după patruzeci de ani.

Deoarece mama e bolnavă şi tatăl neglijent şi incapabil, cel mai mare dintre băieţi preia conducerea casei; la treisprezece ani, el scrie prima sa suplică adresată curţii, pentru un ajutor bănesc. Altădată i se trimite bani ca să cumpere haine pentru fraţii mai mici şi să plătească datoriile tatălui său, dar cu condiţia expresă să nu-i dea nimic în mână; mai târziu, lucrurile au ajuns atât de departe încât tatăl, nemulţumit că i se scade din leafă sumele avansate, interceptează o petiţie a fiului. Adeseori nu mai e nimic în casă decât ceea ce câştigă micul organist: copilul de

patrusprezece ani întreţine pe părinţi şi fraţi, cu cei i5o de florini ce-i capătă pe tot anul.

La şaptesprezece ani, pierde pe mama sa. „O, cine era mai fericit ca mine, când mai puteam rosti numele dulce al mamei şi când ea îl putea auzi! Cui să i-l spun acum?" Pe când fiul îşi plânge astfel mama, tatăl vinde la piaţa de vechituri rochiile moartei — şi cu greu is- buteşte micul Ludwig ca tatăl său să nu fie concediat. Totul atârnă de el; trebue să îngrijească de cei mai mici, să-i hrănească şi să-i îmbrace: atunci încearcă să mai adune ceva bani, dând lecţii de muzică.

Astfel, ca profesor de pian, el pătrunde în pacea discretă a caselor aristocrate — şi abia acolo, inimile simţitoare la armoniile muzicii recunosc pentru întâia oară aspiraţiile profunde ale adolescentului; acolo îşi găseşte cei dintâi prieteni, acolo se trezesc primele sale elanuri şi iubiri. Unul singur e burghez: Wegeler; toţi ceilalţi amici fac parte din nobilime. In casele acestea el cunoaşte pentru întâia oară acea atmosferă mai liberă, acea educaţie mai aleasă, de care fusese lipsit acasă; cu blândeţe, cu discreţie, e învăţat cu lucruri pe care le ignora. Şi el prinde repede, învaţă uşor şi începe să priceapă ceva din criza politică a vremii sale, din ecourile revoluţionare care vin din Apus. Şi deoarece ştie să cânte ca nimeni altul la pian şi să emoţioneze pe ascultătorii săi, tânărul artist e reţinut adesea la ţară — şi simţămintele din epoca aceea a lui „Werther* sbucnesc şi se revarsă sub ocrotirea muzelor. Frumoasa Leonora von Breuning nu e singura lui iubire; altădată e cuprins de „o iubire werthe- riană pentru o elevă înflăcărată"; a treia oară îl zăpăceşte cu totul „o blondină frumoasă şi plină de vioiciune". Totuşi, pe cât se pare, aceste fete plăcute şi drăgăstoase n'au acordat vreo favoare deosebită ciudatului adolescent.

Nu e destul de urît? Mic de stat, în de sa t_p cu umeri largi, cu gât scurt şi cap mare, cu nas rotund şi cu un ten brun, aproape negru, cu mâini păroase şi unghii late: aşa arată el şi

merge totdeauna puţin plecat înainte. Acasă îl numesc „Spaniolul" şi desigur că acesta nu-i un compliment. Amicul Wegeler arată însă altfel — şi, curând, se ivesc în casa Breuning tot felul de turburări: confesiuni, crize, mari încordări care duc în sfârşit la cea dintâi ruptură dintre Beethoven şi prietenii săi, şi căreia aveau să-i urmeze multe altele. Toate acestea nu sunt simple capricii, care îl poartă necontenit dela o desamăgire la alta; dimpotrivă, ele rezultă dintr'o credinţă curată din încrederea, din acel elan al inimii, care-l face să se avânte cu braţele deschise spre oricine — pentru ca spi- ritul său iubitor de oameni să caute mereu alţi prieteni şi prietene în locul celor pe care i-a pierdut. Ca şi pe Mozart, dorinţele lumeşti îl împing spre societate; mereu respins, el are să trăiască mult mai singuratec decât ar fi vroit* Pentru moment, prietenia dintre Eleonora, fratele ei Ştefan, Wegeler şi Beethoven sporeşte* se exaltează în iluziile tinereţii, ca să ajungă la ruptură cu unul din ei şi la căsătorie cu celălalt ; abia mai târziu, prietenii din tinereţe se vor regăsi toţi trei, pentru ca să nu se mai despartă niciodată.

Dar nimeni nu-l înţelege mai bine, nimeni nu 1 încurajează ca tânărul conte Waldstein. Acesta a deschis ochii grasului prinţ-elector asupra tânărului geniu pierdut în orchestra lui; el a făcut ca băiatul să fie numit organist — şi acum, când e adolescent, îl trimite la Viena ca să-i asculte maestrul.

Acolo e Mozart, în vârstă de 28 de ani, în culmea gloriei, înconjurat de adoratorii săi. Şi adolescentul acela străin, negricios, venit de pe malurile Rinului, şade în faţa lui, îl priveşte încordat, cu ochii săi arzători — căci maestrul îi va indica tema. Şi iată că începe să cânte, să improvizeze variaţiuni pe care le părăseşte îndată — şi acum se depărtează în curbe tot mai înalte, ca să revină la temă şi iar să se depărteze, să se piardă în noui variaţiuni. Mozart îl ascultă din camera vecină; pe urmă spune încet prietenilor: „Luaţi seama la tânărul acesta; odată, va face să se vorbească de dânsul!" Beethoven se înapoiază la Rin; a trecut cu succes examenul.

Câţiva ani încă, şi Mozart a plecat dintre cei vii. Atunci contele Waldstein stăruie pe lângă elector ca Beethoven — ajuns la 21 de ani — să fie trimis din nou la Viena, şi anume la bătrânul maestru Haydn. La despărţire, el îi scrie aceste frumoase cuvinte: „Geniul care sălăşluia în Mozart jeleşte şi plânge moartea discipolului său. El a găsit un refugiu în ne-istovitul Haydn dar nu şi o intensă activitate; printr'însul, el doreşte să se încarneze din nou în cineva. Prin muncă şi stăruinţă necurmată, vei dobândi din mâinile lui Haydn geniul lui Mozart. Prietenul d tale adevărat, Waldstein".

Şi Beethoven îşi părăseşte patria. Nu ştie că n'are s'o mai revadă niciodată.

CAPITOLUL AL DOILEA

GENIU ŞI SOCIETATE

înalta societate vieneză se adună în palatul prinţului Lichnowsky, ca să asiste la un turnir; saloanele sunt pline: marele Wolfl a fost provocat să improvizeze la pian, de către un tânăr virtuos de pe malurile Rinului — şi preferinţele sunt împărţite după simpatii şi intrigi. Deoparte, sunt partizanii baronului care îl protejează pe Wolfl; de cealaltă parte, amicii prinţului care caută să descopere neapărat un nou geniu în tânărul străin. Emoţionaţi, cei doi mecena stau îndărătul protejaţilor lor şi caută să ghicească — nu ascultând cu urechile, ci scrutând cu ochii chipurile celor din jurul lor — cine va câştiga victoria. După celebrul artist, cântă necunoscutul :

„Era cerul, era şi infernul — relatează unul dintre auditori — dar această fantezie a fost alcătuită şi executată cu cea mai desăvârşită preciziune... Era o zi senină, cotropită de lumină. O vastă, o nemărginită fantezie cu care a ştiut să captiveze inima, să încânte urechea şi simţul cel mai fin*. Când a terminat, însuşi

adversarul lui a spus: „Acesta nu e un om,

e un demon! N-ea dat gata, pe mine şi pe voi toţi! “ Asistenţa strigă, aplaudă, iar cei doi mecena „şi-au strâns mâna, cavalereşte".

Acesta era efectul pe care-l vroia Beethoven ; căci uneori, când prin sunetele sale storcea lacrimi ascultătorilor, se întâmpla — aşa povesteşte Czerny — „să izbucnească în râs sgo- motos şi să-şi bată joc de emoţia ce-o pricinuise el însuşi ascultătorilor săi: „Sunteţi nişte smintiţi! Cine poate trăi printre copii atât de răzgâiaţi! Ceea ce vor artiştii, nu e să mişte până la lacrimi : ei vor aplauze ! “ Atât de mult râvneşte tânărul acesta înflăcărat spre viaţa reală, positivă, spre toate bucuriile ei — şi tot ce scrie el în vremea aceea se isprăveşte, după lungile fraze de alternanţe clar-obscure, în orbitoarea strălucire a unei lumi de voioşie şi izbândă, într'un ton major şi într'un allegro exaltat. Unul din primele proecte ale tânărului e să pună în muzică noua poezie a lui Schiller: „Către bucurie". Acum, când trăieşte singur în ţară străină, departe de grijile căsuţii unde a lăsat pe tatăl şi fraţii săi, el înfruntă un oraş atât de muzical ca Viena — însă a cărei muzică nu va putea fi multă vreme şi a lui. Tânăr cuceritor, el porneşte singur în lume, însufleţit numai de această dorinţă: s'o domine prin opera sa, cu certitudinea biruinţii.

Deoarece e mereu preocupat de fanteziile sale libere, spontane, şi chiar îşi poate permite să le redea imediat cu exactitate — primele sale terţete şi sonate sunt improvizaţii. La 24 de ani, el apare pentru întâia oară în public, la Viena, cu propriile sale compoziţii: jumătate din acestea sunt scrise abia cu două zile înainte de concert; trimitea foaie după foaie, cu cerneala încă umedă, copiştilor instalaţi în anticamera sa; prima repetiţie a avut loc acasă la el, în ajunul

concertului, El însuşi vindea biletele, la locuinţa lui, şi programul cuprindea ca bucată principală I „6. Domnul van Beethoven va improviza Ja pian".

Cât priveşte operele sale, scrise şi imprimate, «1 le execută „în general într'un mod foarte capricios", spre spaima celor care îl acompaniază. Odată, pe când cânta quintetul său, el se apucă să improvizeze la unul din punctele de •oprire, spre cea mai mare plăcere a publicului şi a lui însuşi, ceea ce nu era cazul şi pentru ceilalţi instrumentişti... „Era înadevăr comic să vezi cum domnii aceia din orchestră îşi lăsau necontenit instrumentele, pentru ca să le ia din nou, liniştit, pregătindu-se să cânte. La sfârşit, Beethoven s'a potolit şi reveni la Rondo. întreaga societate era încântată".

E adevărat că această societate, unde contele “Waldstein, din Bonn, I-a introdus pe tânărul compozitor, era mai muzicală decât oricare alta din Europa; aceşti mecena nu se mulţumeau să plătească: adesea cântau ei însăşi, ca nişte maeştri. Iată-l, de pildă, pe prinţul Karl Lichnowsky, care fusese elevul lui Mozart: prin virtuozitatea sa, el a desminţit pe acei care reproşau lui Beethoven, încă dela prima lui sonată, că e prea dificil; fratele prinţului, Moritz, cântă şi mai bine; un trio şi un quartet propriu, al casei Lichnowsky, ambele formate de Haydn, primeau bucăţile noui îndată ce erau copiate, ca să le execute pentru tânărul maestru. Frumoasa prinţesă, abia cu vreo doi ani mai în vârstă decât Beethoven, ştie să-i cultive cu atâta delicateţă, încât el însuşi spune că: «Uneori puţin mai lipsea ca prinţesa să mă pună sub un clopot de sticlă, pentru ca niciun profan nedemn să nu mă atingă, nici măcar cu suflarea". El locueşte mai mulţi ani în caseie 373 prinţului, însă numai în mod sporadic, căci nervositatea îl silea să-şi schimbe necontenit locul.

Iată-l şi pe prinţul Lobkowitz, beteag şi plin de umor, remarcabil contrabasist şi organizator <le concerte strălucite; mai e şi baroneasa Ertmann, care cântă noile sonate ale maestrului mai bine ca oricine la Viena; şi baronul ungur von Zmeskal, în casa căruia sunt executate pentru întâia oară noile compoziţii — sau contele Brown care dăruieşte lui Beethoven un cal de călărit, pe care muzicantul îl uită deabinelea, până ce o socoteală a rândaşului, prezentată cu vicleană întârziere, îl determină să vândă calul de dar. Pretutindeni se subscrie la primele lui opere; pentru primele trei terţete, un editor îi plăteşte dinainte 300 de florini; Lichnowsky îi dărueşte un Amati şi alte instrumente splendide; curând, chiar şi regele Prusiei îi trimite pentru o dedicaţie o tabacheră cu briliante — şi Beethoven declară cu mândrie că „Nu e o tabacheră obişnuită, ci dintre acelea care se dau doar ambasadorilor".

Şi totuşi, în ce priveşte persoana sa, ea e prea puţin atrăgătoare ! „E un tânăr mărunt la stat, urât, negricios, ţeapăn şi îndărătnic... fără prestanţă, cu faţa pocită, roşie, ciupită toată de vărsat... Pe lângă toate, prea vorbeşte în dialectul său şi se exprimă într'un mod oarecum vulgar, nemanierat în gesturi şi purtarea sa“. Vine la palat într'o ţinută neglijentă, pe când ceilalţi, chiar şi artiştii, se îmbracă cu multă grijă; se aşează la pian fără multă plăcere, de parcă ar fi împins pe la spate. Şi când dă lecţii vreunei frumoase contese de care e amorezat devine şi mai nervos, îşi pierde cumpătul, aruncă’ notele, le rupe, refuză banii — şi abia primeşte linjeria ce i se trimite, numai pentrucă a fost

cusută chiar de contesă. „La cel mai mic sgomot, el se ridica şi pleca. Deobiceiu era sărăcăcios îmbrăcat'.

Acasă, e în largul său: „Camera sa era într'o desordine pitorească, cu hârtii peste tot şi abia dacă se găsea un scaun disponsibil. Purta o vestă cenuşie închisă, făcută din păr lung, prinsă de nişte pantaloni la fel, încât semăna destul de bine cu Robinson... Capul îi era încununat de un păr răvăşit, bogat, negu ca păcura — iar barba nerasă de câteva zile îi înnegrea şi mai mult partea de jos a fetii".

Nimeni nu-i impune şi noblimea mai puţin decât oricine, cu toate că a căutat-o la început, ca să se cultive în preajma ei, pe urmă ca să şi răspândească mai repede primele opere prin relaţiile ce şi le crea — şi ca să capete bani de pe urma dedicaţiilor. Ca să fie liber, Beethoven a căutat societatea aleasă şi era destul de isteţ ca să încurajeze eroarea pricinuită de particula sa flamandă *„van“,* care-i dădea o alură aristocratică. Işi dădea dinainte seama că toate numele acestea strălucite, ale ocrotitorilor săi, s’ar pierde în neant — dacă pana sa nu le-ar înscrie în fruntea operelor sale, sub tot felul de dedicaţii, târându-le astfel după dânsul spre nemurire. Ceva mai târziu, el avea să spună: „E bine să ai relaţii cu noblimea, numai că trebue să ai şi tu ceva prin care să i te impui".

De-aceea, chiar faţă de cei mai buni dintre nobili, el are totdeauna sentimentul propriei sale valori. „Nu pot avea relaţii cu oameni care nu cred de loc în mine", spune el prinţului Lobkowitz; iar când prinţul Esterhâzy, desamăgit de o operă ce-o comandase, i se adresează astfel: „Dar ce-ai făcut din asta, dragă Beethoven !“, maestrul îl părăseşte imediat şi pentru totdeauna — şi dedică opera altcuiva. Unui baron care cânta la violoncel, el îi scrie: „Prea iubitule domnule baron *Drechfresset"* [1]). La o contesă, pentrucă nu i s’a dat un loc la masa de onoare unde şedeau numai membrii înaltei nobilimi, el spune în gura mare câteva grobienii şi pleacă. Elevul său Ries, care executa operele lui în saloanele înaltei societăţi, povesteşte că» într’o zi, un tânăr conte conversa cu glas tare, în cadrul uşii, cu o doamnă căreia îi făcea curte; „după câteva zadarnice încercări de a obţine tăcere, Beethoven îmi luă brusc mâna de pe pian, în timp ce cântam, sări în picioare şi strigă tare: Nu cântăm pentru nişte porci ca aceia" — apoi dispăru.

Are de pe acum şi duşmani ; „îi place să-şi arate faţă de oricine superioritatea". Işi tipăreşte primele variaţiuni pentru pian şi vioară, mai mult ca să-i întărâte pe pianiştii din Viena, căci: „unii dintr'înşii îmi sunt duşmani de moarte şi vroiam să mă răzbun în felul acesta pe ei, ştiind dinainte că li se va da uneori să cânte aceste variaţiuni şi că domnii aceia vor ieşi

1 Mâncător de murdării

tare greu din încurcătură". Pe lângă aceasta, „am observat adesea că se găsesc la Viena unii oameni care, după ce ascultau seara improvizaţiile mele, le aşterneau a doua zi pe hârtie, în bună parte, şi se făleau apoi cu ele".

Toate aceste manifestări sunt determinate de orgoliu, nicidecum de mizantropie, căci printre ai săi el e expansiv şi mai degrabă predispus să glumească: „în relaţiile familiare e plin de haz, desgheţat şi chiar flecar, cultivând bucuros toate formele humorului şi ale sarcasmului", iar când şade cu alţii la un pahar de vin, el e cel mai bine dispus dintre toţi; „numai când conversaţia

alunecă spre obscenităţi, Beethoven devine rezervat şi tace".

Faţă de el însuşi e însă sever; se cercetează adeseori — şi s'a caracterizat singur odată, într'un mod frapant, prin aceste cuvinte ale lui Don Carlos: „Nu sunt rău; toată răutatea mea e în sângele meu fierbinte, iar păcatul meu e tinereţea; dar nu sunt rău, înadevăr nu sunt rău; chiar dacă unele avânturi, unele sălbatice frământări îmi acuză uneori inima, inima mea este totuşi bună". Şi, cu alt prilej: „Curaj! cu toate slăbiciunile trupului, spiritul meu trebue să izbândească. Iată, am împlinit douăzeci şi cinci de anii In anul acesta omul trebue să se afirme pe deplin — nimic să nu rămână pentru mai târziu 1 "

Străduinţa geniului său e sinceră, curată: şi de aceea sporeşte şi scepticismul său faţă de societate. Dela cine mai are ceva de învăţat? Ii divinizează pe Mozart şi Hândel, dar maeştrii în viaţă nu-l învaţă nimic. Cu Haydn, prea ocupat şi sătul de toate — şi care îl mai ţine după şase luni la primele grade ale contrapunctului, desigur că nu se putea înţelege; iar când, după execuţia primelor trei terţete ale lui Beethoven, maestrul îl sfătueşte să nu publice decât două din ele, ruptura e imediată. Un alt profesor îl descrie ca pe un tânăr atât de voluntar, independent şi încăpăţânat, „încât trebuia să înveţe unele lucruri abia printr'o aspră experienţă personală'; un al treilea îl numeşte „un spirit liber, un exaltat al muzicii". Şcoala italiană nu-i spunea nimic nou, şi când celebrul Salieri îl făcu odată să aştepte, el primi un bilet pe Care era scris cu litere enorme: „Elevul Beethoven este aci! "

Da, el era acolo, cu literele acelea enorme. Acest spirit liber şi exaltat dădea buzna în curţile oamenilor ajunşi la bune situaţii, răvăşind şi răsturnând totul cu vorbe şi idei, la fel ca şi cu sunetele. Acest inovator dârz simţi foarte devreme că revoluţia era în aer; odată, la Linz, vorbi cu atâta îndrăsneală, încât era cât pe ce să fie aruncat în închisoare; despre Louis-Ferdinand spunea pe faţă: „El nu cântă regeşte sau princiar, ci ca un simplu pianist destoinic". Ii plăcea să citească şi să adnoteze pentru el însuşi cartea interzisă a lui Seume, Iar în Homerul său, subliniază de trei ori acest pasagiu:

„El n'a jignit pe nimeni în dreptul lui nici prin lapte, nici prin vorbe! Şi totuşi puternicii regi au obiceiul să persecute pe unii oameni şi să umilească pe alţii! "

Şi când întâlneşte la Schonbrunn pe un ofiţer de infanterie, el exclamă: „Un sclav care şi-a vândut libertatea pentru cinci kreuzeri pe zi J "

Dar printre femei, tot îi place mai mult floarea nobilimii; e chiar atras numai de femeile nobile Această inimă viguroasă caută şi va căuta totdeauna numai iubirea gingaşă, duioasă; în tinereţe, urmăreşte mai mult iubirea propriu zisă, iar mai târziu e preocupat mai mult de ideia căsătoriei decât de o anumită femeie. Beethoven era rareori lipsit de o afecţiune, de o speranţă, de o dragoste şi totuşi nicio femeie n'a avut ea singură o influenţă hotărîtoare, definitivă, asupra lui. Acel „vas impurum" a rămas pentru el, cât a trăit, un „vas purum", pentrucă a revărsat într'însul numai visurile sale curate. Cu toate că era îndrăgostit când de una, când de altă femeie, el nu iubea decât iubirea, nu femeile — şi dialogurile erotice din quartetele şi sonatele sale nu sunt decât amintiri despre ceea ce nu s'a întâmplat vreodată în realitate.

Dintre numeroasele femei pe care le adorase, de tipuri foarte diferite, şi dintre care abia dacă putuse cuceri vreuna, nu se află o singură fată din popor care să fi atras pe acest robust om din popor. Ceea ce căuta el totdeauna în inimile femeilor, era şi acea tandreţă rafinată de cultură. Dar el avea să se lovească îndată de trufia acestor cercuri înalte: prinţesele şi contesele acelea, mândre şi rezervate, aveau grija să despartă în mod riguros geniul de om. Oare — ieri încă — nu îngenunchiase înaintea lui contesa Thun, rugându-1 să cânte? Şi frumoasa contesă Brunsvick, cu trăsături clasice, nu-l privise cu ochi voalaţi în timp ce cânta, reţinându-1 cinci ore la pian — şi nebănuind că-i dădea prin prezenţa ei mult mai mult decât îi dădea el prin muzica sa ? Şi când şade la pian lângă Giulietta Guicciardi, pe-atunci în vârstă de 17 ani, şi îşi poartă privirea dela note la buzele ei fragede şi sensuale — cât de bine se pricepe fata aceea să cocheteze cu straniul cobold, care îi este profesor şi e totodată un geniu 1

El se repede atunci acasă, îşi revarsă sentimentele în sonata do-diez-minor, o aduce iubitei, lăsând să vorbească întâi muzica, pe urmă şi buzele sale; dar când devine mai stăruitor şi cutează să-i ceară mâna, e respins — căci e urât, neglijent, lipsit de bun simţ, nefiind măcar de rang înalt. Chipul ei stărue si după douăzeci de ani în amintirea lui, dar el scrie atunci, mai potolit : „Elle a une belle figure jusque ici... şi totuşi, dacă i-aş fi consacrat toate puterile, toată viaţa mea, ce mi-ar fi rămas atunci pentru ceea ce este mai bun şi mai nobil“. Cu toate acestea, la început, tânărul se revoltă; respins, nu-i rămâne decât să exprime într'o nouă sonată „lupta dintre cele două principii: acel care cere şi imploră, şi acel care se împotriveşte şi refuză — dialogul dintre doi îndrăgostiţi".

Toţi aristocraţii aceştia, care îl linguşesc, nu sunt în fond decât nişte străini plini de răutate? Da, străinii In ţara sa natală, tatăl a murit, fraţii vegetează: şi iată că pornesc acum la drum, să fie în preajma fratelui mai mare! De vreme ce câştigă bani, ce importă unde se află 1 Karl şi Johann van Beethoven vin deci la Viena: geniul e urmărit de umbrele copilăriei sale pline de griji. Curând, umbrele acestea îi vor întuneca iarăşi viaţa. Fără rost în ţară străină, cei doi trăiesc pe spinarea fratelui: unul e farmacist şi *dandy* pe deasupra; celălalt «dă lecţii de muzică — amândoi îi cer bani, îi risipesc timpul şi dragostea, dar în schimb nu aduc nimic solitarului. Numai câteodată apar în convorbirile lor imagini din ţara Rinului, care pălesc însă repede. El scrie frumoasei Eleonora von Breuning, care îl jignise pe vremuri şi pe care i-o luase prietenul său: „Oh, cât n'aş da să pot stârpi cu totul din viaţa mea felul meu de a proceda, de altădată, care mă deso- norează atât de mult şi care e de-altfel contrar caracterului meu! “ La sfârşit, el îi cere totuşi o vestă nouă din blană de iepure şi tricotată de mâinile ei, căci cea veche s'a demodat deabinelea 1

Ce departe e acum ţara natală! Vrea să călătorească, să

cucerească lumea ca virtuos, ca şi Mozart. „Ce mi-au dat locurile acelea unde m'am născut şi am copilărit?* scrie el unui prieten. „Nimic, decât nădejdea într'o soartă mai bună... Vă pot spune doar că mă veţi revedea mai mare, mult mai mare. Mă veţi vedea mai mare, nu numai ca artist, dar şi ca om mă veţi găsi mai bun, mai desăvârşit**. Astfel, ambiţia creatorului stimulează în el viaţa morală şi aceasta reînnoeşte la rândul ei energia «î

lui. Dar sufletul acesta arzător e pătruns de
o morală păgână. Căci, iată care e profe- siunea de credinţă a acestui tânăr de 28 de ani: „Ieri m'aţi amărît şi m'aţi întristat cu trăncăneala voastră.. Să vă ia dracul pe toţi! Nici nu vreau să ştiu de toată morala voastră! Puterea — iată morala oamenilor care se disting de ceilalţi, şi aceasta e şi a mea".

Această putere, această dragoste de viaţă nu erau înnăscute la Beethoven; ele erau şi au rămas idealurile sale; râvnind şi luptând pentru ele, a trebuit să-şi oţelească corpul şi spiritul. De aceea el, citadinul, e atras mereu spre natură şi, lipsit de pretenţii în ce priveşte viaţa de toate zilele, vrea totuşi să aibă o locuinţă la ţară; chiar din primii ani ai şederii sale la Viena, îşi petrece vara afară, m pădurea din împrejurimi. El nu fuge din mizantropie afară din oraş, *ii* e împins de voinţa de a crea, precum şi de voinţa de a fi sănătos şi puternic; sociabil din fire, el caută şi la ţară prieteni cu care să stea de vorbă, când vrea să se mai destindă după încordările spirituale. Face totul ca să-şi ocrotească pieptul larg, trupul robust, de sdrunci- nările nervilor săi extrem de vi'orători — şi face aceasta cu fermă hotărîre. Reumatic cum e, poate din cauza camerei reci din sărăcăcioasa locuinţă părintească expusă Ia Nord, el are totuşi obiceiul — precum relatează un elev al său: „sâ se repeadă la lavabo, când îşi simte capul înfierbântat după ce a stat mai mult timp la masă, lucrând la compoziţiile sale; îşi toarnă căni întregi de apă pe capu-i încins şi, după ce s'a răcorit în felul acesta şi nici nu i s'a uscat bine părul, se reîntoarce la muncă făcând între timp şi o plimbare în aer liber. Şi toate acestea sunt făcute la repezeală, ca să nu-şi întrerupă elanul inspiraţiei; nu se gândeşte măcar să-şi şteargă chica plină de apă *; varsă apă din plin, stropeşte peste tot, o lasă să se scurgă de pe el, încât adeseori pătrunde în locuinţa vecină de jos.

Obiceiul acesta, determinat deopotrivă de geniul şi de caracterul său, a avut cu timpul o urmare teribilă: se pare că de aceea şi-a pierdut Beethoven auzul. In luptă cu geniul său puternic, corpul nu vroia să cedeze ; artistul, în voinţa sa de a trăi, se străduește cu toată energia să înfrunte iureşul atâtor sentimente care ameninţă să-i frângă; însă apa rece, ce şi-o turna numai ca să-şi răcorească fruntea înfierbântată, distruge în acelaşi timp simţul prin care muritorul acesta percepe realitatea unei lumi superioare, supra- pământene.

Tragedia incipii...

Beethoven a observat la 26 de ani, pentru întâia oară, că-i scade auzul a cărui fineţă părea unică până atunci. Momentul acesta trebue să fi fost groaznic 1 La început, el crede că e o simplă răceala, iar medicii socot că e urmarea unei boli de intestine pe care o combat cu pilule, magnetism, cure de băi, sinapisme pe braţe, care îl dor apoi zile dearândul. Şi toate acestea, ca să-şi vindece urechile! Uneori ii merge mai bine şi când percepe la vioară sunetul cel mai slab — pianissimo — speranţa renaşte în inima sa descurajată: i se pare că
totul a trecut ca un vis urât. Dar auzul scade iar, într'un mod şi mai neliniştitor. Odată, când mergea prin pădure împreună cu un elev, acesta îi atrage atenţia asupra unui păstor care cânta din flaut:maestrul nu auzea insă nimic şi
deveni „extrem de tăcut şi de posomorit".

Aşa trec câţiva ani, nesiguri, plini de temeri, cu reveniri şi noui scăderi ale auzului. Aude *în el însuşi* notele, sunetele operelor sale, chiar dacă abia îi parvin ecourile pianului sau ale

orchestrei; şi niciodată nu s'a plâns că e stingherit când compune. Dar oamenii! Ce va spune lumea? El, care vorbeşte demult despre duşmănia colegilor şi care s'a făcut repede nesuferit printre concurenţii săi din Viena, din cauza geniului şi francheții sale, tocmai el, un muzicant, să mărturisească fățiş... că nu aude 1 Cine va crede în auzul său lăuntric, când operele sale sunt şi aşa criticate că ar fi de neînţeles ? De aceea, ani de zile, el îşi ascunde chinul chiar faţă de cei mai apropiaţi prieteni şi fuge de societate, care îi place totuşi, care îl solicită şi îl stimulează. Pe neaşteptate, trăieşte aproape ca un pustnic,

Abia mai târziu, îşi încredinţează taina la doi prieteni. Scrie mai întâi prietenului său din copilărie, la Bonn, cerându-i să păstreze însă tăcere absolută: ,Duc o viaţă mizerabilă; de
doi ani evit aproape orice societate, pentrucă nu mi-e cu putinţă să spun oamenilor: sunt
surd. Dacă aş avea o altă specialitate, ar merge şi aşa... Când stau ceva mai departe, nu mai aud sunetele înalte ale instrumentelor şi ale vocilor... şi totuşi, îmi este insuportabil când strigă cineva... Plutarc m'a îndemnat spre resemnare. Dacă se poate, vreau să înfrunt destinul meu, deşi ştiu că vor ti momente în viaţa mea când mă voi simţi cea mai nefericită dintre creaturile lui Dumnezeu... Dacă va mai dura starea aceasta, voi veni la tine în primăvara viitoare... şi vreau să trăiesc atunci ca un ţăran, Cel puţin o jumătate an; poate că schimbarea aceasta îmi va face bine".

Aşa tremură el de frică şi trage cu urechea şi geme în sinea lui; în acelaşi timp însă, caută mijloace să-şi salveze corpul — şi dacă acesta nu i se supune, să-şi salveze măcar sufletul. Nu, el nu cedează! Şi îi vine atunci o idee: printre oameni, nu are nevoie decât sâ cânte la pian ; unul dintre amicii săi va trebui să-i însoţească. De ce nu Amenda, tânărul acela entuziast, naiv şi blând ca şi numele său, care a stat vreo doi ani în preajma lui, admirându-ı mereu şi aju- tându-1 la nevoie? Şi, deodată, după o tăcere de ani de zile, Beethoven îi scrie acum o lungă scrisoare în care îşi revarsă toată suferinţa tăinuită: „Cu ce să compar fidelitatea ta faţă de mine?... De câteori nu doresc sâ fii lângă mine, căci Beethoven al tău e foarte nenorocit în luptă necurmată cu natura şi cu Creatorul. De mai multe ori l-am şi blestemat pe acesta din urmă, pentrucă a lăsat pe creatura sa în voia celei mai mici întâmplări... Află că partea cea nobilă din mine, auzul meu, a scăzut foarte mult. Incă pe-atunci, când erai la mine, am simţit unele simptome, dar le-am trecut sub tăcere ; acum e din ce în ce mai rău. Tot mai trag nădejde, dar e foarte greu: asemenea boli sunt cele mai incurabile... Şi ceea ce-i mai dureros, e că trebue să trăiesc retras de lume; anii mei cei mai frumoşi vor trece fără să dau la iveală ceea ce ar fi pretins dela mine talentul şi puterea mea... Desigur că mi-am propus să mă ridic deasupra acestor mizerii, dar va fi oare cu putinţă ? Da, Amenda, dacă nu mă vindec într'o jumătate de an, va trebui să laşi totul şi să vii la mine! Voi călători, şi tu vei ii însoţitorul meu. Sunt convins că norocul nu mă va părăsi cu totul. Cu cine nu m'aş putea măsura acum? Am destule lucrări. De când ai plecat de aci am scris de toate, până şi opere şi muzică bisericească... Da, nu te vei da în lături, vei ajuta pe credinciosul tău prieten să-şi suporte boala şi necazurile! Şi pe urmă vei rămâne de veci lângă mine ! *

Astfel, începe să se pregătească; nenorocul

său îi dă puteri noui: tăcut, el vrea să cutreiere ţările, aureolat de tânăra sa glorie, ca un harpist rătăcitor, însoţit de un băiat bun. Lumea nu 1 va vedea decât la pian. Sau, îl va vindeca descoperirea cea nouă, a galvanismului? „Ţiuitul şi vâjâiturile din urechi sunt mai slabe ca înainte “; medicul i-a povestit deunăzi cazul unui om care fusese surd timp de şapte ani şi s'a vindecat. Dorul de viaţă, setea de fericire, de glorie şi iubire creşte acum iarăşi într'însul; frumoasa contesa Guicciardi îl ţine sub vraja ei: „Viaţa îmi este acum ceva mai plăcută", scrie el lui Wegeler, „de când vin mai des printre oameni. Nici nu-ţi poţi închipui ce existenţă pustie şi jalnică am dus vreme de doi ani: surzenia îmi apărea pretutindeni ca un spectru şi fugeam de oameni; trebue să fi avut aerul unui mizantrop şi totuşi sunt atât de puţin! Schimbarea aceasta mi-a adus-o o fată încântătoare, care mă iubeşte şi pe care o iubesc... După doi ani, acestea sunt primele mele momente norocoase şi, pentru întâia oară, simt că şi căsătoria poate face pe cineva fericit. Din păcate, ea nu e de rangul meu şi, e adevărat, n'aş putea să mă însor acum... De n'ar fi auzul meu, aş fi străbătut de mult lumea, cel puţin jumătate din ea, şi aceasta trebue s'o fac. Nu e altă plăcere mai mare pentru mine, decât să-mi exercit arta şi s'o arăt... Oh! cum aş cuprinde lumea toată, dacă aş scăpa de răul acesta! Tinereţea mea, da, asta o simt, începe abia acum !... Puterea mea fizică sporeşte de câtva timp mai mult ca oricând, ca şi puterea mea spirituală. In fiecare zi mă apropiu din ce în ce de ţelul pe care-l simt, dar pe care nu-l pot descrie. Numai în felul acesta poate trăi Beethoven al tău. Fără răgaz, fără odihnă! Să fiu vindecat numai pe jumătate şi voiu veni atunci la voi, om matur, în deplină putere... Trebue să mă vedeţi fericit, atât cât îmi este dat să fiu în lumea aceasta, dar nu nenorocit — nu, aceasta n'aş mai putea să suport! Vreau să apuc destinul de gât — şi desigur că n'are să mă îndoaie până la pământ. Ah, e atât de frumos să-ţi trăieşti viaţa de mii de ori! '

Aceste mărturisiri, scrise la ivirea unei noui tinereţi — de fapt, aceasta e prima lui tinereţe — par să fie textul muzicii pe care a compus-o în timpul acesta. „Prometeu", strălucitele sonate pentru vioară, viguroasele sonate pentru pian (op. 23,24,27,30,31), seninătatea, libertatea ce însufleţeşte a doua simfonie — toate exprimă avântul, energia, vitalitatea biruitoare. Vara aceasta, la Heiligenstadt, el a scris o mulţime de opere: muzica se revărsa necontenit din inima-i prea plină.

Apoi, pe neaşteptate, boala se agravează din nou. Poate că nu e decât un moment penibil. Beethoven e însă cuprins de slăbiciune şi de presimţirea morţii: ia o foaie de hârtie şi scrie, Ia început cu litere mici şi ferme, pe urmă cu trăsături tot mai lăbărţate, mai neclare, aproape ilizibile la sfârşit; scrie pentru fraţii săi un „testament", care nu e decât un fel de rechizitoriu contra destinului, când trist ca un adagio al său, când ameninţător ca unele din primele sale teme muzicale:

„O! voi, oameni care mă credeţi o fiinţă plină de duşmănie şi ură, sau mă arătaţi ca pe un nebun, ca pe un mizantrop — cât de nedrepţi sunteţi faţă de mine! Nu cunoaşteţi cauza secretă care mă face să vă par astfel. Spiritul şi inima mea erau închinate din copilărie spre sentimentul delicat al bunătăţii, al bunăvoinţii. Am fost totdeauna predispus să săvârşesc chiar acţiuni din cele mai mari. Gândiţi-vă însă că

de şase ani sunt atins de un rău incurabil, agravat de medici nepricepuţi. Desamăgit din an în an în speranţa unei îmbunătăţiri, m'anx pomenit în sfârşit redus la perspectiva unei infirmităţi îndelungate, a cărei vindecare va cere poate mulţi ani, dacă nu e chiar cu neputinţă; şi astfel, născut cu un temperament viu, arzător, accesibil chiar distracţiilor pe care le oferă societatea, a trebuit să mă izolez de timpuriu, să-mi duc viaţa în singurătate...

„Ah! cum să mărturisesc slăbiciunea unui simţ care ar fi trebuit să fie la mine mai desăvârşit decât la alţii, un simţ pe care l-am posedat altădată în cel mai înalt grad — pe care desigur că I-au avut prea puţini oameni de meseria mea... Trebue să trăiesc ca un proscris. Dacă mă apropiu de o societate, sunt cuprins de o nelinişte arzătoare: căci mă tem să nu fiu pus într'o situaţie primejdioasă şi astfel să se observe starea mea adevărată..»

„Ce umilitor era, când cineva care stătea lângămineauzea de departesunetele unui flaut şi eu nu auzeam nimic, sau când asculta cântecul unui păstor şi eu tot nu auzeam! Asemenea întâmplări m'au dus aproape la disperare : puţin mai lipsea să-mi pun singur capăt vieţii. Numai ea, arta, m'a reţinut. Ah, mi se părea cu neputinţă să părăsesc viaţa, înainte de a fi dat la iveală tot ce mă simţeam capabil să dau... O, oamenilor, dacă veţi citi odată aceasta, gândiţi-vă că aţi fost nedrepţi faţă de mine. Şi acel care e nenorocit, să se consoleze că găseşte în mine un nenorocit ca şi el, şi cate, cu toate piedicile naturii, a făcut tot ce i-a stat în putinţă să fie primit în rândul oamenilor demni şi al artiştilor apreciaţi.

„Voi, fraţii mei Karl şi Johann, de îndată ce voi muri, rugaţi-1 în numele meu pe profesorul Schmidt — dacă va mai fi atunci în viaţă — să scrie istoria boalei mele şi puneţi-i la dispoziţie această scrisoare, pentru ca după moartea mea lumea să se împace cu mine, pe cât este cu putinţă.,. Recomandaţi copiilor voştri virtutea : numai ea, şi nu banul, poate face pe om fericit; vorbesc din experienţă. Numai ea m'a susţinut şi pe mine în mizeria mea; ei şi artei mele, îi datoresc că nu mi-am curmat viaţa prin sinucidere. Rămâneţi cu bine şi iubiţi-vă unul pe altul!...

„Cu bucurie, mă grăbesc în întâmpinarea morţii. Dacă vine mai înainte de a fi avut prilejul să desfăşor toate facultăţile mele artistice, ar fi atunci prea devreme, cu toată soarta mea atât de aspră, şi aş dori să mai întârzie. . Dar şi atunci voi fi mulţumit: nu voi fi izbăvit prin moarte de starea mea, care nu e decât un chin necontenit? Vino, când vrei: şi eu merg curajos — spre tine... “

Acestea sunt fragmente din marele document al suferinţii omeneşti, pe care un muzicant surd, în vârstă de 3a de ani, I-a scris pe la sfârşitul verii, într'o cameră mică, undeva, în preajma capitalei: — e mai mult muzică decât gândire, un torent de sentimente care răzbate din adâncimi tăinuite şi se revarsă în peisajul luminos şi plin de ecouri armonioase al

Simfoniei a doua. Cum se vădesc prin aceste rânduri voinţa avântată spre ideal, sfânta străduinţă a artistului spre mari realizări, dorinţa omului spre împărăţiile senine ale fericirii 1 Parcă vedem Geniul, surprins în adânca-i meditaţie de chipul ameninţător al Destinului, care a pornit împotrivă-i cu armele lui crude — şi Geniul o ia la fugă, ca o fecioară înspăimântată.

Trec patru zile; el îşi adună noile note, ca să se reîntoarcă în oraş. Şi atunci zăreşte foaia

aceasta, „testamentul*; o mai ia odată în mână, o citeşte şi adaogă la sfârşit aceste cuvinte:

„O, Providenţă, lasă să-mi apară odată o curată zi de bucurie! E atât de mult de când nu mai cunosc răsunetul profund al adevăratei bucurii! Când ? când o voi putea simţi iarăşi, o! divinitate! în templul naturii şi al oamenilor ?

— Niciodată? oh, nu! ar fi prea cumplit; prea crud pentru mine! *

Şi el, surdul, care nu vrea să piardă orice nădejde, apucă iarăşi armele. Iată cum e gata să se apere! îndată după strigătul acela de revoltă al creaturii trădate, el scrie prietenului său, cu hotărîre, cu fermitatea unui profet: „Nu sunt mulţumit de lucrările mele de până acum; de aii înainte, vreau să pornesc pe-o cale nouă*.

CAPITOLUL AL TREILEA

LUPTA ÎMPOTRIVA DESTINULUI

„Ce fericit eşti, că poţi fi aşa devreme la ţară! Abia la opt ale lunii, voi putea gusta şi eu o asemenea fericire: mă bucur de pe acum ca un copil... Nimeni nu poate iubi ca mine natura. Căci pădurile, copacii, stâncile ne redau ecoul pe care omul îl ascultă cu atâta plăcere*.

înadevăr, niciun artist n'a trăit ca Beethoven într'o asemenea intimitate cu natura. Obişnuit cu aerul şi apa, îi plăcea să fie singur, în tovărăşia pădurii şi a râului, pe când mai căuta societatea oamenilor; acum însă, solitar fără avere, el se refugiază cu tot elanul inimii sale printre muţii adoratori ai lui Dumnezeu — şi dacă nu mai percepe glasul păsărilor şi mai cu seamă strigătul prepeliţei care a răsunat adeseori, înainte, printre armoniile orchestrei sale, urechea sa lăuntrică aude totuşi glasul vântului, cântecele norilor, toate melodiile care plutesc între cer şi pământ. Acestea străbat, dela început, marile teme ale operelor sale; suilul larg al puterilor naturii se înalţă şi cântă în paginile mai întunecate, scrise într'un ritm mai accelerat — şi numai din smerenia şi blândeţea

ce se desfăşură în multe din temele sale mai lente, par că se desprind ecourile relaţiilor sale eu oamenii, mai cu seamă cu femeile. Â compus un adagio (op. 5g) „pe când contemplam cerul înstelat şi mă gândeam la armonia sferelor*; un pasagiu din „Fidelio" a fost conceput în desişul pădurii dela Schonbrunn, când şedea într’un fel de jeţ natural alcătuit de un şteiar, la două picioare deasupra pământului, în locul unde se despărţeau tulpinile copacului. Din pădurile acestea el aducea în fiecare toamnă roade din belşug: pe o mulţime de opere, el a înscris în frunte satele unde a locuit, înnobilând astfel numele lor; de-acolo, din încăperile joase unde îşi scria compoziţiile, el pornea în fiecare zi la aer liber, să mediteze, să făurească într’însul noui melodii.

In oraş însă, pacea nu înfloreşte în sufletul său. Ceea ce 1 turbură, e gloria — de care totuşi nu s’ar putea lipsi — şi societatea care acordă şi statorniceşte gloria. Beethoven, care era preţuit la început mai mult ca un virtuos al pianului, e considerat la vârsta de treizeci de ani ca primul muzicant al oraşului cel mai muzical din Europa. Teatrul „An der Wien" îi conferă titlul de compozitor de opere, cu toate că n’a scris încă niciuna; el locueşte câtva timp chiar la teatru; fiecare se străduește să dea un concert împreună cu dânsul; violoniştii cei mari îi solicită noile sonate, cu atât mai mult că el însuşi nu izbutea niciodată să cânte prea bine la vioară. Numele lui răsbate departe, în străinătate. Erard îi trimite din Paris, ca omagiu, un splendid pian cu coadă. Anglia îl consacră înaintea altor ţări; i se comandă de-acolo două sonate — şi, curând, el poate cere pentru ediţia engleză a. şase din operele sale suma de 200 de lire sterline, un onorar enorm pe vremea aceea»

„ Am, în orice caz, şase, şapte editori şi chiar mai mulţi... ei nu mai tratează cu mine; fixez preţul şi mi se plăteşte. Vezi, e o situaţie frumoasă aceasta. Dacă, de pildă, văd că un prieten se află la nevoie şi punga mea nu-mi permite să-i ajut imediat, n’am decât să mă aşez la masa de lucru şi, în scurtă vreme, e scos din încurcătură". Odată, câştigă 1800 florini cu un singur concert alcătuit din opere proprii; dar ceea cea vrut întotdeauna să obţină, nu era preţul cel mai ridicat, ci cea mai mare libertate, într’o scrisoare către editorul său, el preamăreşte o societate comunistă în care „nu va «xista decât un singur magazin de artă, unde artistul n'ar avea decât să predea operele sale, ca să ia de-acolo tot ce-i trebueşte... îmi place o viaţă neatârnată şi nu pot avea aceasta fără o mică avere; pe de altă parte, şi onorariul trebue să facă cinste artistului, după cum tot ce întreprinde el trebue să se desfăşure într'o atmosferă de cinste şi demnitate". Scopul din urmă al editorului ar trebui să fie altul decât

acela de a plăti pur şi simplu artistului un onorar insuficient — ci, mai de grabă, acela de a-l pune în situaţia să realizeze neturburat tot ce simte într'însul, tot ce se aşteaptă din partea lui.

Şi aceste fraze, scrise de Beethoven, evidenţiază înălţimea lui morală; căci rareori a dat el dovadă de spirit practic şi atunci încă, numai cu scopul de *a* trăi independent. Marele principiu care-l călăuzeşte, un principiu ferm, bărbătesc, îl face să ceară bani, însă ca un semn de demnitate — şi se simte desonorat dacă îl înşeală cineva. Acel care scrie urmă-toarele cuvinte nu e un prinţ ci Beethoven, sărac vlăstar al unui proletar: „Afară de Dumnezeu, nimic nu e mai presus de onoarea mea“. Acest sentiment al propriei sale valori,

înnăscut la dânsul, sporeşte odată cu gloria — şi când Clemenţi, celebru de multă vreme, vine la Viena şi îl roagă să-i viziteze, Beethoven exclamă: „Poate sâ aştepte mult până ce va veni Beethoven la dânsul 1"

Bizuindu-se pe succesul său la treizeci de ani, el caută să şi asigure viitorul şi depăşeşte astfel prudenta necesară, exagerează; el trimite un ultimatum teatrului condus acum de un comitet de nobili, ameninţă că va accepta o invitaţie din străinătate — deşi aceasta nu era nicidecum sigură, promite să dea în fiecare an câte-o operă în schimbul unui salariu fix şi al unui anumit procent, şi adaogă: „Dacă ne gândim la energia şi timpul ce se cere pentru compunerea şi realizarea unei opere, ceea ce exclude în mod absolut orice altă străduinţă de ordin spiritual — şi dacă ne mai gândim că în alte părţi... succesul unei singure opere e deajuns să asigure dintr'odată o carieră norocoasă autorului ei... şi de cât de puţine avan- tagii se bucură aci un artist, din cauza cursului defavorabil al banului şi al scumpetei, atunci desigur că condiţiile de mai sus nu pot fi socotite ca exagerate".

Dar ciudăţeniile sale, bruscheţa, schimbările neprevăzute, agravate odată cu surzenia sa, fac să eşueze tratativele — şi aristocraţii care se mândreau cu dânsul încep să-i trateze cu mai multă răceală. Şi deoarece el nu vedea în ajutorul pe care i-l acordau ei decât un mijloc de a-şi dobândi libertatea, nu se jenează să vorbească acum, pe faţă, de „şleahta princiară" — cu toate că numai dela Lich no wsky a primit ani dearândul 600 de florini anual. Odată, la castelul din Grätz al acestui prinţ Beethoven e rugat stăruitor să cânte în faţa unor ofiţeri francezi; el refuză: nu-i plăceau ofiţerii sau poate că nu-i convenea ora ; şi pentrucă e ameninţat, mai mult în glumă, că va fi închis în arest, acest nou Tasso fuge din castelul unde era găzduit de-o lună — aleargă cu capul gol, prin ceaţă, în toiul nopţii, până la oraşul cel uni apro- piat şi de-acolo se înapoiază cu diligenţă la Viena.

Nici faţă de fratele împăratului nu-şi păstrează totdeauna cumpătul. Când arhiducele Rudolf, în vârstă de *14* ani, alege ea profesor pe omul acesta original, prietenii lui Beethoven socot că el are o şansă mare, ne mai pomenită ; aceste relaţii s'au menţinut de fapt şi după ce băiatul acela drăguţ a trecut de 20 de ani — şi chiar după ce-a devenit arhiepiscop, Beethoven nu s'a supărat decât rareori pe el. Cu timpul, se plictiseşte de dânsul căci nu e un elev excepţional — aşa mărturiseşte maestrul intimilor săi — dar trebue să-i suporte, îi dedică multe opere şi scrie cu deosebită gentileţă: „Am observat de câteva ori că, dacă dedic altcuiva vreo lucrare care-i place, el resimte atunci o mică mâhnire". Dar, precum relatează un alt elev, „Beethoven n'a cunoscut vreodată eticheta şi tot ce e în legătură cu ea — şi nici nu vroia s'o cunoască... Au vrut să-i înveţe cu sila bunele maniere, atenţiile ce trebuia să le acorde arhiepiscopului. Aceasta îi era însă insuportbil... el nu era omul care să respecte riguros toate prescripţiile ce i se dădeau în fiecare zi". Odată, când arhiepiscopul îi comandă „două marşuri pentru un carusel", Beethoven i-le trimite, dar însoţite de aceste rânduri ironice: „Aş vrea să văd dacă muzica mea poate îndemna pe cavaleri să facă măcar câteva piruete. He, he 1 sunt toarte vesel că Alteţa Voastră imperială se gândeşte la mine şi în această împrejurare... Muzica pentru cai ce mi s'a cerut, va parveni

Alteţei Voastre imperiale în cel mai straşnic galop*.

Şi totuşi, cei doi prieteni din anii de maturitate sunt aleşi tot din cercul nobilimii amatoare de muzică: contele Brunsvick şi baronul Glei- chenstein, doi cavaleri vienezi, băieţi buni, amabili „care îi impuneau fără să fie câtuşi de puţin aroganţi şi au avut mare influenţă asupra lui". Brunsvick s'a ales cu dedicaţia op. *5y* şi 77, două mici juvaeruri de mare preţ.

O singură dată în vremea aceea, Beethoven a vrut sâ dedice o compoziţie unui fiu al poporului— dar eroul însuşi i-a stricat totul. Discipol al lui Plutarc, admirator al gloriilor nepieritoare, maestrul s'a simţit atras la început de personalitatea lui Bonaparte; fascinat de campania acestuia în Egipt, el a conceput o simfonie în onoarea lui. Patru ani mai târziu, când scrie Simfonia a treia, cea mare, el adaogă cu creionul sub numele său: „Scris pentru Napoleon* ; pe prima copie sunt indicate numai aceste două nume: „Buonaparte — Luigi da Beethoven*. Simfonia e acum terminată, dar nu e încă executată sau tipărită : şi iată că elevul său Ries vine la dânsul şi îi aduce vestea încoronării lui Napoleon ca împărat! Beethoven e cuprins de furie şi strigă: „Şi acesta nu-i decât un om ordinar ?! Acum va călca şi el în picioare toate drepturile omeneşti, se va ridica deasupra tuturora şi va deveni un tiran !". — „Beethoven se repezi la masă, apucă prima foaie a operei, pe care era scris titlul, o rupse şi aruncă bucăţelele la pământ. Pagina întâia fu scrisă din nou şi abia atunci simfonia aceasta căpătă titlul de „Simfonia eroică* Mai târziu, pe alt exemplar, s'a găsit numele lui Napoleon, însă şters.

Această foaie ruptă exercită şi acum, după

o sută de ani, o putere magică, fascinantă, asupra privitorului... El, geniul cel surd, şade singur ia masa de lucru şi îşi înscrie numele pe ioaie în formă italiană, ca să-i acorde cu acel al Italianului : se poate compara cu dânsul, căci e şi el un revoluţionar şi un dictator Dar când Napoleon reînnoeşte formele vechi, când îşi pune singur pe frunte cununa din lauri de aur, pe care artistul o visase de-atâtea ori, însă nu de aur ci împletită din frunze verzi, atunci Beethoven reneagă pe ilustrul său irate. Şi, cu gestul unui rege neîncoronat, dar care îşi cunoaşte propria i putere, el rupe în bucăţi dedicaţia — salutul prin care vroia să unească în istorie numele său cu al eroului.

In această epocă agitată, eroică, opera a fost imediat înţeleasă de cunoscători, la prima audiţie particulară; Louis-Ferdinand ceru ca simfonia să fie executată din nou, în întregime. Când a fost cântată în public, efectul a fost oarecum denaturat din cauza caracterului ei revoluţionar ; critica găsi că această primă simfonie curat beethoveniană are „prea multe discordanţe izbitoare şi bizarerii, din care cauză e extrem de greu să se degajeze o impresie de ansamblu, iar unitatea operei se pierde aproape cu totul*. Publicului îi păru prea lungă opera, iar cineva dela galerie strigă: „Mai dau un creiţar, numai sâ se sfârşească odată!" Şi când o parte din ascultători aplaudă totuşi/ aceasta era prea puţin pentru autor, care nici nu mulţumi şi astfel indispuse chiar pe prietenii săi.

Cinci ani mai târziu, când s'a cântat din nou această simfonie, toată Viena aştepta ca Napoleon să apară în loja sa, căci atunci, în 1809, el era stăpânul oraşului. Dacă ar fi venit, desigur că I-ar fi impresionat această muzică eroică — şi fiecare din cei doi ar fi recunoscut pe celălalt, în felul lui: Beethoven ar fi văzut pe împărat, împăratul ar fi ascultat muzica lui Beethoven — şi probabil că I-ar *£1* invitat sâ vie la Paris, cum a făcut şi cu unii poeţi germani. O schimbare a situaţiei politice determină pe Napoleon să părăsească oraşul în ziua concertului,

Dar un auditeur al împăratului intră neanunţat la Beethoven; mecena şi admirator ai maestrului, îl invită din proprie iniţiativă la Paris, oferindu-i un loc în trăsura sa. Insă Germanul refuză la început: nu era furios contra Francezilor pentrucă au subjugat Germania, ci numai pentrucă au acceptat un împărat pe tron; pe urmă, ascultă pe vizitatorul său, se mai potoleşte şi întreabă :

„ Voi trebui să mă prezint împăratului vostru ?“

„ Nu, dacă el nu vă va invita*, spune baronul meloman.

* Şi credeţi că are să mă invite ?“

Prin această întrebare, Francezul înţelese cât de mult dorea artistul, în sinea lui, o întâlnire pe care, în calitatea sa de democrat, vroia totuşi să şi o interzică.

îndată după Simfonia eroică, el compuse opera eroică. Şi pe atunci, în i8o5, Napoleon se afla la Viena; la premiera lui „Fidelio" sala era plină aproape numai de ofiţerii lui, şi tocmai aceasta contribui la insuccesul operei, căci muzica aceea nouă trebuia să pară şi mai străină urechilor franceze. Pe deasupra, duşmanul, după ce-a ocupat oraşul, I-a izolat de cartierele lui mărginaşe ; cetăţenii erau înfricoşaţi, nu cutezau să iasă din casele lor; la a doua audiţie sala era goală, iar criticii, deprinşi cu efectele strălucite ale lui Cherubini, s’au arătat severi

296 faţă de „Fidelio". Atunci, în palatul Lichnowsky, prietenii au început să stăruie pe lângă maestru să şi scurteze opera, s'o schimbe, s’o reducă la două acte. Dar Beethoven striga mereu: „Nicio notă !“ şi vroia să fugă cu partitura. Abia la sfârşit s’a lăsat înduplecat de rugămintile prinţesei bolnave — şi când aceasta I-a implorat aproape în genunchi să nu-şi vateme singur măreţia şi gloria sa, el mârâi învins : „Am s’o fac pentru D-voastă !“

Dar în timpul prelucrării izbucni un conflict Intre el şi director; compozitorul se credea înşelat, păgubit şi în ce priveşte veniturile sale; directorul replică înţepător că Mozart făcea înadevăr săli pline ; până şi locurile ieftine erau ocupate toate. „Nu scriu pentru mulţime!“ strigă Beethoven. „Daţi-mi înapoi partitura!“

I s’a dat —şi abia după zece ani opera aceasta a ieşit din uitare.

Două lucruri îl depărtau pe Beethoven de acest gen muzical, de operă, cu toate că s'a gândit la ea timp de un deceniu şi mai bine. Mai întâi, subiectul. Grillparzer i-a scris pentru text, mulţi alţii i-au adus librete; el le lăsa deoparte, căci „trebue ceva nobil, înălţător. N’aş fi putut pune în muzică librete ca acelea ale lui Mozart şi niciodată nu mi-aş putea potrivi inspiraţia unor texte uşoare, imorale". Multă vreme s'a gândit la Macbeth, la Coriolan. Şi mai mult încă, la Faust.

A doua piedică, mai profundă, residă în libertatea imaginaţiei sale. El şi-a câştigat primele succese improvizând la pian, spărgând astfel formele tradiţionale, înnoind unul după altul tiparele sonatei, ale quartetului, ale simfoniei, exprimându-şi simţămintele în forme tot mai variate şi mai maleabile. Toată opera Iui ar putea fi numită *guasi una fantasia*. El trebuia

deci să se împotrivească cu desăvârşire cuple» tului, precum şi ritmului accelerat al operei, care stânjeneşte prin prea multe regule desfăşurarea impetuoasă a inspiraţiei; trebuia să simtă absurditatea unei acţiuni cântate, care înlăn- ţueşte pe compozitor şi pe care numai un dramaturg înnăscut o poate frânge şi domina. Beethoven nu era un dramaturg; a fost şi a rămas un rapsod, un epic, ca Homer, pe care I-a recitit toată viaţa şi pe care-l punea deasupra tuturor poeţilor.

Prin formele sale neţărmurite, mereu variate, el i-a speriat pe contemporani; aceiaşi auditori care se lăsau fermecaţi de improvizaţiile sale, erau refractari faţă de noile simfonii. Se poate lăsa în voia imaginaţiei sale, la pian — şi toţi îl ascultă atunci, încântaţi; dar să nu se atingă de formele consacrate de un Haydn, de un Mozart. Aşa se explică insuccesul din seara cea mare când dirijează pentru întâia oară Simfonia a cincea şi a şasea; şi numai când, între două bătălii, se aşează el însuşi la pian, se impune şi criticilor. Unul din ei scrie : „Maestrul se pierdu acum în împărăţia propriei sale fantezii. Melancolie întunecată, sentimente profunde, aspiraţii nobile alternau repede cu motive sprintene şi spirituale, de parcă maestrul ar fi vrut să ia peste picior tot ce e serios şi tragic". El avea peste patruzeci de ani când un ofiţer francez, amator de artă, care îl cunoştea de multă vreme şi I-a descris mai bine ca oricine, a scris următoarele: „ ...Cine nu I-a auzit im provizând, nu-şi poate da seama de toată profunzimea şi puterea geniului său. Adeseori, după primele acorduri, el îmi spunea: Astăzi nu prea îmi merge; s'o lăsăm pentru altădată", înadevăr, opera lui Beethoven s'a ivit în mod spontan: ea e rodul inspiraţiei şi al stărilor sufleteşti extrem de felurite.

Dar, în curând, noile simfonii se impun în Germania. Muzica descriptivă, căreia urmaşii n'au întârziat să-i dea ca punct de plecare „Pastorala", a fost delimitată chiar de maestru care a scris în această privinţă, în schiţele sale: „Se lasă auditorului grija de a evoca situaţia (scena) Orice pictură pierde dacă e prea precisă, dacă e dusă prea departe cu ajutorul muzicii instrumentale. Cei care au idee de viaţa rustică, îşi pot da seama de ceea ce vrea autorul, fără să fie nevoie de multe adnotaţii şi comentarii. Chiar fără descrieri se poate înţelege ansamblul, care e mai mult simţire, viaţă a sufletului, decât pictură muzicală". In aceste rânduri găsim o critică anticipată contra „muzicii cu program" ; parcă el însuşi vroia să-şi dea un avertisment, ca să nu meargă mai departe pe această cale lăturalnică: înadevăr, el a părăsit-o în ... simfonie făcu mare impresie asupra ... maeştri ; Mendelssohn, E. T. A. Hoffmann ... cunoască valoarea ei. Se spune că un soldat ... vechea gardă, care a ascultat-o la Viena, ar fi ... începutul frazei a patra: „Ah! c'est l'Empereurl" ... lăuntric i-a înlesnit să dea tuturor creaţiilor sale ... uritate; şi pentrucă nimic nu putea îndreptăţi pe ... ani (şi cu atât mai puţin posteritatea) să tragă o ... definitivă asupra surzeniei maestrului, el însuşi nu s'a plâns vreodată, ca muzician, împotriva soartei—împotriva unei nenorociri care de fapt n'a micşorat de loc opera sa. Dar, în aceşti i5 ani dela mijlocul vieţii sale, simţea cu groază cum sporeau primejdiile şi umilinţele la care îl expuneau infirmitatea sa în viaţa de

toate zilele. In sufietul acesta încrezător, naiv şi plin de iubire, s'a înrădăcinat neîncrederea surdului care se crede înşelat pentrucă nu aude în juru-i decât murmure vagi; şi dacă adăogăm Ia aceasta că era miop din tinereţe, că purta ochelari şi că avea să sufere în curând şi de o boală de ochi, putem uşor înţelege că omul acesta lipsit aproape cu totul de simţurile principale, a trăit într'o nelinişte maladivă, mereu crescândă. Pe neaşteptate, fără motive precise, bănuia pe muzicanţi şi editori, pe străini şi mai cu seamă pe prieteni. In timp ce Beethoven scotea din sentimente imaginare cele mai nobile accente, cele mai sublime armonii ale inimii omeneşti — propria lui inimă îndura chinurile cele mai cumplite din cauza neîncrederii, a bănuelilor închipuite.

Uneori, acestea treceau tot aşa de repede precum veneau. Din cauza unui simplu cuvânt, el trimise odată camaradului Hummel biletul acesta: „Să nu mai vie la mine! E un câine viclean — şi pe câinii vicleni să-i înhaţe hingherul! Beethoven". In ziua următoare, el scrie : „Dragul meu Nazerl! Eşti un băiat de treabă; ai dreptate, m'am convins de aceasta; vino deci la mine, astăzi după-amiază... Te îmbrăţişează al tău Beethoven, zis şi Supă-de-făină". Un străin îl descrie ca pe un om „de-obiceiu serios, câteodată plin de haz, însă totdeauna ironic şi amar. Pe de altă parte, el poate fi şi foarte naiv, ca un copil, şi chiar cordial dea- binelea, plin de duioşie". Tocmai pentrucă mai prinde uneori câte-o vorbă, el o interpretează greşit, o suceşte şi o răsuceşte de douăzeci de ori în minte ca pe-o temă muzicală ; e deajuns să se rostească într'un cerc de prieteni un nume care să sune la fel cu numele unuia dintre duşmanii săi, pentru ca ca el să fie rău dispus toată seara.

Ştefan von Breuning a venit la dânsul, din Bonn; acest prieten din tinereţe are grijă de Beethoven; ani de zile, ei locuesc împreună. Şi deodată, pentru o nimica toată, surdul se crede trădat şi scrie unuia dintre elevii săi : „Prin purtarea lui, Breuning v'a făcut, pe d-ta şi pe portar, să aveţi o tristă ideie despre caracterul meu ; după dânsul, eu n'aş fi decât un nenorocit, un om păcătos şi meschin. Te rog deci să transmiţi d ta personal răspunsul meu lui Breuning... Felul său de a gândi dovedeşte că între noi n'ar fi trebuit să se statornicească vreodată relaţii de prietenie... Nu, el nu va mai regăsi niciodată în inima mea locul pe care I-a avut!"

Curând după aceea, fără explicaţii, fără vreo întâlnire, îi trece supărarea, tot atât de brusc precum i-a venit; trimite prietenului portretul său, cu aceste cuvinte : „Bunul, iubitul meu
Steffen, fie ca această imagină să ascundă pentru totdeauna ceea ce s'a petrecut câtăva vreme între noi! Ştiu că ţi-am sfâşiat inima. Nu din răutate... dar am tost cuprins de amarnică bănuială împotriva ta... iartă-mă dacă te-am făcut să suferi... nici eu n'am suferit mai puţin... Şi când nu te-am avut lângă mine atâta timp, mi-am dat abia atunci seama cât de scump eşti tu inimii mele şi am simţit cu adevărat că aşa vei rămâne de veci pentru mine".

Dar nu toţi se arată răbdători şi plini de compasiune faţă de el. Părăseşte pe neaşteptate locuinţa sa, se mută în alta, se ceartă cu ceilalţi locatari, cere să se deschidă o nouă fereastră în zidul camerii sale, ca să aibă mai mult aer; are uneori patru locuinţe în acelaşi timp, e adeseori înşelat de oamenii săi şi se crede necontenit înşelat de toată lumea... Astfel, se

formează în juru-i un cerc invizibil de râsete înfundate, tăinuite. Şi pentrucă observă la urmă că e privit ca un om cam sucit şi bolnăvicios, mizantropia lui sporeşte, până ce inima sa cu- rată e cuprinsă iar de remuşcări : »Oh, nu merit nicio prietenie", scrie el într'un ton tot atât de brusc, unui medic pe care I-a respins: „eşti un om nobil, binevoitor, şi pentru întâia oară simt că nu sunt vrednic să stau lângă tine. Am căzut adânc de tot, departe de tine... Scumpule, dragul meu, nu şovăi să revii... să te arunci în braţele sărmanului tău Beethoven ; încrede-le în bunele însuşiri ce le-ai găsit altădată la dânsul... şi vei fi iarăşi cu mine!"

Căci el luptă totdeauna numai pentru ui ideal; nu va fi văzut vreodată certându se sau despărţindu se de cineva din cauze băneşti, din ambiţie sau pentru lucruri pur exterioare. Ceea ce apără el cu atâta îndârjire, e numai demnitatea omenească. Etica măreaţă ce însufleţeşte opera şi întreaga sa fiinţă, se simte jignită, rănită de meschinăriile lumii; şi dacă, vorbind de el însuşi, se numeşte „Beethoven" (caşicum s'ar referi la o a treia persoană), aceasta vădeşte pe omul de geniu, conştient de valoarea sa şi care pretinde să fie deopotrivă de onorat de el însuşi şi de ceilalţi.

Războiul şi asediul îl exasperează, îi sfâşie nervii. Mişcătoare e scena când, la apropierea Francezilor, omul acesta surd se refugiază cu fratele său într'o pivniţă şi îşi acoperă capul cu perine, ca nu cumva să audă bubuitul tu-nului. Blestemă războiul, se plânge de lipsa de bani şi de pâinea proastă — care I-a făcut să şuiere „cu trupul şi cu sufletul... Nu mă pot bucura încă de plăcerile vieţii dela ţară, atât de indispensabile pentru mine. Existenţa mea, abia organizată, e sdruncinată din teme

lii... Ce viaţă sălbatică, strivitoare, se sbate în jurul meu... numai tobe şi trompete, tunuri» mizerii omeneşti de tot felul!"

Căci războiul îi răpeşte libertatea şi siguranţa existenţii, pe care tocmai acum şi le cucerise. Abia când, chemat la Kassel de fratele lui Napoleon, el ameninţă să părăsească Viena, no-bilii săi ocrotitori se înţeleg între ei să-i ofere o rentă viageră ca să-i reţină în oraşul care devenise întâmplător a doua sa patrie. El aşterne atunci pe hârtie conceptul unui contract îndrăsneţ şi totuşi just, naiv dar şi exigent, cum BU cutezase încă niciun muzicant până la eL Căci acolo e scris: „Beethoven nu poate fi legat de nicio obligaţie în schimbul acestei pensii, căci scopul principal al artei sale şi anume*i* crearea de opere noui, ar avea de suferit..* Această remuneraţie trebue să fie asigurată lui Beethoven, câtă vreme nu renunţă el singur la dânsa... Să se indice o bancă sau vreun alt loc unde Beethoven să primească suma convenită... Pensia trebue plătită mai departe şi de moştenitori (dacă moare vreunul dintre contractanţi)... Domnii (care se angajează să plătească pensia) vor putea considera că ei contribue la crearea fiecărei noui opere mai mari; acesta e primul punct ce doresc să fie admis înainte de toate şi astlel s'ar înlătura aparenţa că eu aş încasa pensia fără să dau ceva în schimb".

Ii apare atunci toată tinereţea sa sărăcăcioasă; îşi aminteşte de sutele de conversaţii dela masa tatălui, când ascultase atâtea plângeri privitoare la contractele dintre seniorii cei puternici şi muzicanţii neputincioşi. Şi Beethoven pune condiţii: să i se garanteze un concert în fiece an, un titlu imperial, contracte cu teatrele, — şi el resimte iarăşi acea mândrie ce însufleţeşte pe creatorul atâtor opere noui, acel

dispreţ tăinuit faţă de „domnii" care se vor putea considera colaboratori ai săi la operele ce le va făuri. Şi toate acestea sunt cuprinse sub titlul patetic şi burlesc: „Proectul unei constituţii muzicale".

Cât priveşte domnii cei mari, chipul lor trebue să fi exprimat mai mult stima şi chiar respectul, decât o trufaşă ironie, când Gleichen- stein a tratat cu ei în numele prietenului său. Înadevăr, arhiducele Rudoll, prinţul Lobkowitz şi prinţul Kinsky s'au angajat laolaltă să plătească anual lui Beethoven 4000 de florini, indiferent dacă va compune ceva sau dacă s'ar îmbolnăvi; singura lor condiţie era ca el să rămână la Viena sau în altă localitate din Austria, cât timp va trăi. Contractul acesta, pe care protectorii lui Beethoven I-au semnat când el era în vârstă de *40* de ani, era ceva nou pe-atunci şi părea să asigure o viaţă liniştită unui om fără familie.

Dar, încă din primul an, valoarea banului a scăzut la o cincime din cauza războiului pierdut. S'a pus astfel chestiunea valutei; numai arhiducele a vrut să plătească valoarea întreagă, în monede de aur. Beethoven se simţi iarăşi lezat: „Oamenii aceia dela curte, cu toată aparenta lor prietenie faţă de mine, socot că re- clamaţia mea n’ar fi justificată!! O, vino în ajutorul meu, nenorocitul de mine! Doar nu sunt un Hercule în stare să-i ajute pe Atlas să poarte lumea în spinare!“ El ameninţă imediat cu proces şi chiar îl va porni în curând; în acelaşi timp însă, împrumută gratuit manuscrisele sale pentru un concert dat spre ajutorarea săracilor, iar când se deschide o listă de subscripţie pentru fiica lui Bach, el e indignat când află cât de puţin s’a strâns în Germania şi oferă editorului său câteva din lucrările sale ca să sporească suma „înainte

ca pârâul acesta să sece cu totul".[2])

Ideea unei rente viagere se datoreşte unei femei care vroia să reţină pe Beethoven la Viena. Contesa Erdody, mamă la şaisprezece ani şi mereu suferindă de-atunci, ţintuită aproape tot timpul la pat, nu trăia decât din muzică; a ştiut să-i ataşeze multă vreme pe Beethoven la casa ei, îi înţelegea opera dar şi suferinţa lui; aduna la ea un auditor atât de select, încât un muzicant spunea că „un artist care poate fi sigur de un asemenea public e cu adevărat fericit . Entuziasmul acestei contese era pur spiritual, eteric — dar şi aci, din cauza bănuitorului Beethoven, s'a ajuns la o ruptură pe care numai anii au tămăduit-o, târziu de tot.

Are o deosebită afecţiune şi pentru baroneasa Ertman, cea mai bună elevă a lui, care îl adoră; dar nici în cazul acesta, ca şi în toate celelalte, el nu stăruie pentru o căsătorie. O vede multă vreme, pe ea şi pe alte femei frumoase, iubite de oameni pe care nu-i stimează întotdeauna şi pe care îi depăşeşte prin personalitatea sa; se joacă cu copiii acestor femei, — copii care nu sunt niciodată şi ai lui; dar când moare unul dintre aceşti copii, el invită pe mama la dânsul, spunându-i că vrea să-i vorbească numai în graiul muzicii — şi cântă timp de-o oră la pian, ca s’o consoleze.

Pentru Thereza Brunsvick, inima lui bate mai tare. E sora prietenului său, o contesă de treizeci de ani — o adevărată Iphigenie, care trăieşte mai tot timpul la moşia ei din Ungaria.
11 considera pe Beethoven ca unul din membri „Republicii oamenilor de elită' pe care îi aduna, pe tăcute, în sufletul ei. .Era un loc de odihnă,

2 Joc de curtate: *Bach* înseamnă pârâu.

[illegible]ri", scrie ea mai târziu; „fie- care copac purta numele [illegible]ori şi mă consolam, în dureroasa lor absenţă, vorbind cu [illegible] simbolici... De multe ori, după ce le spuneam bună-[illegible]m copacul lui despre tot felul de lucruri pe care vroiam [illegible]ată nu mi-a rămas dator cu răspunsul". Aceste câteva [illegible]ale ei, de gingaşă afecţiune, precum şi accentele lui mai [illegible]re însă, din quartetele scrise în vremea aceea, sunt tot [illegible]birea care nu s'a împlinit vreodată, pierdută în eterul idealizării.

Dar lângă a[illegible]stă prinţesă mai există o San- vitale, o altă contesă Brunsvick, cu [illegible] oval, sensual — o fiinţă fluşturatecă şi plină de tandreţă, care l-a [illegible]s pe Beethoven în acelaşi an, poate cu mai mult succes dar cu mai puţ[illegible] roade în ce priveşte opera lui. Căci iată ce scrie cineva: „Beethoven vin[illegible]arte des şi dă lecţii lui Stefii. Iţi mărturisesc că e oarecum cam prime[illegible]os... *vous m' en fandez, mort coeur*... Spune-mi, Steffi şi Beethoven... [illegible]e va alege la urmă din toate acestea? Ea trebue să se păzească! Inima [illegible] trebue să aibă puterea de a spune: nu! Tristă datorie, poate chiar cea [illegible] tristă din toate!"

De ce aceast[illegible]atorie? se întreabă îndrăgostitul. De vreme ce el nu caută niciodată [illegible] simplă legătură amoroasă, ci vrea să se căsătorească, nicio prinţesă [illegible] poate fi silită să renunţe la el din „datorie". Dacă a câştigat-o pe fa[illegible]ceasta prin magia sunetelor, ce-o mai împiedică să fie soţia lui? Şi at[illegible]i îi apare iarăşi blestemul surzeniei sale — şi el se închide într'însu[illegible] părăsind casa iubitei.

Oare nu exis[illegible] alte femei, mai plăcute, mai amabile? „Era amorezat

mai tot timpul, dar cele mai multe din iubirile lui erau de scurtă durată", povesteşte elevul său Ries. Ii plăcea să vadă femei frumoase, se întorcea pe stradă în urma lor şi râdea când se credea remarcat. Odată, elevul său venind la el, la ţară, se pomeneşte cu o doamnă frumoasă care şedea pe divan. Maestrul îi porunceşte să cânte şi rămâne îndărătul lui, lângă dânsa. După un răstimp, Beethoven îi strigă: „Ries, cântă ceva de dragoste!" şi, curând după aceea: „Ceva melancolic!", pe urmă: „Ceva pasionant!" Din cele ce putea prinde cu urechea în timp ce vorbeau cei doi la spatele său, elevul trage concluzia că doamna fusese jignită mai înainte şi el vroia s'o împace. Deodată, Beethoven sare în picioare: „Toate astea sunt ale mele!" In acest moment, doamna o ia la fugă; el explică elevului că nu ştie cine e dânsa, că venise puţin mai înainte la el, ca să-i cunoască. Acum aleargă amândoi după doamna aceea, dar ea e departe. „Trebue să aflu cine este şi tu trebue să m'ajuti!" Mult mai târziu, Ries o regăsi pe străina aceea: era metresa unui prinţ străin.

Nu găsim o altă imagină mai frapantă a lui Beethoven, în ce priveşte relaţiile lui cu femeile, decât aşa cum ne apare el în ace astă mică aventură. Din scurta şi seaca relatare a lui Ries, răsbate plânsul sfâşietoarelor *uijcherzi,* apoi marile opriri, precum obişnueşte înainte de a reveni la *largo,* motivele sburdalnice ale unora din frazele sale — şi ecourile furtunatece, cotropitoare, ale temelor iniţiale.. Vedem cum pisicuţa aceea curioasă cutează să intre în casa celebrului maestru, care nu e un om ci un fenomen ! Şi el, surprins, turburat, nefericit în dragoste, începe să se ocupe de fiinţa aceea frumoasă, însă cu atâta stângăcie, cu atâta bru-

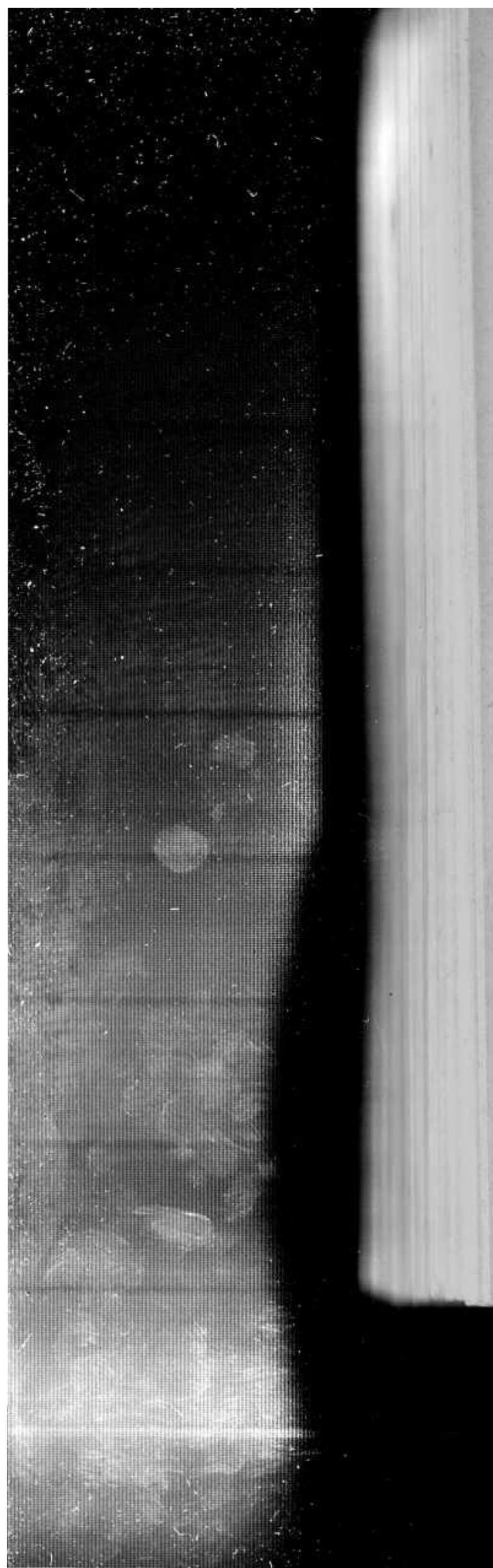
scheţă — fără niciun preambul... Şi când vine elevul, îl sileşte să se aşeze la pian, ca să potolească pe înfricoşata vizitatoare; pe urmă, re- cunoscându-şi propriile sale melodii, mândria de artist biruește pentru o clipă dorinţa ce I-a cuprins lângă ea — şi sare în picioare. Semi- prizoniera, zăpăcită — sau desmeticită — se foloseşte de clipa aceasta ca să fugă. E urmărită de maestru şi de elev, dar e acum departe, preferând să-şi exercite farmecele asupra prinţilor galanţi, decât asupra unor muzicanţi săraci şi cam smintiţi... Ce *scherzo* tragici

Ceea ce caută el cu toată seriozitatea, mai cu seamă acum, când anii trec şi surzenia e tot mai accentuată, e căldura liniştită a unui cămin. El scrie prietenului său Gleichenstein, care călătoreşte în Germania de Sud, patria sa: „Poţi să mă ajuţi să găsesc o tovarăşă de viaţă. Dacă găseşti acolo, la Freiburg, o femeie frumoasă, căreia armoniile mele i au smuls poate un suspin, pune-te în legătură cu ea. Dar trebue să fie frumoasă. Nu pot iubi decât ceea ce-i frumos, altfel aş fi nevoit să mă iubesc pe mine însumi". Tragic conflict: numai prin arta sa poate cuceri ceea ce, după atâtea încercări zadarnice, pare că e interzis persoanei sale; în orgoliul său, conştiinţa valorii sale e tot atât de strâns legată de persoana ca şi de geniul său. Oare nu-şi dă seama că pasiunile sale sunt mereu atrase numai de frumuseţi fermecătoare sau tragice şi că niciuna din ele nu se poate căsători cu dânsul?

Muzica erotică din anii lui de maturitate res- frânge în ecourile ei acea viaţă imaginară, acele reverii trezite în sufletul lui Beethoven de atâtea renunţări; şi nicăieri nu se vădeşte aceasta într'un chip mai emoţionant ca în sonata Kreu- tzer, de mare amploare, care poartă subtitlul: *.guasi come un concerio"*. Mai întâi, o profundă meditaţie din care se înalţă cu încetul amintirea. Da, aşa era! Un om plin de ardoare, cutezător, imperios. Ţine fruntea sus şi priveşte ferm, pătrunzător! Şi iată-l acum mai sfios, mai tandru: face curte unei femei. A avut vreun succes ? Da! şi totuşi amintirea unei iubiri ce imploră, stărue languros în notele pianului, în timp ce vioara freamătă într'un cântec jalnic. Un nou avânt de luptă e înfrânat şi el ca nişte glasuri în surdină. Ce sunt toate acestea fără iubire? Va izbuti s'o cucerească, pe ea, iubita lui? Curaj!

Tot nu vrei să înţelegi încă? — aşa sună tema amoroasă a frazei a doua. Rugă, umilinţă, supunere sub care se ascunde dorinţa lui pasionată. Dar ea răspunde mereu: Nu pot! El încearcă acum cu complimente, cu plângeri, apoi cu toate tentaţiile lumii: vrea s'o farmece şi cu sunetele flageoletului; pe urmă, într'un duo în care se împletesc notele de pian şi de vioară, el slăveşte dulcea iubire ce-şi găseşte împlinirea, fericirea de a iubi şi de a fi iubit — dar ea mereu se împotriveşte. Şi după atâtea încercări, după atâtea zadarnice implorări, vioara îşi regăseşte răsunetul ei limpede, urcând într'un tril prelung — şi epilogul despărţirii uneşte cele două glasuri: noi renunţăm acum. dar ne vom iubi şi vom nădăjdui până la sfârşit.

Dar ce s'a întâmplat în această pauză scurtă? In partea a treia a sonatei, îndrăgostitul apare iarăşi, stăruitor, îndrăsneţ, ca şi la început: Vreau! Şi cum să mai reziste, când vibrează atâta duioşie în glasul lui ? Ea e învinsă. Şi voinţa lui se destinde, însă numai o clipă, ca s'o privească adânc în ochi. Pe urmă el o ridică, o aşează pe calul său. Pornesc la drum... Vezi luminiţele acelea din vale, de lângă flu-

viu? Acolo ne va adăposti în curând zidul cel vechiu! Ei înaintează în galop. El o ţine strâns, la piept... Ce faci cu mine? Şi iarăşi râsete, zăngânit de pinteni — şi goana, tot mai iute, mai sălbatică, spre ţelul din urmă! Li se pare că şi văd poarta, curtea, căminul în care pâlpâie tocul. Ultima ei rugăminte se topeşte, se pierde la pieptul lui: îl cuprinde şi mai tare pe el, învingătorul.

După astfel de visuri, e firesc ca o pasiune reală să se transforme curând în dramă.

Familia Malfatti — care mai are şi azi o descendentă frumoasă — şi-a găsit pe-atunci eflorescenţa în două surori, pe jumătate italiene, amândouă frumoase şi cu daruri muzicale. Te- reza avea î5 ani, ochi visători care trădau un temperament sensual, bucle scurte de un brun închis, un ten mat şi nasul arcuit; toată făptura ei părea prea devreme pârguită, agilă, vioaie şi înclinată spre plăcerile iubirii. Cealaltă, blonda Ana, mai liniştită din fire, place mai mult lui Gleichenstein — dar demonicul său prieten se amorezează de Tereza, cu toate că era de două ori mai în vârstă decât copila aceasta plină de foc. El vrea chiar s'o cultive, îi trimite operele lui Goethe şi Shakespeare: ,,Veţi primi odată cu aceste rânduri, adorată Tereza, cele făgăduite — şi dacă n'ar fi fost la mijloc piedici din cele mai serioase, aţi fi primit şi mai mult, ca să vă arăt că dau întotdeauna prietenilor mei mai mult decât promit... Ar fi desigur să aştept prea multe dela D-vs., dacă v'aş atribui această vorbă: oamenii nu sunt uniţi numai când se află unul lângă altul... Cine ar putea atribui aşa ceva sburdalnicei Tereza, care tratează cu atâta uşurinţă tot ce e serios în viaţă? Recomandaţi-mă bunăvoinţei tatălui şi mamei voastre, cu toate că n'aş putea

avea de pe acum dreptul să formulez o asemenea pretenţie".

Aşa îşi înfloreşte el de data aceasta stilul, ca un domn elegant, cu perucă şi coadă! Vrea să păstreze formele, să nu bruscheze nimic, căci — în sfârşit — aci totul îi pare favorabil: şi fata şi tatăl ei. Nu-şi dă însă seama că toate aceste atenţii sunt adresate geniului său şi că fata cea răsfăţată va sta mult pe gânduri până ce se va hotărî să se mărite cu un cobold surd. Beethoven trage nădejde. Şi iar îşi aduce aminte de un prieten pe care-l uitase ani dearândul, de piietenul său din tinereţe de pe malurile Rinului, căruia îi scrie: „Aş fi fericit, poate unul din oamenii cei mai fericiţi, dacă demonul nu şi-ar fi ales domiciliul în urechile mele. Şi dacă n'aş fi citit undeva că omul n'are dreptul să renunţe voluntar la viaţa sa câtă vreme mai poate săvârşi o faptă bună, de mult n'aş mai exista: mi-aş fi făcut singur seama..."

„Nu vei respinge rugămintea mea amicală, prin care îţi cer să-mi procuri actul meu de botez". El explică prietenului că a pierdut hârtiile sale şi că trebue să plece la Bonn, cât se poate mai repede, ca să se evite vreo eroare; pe urmă încheie, tot atât de brusc precum a început, fără să pomenească un cuvânt de proiectul care, pe neaşteptate, urmează să facă din el, din boemul de patruzeci de ani, un burghez aşezat.

In acelaşi timp el compune cântece de dra-
l goste — ceea ce n'a făcut până acum: şase cântece, cu cuvinte de Goethe — şi le trimite fetei, căci hotărîrea pare apropiată. Totuşi, el mai oscilează între teamă şi speranţă. Prietenul său, mai fericit decât dânsul, poate veni oricând în casa familiei Malfatti, în calitate de logodnic oficial al fetei mai mari. Beethoven îi scrie:

Sil

„Salută din parte-mi pe toţi care ne sunt dragi, ţie şi mie... Cât de bucuros aş adăoga: şi cărora le suntem dragi??? Semnul acesta de întrebare e cel puţin necesar... Adio! fii fericit — eu nu sunt... Ce se va spune despre mine» acolo, în steaua Venus Urania?... Mândria mea e atât de frântă!... De-ai vrea măcar să fii sincer cu mine 1 Desigur că-mi ascunzi ceva, că vrei să mă cruţi şi, prin această nesiguranţă, îmi pricinueşti o nouă suferinţă... Gândeşte-te şi lucrează pentru mine! Nu pot încredinţa hârtiei tot ce se petrece în mine*.

De câteori nu şi a topit în valurile muzicii neliniştea acestei aşteptări, presentimentul unei noui desamăgiri! In fond, mai nădăjdueşte ? Se pare că a trimis pe prietenul său, să ceară fata în numele lui. Cât priveşte hotărîrea, n'o cunoaştem decât prin verdictul unui medic care-i era şi unchiu — şi care, de bună seamă, nu poate fi contrazis: „Beethoven e un băiat cam zăpăcit — şi tocmai de aceea poate fi cel mai mare geniul" Prietenul îi scrie în sfârşit adevărul. Atunci pasiunea lui izbucneşte; e cascada beethoveniană: mânie, dârzenie, renunţare, melancolie:

„Vestea aceasta m'a prăvălit iarăşi din tărâmurile fermecate ale extazului în abisul cel mai adânc. De ce adaogi că-mi vei spune totul când va fi iarăşi o serată de muzică? Oare nu sunt decât muzicantul tău şi al celorlalţi?... Nu-mi rămâne decât să caut în mine însumi un punct de sprijin; în afară, nu există niciunul pentru mine! Nu, prietenia şi celelalte sentimente asemănătoare nu-mi pricinuesc decât răni noui! Fie deci şi aşa! Pentru tine, sărmane Beethoven, nu există fericire în lumea de-afară; trebue să ţi-o făureşti singur, s'o smulgi din tine însuţi; numai în lumea ideală vei găsi bucurie".

Totuşi, el nu renunţă 1 De acum înainte, timp de doi sau trei ani, dorinţa lui de a avea un cămin sporeşte neîncetat. Pentru a reda în mod emoţionant lupta aceasta, e deajuns marele jurnal al vieţii sale, scris cu note muzicale şi jurnalul mai mic, scris cu cuvinte: „O, cumplită situaţie care, fără să poate stinge în mice dorinţa unui cămin, împiedică însă realizarea lui. O, Doamne, Doamne, coboară-ţi privirea spre nenorocitul Beethoven şi fă să se sfârşească odată 1“ Parcă e strigătul unui tânăr care vrea să posedă în sfârşit pe femeia îndelung râvnită ; dar aci e numai singurătatea chinuitoare a unui om de patruzeci de ani, neîncrederea unui surd, desordinea unui artist, tribulaţiile unui celibatar care caută linişte, îngrijire, stabilitate, vindecarea inimii suterinde şi, cu toată gloria sa, nu găseşte în lumea aceasta o femeie care să fie gata să împartă viaţa cu el.

In această crâncenă izolare, torturat de simţămintele sale, el dibuie în juru-i ca un orb, să găsească undeva un popas, un colţ de reculegere şi prietenie. Şi deodată, ca totdeauna după tăceri îndelungate, el scrie celeilalte Tereza, pe care o îndrăgise altădată, contesei Brunsvick: „Chiar fără vreun motiv precis, oamenii cei mai buni se gândesc unul la altul: acesta e şi cazul meu şi al D-vs., scumpă, venerată Tereza. Vă

datorez şi cea mai cordială mulţumire pentru frumosul D-vs. portret". O roagă apoi să-i trimeată copia unui desen făcut de ea şi pe care el I-a pierdut: „Un vultur care privea la soare, aşa era,., nu pot uita aşa ceva. Dar să nu credeţi că mă gândesc la mine, cu toate că mi s'a sugerat că desenul acela e un simbol". Astfel, desamăgit în speranţele sale în lumea

reală, el se avântă într'o lume supra-pământea- scă, contopind într'iusul imaginea femeii adorate cu imaginea nobilă, simbolică, pe care i-o dăduse ea şi pe care a pierdut o în vălmăşagul atâtor mutări dintr'o locuinţă în alta. Vroia să se cramponeze de această imagină ca un naufragiat.

Pe-atunci, el făcu cunoştinţă cu Bettina Brentano şi fu îndată cucerit de simpatia ce i-o arăta, de fineţea şi mlădierea acestei sensibilităţi estetice; n'a întâlnit încă o asemenea adorare, care nu era însă mai puţin înţelegătoare
— şi nici un asemenea devotament din partea unei femei, care colecţiona epigrame erotice fără să-şi piardă totuşi virtutea: era o „cerebrală voluptoasă". Ei trăiesc împreună câteva săptămâni, până ce ea se reîntoarce la Berlin de unde, potrivit obiceiului ei, îl bombardează cu scrisori, în mod direct sau indirect, până ce el îi răspunde:

„Am până acum două scrisori dela D-ta... Dacă nu-ţi scriu atât de des şi chiar dacă nu primeşti nimic dela mine, îţi scriu totuşi de mii de ori în gândul meu, mii de scrisori... Te măriţi, scumpă Bettina, poate că te-ai şi măritat
— şi nu te-am putut revedea măcar odată înainte... Ce să spun despre mine? Deplânge-ţi soarta!, aşa strig eu împreună cu Johanna. Dacă îmi mai rămân câţiva ani de trăit, vreau să mulţumesc pentru aceasta precum şi pentru toate celelalte, bune sau rele, Atotputernicului care cuprinde totul la sânul său. Pentru Goethe, dacă îi scrii şi de mine, caută toate cuvintele care pot să-i exprime respectul şi admiraţia mea cea mai profundă... M'am reîntors abia azi dimineaţă, la ora patru, dela o bacchanală unde am râs, da, am râs desigur mult, ca să plâng astăzi aproape tot atât de mult... Bucuria sgomotoasă mă aruncă adeseori înapoi, cu brutalitate, în mine însumi... Rămâi cu bine, dragă Bettina! Te îmbrăţişez şi te sărut pe frunte: vreau să imprim, ca o pecete, toate gândurile ce le am pentru tine. Scrie curând, cât mai curând şi mai des prietenului tău Beethoven".

Dacă citim cele ce relatează Bettina despre Beethoven, în scrisorile ei: ce este ea pentru
i dânsul, cât o iubeşte el, e greu de crezut că tânăra aceasta romantică, liberă în alegerea ei şi care putea să resimtă cu adevărat, fără greş, valoarea unică a acestui om unic, s'a depărtat totuşi de el fără părere de rău; cu atât mai mult, că I-a întâlnit tocmai când fusese atât de dureros desamăgit de tânăra Malfatti. Ea se reîntoarce totuşi în cercul ei, într'un mediu unde putea să viseze în toată siguranţa la demonul ei; se căsătoreşte cu un tânăr poet — şi, după ce a zăpăcit cu desăvârşire pe surdul acela genial, se mulţumeşte să-şi exprime sentimentele în scrisori care, publicate mai târziu sub propria ei îngrijire, o vor face — aşa credea ea — mai interesantă.

Mai mult: ea falsifică aceste scrisori. Printre ele se află două scrisori fără dată, prin care Beethoven îi face curte într'un ton cu totul nou", acestea sunt născocite de ea, în întregime sau în parte, căci nu se găsesc printre hârtiile ei — şi se ştie că ea păstra până şi cel mai neînsemnat bilet primit din partea vreunei celebrităţi. Singura scrisoare autentică primită dela Beethoven a fost publicată de ea însăşi şi păstrată ca o relicvă. In scrisorile atribuite lui, sărmanul Beethoven e silit să se exprime în stilul caracteristic unui estet berlinez: „Prea scumpa mea fată! Arta! Cine o înţelege ? Cu cine poţi sta de vorbă despre această mare zeiţă !... Am rătăcit,

vreo trei ore prin aleele dela Schonbrunn... dar n'am întâlnit niciun înger care să mă farmece ca tine, îngerul meu... Iartă, dragă Bettina, aceste abateri de ton; îmi trebuesc asemenea intervale, ca să dau puţin aer inimii mele". Pe lângă toate acestea, Bettina mai născoceşte ceva: Beethoven ar fi compus pentru ea cântecele pe care el le-a trimis mai înainte Terezei — şi îl pune să scrie: „Iţi trimit alăturat, transcrise de propria-mi mână : *Cunoşti tu fara* ?... în amintirea orei când te- am cunoscut. Iţi trimit şi celălalt cântec : *Inimă, inima mea, ce să fie asta 1* pe care l-am compus după ce mi-am luat rămas bun dela tine, scumpă, prea scumpă inimă"...

Nimic din toate acestea, nici măcar notele muzicale, nu s'au găsit la dânsa. Aceste auto- amăgiri ale unei naturi isterice n'ar ii avut mare importanţă, dacă Bettina n'ar fi publicat scrisorile acelea — fireşte, după moartea pseudo-au- torului lor — precum şi scrisori către Goethe şi chiar scrisori de-ale lui Goethe către ea, în care autorul lui .Faust" se ocupă de Beethoven. Nici acestea nu s'au găsit, nici la Weimar sau în arhiva familiei din Wiepersdorfer, nici printre hârtiile ei sau ale lui — şi pe care ea le-a aruncat în public, cu neobrăzată îndrăsneală, semnându-le cu numele lui Goethe şi al lui Beethoven.

Deci, ea inventează mai întâi o scrisoare dintre cele mai exaltate, adresată lui Goethe, căruia îi prezentase mai înainte pe Beethoven (faptul acesta din urmă este exact). Pe lângă câteva citate pe care Bettina le putea comunica lui Goethe, ea atribue compozitorului, care se exprima totdeauna simplu şi natural, nişte aforisme despre artă, destul de fade; de pildă: „Muzica dă spiritului gustul armoniei", sau : „Muzica este climatul sufletului meu; acolo în-

Horeşte ea şi nu produce simple burueni" ; sau: „Muzica mijloceşte cu adevărat legătura dintre viaţa spirituală şi acea a simţurilor. Melodia e expresia sensibilă a poeziei". Sau, îl pune chiar sâ vorbească în stilul fenomenologilor din zilele noastre : „O gândire izolată are totuşi sentimentul totalităţii, de înrudire în spirit". Numai la sfârşit apare ceva din adevărata personalitate a lui Beethoven, căci ea mărturiseşte: „Am transcris toate acestea aseară; i le-am citit din nou astăzi dimineaţa şi el mi-a zis: „Am spus eu aceasta ? dacă e aşa, atunci am avut un *răpim !"*

Ea imită mai bine stilul în răspunsul lui Goethe, în care acesta e pus să mulţumească din toată inima pentru scrisoarea citată mai sus. In realitate, niciuna din scrisorile acestea publicate de ea n'a fost trimisă în textul original, iar cele mai multe nici n'au fost trimise vreodată. Singura scrisoare expediată înadevăr, împreună cu câteva cântece, este aceea a lui Beethoven către Goethe, prin care compozitorul îşi exprimă admiraţia în termeni mai mult formali, de pură politeţă. Doi ani mai târziu, Goethe şi Beethoven s'au întâlnit la Teplitz.

Goethe a vizitat cel dintâi pe Beethoven, deşi acesta era mai tânăr cu douăzeci de ani; apoi I-a mai văzut de câteva ori, ascultându-l ore întregi la pian; a cântat numai pentru dânsul, într'o seară de vară, într'o cameră mică de hotel, la lumina pâlpâitoare a lămpii. Goethe a scris atunci: „N'am văzut până acum vreun artist cu atâta putere de concentrare, atât de energic şi cu o viaţă atât de profundă ca a lui... Cânta minunat". Şi când, după două decenii, tânărul Men- delssohn i-a cântat din simfonia în a/-minor, poetul, pe-atunci în vârstă de 81 de ani, a spus: „E ceva imens, nebunesc! Parcă-mi era irică sâ nu se prăbuşească toată casa". Despre Bee-

thoven însuşi, el scrie lui Zelter îndată după întâlnire: „Ani fost uimit de talentul lui. Numai că, din nefericire, e o personalitate cu neputinţă de înfrânat. E adevărat că are dreptate dacă **Socoate** că lumea e atât de detestabilă; dar prin aceasta, desigur, n'o face mai plăcută nici pentru el nici pentru alţii. E însă foarte regretabil că auzul îl părăseşte şi de-aceea trebue scuzat; surzenia lui vatămă, poate, mai puţin operei muzicale decât sociabilităţii sale. Laconic din fire, el a devenit acum şi mai laconic prin această lipsă".

Nicăieri Goethe n'a consacrat muzicii cuvinte atât de mişcătoare ca în aceste rânduri, scrise după ce I-a auzit pe cel mai mare geniu muzical al epocii sale; şi, totodată, îl recunoaşte în întregime şi caracterizează personalitatea lui cu primele trei adjective de mai sus. Nu e însă de mirare că lui Goethe, care s'a stăpânit pe sine cu pre ul atâtor sacrificii, îi era totuşi greu să se înţeleagă cu omul acesta neîmblânzit. Pe-atunci, la vârsta de 63 de ani, Goethe îşi începuse a doua tinereţe şi ducea în staţiunile balneare din Boeinia o viaţă mai veselă, mai mondenă ca oricând, evitând orice impresii „demonice". Şi totuşi, I-a tratat pe Beethoven cu atâta cordialitate, încât acesta povestea cu mulţi ani mai târziu: „Câtă răbdare a avut marele om faţă de mine! Ce n'a făcut el pentru mine ! Cât de fericit eram atunci!“

Se povesteşte însă că Goethe, plimbându se cu Beethoven în una din zilele acelea pe promenada din Teplitz, ar fi întâlnit familia imperială şi s'ar fi dat politicos la o parte, cu pălăria în mână — pe când Beethoven, cu pălăria pe cap, cu mâinile la spate, şi-a văzut de drum cu paşi sfidători, cu o expresie de dârzenie pe faţă, trecând prin mijlocul înaltei societăţi. Nimic n'a contribuit mai mult, ca această anecdotă» să se răspândească în Germania o părere greşită despre Goethe care, în contrast cu mândrul Beethoven, n'ar fi fost decât un curtezan. Aceasta e curată născocire, căci nu e menţionată decât într'o scrisoare a Bettinei, care susţine că i-ar fi povestit-o Beethoven. Dar Bettina nu mai e demnă de crezare, după ce a să» vârşit atâtea alte falşuri.

Chiar dacă povestea aceasta ar fi adevărată, ea este numai în defavoarea lui Beethoven; căci ambii bărbaţi frecventau curtea, unul la Teplitz, celălalt la Viena — şi ar fi fost o adevărată mojicie să bruscheze în public familia imperială. In realitate. Beethoven avea mult mai multe relaţii cu nobilimea decât Goethe, căci depindea de dânsa în ce priveşte situaţia sa materială ; el a scris arhiducelui Rudolf, elevul său, îndată după întâlnirea aceea : „Binevoiţi să primiţi urările mele de prosperitate şi deplină sănătate, şi rugămintea de a vă aduce uneori aminte de mine*. Fraze de curtean, la fel cu acelea obişnuite de Goethe şi pe care oricine le putea scrie.

O singură dată a criticat Beethoven pe poetul dela Weimar: „Lui Goethe îi place prea mult aerul dela curte, mai mult decât se cuvine unui poet. Nu se mai poate vorbi numai de apucăturile ridicole ale virtuoşilor, de vreme ce poeţii, care ar trebui priviţi ca primii învăţători ai naţiunii, pot să uite totul în zornăitul şi strălucirea dela curte". Şi trebue să adăogăm că reproşul acesta e întemeiat pe nevoia de a se apăra pe el însuşi, căci Beethoven adresează aceste rânduri editorului său» care cunoaşte desigur cancanurile virtuoşilor şi chiar acelea care erau în defavoarea lui Beethoven. Pe de altă parte, el nu ştia că, în orăşelul unde trăia Goethe, acesta n'a frecventat în

zeci de ani curtea sa cu aceeaşi asiduitate şi bună-dispoziţie, de care a dat dovada faţă de oaspeţii austriaci în săptămânile acelea dela Teplitz.

De altfel, contrastul dintre aceste două suflete n'a fost niciodată mai izbitor ca în vremea aceea» căci Goethe ajunsese atunci la o deplină seninătate, pe când Beethoven era mai chinuit, mai sfâşiat ca oricând. Scrisorile lui din acele săptămâni balneare, suat pline de tresăriri dureroase. El se plânge de singurătatea sa — şi dacă se gândeşte la o fată, uneori cu calmă tandreţă, alteori cu mai multă înflăcărare, nu e totuşi sigur că această Amalia Seebald (o tânără berlineză cu ochi melancolici, întâlnită acolo anul trecut) ar fi trezit într'însul o dragoste cu adevărat pasionată şi noui speranţe de căsătorie. Duioasele bilete ce i le trimitea, puteau fi stilizate într'adins, ca să nu jicnească pe mama ei bolnavă; ele cuprind şi avertismente ciudate, pline de rezervă; adeseori el se scuză din motive de sănătate. Şi dacă i-a trimis înainte, printr'un prieten, „un sărut fierbinte... dacă nu ne vede nimeni", nu se ştie totuşi dacă a glumit sau era serios.

Ceea ce i sigur, e că el mărturiseşte pe-atunci, îa jurnalul său, în toiul unei crize de disperare: „O, Doamne, dă-mi putere sâ mă stăpânesc, căci nimic nu mă mai poate lega de viaţa aceasta. Totul s'a sfârşit cu A(malia)". Rămâne însă nelămurită întrebarea dacă el a adresat tot Ama- liei acea scrisoare de opt pagini, puţin înainte de întâlnirea lui cu Goethe; e singura scrisoare de dragoste scrisă de mâna lui Beethoven : începe într'un ton liniştit, apoi e tot mai agitată, mai sălbatică şi la sfârşit e incoerentă, aproape ilizibilă, ca şi testamentul scris în urmă cu zece ani.

„îngerul meu, lumea mea, eul meu!... De ce această adâncă mâhnire, când nu vorbeşte decât necesitatea ? Oare iubirea noastră poate fi alcătuită din altceva decât din jertfe şi renunţări ? Ai putea tu să schimbi toate astea, pentru ca să fii toată a mea şi eu să fiu cu totul al tău ? Ah! Dumnezeule! Priveşte frumoasa natură şi potoleşte-ţi inima în faţa inevitabilului ! Iubirea cere totul şi cu deplină dreptate; iată ce resimţim, eu pentru tine şi tu

pentru mine. Uiţi însă prea lesne că trebue să trăiesc pentru mine şi pentru tine. Dacă am fi uniţi deabine- lea, ai simţi durerea aceasta tot atât de puţin ca şi mine.

„Suferi. Ah! oriunde sunt, eşti şi tu cu mine ; vorbesc cu mine şi îţi vorbesc ţie. Fă totul ca să pot trăi cu tine 1 Ce viaţă!!! Aşa, fără tine!!! urmărit aci şi acolo de bunătatea oamenilor, pe care nu caut s'o câştig şi nici n'o merit. Umilinţa omului în faţa omului, aceasta mă doare. Şi când mă consider pe mine însumi în raport cu universul, când văd ce sunt eu şi ce este el, despre care se spune că e mai mare, mai presus de toate !... Şi totuşi, în aceasta rezidă divinitatea omului...

„Abia m'am aşezat în pat şi gândurile se îndreaptă spre tine, nemuritoarea mea iubită, câteodată senine, voioase, apoi iarăşi triste, aşteptând hotărîrea destinului. Oare ne va asculta ruga ? Nu pot trăi pe deplin decât cu tine — sau de loc. Da, m'am decis să rătăcesc prin lume până ce voi putea sbura la tine, în braţele tale, să mă simt la tine ca la mire acasă şi, cuprins de tine, să-mi pot înălţa sufletul în împărăţia spiritelor. Da, aşa trebue să fie, din păcate. Şi te vei stăpâni, vei avea cu atât mai mult curaj, cunoscând credinţa mea faţă de tine. Nicio altă inimă nu va poseda vreodată inima mea,

niciodată — niciodată. O 1 Doamne, de ce trebue să stau departe de aceea pe care o iubesc atât 1 Şi totuşi, viaţa pe care o duc acum la Viena e o viaţă plină de necazuri. Iubirea ta mă face cel mai fericit şi totodată cel mai nenorocit dintre oameni. La vârsta mea aş avea nevoie de oarecare continuitate, de o viaţă mai ordonată şi mai potolită : e cu putinţă aceasta, în starea în care se află raporturile dintre noi ?...

„Fii liniştită! Numai dacă privim cu tot calmul existenţa noastră, ne putem ajunge scopul: acel de a trăi împreună. Fii liniştită! lube- şte-mă 1 Astăzi, ieri — ce nostalgie înlăcrimată, ce dor de tine, de tine, de tine,... viaţa mea, lumea mea toată 1 Rămâi cu bine! Oh, nu înceta «ă mă iubeşti, nu nesocoti vreodată inima cea mai credincioasă, a iubitului tău Ludwig. Pe veci al tău, pe veci a mea, uniţi pentru totdeauna !“

Cine era fiinţa aceasta pe care el o numeşte iubita sa nemuritoare? Nu se ştie cu siguranţă şi, în fond, aceasta n'are vreo însemnătate decisivă. Ceea ce-i important, e că în timp ce râvneşte cu atâta ardoare împlinirea acestei iubiri, el pare că se teme totuşi de ea, că se depărtează cu violenţă — că fuge de ea. Nimic nu-i desparte, în cazul acesta, de iubita lui: nici vreo altă căsătorie, nici deosebirea lor de rang. Şi, în lipsa unor obstacole exterioare, se pare că el caută alte piedici, lăuntrice, în el însuşi, şi Je desvoltă cu un fel de întărâtare: întreaga alcătuire a acestei iubiri oscilează, ca sguduită de o nelinişte nervoasă, între dorinţă şi rezervă. Pentru întâia oară pare că soarta s’a îndurat de el — şi acum să fie oare prea târziu? S’a angajat el într’o aventură, căreia i se împotrivesc cei 42 de ani ai săi şi suferinţa sa şi surzenia

3aa şi mai cu seamă adâncul simţământ al misiunii sale ? Dar cutează el să se arate prietenei sale aşa cum e, cu sufletul frământat — ca o cataractă învârtejită ? Scrisoarea aceasta a ajuns oare în mâinile ei ?

Nu, ea n'a fost găsită printre hârtiile unei femei, ci într’un sertar secret dela masa de scris a lui Beethoven, după moartea acestuia. In faţa unei asemenea pasiuni, şi mai cu seamă la Beethoven, nici vorbă nu poate fi de un concept care ar fi servit la redactarea scrisorii; pe de altă parte, nu există vreun motiv care să ne facă să credem că destinatara i-ar fi înapoiat scrisoarea. Se pare deci că el a şovăit în ultimul moment s'o expedieze; şi cu toate că repetă, în câteva locuri, că poşta pleacă azi sau mâine, el n’a mai trimis scrisoarea, pe care a scris-o de-altfel în vreo două zile. Şi-a dat însă prea bine seama de însemnătatea ei simbolică, căci a păstrat-o ani şi ani dearândul, ceea ce n'a făcut până atunci decât cu testamentul său.

Atunci, împins de disperare, chinuit de renunţările din acele săptămâni, el — omul acela surd şi solitar — se aruncă iarăşi în valurile muzicii. In toiul acelei crize izbuteşte să făurească forma cea mai înaltă pe care o râvnise în viaţa sa : scrie Simfonia în /a-major, se lasă cu totul în voia imaginaţiei sale:

începe cu evocarea unei pajişti înflorite; lumea se pregăteşte de sărbătoare; deasupra ei radiază prevestirea unei fericiri. încotro se în dreaptă aceste teme dintâi, asemenea unor marşuri ? Şi ce teme se urzesc, învăluite în glasul viorilor ? Deodată se aude un sunet de ţimbal: el se trezeşte — şi aşteaptă. Şi coruri care par suspendate, pline de speranţe; şi insule pline de flori; în ecouri de alămuri şi de coarde, totul se estompează, se pierde într’o privelişte împă-

durită — până ce iar se iveşte luminişul. Partea aceasta se termină cu o făgăduinţă, ca o uvertură.

Pe ui mă, în partea a doua, se apropie cortegiul preoţilor ; grav, solemn el înaintează lent, foarte încet, tot mai încet. Şi pe nesimţite se desfăşoară apoi jocul horelor, în care coardele răspund instrumentelor de lemn; două grupuri împresoară templul, se întâlnesc, se depărtează iarăşi, ca sâ se unească din nou în faţa porţii. Departe răsună acum corul, care încearcă să părăsească tonul său minor, în timp ce reapare luminosul peisagiu fluvial — vis al unui suflet cufundat în linişte şi uitare. O bruscă oprire — şi două lovituri de ţimbal amintesc că acolo sălăşlueşte o divinitate, nu o fericire omenească ; şi toată orchestra se reîntoarce, supusă, la corurile dela început ale instrumentelor de lemn. Curând, corul preoţilor sporeşte, într'un mare unison, întrerupt încă odată de primele imagini idilice — până ce toate corurile scad, se pierd în murmure vagi.

La începutul părţii a treia, draperia templului e sfâşiată : bacchantele se năpustesc afară, vălurile fâlfâie, genunchii lucesc. In piaţă începe serbarea. Deodată, totul încremeneşte în tăcere; toţi aşteaptă şi ascultă apropierea zeu= lui. Un corn începe să evoce atunci, încet, prelung, amintiri din pădurea înverzită, dar perechilor li se pare prea lungă aşteptarea; încă o mică pauză şi ele se avântă iarăşi, deavalma. Imaginea fermecată a fericirii omeneşti— pădurea şi pajiştea — mai întrerupe odată dansul, însă numai pentru câteva clipe: perechile ascultă înfiorate, cu inima strânsă. Zadarnic încearcă ţimbalul, cu lovituri scurte şi seci, să stârnească furtuna în corul vioarelor, al tinerilor care dansează : serbarea creşte, se desfăşoară tot mai luminoasă şi mai sprintenă, mai sălbatică şi mai nevinovată.

In partea din urmă, totul e cuprins de delir; contrabasurile par că aleargă în desordine printre perechi. începe beţia cea mare. Faunii saltă, sar în sus şi cad iarăşi; tăcere de-o clipă — nimfe sunt aruncate în aer, ţimbalele răsună strident, coardele se opresc brusc, ca în extaz» ca să pornească din nou, dintr'odată In acelaşi timp, un alt cântec se înalţă şi coboară, încru- cişându-se mereu cu

cântecul coardelor. O nouă pauză, o ultimă privire înapoi: şi vârtejul re începe, mai sălbatic, mai nebunesc, purtat uneori în unisonul coardelor. Acum, până şi trâmbiţele răsună în surdină, până ce Invizibilul, cu un strigăt neaşteptat, încremeneşte iar pe dansatori; perechile se lasă în voia amintirilor depărtate, din lumea idilică dela început, dar numai pentru câteva momente — şi bacchanala continuă într'un prestissimo ameţitor, se întrece pe sine, se pierde în propriul ei delir : totul freamătă şi se învârtejeşte în cercul sonor al beţiei.

CATASTROFE

Pretutindeni, în lumea aceasta largă, în mii de locuinţe, pe pereţii camerelor unde oamenii se adună seara după munca lor, în locul unde credinciosul obişnueşte că pună chipul Crucificatului» atârnă masca lui Beethoven. De ce această rece bucăţică de gips a cucerit lumea întreagă, la fel ca muzica creată de maestru? De ce figura aceasta bărbătească, urâtă, greoaie, cu pleoapele lăsate, disgraţioasă în toate trăsăturile ei, impresionează mai mult inima oamenilor decât cele mai minunate fãpturi feminine — a căror imagină se vede totuşi mai rar prin locuinţe decât chipul muzicantului ? Oamenii cred de bună seamă că venerează masca unui mort — dar nimeni n'ar atârna în camera sa masca mortuară a lui Beethoven. Piatra aceasta, dimpotrivă, e însufleţită de pulsul vieţii: ea reproduce trăsăturile lui la patruzeci şi doi de ani, aşa cum arăta el când a scris scrisoarea de dragoste şi Simfonia în *la*-major.

Dar în chipul acesta rezidă un adevăr superior, în afară de timp: dacă masca aceasta ar fi fost găsită' întâmplător în albia unui fluviu, nimeni n ar fi putut spune vârsta acelui om, în ce veac
a trăit, profesiunea şi preferinţele lui; abia dacă s'ar ti putut ghici că era un geniu; dar oricine ar fi recunoscut expresia străduinţii, a unei aspiraţii înalte, căci capul acesta e al unei făpturi îndurerate care se află în pragul luptei. Masca aceasta tăcută pare să confirme ceea ce mărturiseşte Beethoven în jurnalul său: „Noi, fiinţe pieritoare, înzestrate cu un spirit nepieritor". Nu e capul unui martir care moare pentru Dumnezeu sau pentru idealul Binelui: e un
luptător, care vrea să-şi înfrângă propriul său martiraj. Sub fruntea aceasta superbă, gândurile freamătă şi se învârtejesc. Nasul pătrat, ca al leului, apasă peste fălcile puternice; bărbia e largă, masivă — toate oasele acestui cap sunt tari, bine împreunate, şi gura exprimă în acelaşi

timp dârzenia şi renunţarea. Nimic delicat, nimic frumos: craniul acesta trebue să se hrănească
cu sângele plebeian al unei rase sănătoase.

Dacă n'ar fi cu pleoapele lăsate, părând că doarme, nimic n'ar altera aci impresia veridică, plină de viaţă, mai puternică în acest simplu mulaj al oaselor decât în cele mai bune portrete ale lui. Privirea sa, redată cel mai bine — printr'o fericită întâmplare — de pictorul Schimon, ar fi privirea întoarsă, îndreptată spre cer, a unor ochi albaştri-cenuşii: „ochi de foc, oarecum mici dar adânciţi în orbite şi plini de viaţă, vădind o imensă energie,... ochi strălucitori, neliniştiţi, aproape insuportabili când privirea e fixă... ochi în care se oglindesc în fiece moment gândurile şi simţămintele repede schimbătoare, când graţioase şi tandre, când sălbatice, înfricoşătoare, cumplite în mânia lor“.

Medici şi prieteni au lăudat trupul masiv al acestui om mic de stat, asemănător cu al lui Napoleon, „de o robusteţă, de o vânjoşie de care au rareori parte spiritele excepţionale “;

unul admiră musculatura puternică, altul îl numeşte „ciclopic" — şi i se putea prezice că va atinge „vârsta lui Matusalem: trebuia deo* sebita violenţă a unei influenţe nefaste, pentru ca stâlpul acesta puternic să fie frânt atât de timpuriu".

Influenţa aceasta emana chiar din nervii săi *t* aceasta au recunoscut-o devreme prietenii lui; toţi spun că e iritabil în cel mai înalt grad, toţi observă schimbările lui subite: trece într'o secundă dela bună-dispoziţie la bănuială. Şi dacă se vorbeşte de expresia amabilă a chipului lui întunecat şi îmbujorat totodată, de râsul lui sonor şi totuşi neliniştitor, de adaogă îndată observaţii de felul acesta: „Când vântul îi răvăşeşte părul pe cap, el are înadevăr ceva ossianic, demonic... In toată atitudinea lui se vădeşte acea încordare, acea necurmată îngrijorare a surdului, pe care el o resimte atât de dureros: aruncă acum un cuvânt vesel, pare nepăsător şi imediat se întunecă iar la faţă, se cufundă într'o tăcere îndârjită". Fiecare impresie se răsfrânge intens pe trăsăturile lui, prin gesturile lui — şi toate mişcările sunt iuţi, implusive.

Se îmbracă atât de neglijent, încât îi lipsesc unori nasturii la fracul albastru, dar cămaşa şi gulerul sunt totdeauna albe ca zăpada; şi dacă pălăria e cam mototolită, omul îşi ţine totdeauua capul — după mărturia tuturora — cât se poate de drept. Duce o viaţă sănătoasă şi cumpătată, îi trebue însă mult aer, chiar când e vreme rea şi ploioasă; vara se duce deseori afară, în largul naturii, înainte de răsăritul soarelui; îi plac mai cu seamă mâncările de peşte şi vânat, apreciază vinul, fără să bea prea mult şi e bucuros să stea de vorbă la han. Şade la masă, într'un cerc de cunoscuţi şi „pare să fie înadevăr

328 vesel... Nu era propriu zis o conversaţie; ci vorbea el singur, uneori fără să se mai oprească, de parcă ar fi vorbit norilor ce se perindau pe cer. Cei din juru-i nu spuneau aproape nimic t se mulţumeau să râdă sau să-i aprobe cu un gest. Se întâmpla să filosofeze, în felul său.. şi se exprima în toate fără nicio alegere, spontan şi fără cea mai mică reticenţă, ştiind sâ dea gust vorbelor, strecurând printre ele păreri extrem de originale, naive, sau butade foarte nostime".

Până la ^5 de ani, auzul său era nestatornic: undele sonore veneau mai aproape sau rămâneau departe de urechea lui, ca sub suflarea unui vânt uneori mai tare alteori mai slab; iar când vorbea el însuşi, foarte tare, după obiceiul surzilor, „îşi ducea mereu mâna în jurul urechii, de parcă vroia să şi stimuleze auzul slăbit". Câteodată, spune cu umilă politeţă unui vizitator străin „că aude de obiceiu mai bine decât astăzi". Dispoziţia sufletească influenţează şi ea asupra auzului, în bine sau în rău — şi rândurile următoare, ale unei prietene, ne fac să pătrundem adânc în taina suferinţei lui: «Timp de câteva ore am conversat cu Beethoven prin scris, căci atunci când e emoţionat el nu aude aproape de loc; am scris atunci o carte întreagă. Ce inimă nobilă, ce suflet curat, ca al unui copil!"

Dela *45* de ani, el nu mai are relaţii cu oamenii decât prin scris; s'au păstrat multe caiete, cu unele ciudate dialoguri rămase neterminate. Odată, el întreabă pe un admirator cum i-a plăcut o operă nouă a sa; acesta scrie r Am fost cutremurat în adâncul sufletului de o sfântă emoţie. Şi maestrul îl priveşte lung, în tăcere.-. El urmăreşte mâna aceluia care-i scrie, de cele mai multe ori „cu nişte ochi avizi, şi mai

mult prinde dintr'odată cu privirea rândurile scrise, decât le citeşte cuvânt cu cuvânt".

Până atunci, putea auzi propria sa muzică cu ajutorul unui aparat; astfel, el tot mai spera într'o îndreptare: „Să se perfecţioneze cât mai repede aparatul acustic — şi să porneşti apoi în călătorie î Aceasta o datorezi ţie însuţi, oamenilor şi Atotputernicului: numai aşa vei mai putea desfăşura toate însuşirile tale, revelând ceea ce, altfel, ar trebui să rămână închis în tine". Acum însă, nu mai aude nici propria sa muzică; e nevoit să renunţe la meseria sa de virtuoz. Când execută pentru ultima oară în public o nouă operă, un trio în «'-major, Spohr scrie: „Nu era o adevărată plăcere... Din cauza surzeniei sale, n'a mai rămas aproape nimic din virtuozitatea artistului, atât de admirată înainte. La „forte", lovea clapele atât de tare încât coardele scrâşneau strident, iar la „piano" cânta atât de lin, că se pierdeau şiruri întregi de note". De-aceea, aproape că nu mai scrie muzică pentru pian.

Dar nici să dirijeze nu-i mai era îngăduit. „Stătea ca pe o insulă izolată" (scrie, mişcat, un spectator) „şi dirija stolul demonicelor şi întunecatelor sale armonii, risipindu-le printre oameni, cu cele mai ciudate mişcări. Astfel, când vroia să indice „pianissimo", îşi îndoia puţin genunchii, întinzând braţele spre pământ; la „forti- ssimo" se ridica brusc, ca sub presiunea unui arc elastic, părând că creşte în înălţime, cu braţele ridicate, ţinute unul peste altul; între aceste două poziţii extreme, el gesticula mereu, lăsând u-se în jos ca să se avânte apoi în sus". Dirija atunci Simfonia a şaptea; greşi la un moment de oprire şi rămase cu zece tacturi în urmă: îşi dădu seama că nu mai poate continua.

Totuşi, vrea să mai încerce odată. Vrea să

dirijeze el însuşi „Fidelio" în forma cea nouă, opera care I-a făcut să sufere atât de mult; la repetiţie însă, el aruncă sunete din cele mai ciudate, bate greşit tactul, orchestra şi cântăreţii se încurcă deabinelea; şi când e întrerupt odată, de două ori, el nu ştie de ce: cheamă pe Schind- ler, elevul său, îi întinde carnetul ca să afle ce s'a întâmplat. Elevul scrie: „Vă rog să nu mai continuaţi; voi spune acasă pentru ce"... Atunci Beethoven e cuprins de spaimă; „cât ai clipi din ochi, el făcu un salt în parter, spunând doar atât: Repede, să ieşim! şi alergă drept spre locuinţa sa... De cum a intrat, se aruncă pe divan, îşi acoperi faţa cu amândouă mâinile şi rămase în poziţia aceasta până ce ne-am aşezat la masă. Dar nici în timpul mesei n'a scos o vorbă; toată făptura lui era imaginea celei mai adânci desnădejdi. După masă, când am vrut să plec, şi-a exprimat dorinţa să nu-l părăsesc până la ora teatrului". Şi astfel, stă în faţa porţii propriului său palat; numai el e exclus, pe când ceilalţi pătrund în încăperile luminoase, în lumea minunată a ceaţiunii sale. Dar el revine după trei zile şi intră în sală — să urmărească cu ochii, din primul rând al orchestrei, frânturi din propria-i operă.

Sunt scene şi mai penibile, chiar dacă el însuşi nu şi dă seama de ele. Un muzicant străin, căruia i-a arătat într'o zi pianul său, relatează: „Beethoven lovi încet clapele, încercând un acord: nu voi auzi niciodată altul la fel, care să pătrundă atât de dureros în suflet! Cu mâna dreaptă execută acordul în c?o-major, însoţindu-1 în bas de unul în *st'*, se uita la mine, cu capul întors şi, ca să scoată în evidenţă blânda sonoritate a instru-

* mentului, repetă de mai multe ori acordul fals. Cel mai mare muzicant al lumii nu auzea disonanţa !..."

Nu aude nici când fiul cel mic al lui Breuning vine să-i cheme la masă; găsindu-1 cufundat în lucru, băiatul — cu naiva şiretenie a copiilor — se apucă să încerce clapele pianului, ca să se convingă dacă maestrul îl va auzi; dar el poate să cânte şi „fortissimo" : Beethoven continuă să scrie, neturburat. O singură dată chipul lui se mai înseninează, când poate prinde sunetele pământeşti: fiica lui Breuning a scos odată un ţipăt puternic — şi el a auzit-o! „El izbucni într'un râs vesel şi limpede, lăsând să se vadă şirul intact al dinţilor strălucitor de albi".

Mari sunt însă urmările, în ce priveşte opera sa. Ea sporeşte, capătă proporţii grandioase» supraomeneşti, cu

toate că el şi-a pierdut cu totul auzul: — acesta e cel mai mare elogiu ce se poate aduce unui muzicant. Mai mult: toată atenţia ce o acordase în tinereţe tehnicei pianului şi, mai târziu, armoniei instrumentale, a orchestrei, e părăsită în ultimii zece ani. Sentimentul se transformă acum în sunet, într'un mod mai nemijlocit, mai direct, mai precis şi chiar mai sincer decât înainte. Altădată „încerca deseori la pian, până ce credea că a găsit tonul just", cântând în acelaşi timp cu o «voce groaznică" ; de acum înainte, el se aşează la masa de lucru, în faţa foilor — şi scrie; îndeamnă chiar pe un tânăr muzicant să nu compună în camera unde se află pianul, ca să evite tentaţia probei. Era văzut plimbându-se prin pădure „cu o foaie de note în mână, rămânând adesea pe loc, ca în ascultare, privind în sus, apoi jos şi scriind notele". Erau de altfel şi perioade când nu producea nimic. „Adeseori nu puteam compune nimic multă vreme, pe urmă îmi reveneam de- odată"... Lucrează atunci la mai multe opere în acelaşi timp. Schubert, care îl divinizează, îl vede deseori — în ultimii ani — aruncând pe hârtie cuvinte însoţite de câteva note, ca să fixeze o ideie, o frază muzicală în desfăşurare. Odată, când e întrebat despre sensul unei bucăţi, el spune: „Gândiţi-vă la „Furtuna" lui Shakespeare 1“ Se pare însă că el nu obişnueşte să se refere la imagini interioare din care ar isvorî armoniile sale; aceasta o face o singură dată, şi anume unui Englez care relatează aceste uimitoare cuvinte ale lui: „Când compun, am totdeauna în minte un tablou şi lucrez după el".

Nu aşterne însă nicidecum notele aşa cum îi vin în minte şi nici nu le lasă pe urmă aşa cum le-a scris. Obiceiul acesta — atât de vădit în manuscrisele lui Mozart — e cu totul străin firii impulsive, pline de contraziceri, a lui Beethoven. El preferă să-şi noteze ideile ce-i vin pe neaşteptate, uneori în toiul nopţii; pe urmă nu mai încetează, schimbând mereu ceea ce-a scris, încât primele manuscrise devin indescifrabile, cum e Simfonia în re-major. O jumătate an după ce a predat manuscrisul unei sonate pentru „pian cu ciocane", pe care un elev al său avea s'o publice în Anglia, el mai trimite două note ca să fie adăogate la începutul unui „adagio": şi astfel, numai prin aceste două note, fraza capătă deodată un prolog grandios.

Uneori, dimpotrivă, izbuteşte să scrie la repezeală pagini minunate. Una din marile sale sonate pentru vioară era destinată la început unui mulatru care aştepta zadarnic, dela o săptămână la alta, opera făgăduită. Concertul se apropia — şi el anunţase, pe temeiul unui contract, o nouă sonată de Beethoven, pe care o va executa împreună cu autorul. In sfârşit, în dimineaţa ultimei zile, la ora cinci, Beethoven trimite după Ries, elevul său, ca să scrie repede partea pentru vioară a primului „allegro" ; partea pentru pian e abia indicată prin câteva note

risipite, iar violonistul e nevoit să cânte va- rîaţiunile după manuscrisul dintâi — şi nici nu obţinu mai târziu dedicaţia promisă, pentrucă s'a certat cu Beethoven „din cauza unei fete". Astfel, numele lui căzu în uitare, pe când numele unui violonist parizian avea să fie rostit de milioane de oameni şi după o sută de ani — căci el se numea Kreuzer, şi lui i-a dedicat pe urmă maestrul celebra sonată.

La repetiţia generală a lui „Fidelio" în forma cea nouă, chiar în dimineaţa zilei de premieră, lipseşte uvertura. Muzicanţii aşteaptă, cineva e trimis la Beethoven. Maestrul e găsit dormind lângă o sticlă de vin şi biscuiţi — dar foile uverturei sunt împrăştiate pe pat şi pe jos: o lumânare arsă aproape toată, arată la ce oră a terminat el lucrarea... Cu puţin înainte, i s'a predat noul text al primei arii a lui Florestan; îl citi, începu să străbată camera în lung şi'n lat, mormăind în sinea lui, ridică pe urmă capacul pianului... „se aşeză, puse textul în faţa lui şi improviză nişte armonii minunate care, din păcate, nu puteau fi reţinute prin nicio vrajă! jucându se astfel, el părea că vrea să prindă tema ariei. Orele treceau, dar Beethoven continua să improvizeze; i se aduse mâncarea de seară, pe care vroia s'o împartă cu noi: însă nu se lăsă deranjat. Târziu de tot, mă îm- brăţişă; renunţă la cină şi porni în grabă acasă. In ziua următoare, bucata era terminată".

Acum — zece ani după insuccesul său — „Fidelio" e un adevărat triumf. Oraşul tremura pe atunci în faţa cuceritorilor săi; astăzi, s'au adunat acolo prinţii victorioşi şi îşi împart Europa. Opera e cântată în tot timpul congresului dela Viena; Weber o aduce la Praga; ea triumfă şi la Berlin — iar tânărul Mayerbeer scrie sub ochii maestrului partitura pentru pian.

Beethoven e silit să scrie şi un imn oficial; această rece Simfonie războinică: „Biruinţa lui Wellington la Vittoria<‘, împreună cu câteva cantate triumfale, i-au adus cel mai mare succes din viaţa sa. In sala cea mare a redutei s'au adunat potentaţii şi miniştrii; cinci mii de oameni încadrează pe actorii congresului; Beethoven dirijează Simfonia războinică; are în orchestiă pe cei mai mari solişti din vremea aceea. Pe urmă execută şi Simfonia a şaptea. Europa întreagă îl ascultă. Dar când repetă concertul în beneficiul său, sala e goală.

La 45 de ani, e în culmea gloriei. Pe-atunci, oricine vine la Viena, vrea să-i vadă; el primeşte după dispoziţia momentului, amabil sau grosolan — sau chiar de loc. Nimic nu-l îndârjeşte atât de mult ca laudele aduse primelor sale opere, mai cu seamă Septetului, foarte apreciat de toţi — şi pe care nu-l poate suferi. Se înfurie şi atunci când vreun elev al său pomeneşte numele unui om mare, pentrucă „niciodată n'am simţit atât de adânc puterea sau slăbiciunea naturii omeneşti. Iubiţi-mă î “ Admiraţia sa pentru Mozart a rămas însă nesdruncinată. Odată, în tinereţe, el rămase ţintuit locului pe o promenadă, ascultând concertul în G?o-minor al maestrului; fermecat şi totuşi sceptic, el s'a plâns atunci: „Nu vom fi niciodată în stare sâ creem aşa ceva..." Şi acum încă, el întrerupe brusc conversaţia când cineva rosteşte cuvântul: „Flautul fermecat*; îşi îm preunează mâinile, priveşte în sus şi exclamă doar atât: „O, Mozart! “

El ştie însă prea bine ce înseamnă cuvântul „Beethoven" : — „Dacă aş fi la Londra", scrie el lui Ries care se afla acolo, „ce n'aş scrie pentru Societatea filarmonică! Căci, slavă Domnului, Beethoven poate să scrie: altceva nu ştie să

Iacă în lumea asta*. Când cineva îi scrie că nu-i place ultimul lui quartet, el răspunde textual: „Are să vă placă odată, v'o spun eu, căci socot că e bun* — şi adaogă aceste cuvinte, splendide în simplitatea lor: „Ştiu că sunt un artist*. Sau aceste rânduri către un pictor: „Pictează — eu scriu compoziţii — şi aşa vom deveni nemuritori — da, poate că vom trăi veşnic!" Lui Wegeler, la Bonn: „Cum staţi cu muzica pe la voi ? Ai auzit vorbindu-se acolo despre marile mele opere? Ce spun! mari... toate sunt mici fată de opera Atotputernicului*. Şi către o prietenă: „Dacă treceţi pe lângă vechile mini, gândiţi-vă că Beethoven a fost adeseori pe-acolo; dacă vă rătăciţi prin tainicile păduri de brazi, gândiţi-vă că Beethoven a scris adeseori versuri acolo sau, cum se spune, a compus".

fn această perioadă, cea mai glorioasă din *viaţa sa, el nu are bani. Războiul a devalorizat banii, a distrus averi; doi dintre cei trei garanţi ai rentei sale viagere sunt mult păgubiţi: Lob- kowitz e declarat insolvabil, iar văduva lui Kinsky, după căderea mortală a soţului ei, refuză să plătească. Beethoven porneşte proces contra acestor doi, cerând plata în aur; celui de-al treilea garant, arhiducelui, el îi scrie cu toată încrederea, mărturisindu i mânia ce-o resimte împotriva celorlalţi doi. Neîncrederea sa sporeşte mereu, căci îşi închipuie că din cauza acelui contract e prizonierul Austriei până la sfârşitul vieţii: „Funest contract, amăgitor ca o sirenă... ar fi trebuit să mă las legat, la fel ca Ulyse, ca să au-1 pot semna! Adio, proecte nobile şi măreţe! Nemărginite sunt năzuinţele noastre, dar lumea le reduce în cele din urmă la vulgara ei măsură!* Cuvinte demne de Pandora. In acelaşi timp, scepticismul lui faţă de patronii săi

336 aristocraţi se accentuează până la dispreţ. Se simte înşelat de ei: „Contez cu deplină dreptate pe ceea ce mi se cuvine în mod legal şi mi s'a acordat prin contract... Dacă această chestiune se complică din cauza relei purtări a familiei Kinsky, o voi face atunci cunoscută prin toate ziarele, aşa cum e în realitate, spre ruşinea familiei! “ Timp de trei ani liniştea sa e adânc turburată de aceste procese — care se termină cu un compromis.

In acest timp, editorul său englez nu-i trimite niciun ban; însuşi regele, căruia îi dedicase Simfonia despre Wellington, „nu I-a onorat măcar cu un răspuns... Aflu chiar că ediţia pentru pian a acestei opere a şi apărut la Londra. Ce noroc pentru un autor! Pe când ziarele engleze şi germane sunt pline de succesul acestei opere,. , autorul n'a primit măcar cheltuielile avute cu copiatul notelor... Trebue să lucrez numai pentru cismar, croitor şi măcelar... Aşa departe am ajuns în această magnifică ţară, încât, ca să câştig câtva timp liber, sunt nevoit să mâsgălesc o mulţime de pagini numai pentru bani, pe care să-i pun de-o parte în vederea unei opere mari*.

Lipsurile acestea, atât de neaşteptate, se explică totuşi prin mărinimia Iui înnăscută şi prin desordinea în care trăia. „Nu pot vedea pe cineva zăcând în mizerie; trebue să dau; vă puteţi închipui că sufăr şi mai mult într'o asemenea situaţie". El dă gratuit concerte în folosul răniţilor, împrumută bani elevilor, se lasă înşelat de oamenii săi şi, după mărturia prietenilor, „nu ştie niciodată cât îi trebue şi cât dă altora. Ar fi fost bogat, s'ar putea îmbogăţi şi acum dacă ar avea în preajma lui nişte ochi şi o inimă care să vegheze asupră-i cu dragoste şi sâ împartă cinstit viaţa cu el".

Da, ceea ce-i lipseşte e linişte a: o casă, un cămin, îngrijiri familiare.. Şi acum, când părul începe să-i cărunţească, se exprimă într'un ton mai duios dar, totodată, şi mai dureros când vede în casa prietenilor spectacolul fericirii pământene.

„Trăieşti fericit, ai copii", scrie el lui Amenda^ prietenul din tinereţe. „Eu nu am parte nici de una, nici de alta... Mă gândesc de mii de ori la tine, la simplitatea ta patriarhală. De câteori n'am dorit să am în jurul meu oameni ca tine 1 Numai pentru binele meu... de bună seamă, soarta refuză să-mi împlinească dorinţa aceasta. Pot spune că sunt nevoit să trăiesc aproape singur în oraşul acesta, cel mai mare oraş al Germaniei... departe de toţi oamenii pe care îi iubesc — pe care i-aş putea iubi". Sau, precum scrie contesei Erdody: „Rămâneţi cu bine 1 îmbrăţişaţi, sărutaţi în numele meu pe iubiţii voştri copii. Mă gândesc că, poate, nu mai am voie să sărut pe fetele voastre; ele sunt acum prea mari. Nu ştiu cum să fac — şi mă bizui pe înţelepciunea voastră, scumpă contesă ! “

Şi iată că, pe neaşteptate, soarta pare că-i oferă o compensaţie: în locul căminului ce i I-a refuzat totdeauna, pare că-i dărueşte cel puţin un fiu. Cumplită amăgire, care avea să aducă după dânsa cele mai mari catastrofe.

Fraţii săi, aceşti moştenitori şi supravieţuitori ai copilăriei sale proletare, şi care ar fi trebuit să-i răsplătească măcar cu o afectuoasă îngrijire pentru toate sacrificiile lui, tocmai ei I-au dus la ruină. Johann, care îşi semnează scrisorile cu titlul pompos: proprietar de bunuri (la care Beethoven replică cu titulatura : „proprietar de creier") s'a însurat, în urmă cu ani, cu o bucătărească a lui, deşi Beethoven încercase sâ împiedice această căsătorie, grăbindu-se să plece la Linz unde pierduse zadarnic o lună întreagă. Lui Karl, celălalt frate, i-a dat încetul cu încetul, după cum spune chiar el, zece mii de florini; drept mulţumire, acesta îl numeşte tutore al copilului său, rol pe care avea să-i exercite î npreună cu soţia lui, femeie destrăbălată, condamnată mai de mult pentru

delapidare. Beethoven o dispreţueşte şi n'o numeşte decât „regina nopţii". Prima lui grijă e să depărteze de dânsa pe băiat, să-i sustragă influenţii imorale a mamei.

Căci, patetic şi generos cum e, Beethoven nu vede decât un fiu în băiatul acesta de opt ani. Cu o seriozitate înadevăr religioasă, el începe să-i facă educaţia. „II consideri pe Karl ca pe propriul tău copil; în faţa acestui scop sacru, să dispreţueşti toate palavrele lumii, toate meschinăriile 1 Situaţia e acum grea pentru tine, dar Cel de sus veghează şi nimic nu există fără e l „ S ă laşi de-o parte muzica de operă şi toate celelalte, să lucrezi numai pentru orfanul acesta!" Şi aceluia care a trăit singuratic până la 45 de ani, îi place să se numească de- acum înainte „tată®, să-i cheme pe băiat „micul său odor". In lupta pe care o începuse, era însă fatal să fie înfrânt, cu toată simplitatea şi lealitatea sa, chiar dacă băiatul ar fi fost bun din fire. Căci mama, căreia tribunalul îi luase dreptul de tutelă în urma cererii lui Beethoven, are totuşi voie să şi vadă copilul odată pe lună; ea se aranjează să-i vadă însă mai des şi se pricepe să sădească în inima băiatului neîncrederea faţă de tatăl adoptiv. Şi această neîncredere avea să se schimbe mai târziu în ură.

Băiatul e dat mai întâi la o pensiune şcolară; peatunci (se pare că aceasta s'a întâmplat o singură dată în viaţa sa), Beethoven a trecut

nepăsător pe lângă o fată a cărei inimă bătea în taină pentru dânsul. Dintre cele două fiice ale învăţătorului dela şcoala aceea, el preferă pe cea uşuratecă; se arată gentil faţă de ea şi nici nu se uită la cealaltă, mai tăcută, nebănuind dragostea ce i o poartă. Fata aceasta a însemnat însă ani de zile, în jurnalul ei, sentimentele sale pentru omul acesta urât, surd şi nervos; nu face nicio aluzie la gloria sau la geniul lui, ci îşi exprimă numai dorinţa „de a veghea şi a îngriji de el“. Şi odată, când fata îi cântă lied ul lui: „Către iubita depărtată", el nu pricepe nici cu urechea sa lăuntrică notele intermediare pe care ea le strecoară în muzica lui.

Spiritul bănuitor al noului tată urmăreşte pe băiat şi la şcoala aceasta. Beethoven trimite învăţătorului scrisori lungi, avertizându-1 să un lase pe copil să iasă singur, ca să nu se întâlnească cu mama lui. Işi sacrifică timpul acestei noui datorii. Şi maestrul celebru în toată Europa, asaltat de atâtea idei, covârşit de proecte uriaşe, dă el însuşi lecţii de pian băiatului — iar mai târziu are să indice minuţios lui Czerny exerciţiile şi temele ce trebue să i le dea. Şi când duce băiatul la baie, celibatarul acesta e grijuliu ca o mamă: „Sâ iei cu tine o pereche de istnene ca să-i poţi pune îndată după baie, în cazul când vremea s'ar răcori iarăşi. Incă n'a venit croitorul ? Când vine, să-ţi ia măsura şi pentru nişte pantaloni de pânză, căci îţi trebue... Cu bine, fiul meu! *Ich hin dein Hosenknopf!* Rămân — chiar pentru tine — micul tău L. v. B.“

Curând, îl retrage dela pensiune, ca să supravegheze mai bine instrucţiunea lui şi, mai cu seamă, să-şi ataşeze cu totul sufletul acesta, singurul pe care i I-a dăruit natura şi pe care-l crede predestinat să fie al lui. Astfel, râvnid

mereu la căldura unui cămin, la bucuriile unei vieţi familiare, el îşi înjghebează acum, la vârsta de aproape 5o de ani, o gospodărie. E lesne de imaginat ce sacrificiu înseamnă aceasta, ce adâncă turburare a pricinuit această schimbare în viaţa unui om care mâncase totdeauna la restaurant, la orice oră vroia— şi care se simte tot mai străin, tot mai singur în oraşul acesta pe care ar vrea mai degrabă să-i părăsească decât să prindă rădăcini în el. In această privinţă, jurnalul său cuprinde mărturii mişcătoare :

„Trebue să se întâmple ceva — un eveniment sau o călătorie — şi pentru aceasta sunt necesare câteva lucrări sau chiar o operă... Dacă eşti nevoit să mai rămâi aci vara viitoare, atunci e preferabilă o operă... Doamne, ajută-mă! Mă vezi părăsit de toată omenirea, căci nu vreau să săvârşesc vreo faptă nedreaptă. Ascultă ruga mea... şi fă să fiu împreună cu Karl al meu, măcar mai târziu, dacă nu se poate acum. O, soartă aspră,... crudă fatalitate, nu, nu, starea mea nenorocită nu se va sfârşi vreodată... Nu e alt mijloc de scăpare pentru tine decât să fugi de aci; numai astfel te poţi avânta iarăşi spre înălţimile artei tale, departe de vulgaritatea în care te înnămoleşti aci... Incă o simfonie — şi pe urmă să pleci, departe, departe... Să lucrezi în toiul verii în vederea acestei călătorii... numai aşa vei putea realiza pe deplin o mare operă pentru sărmanul tău nepot; mai târziu, să cutreeri Italia, Sicilia, cu câţiva artişti. Fă ţi planuri mari şi găseşte curaj şi mângâiere, cu gândul la Karl!“

Desnădăjduit şi totuşi plin de proecte juvenile, căutând să mai călătorească prin lume, deşi anii prielnici au trecut de mult, suferind mereu şi totuşi năzuind mereu înainte, stânjenit

/

în toate manifestările vieţii active, de fiece zi, şi cuprins totuşi de simţâmâtul unei noui datorii — aşa trăieşte el pe-atunci, când a început Simfonia a noua, având să se ocupe şi de socotelile pentru lingeria copilului. Şi în timp ce trimite unei bune prietene 20 de florini pe care îi împrumutase, el negociază schimbul unei za- harniţe pentru două linguri, „căci nu mă pot gândi la ceva mai mult, eu, un sărac Austriac, cel mai sărman dintre muzicanţi".

Trebue să înveţe cum să dozeze cafeaua, dând un anumit număr de boabe pentru fiecare ceaşcă. Doamna Streicher, o vecină cu care e în relaţii amicale, supraveghează pe cei care sunt în serviciul lui; din această cauză se urzesc intrigi împotriva lui, cu atât mai mult cu cât e socotit cam ţicnit. Şi astfel au rămas unele documente omeneşti, de pildă acest colţ de calendar: „Tot ce pot face ca să păstrez pe fe
meia de menaj ce-o am acum, e să i mirese leafa... Bizue te numai pe tine îasuţi, nu aştepta nimic dela altcineva !“ Sau, precum scrie doamnei Streicher: „Nanni (menajera) s'a schimbat cu totul de când i-am aruncat în cap o ju- mătate de duzină de cărţi... Fata cea nouă, dela bucătărie, a cam strâmbat din nas când a fost vorba să care lemnele sus; sper însă că şi va aduce aminte că Mântuitorul nostru şi-a târît şi el crucea pe Golgota". Aceeaşi pană, aceeaşi inimă scrie pe vremea aceea: „Numai iubirea — da, numai ea — îţi poate dărui o viaţă mai fericită. O, Doamne, îngădue mi s'o găsesc în sfârşit — pe aceea care să mă susţină în virtute — care sâ poată fi a mea în faţa lumii.,. Când M. a trecut mai departe mi se păru că se uită în urma mea*.

Mama lui Karl a mituit pe servitoarele lui, ca să-şi poată vedea copilul pe ascuns. Au

 trebuit să treacă săptămâni până ce surdul a descoperit complotul. Şi ceea ce-l preocupă mai mult atunci, e să salveze demnitatea omenească; se gândeşte adânc, întrebându-şi conştiinţa, dacă nu cumva a răsfăţat el însuşi servitoarele, abă- tându le astfel pe calea ispitei. Şi când le concediază, ţine să dea un certificat celei mai tinere, pe care o stricase bucătăreasa ; ea însă nu vroia să vină în faţa lui, căci se temea că va fi rău primită. El regretă că a plecat — şi iată că moralistul cel surd aleargă în urma fetei uşuratece, chemând-o cu glas tare şi făcându-i semne cu mâna, ca s'o asigure de bunele lui intenţii.

In acelaşi timp, e chinuit de problema drepturilor naturale ale cumnatei : „Karl a greşit, dar o mamă! o mamă 1 Chiar una rea, rămâne totuşi mamă!... O, Atotputernicule, priveşte adânc în inima mea; ştii că am sacrificat tot ce aveam mai bun în mine, de dragul scumpului meu Karl; binecuvântează străduinţele mele, binecuvântează pe văduvă 1 De ce nu pot asculta cu totul de îndemnul inimii mele şi s’o ajut pe ea, pe văduvă? Doamne, Dumnezeule 1 toată comoara, tot sprijinul meu ! Tu vezi tot ce se petrece în sufletul meu şi ştii cât mă doare dacă pricinuesc cuiva vreo suferinţă".

Dar văduva, la fel ca şi bona lui, îl înşeală chiar în timp ce el e atât de înduioşat de soarta ei; îl sileşte să continue lupta : îşi revendică drepturile de tutelă în faţa unui nou tribunal. Şi iată de ce, într'o bună zi, un funcţionar dela tribunal văzu radiând sub ochii lui, în atmosfera prăfuită a actelor şi în vălmăşagul paragrafelor, aceste cuvinte vrednice de un umanist, scrise de propria mână a lui Beethoven, într’o petiţie: „De vreme ce Filip după mărturia lui Plutarc, n'a socotit că e nedemn de dânsul să

îndrumeze el însuşi educaţia ţiului său Alexandru şi să-i dea ca învăţător pe marele Aristotel, negăsind potriviţi pentru scopul acesta pe învăţătorii obişnuiţi, — de vreme ce un Laudon a condus şi el educaţia fiului său, de ce n'ar putea şi alţii să facă la fel, ridicându- se la înălţimea acestor nobile exemple!" Desigur că bietul conţopist trebuia să-i creadă nebun pe autorul acestor rânduri, cu toate că devenise de curând cetăţean de onoare al oraşului... Beethoven pierde procesul, e înlăturat ca tutore» dar el se judecă mai departe, până ce câştigă ; şi toate acestea, în cele mai amarnice chinuri sufleteşti. Căci după ce se judecase cu aristocraţii pentru pensia sa, a trebuit să se judece iarăşi pentru drepturile de tutelă, cinci ani dearândul, până la vârsta de cincizeci de ani.

Dar cea mai grea lovitură i-o dă aşa numitul său fiu. Beethoven îşi dă în cele din urmă seama că băiatul acela necopt nu e bun de nimic. La început, s'a străduit cu voioşie să cultive dragostea copilului şi era chiar mândru să arate prietenilor câteva capodopere ale micului şcolar; acum, nu ezită să mărturisească arhiducelui că, moralmente, fiul său „a decăzut aproape cu totul... Şi niciun ajutor de nicăieri,nicio nădejde! Tot ce am clădit, s'a năruit... parcă a fost luat de vânt!" Băiatul nu e lipsit de talent, dar e înfumurat şi nestatornic, nu uită să se laude pretutindeni că e nepotul lui Beethoven, face datorii şi, de timpuriu, aleargă după femei. Şi într'o zi, când o şterge de-acasă—sub pretextul moral că se duce să-şi vadă mama —Beethoven ia asupră-şi toată răspunderea, făcându-şi cele mai aspre reproşuri; el aleargă la o prietenă şi strigă, cu ochii plini de lacrimi: „Ii este ruşine de mine!“

Pe de altă parte, e mereu hărţuit de celălalt

frate al său, care vrea să se folosească de marile relaţii ale gloriosului compozitor. Şi Beethoven, care deseori a cerut pentru el însuşi, cu bună dreptate, fără să cerşească vreodată ceva, e nevoit să scrie unor prieteni bogaţi, să negocieze pentru fratele său care vrea să vândă un cap de pipă, de mare preţ, căci : „fratele meu are nevoie de bani mulţi, nu poate trăi fără cal şi trăsură,,.. îi este foarte dragă viaţa, ţine la ea atât de mult pe cât, dimpotrivă, eu aş fi dispus s'o pierd !!“ Ii deci bucuros când primeşte propuneri din Anglia; vrea sâ plece înadevăr la Londra, cum au plecat înaintea lui Haendel şi Haydn, ca să aducă Filarmonicei două mari simfonii pe care le-ar putea vinde pentru 400 de lire sterline; dar el e reţinut de tot felul de griji şi supărări. Fără această nouă datorie, a paternităţii, Beethoven ar fi părăsit atunci Viena la 50 de ani, plecând la Londra.

Acum şi sănătatea sa începe să se sdruncine. O durere de ochi, probabil de natură reumatic ă, îl alarmează foarte mult — pe când au/.ul său pare că se trezeşte : pe neaşteptate, el aude la operă părţi întregi din „Fidelio". Dar surzenia revine repede, mult mai grea ca înainte. Odată, când e chinuit de colici violenţi ce-l fac să-şi blesteme viaţa, el spune unor prieteni care vor să-i consoleze : „E un biet nătărău, cine nu ştie să moară! Ştiam asta, la cincisprezece ani. Drept vorbind, am făcut încă prea puţin pentru artă". La obiecţiunile şi protestele celorlalţi, el spune încet, ca pentru sine: „Mă gândesc la tot felul de lucruri, cu totul altele". Şi dela asemenea simţăminte întunecate, el sare deodată la cealaltă extremă : jocuri de cuvinte, glume tari, alocuţiuni pline de haz însoţite de tumbe şi ghiduşii.

El tot mai luptă ; nu renunţă la visul de glorie:

să călătorească să cucerească lumea întreagă. Viena îi este tot mai străină — uneori ajunge s'o urască. Face răspunzător pe arhiduce, acum cardinal, de veşnica sa lipsă de bani; în timp ce-i închină, de formă, imnuri de laudă pentru variaţiunile lui muzicale, îl acuză faţă de intimii săi, fără temeiu însă, că e cauza tuturor mizeriilor sale. Respinge pe cei mai credincioşi prieteni. Se arată bănuitor şi în cercurile cele mai apropiate — şi chiar Schindler, care îl serveşte în ultimii zece ani cu deplină abnegaţie, se pomeneşte într'o zi cu aceste rânduri: „Aş prefera să vă răsplătesc prin câteva mici cadouri pentru serviciile ce mi Ie faceţi, decât să vă reţin la masă ; căci, mărturisesc, aceasta mă deranjează prea mult... Cu spiritul d-vs comun, cum aţi putea să nu nesocotiţi ceea ce iese din comun ?!!“

Pe urmă scrie iarăşi, pentru el însuşi: „Să nu laşi să se observe vreodată dispreţul tău faţă de oameni (pe care-l merită de-altfel), căci nu poţi ştii când vei avea nevoie de dânşii*. Orice relaţii de societate îi sunt odioase; nervii săi abia pot suporta prezenţa unui prieten — şi îşi ia rămas bun numai prin scris, „căci aceasta pare totdeauna un fel de concediere, ceea ce am evitat în orice împrejurare*. Da, el se schimbă atât de mult, devine atât de amărît încât nu mai crede nici în mult căutata fericire a căsătoriei. Căsnicia restrânge libertatea femeii şi — precum spune el confidenţial unor prieteni — dintre toate fetele pe care le a cunoscut şi a căror posesiune o considerase înainte ca suprema fericire, nu e una pe care s'o regrete; dimpotrivă, binecuvântează acum faptul că toate s'au depărtat de el. „Cs bine e că dorinţele muritorilor nu sunt totdeauna împlinite 1“

Astfel, din toate desamăgirile sale, mai poate scoate puteri noui de viaţă; are curajul să transforme în fericire renunţările ce i s'au impus — şi chiar scrie: „S'ar putea spune că oamenii de elită îşi dobândesc bucuria prin suferinţă*.

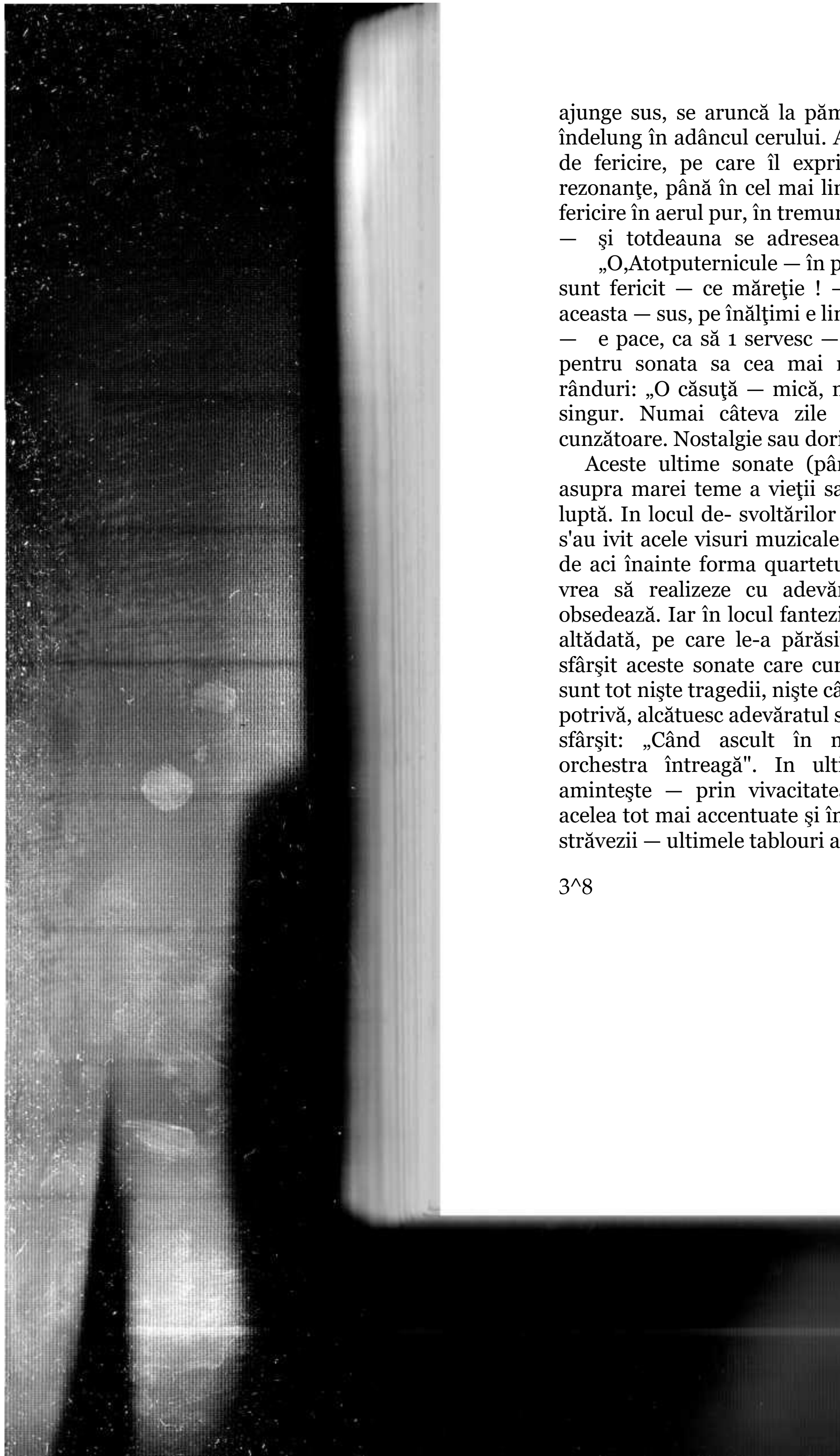
Londra! Dacă ar fi la Londra ! De acum înainte, Anglia îi apare ca ultimul refugiu. Işi face

mereu planuri, le frământă în toate chipurile : „Dacă e cu putinţă — scrie el lui Ries, elevul care se strădueşte să introducă acolo muzica lui — aş pleca şi mai curând de-aci, ca să scap de totala prăbuşire ce mă ameninţă, şi aş sosi la Londra cel mai târziu în cursul iernii... De n’aş fi reţinut aci, ca totdeauna, de

împrejurări 1“ Aceste împrejurări sunt închipuite, căci nimeni nu-l reţine; nici societatea vieneză, care preferă acum pe Czerny (după cum a preferat altădată pe Salieri lui Mozart) — şi nici nepotul său nu-l reţine, ci numai legăturile morale din el însuşi. Şi astfel, în caietele lui de conver- ¥j saţie, sub aceste cuvinte : „Unde şi când vă voi vedea ? Toate aceste chestii băneşti mă vor băga curând în mormânt* — găsim pe neaşteptate, scrise cu litere uriaşe şi tremurate, aceste cuvinte gros subliniate: „Legea morală din noi, cerul instelat de deasupra noastră 1 O, Kant!!“ Inima aceasta se potoleşte numai în singurătatea naturii, departe de oameni. „Auzul meu nenorocit nu mă tortureaza aci, la ţară, unde mi se pare că fiecare îmi vorbeşte, că fiecare îmi spune: sfânt, sfânt... închină-te ! In pădure— ce vrajă 1 Cine poate să exprime toate acestea?

^ Când totul merge prost, îmi rămâne natura, chiar în toiul iernii. E uşor de închiriat o locuinţă la un ţăran — şi nici nu e scump, deocamdată*. In această stare sufletească I-a văzut odată un elev al său, în pădurea vieneză; şi el ni-l descrie cum urca atunci un deal, cu pălăria cea mare, cenuşie, strânsă sub braţ; şi când

ajunge sus, se aruncă la pământ, sub un copac, şi priveşte îndelung în adâncul cerului. Acesta e singurul lui simţământ de fericire, pe care îl exprimă până în cele mai subtile rezonanţe, până în cel mai lin pianissimo; el respiră această fericire în aerul pur, în tremurul uşor al frunzelor
— şi totdeauna se adresează mai întâi lui Dumnezeu :
„O,Atotputernicule — în pădure —
sunt fericit — ce măreţie ! — într'o regiune împădurită ca aceasta — sus, pe înălţimi e linişte
— e pace, ca să 1 servesc — să-i servesc pe El“. In schiţele pentru sonata sa cea mai mare (op. 106), găsim aceste rânduri: „O căsuţă — mică, mititică, încât abia e loc să stai singur. Numai câteva zile în această dumnezeiască as-cunzătoare. Nostalgie sau dorinţă — eliberare sau împlinire".

Aceste ultime sonate (până la op. 111) sunt variaţiuni asupra marei teme a vieţii sale: înfrângerea destinului prin luptă. In locul de- svoltărilor pur pianistice, pentru virtuozi, s'au ivit acele visuri muzicale, apăsătoare sau dulci. El alege de aci înainte forma quartetului sau a simfoniei, de câteori vrea să realizeze cu adevărat una din marile idei ce-l obsedează. Iar în locul fanteziilor libere, a improvizaţiilor de altădată, pe care le-a părăsit odată cu pianul, s'au ivit la sfârşit aceste sonate care curg ca nişte valuri, neţărmurite: sunt tot nişte tragedii, nişte cântece de jale... Simfoniile, dimpotrivă, alcătuesc adevăratul său element, precum spune el la sfârşit: „Când ascult în mine însumi, aud totdeauna orchestra întreagă". In ultimele sale opere, Beethoven aminteşte — prin vivacitatea sentimentelor, prin culorile acelea tot mai accentuate şi în acelaşi timp atât de delicate şi străvezii — ultimele tablouri ale lui Rembrandt.

La 55 de ani a terminat „Missa Solemnis" şi Simfonia a noua, care sunt cele din urmă opere de mare amploare.

„Missa" a fost începută mai târziu dar terminată mai devreme, în anii cei mai grei şi turburi, când grijile îl chinuiau mai amarnic; şi totuşi, precum spune el, a scris-o „într'o stare de extaz absolut", de exaltare suprapământea- scă. Uneori, previne stăruitor pe cântăreţi: .Simplu, cât se poate de simplu, vă rog, vă rog, vă rogi..." Şi adaogă ca pentru sine: „Nu există ceva mai înalt, decât să râvneşti să te apropii de dumnezeire mai mult decât alţii şi să resfrângi de-acolo, asupra neamului omenesc, razele divinităţii". Dar în timp ce, prin această „Missa Solemnis", el vrea „să trezească şi să statornicească sentimente religioase" printre mu-zicanţi şi auditori, Beethoven rămâne totuşi departe de confesiunea pentru care a scris liturghia — şi refuză un text intitulat „Biruinţa Crucii", spunând: „Cum aş putea găsi vreo inspiraţie pentru aşa ceval"

Când Schindler îl vizitează la Modling împreună cu un alt elev, s'a întâmplat că tocmai atunci servitorii şi au părăsit stăpânul. Beethoven s'a încuiat în casă; de-afară se auzea însă cum „cânta, urla şi izbea cu picioarele: lucra la fuga pentru „Credo". După ce am ascultat destul timp această scenă oarecum înfiorătoare şi tocmai vroiam să ne depărtăm, uşa s'a deschis — şi Beethoven stătea înaintea noastră, cu trăsăturile feţii trase, răvăşite, ce puteau ia* sufla nelinişte şi chiar frică... Primele lui cuvinte erau confuze, de parcă se simţea neplăcut atins de faptul că l-am ascultat afară. Cu- Tând însă, începu să vorbească despre evenimentul zilei şi exclamă pe urmă, cu mai multă stăpânire de sine: „Straşnică gospodărie! toţi

au fugit de-aci şi eu n'am mâncat nimic de ieri la prânz".

Nu-i mergeau bine treburile, mai ales de când ţinea o casă mare şi se trudea pentru un nepot atât de ingrat. In perioada aceasta încurcată, când neîncrederea sa ajunse la culme şi îl făcea să bănuiască pe oricine, Beethoven a întreprins nişte negocieri din cele mai ciudate. Socotind că opera aceasta — „Missa Solemnis" — era cea mai importantă din toate, vroia să-şi asigure totul prin ea: resurse pentru bătrâneţe^ pentru boală, dar mai cu seamă pentru nepotul său. De aceea a tratat în mai multe părţi de- odată, uitând de obligaţiile sale şi punând pe editori într'o situaţie ce nu i s'ar fi iertat, dacă nu s'ar fi cunoscut puritatea caracterului său» Pe unul îl încurcă, arătându-i oferte mai avantajoase şi promiţându i cu uşurinţă o altă „Missa"; dispută îndelung cu altul, în privinţa valorii în aur; oferă opera unui al treilea cu toate că e dator celorlalţi doi editori. Nu era deci necesar să se explice în felul următor: „Nu sunt om de afaceri; aş fi vrut să procedez altfel în această chestie. Dar pentrucă nu se poate altfel, sunt nevoit să ascult de legea concurenţei, căci ea hotărăşte în cele din urmă în asemenea lucruri". Dar când vechiul său editor îi scrie câteva cuvinte de reproş, destul de slabe de-altfel, el răspunde cu mândrie, cu sentimentul deplin al propriei sale valori: »Scutiţi-mă în viitor de scrisorile voastre 1... Niciun cuvânt despre purtarea voastră faţă de mine!... Sunt un om în deplină stăpânire a judecăţii sale, şi nu am nevoie să adaog aci vreo formulă de consideraţie. Beethoven".

In cele din urmă, el tipăreşte „Missa" prin subscripţii; împăraţii şi regii Europei, prinţii germani contribue fiecare, căci numele maestru

lui li se impune; regele Franţei îi trimite o medalie de mare preţ; regele Prusiei îi trimite bani, după ce-l pusese să aleagă între bani sau o decoraţie; numai marele duce din Weimar nu subscrie nimic. Ca să-i câştige pe acesta din urmă, Beethoven scrisese şi lui Goethe cu rugămintea de a recomanda opera sa. El spune în această scrisoare: „Am scris atât de mult, dar nu m'am ales mai cu nimic din tot ce-am scris". Când sosi această scrisoare, Goethe zăcea foarte grav bolnav; şi astfel ea rămase nedeschisă, împreună cu alte sute de scrisori — şi probabil că nici mai târziu n'a parvenit în mâinile lui.

„Oda către bucurie", acest credo al întregii sale vieţi, Beethoven vroise să-i pună în muzică la vârsta de douăzeci de ani, când abia apăruse poezia lui Schiller. A realizat proectul acesta abia cu 34 de ani mai târziu. Intre timp, aceeaşi idee i s'a înfăţişat sub diferite forme; plănuise în acelaşi timp cu Simfonia a şaptea şi a opta — o a noua şi a zecea Simfonie, amândouă cu coruri; a trebuit să treacă însă un deceniu întreg până ce le-a realizat. Dela a treia până la a opta Simfonie, n'au trecut decât opt ani — pe când dela a opta până la terminarea Simfoniei a noua şi înjghebarea planurilor pentru a zecea Simfonie, Beethoven e nevoit să sacrifice doisprezece ani. Ca două planete care se mişcă la mari depărtări, extrem de distanţate una de alta, aşa sunt faţă de celelalte aceste două simfonii din urmă, diferenţiate prin cor. Multă vreme se gândeşte Beethoven la cuvintele introductive ale corului dela sfârşitul Simfoniei a noua, până ce* într'o zi, el exclamă în faţa elevului său: „Am găsit! Sâ cântăm oda nemuritorului Schiller!"

A executat opera îndată ce-a terminat-o.

Acesta era ultimul său concert. EI asista la repetiţii, dar nu dirija. într'o zi de Mai, la teatrul dela „Kărtnertor", oamenii au auzit pentru întâia oară Simionia a noua. Şi toţi au fost înfioraţi: căci în această oră unică s'a trezit într'înşii lupta cea mare a vieţii lor. Oricare ar fi fost forţele străine împotriva cărora avea să lupte, fiecare s'a simţit atins de muzica aceasta: maestrul a ghicit taina fiecăruia. Căci niciodată jocul destinului cu muritorii, lupta lor, dârzenia cu care se împotrivesc fatalităţii n'au fost evocate de nimeni până atunci cu atâta măreţie, după tragicul Eschyle.

In partea întâia, aşa începe Simfonia, omul e încă subjugat, strivit, cu totul subordonat haosului. In partea a doua, el prinde curaj şi porneşte înainte, la vânătoare, în sunet de corn. E doborît însă de o lovitură de ţimbal — şi iar se ridică, îşi reîncepe goana pe care ţimba- lul o întrerupe necontenit.

Dar în a treia parte el uită destinul. Un om merge singur, apărând şi dispărând în cadrul naturii, şi el trăieşte ceea ce nu pot trăi zeii: iubirea, suferinţa, marea abnegaţie a muritorului. Cum se potolesc toate, cât de dulci sunt toate simţirile, cât de lin se mişcă toate! Şi, în veşnicul dor, în ruga bărbatului către femeie, răsbate uneori, încetişor, un avertisment din alară: de câteori se vesteşte ţimbalul, lovitura e atenuată cu palma trecută peste pielea vibrătoare a instrumentului. Aşa departe e acum destinul... Şi iată că se înalţă un duo, două voci omeneşti, paşnice, blajine, amestecate cu mute priviri de implorare spre norii ameninţători ai destinului. O singură dată i se-amin- teşte omului de luptele ce-l aşteaptă afară, departe — însă el se cufundă iar în vraja iubirii.

Şi iată că, după această încheiere, cea mai
dulce din toate, haosul revine, brusc: ţimbalele tună, cerul ameninţă. Violoncelul riscă o întrebare vagă, nehotărîtă — şi furtuna izbucneşte din nou. Dar sfârşitul acesta de lume i a trezit pe prizonieri: sunt oare nişte animale ? sunt nişte sclavi? Ei îşi scutură acum lanţurile, le sgâlţâie cu nerăbdare 1 Işi cer libertatea î Dar puterile luminii tot mai luptă cu stihiile nopţii — şi în timp ce mârâie captivii în lanţuri, trece ca o lină suflare amintirea fericirii, evocată şovăelnic de violonceluri şi contrabasuri, care cântă şi vorbesc totodată: parcă instrumentele au căpătat dintr'odată graiu omenesc. Ele vorbesc acum, înainte de a se fi apropiat oamenii: o mare consfătuire s'a deschis, a celor care s'au trezit şi îşi cer libertatea ; e o imensă adunare de făpturi ce se sfă- tuesc, se întreabă, pline de îndârjire, de re- voltă...

Dar, din depărtări fermecate, pare că se apropie cu paşi uşori, plutind deasupra pământului, un gând, o idee nouă — şi în timp ce contrabasurile şi violoncelurile încă n'au încetat bine să se cheme unele pe altele, cu vorbe, ca nişte dobitoace care se trezesc din vraja lor, iată că ele se simt strânse deodată, adunate laolaltă — şi încep să murmure melodia cea mare. După ele urmează

viorile, pline de nostalgie; cântă împreună cu toată duioşia: parcă e un cântec de dragoste. O nelinişte pluteşte în aer: nu se ştie ce are să se mai întâmple. Furtuna iz bucneşte. Destinul s'a năpustit încă odată cu tunetele lui, vroind să împiedice cântarea — imnul cel mare.

Atunci se înalţă printre instrumentele vorbitoare, fermecate, o voce omenească; primul ei cuvânt este: bucurie, al doilea: revoltă! Destul! Opriţi-văl Tăceţi, puteri întunecate! Re-

voluţia cea mare izbucneşte! Şi mii de oameni îl şi urmează pe sfidătorul Prometeu. Glasul destinului e covârşit de coruri omeneşti: Pace! Dar ecourile chemării se pierd repede; înspăimântaţi de propriul lor glas, oamenii stau pe loc şi ascultă: cine se apropie? ce este cortegiul acesta, care înaintează în zăngănit limpede, dominat de vibraţiile triunghiurilor ? Un erou în deplina sa izbândă! Lui i-a fost dat să împlinească minunea: ţimbalele, instrumente care vestesc bătăliile şi simboluri ale destinului, s'au pus acum în slujba oamenilor: ele jubilează !

Cutremurat, corul tace. Numai marile contrabasuri vorbesc în limba lor cea nouă, pătrunse de o adâncă emoţie până ce, în sunet de trâmbiţe, mai întâi bărbaţii, pe urmă femeile vestesc în largi acorduri alianţa solemnă a tuturor oamenilor. Ei cer unirea: îmbrăţişaţi-vă, adunaţi-vă cu toţii, milioane de oameni! Şi se perindă acum cu toţii, fără lanţuri, stăpâni pe libertatea lor: oamenii îşi creează singuri un stăpân nou, puternic, mai presus de ei; cu sfiiciune, cu acea teamă a fiinţelor eliberate, ei slăvesc pe un părinte prea-iubit, de acolo, de dincolo de bolta înstelată. Şi din mulţime, din miile acelea de oameni, se desprind cu încetul alte glasuri: patru bărbaţi şi patru femei cântă din nou „Oda către bucurie* şi notele cresc şi scad, înalte sau grave. Dar mulţimea, norodul cel mare vrea să strige: a trecut vremea individualităţilor, domnia câtorva; vocile femeilor cutează să se avânte, o clipă, două, în mijlocul quartetului. Pe urmă izbucneşte beţia cea mare, delirul general atins în treacăt, pentru ultima oară, ca de o aripă lină şi însorită. Şi cercurile beţiei se învălmăşesc, mulţimile eliberate încep să se contopească într'o imensă baccha-

nalâ, în care dispare orice graniţă intre zei şi oameni...

Toate acestea le-au auzit pentru 'ntâia oară oamenii, acolo jos, în sală. Pentru întâia oară s'au simţit cuprinşi deadreptul de o mare emo- ţiune; fiecare putea tălmăci prin cuvinte opera aceasta, fiecare putea înţelege sensul ei — pe care maestrul îl strigase zadarnic înainte, dar fără cuvinte. Şi delirul bucuriei izbucni în sală, în timp ce se sfârşea delirul bacchanalei muzicale ; ascultătorii păreau că vor să continue sărbătoarea evocată de corul acela suprapă- mântesc. Toţi au sărit în picioare: toţi strigau, jubilau, fâlfâind batistele. Maestrul însă rămase pe scaunul său, cu spatele la public, aplecat spre orchestră, adâncit în gânduri: ştia că s'a terminat Simfonia, dar nu auzea entuziasmul delirant ce s'a deslănţuit în sală, cum n'a auzit nici propria sa operă. In acest moment de extaz şi de spaimă, un tânăr solist îşi luă inima în dinţi, se apropie de genialul creator, îl apucă de braţ şi îl întoarse cu faţa spre public, ca să vadă ceea ce nu putea auzi.

Acesta era momentul suprem al vieţii lui Beethoven—punctul culminant al destinului său. A evocat pe zei şi demiurgi, pe sclavi şi liberatori, a desfăşurat în

luptă, dusă o viaţă întreagă cu puterile întunecate — şi a
i de oameni, care I-au înţeles în cele din urmă. El însă,
e libertate ce răsunau în slava soarelui, el, care a înfrânt
auzea strigătul sclavilor care şi-au aruncat lanţurile. Şi
omeneşti a rămas mută pentru el, încercuită de zidurile

a — şi îşi înclină capul. „Cine a putut vedea capul acesta

runţit de ani“, scrie un auditor, „cine a fost covârşit de uimire şi admiraţie în faţa nesecatei bogăţii a maselor sonore, cine a simţit focul de nestins al creaţiunilor sale, avea atunci înaintea ochilor imaginea unui zeu, a unui nou Vulcan, cu creştetul înzăpezit, însă al cărui suflet, în necurmată activitate, pare că renaşte, că se înnoeşte mereu". Dar oamenii din sală n’au izbucnit atunci în lacrimi — ci, înfrăţiţi (aşa cum i-a învăţat Simfonia) s'au lăsat îmbătaţi în acel extaz al mulţimilor, în acea comuniune care îi făcea să strige de bucurie.

După ce elevii I-au dus acasă pe maestrul istovit, i-au prezentat, după destulă ezitare, raportul cassei. El a pus multă speranţă în concertul acesta — pentru nepotul său; şi iată ce citi: din 2200 florini încasaţi pentru o sală arhiplină, i-au rămas, scăzându-se cheltuielile pentru copiatul notelor şi organizarea concertului, numai 420 florini. «Când văzu aceasta, se prăbuşi. Ne am grăbit să-i ridicăm şi l-am întins pe divan. Am veghiat în preajma lui, până noaptea târziu; n’a cerut de mâncare, n'a cerut nimic, n’a scos măcar o vorbă... A doua zi dimineaţa servitorii I-au găsit în acelaşi loc, dormind îmbrăcat, în costumul său de concert".

CAPITOLUL AL CINCILEA

PALLIDA MORS

Venind dinspre Schottentor, pe povârniş, un om înaintează pe stradă, cu paşi grei, în ploaie şi vânt, cu spatele încovoiat dar ţinând capul sus, mândru la înfăţişare, dar concentrat, ascultând în el însuşi. Poartă pălăria pe ceafă, ca să simtă vântul pe frunte; de aceea marginea pălăriei se freacă de gulerul ţeapăn al hainei şi îl roade. Aripile redingotei fâlfâie larg în bătaia vântului, căci el îşi ţine mâinile la spate; şi capetele fularului larg flutură îndărătul lui- Poalele hainei sunt destinse, trase în jos de buzunarele încărcate cu o carte groasă de muzică, un caiet de format mare şi un creion din acelea întrebuinţate de dulgheri. Nu vede pe cei care trec pe lângă dânsul, dar toţi îl văd pe el, pe bătrânul acela sălbătăcit, cu părul alb, sbârlit, revărsat sub borul pălăriei; băieţii se întorc în urma lui, îi aruncă vreun cuvânt de batjocură — dar el nu-i aude.

Intră în cabaret, se aşează, fumează, pe urmă închide ochii. Fiecare îl cunoaşte aci — şi cineva din cercul lui Schubert scrie astfel despre el: „Dacă vreun cunoscut i se adresa, mai exact: îi striga la ureche, el îşi ridica pleoapele,

'y

speriat, ca un vultur surprins în somn; apoi zâmbea, cu o expresie îndurerată şi întindea un caiet de însemnări şi un creion aceluia ce-i vorbea... Uneori lua celălalt caiet, mai gros şi, cu ochii pe jumătate închişi, scria cuvinte, nu note". „Căci pentru el — adaogă aci Schubert însuşi — arta a devenit de mult o ştiinţă; ştie ce poate face, şi fantezia lui ascultă de gândirea sa de nepătruns[8], care chibzueşte necurmat. Tieck relatează, după vizita ce i-o făcuse, o oarecare cordialitate chiar în vorbele lui cele mai iritate şi mai desnădăjduite, „şi acea mobilitate expresivă, profund impresionantă, a ochilor săi şi obiceiul de a-şi duce mâna la cap şi la păr; totul e întrucâtva aspru la el, dârz, uneori niţeluş brutal, însă nobil, cu un fond dureros care 1 face să se plângă, fiind totuşi simplu, binevoitor, entuziast". Weber, căruia îi vorbeşte despre ingratitudinea Vienezilor, îi scrie în caietul de conversaţii: „Plecaţi în turneu prin Germania şi atunci veţi vedea!..."

Beethoven: «Prea târziu" şi face gestul de a cânta la pian.

„Atunci în Anglia, unde sunteţi admirat 1" strigă Weber.

„Prea târziu!" strigă şi Beethoven, luând pe Weber de braţ şi plecând cu dânsul. Chipul spiritual al lui Weber — îngust şi prelung, încadrat de bucle graţioase — se agită mereu lângă capul acela bătrân, leonin, cu o expresie impenetrabilă.

Acum, cu un an şi jumătate înainte de sfârşitul său, se mută pentru ultima oară: se instalează pentru a suta oară într'o altă locuinţă. Totdeauna, fără un cămin al său, ca un om fără ţară, el a trăit toată viaţa dintr'o casă în alta, dintr'o stradă în alta. Nicăieri n'au căutat să-i reţină nişte mâini bune. înşelat pretutindeni,

358 respins, gonit — un biet om rătăcitor, pe deasupra şi surd. In această căutare a unui adăpost, mereu fugar, străin oriunde, el pare că fuge de oameni şi de pământul acesta, cu privirea aţintită spre împărăţiile înstelate. In realitate, nu caută decât căsuţa cu câteva odăi, pe care o visase de-atâtea ori la ţară; caută o mână harnică, să-i conducă gospodăria, o inimă bună care să aibă grijă şi de el. O viaţă întreagă, Beethoven caută fiinţa căreia să-i poată adresa ruga şi recunoştinţa, care răsună de-atâtea ori în temele intermediare ale operelor sale.

El se pregăteşte acum pentru calea din urmă, ca un negru cavaler care mai apucă odată armele. Se mută într'o clădire întunecată, cu bolţi înalte şi blanzon deasupra uşilor; casa aceasta e numită „Spaniola neagră", la fel ca dânsul, căruia i se spunea „Spaniolul" când era băiat. Acolo îşi cară catrafusele şi se instalează. In camera de muzică sunt înghesuite unul în altul două piane cu coadă; deasupra lor a pus un fel de cuşcă de sufJeur, nişte pâlnii de rezonanţă, ca să încerce să mai audă ceva; alături de ele, două cornete acustice, două viori, vraişte printre lucruri prăfuite şi resturi de mâncare — iar îndărătul acestor aparate etero- clite se află patul, căci acolo doarme maestrul. Ca să scrie însă, se foloseşte de camera de dormit, de-alături, aşezându-se cu faţa spre uşă ca să nu fie surprins. „L am găsit îmbrăcat în nişte haine murdare, pe care le purta noaptea, întins în patul răvăşit, cu o carte în mână. In dreptul capului se afla o uşă mică ce ducea spre sufragerie, pe care o supraveghea oarecum".

Pe masa de scris, mai îngustă — căci a avut înainte una mare — sunt tot felul de lucruri şi bibelouri ciudate: un husar de bronz serveşte

ca presse-papier, un Amor într'o nacelă suspendată de un abajur, mai multe clopote cu sunet diferit — dela tonul limpede, argintiu, al zurgălăilor până la cel plin, înfundat, al talan- gei dela gâtul vacilor. Se mai află acolo bustul lui Brutus, al republicanului pe care Beethoven îl admiră mai presus de toţi; iar la mijloc, sub sticlă, scris de propria-i mână, această sentenţă găsită într'o piramidă — şi care pare să fie o adevărată profesiune de credinţă: „Sunt ceea ce există. Sunt tot ce este, a fost şi va fi. Niciun muritor n'a ridicat vălurile mele. El e unic, prin el însuşi, şi toate lucrurile îşi datoresc existenţa acestei fiinţe unice*.

Cu un asemenea „motto* sub ochi, e greu de trăit printre oameni. Oamenii nu văd în el decât un bătrân surd, în haine răpănoase, cu gesturi caraghioase, cu râs strident şi care scuipă prin odaie, pe unde nimereşte. Nici nu vrea să mai cânte în faţa altora; o singură dată, într'o societate, a fost atras la pian printr'un vicleşug: musafirii au trebuit să părăsească salonul ; stăpânul casei vorbea cu maestrul despre valori bancare; striga tare şi, ca din întâmplare, atingea clapele pianului; pe urmă, începu să cânte o bucată de Beethoven, cu multe

greşeli şi poticniri, fireşte, până ce maestrul, care stătea chiar lângă pian, prinse câte ceva cu urechea şi îl corijă. Atunci amfitrionul se retrase şi el în camera vecină, de unde îl ascultau toţi ceilalţi. „Beethoven, rămas singur, încercă mai întâi câteva frânturi, câteva acorduri fugare şi, cu încetul, uită de tot ce-l înconjura, se lăsă vreo jumătate oră în voia fanteziei sale, improvizând într'un stil extrem de variat, remarcabil mai ales prin tranziţiile cât se poate de repezi şi neaşteptate... Părea mai înclinat spre simţăminte impulsive, cutezătoare, impe-

 rioase şi furtunatice, decât spre cele blânde şi duioase. Vinele i se umflau: părea un vrăjitor ce se simte posedat de spiritele pe care le chemase el însuşi[11].

La sfârşit, el nu mai păstrează decât doi prieteni, pe Breuning şi Wegeler, amicii săi din copilărie, din ţara renană. Lui Wegeler îi trimite scrisori, dar pe Breuning îl vizitează, căci locueşte chiar în faţa lui. Stă adeseori la masă cu el, în cercul familiei, numeşte pe fiul lui „micul meu Ariei", se ocupă de învăţătura muzicală a acestuia — iar când o conduce la baie pe soţia lui Breuning, se întâmplă s'o aştepte timp de o oră, ca s'o aducă apoi acasă; când cumpără el însuşi, dela piaţă, un peşte mare şi frumos, trimite o bucată prietenilor de peste drum. Cât despre scrisorile către Wegeler, ele sunt din ce în ce mai duioase: toţi camarazii şi elevii săi din ţara renană îi apar în amintire, trăiesc în sufletul său. Oameni pe care îi uitase, se pomenesc cu câteva rânduri pline de nostalgie. Lui Wegeler îi povesteşte de proiectele sale, când se va retrage odată încărcat de diplome de onoare: „Nădăjduesc să mai dau la iveală câteva opere mari şi sâ-mi încheiu pe urmă cariera pământească, undeva, ca un copil bătrân, printre oameni buni*,

Dar oamenii sunt răi, mai cu seamă rudele. Aceasta e soarta artiştilor de pretutindeni şi de totdeauna: să sufere din cauza celor mai aproape de ei. Nepotul, în loc să studieze, îşi pierde vremea hoinărind; vrea să se facă soldat, risipeşte banii şi pe urmă se teme să vie acasă. Tatăl însă, tremură de grijă. Şi după câteva zile, când tânărul se arată din nou, el nu aude decât cuvinte de iertare, rugăminţi umile: „S'a sfârşit! Vino în braţele mele! Nu vei auzi o vorbă aspră dela mine! Pe cuvântul meu de

onoare! " Astfel, fiul acesta ajunge să dispreţuiască cu totul pe bătrân; nu-i trebuesc decât banii lui, ca să-şi acopere datoriile. Şi noui intrigi se urzesc între mamă şi fiu, îndreptate însă împotriva lui Beethoven. De astădată, el nu se mai poate stăpâni: „Iar să mă amestec în asemenea josnicii? Nu, niciodată! Dacă te împovărează pactul încheiat între noi, fie, du-te cu Dumnezeu!... Inima mea a suferit prea mult din pricina purtărilor tale făţarnice şi viclene... Dumnezeu îmi este martor: nu visez decât să fiu cât mai departe de mizerabilul meu frate şi de această odioasă familie ce mi-a căzut în spinare... Dumnezeu să-mi asculte ruga, căci în tine nu mă mai pot încrede. Al tău tată, din păcate — sau mai bine spus: acel care nu mai e tatăl tău".

Astfel, fără vrere, sufletul acesta adâoc rănit izbucneşte pe neaşteptate în cuvinte amare; dar în ziua următoare el regretă aceste crude adevăruri, Şi parcă sângele picură literalmente din inima sa, acum când scrie fiului: „Cât am suferit! cât sunt de rănit, sfâşiat peste tot?! Tatăl tău credincios, chiar atunci când îţi face vreo mustrare... Oh, să nu mă mai superi.... Dacă mai poţi veni, m'aş bucura în singurătatea mea, să am o inimă omenească în preajma mea*. Dar tânărul urăşte pe acest al doilea tată; îi este ruşine, precum

mărturiseşte chiar el, să meargă pe stradă cu bătrânul acesta excentric; duce o viaţă destrăbălată şi ajunge în asemenea hal, că-şi trage un glonte în cap, undeva, la marginea oraşului; e adus la mama sa, se vindecă repede — şi îşi impune în sfârşit voinţa de a deveni soldat. Beethoven e nevoit să dedice penultimul său quartet — poate cel mai mare din toate — unui obscur general de brigadă, pentru ca fiul său să fie primit cu bunăvoinţă în armată.

Cariera sa se încheie cu quartete; aceasta e aproape singura formă pe care o mai foloseşte pentru creaţiunile sale muzicale, în ultimii doi ani de viaţă. In toate aceste quartete se vădeşte acel sentiment de beatitudine, de slăvire a vieţii de către o sărmană existenţă cufundată în nefericire şi care se stinge cu încetul: „Splendid imn de mulţumire al unui convalescent către dumnezeire", scrie el ca motto la op. i32, după ce zăcuse odată bolnav. Quarteteie acestea devin tot mai lungi, mai bogate; al treilea quartet, dedicat prinţului Galitzin, trebuia să aibă şase părţi, dar Beethoven suprimă partea a cincea în care îşi veni pe urmă, în ultima bucată sau chiar în adagio. Viori şi alte instrumente ale orchestrei vor £i înzecite în ultima bucată. Sau se va repeta în ultima parte adagiul, într'un anumit fel şi îndată după aceea se vor înălţa vocile încetul cu încetul. — In mitul grecesc al acestui adagio, un *caniique ecclesiasiigue* “. Dar şi această simfonie avea să se termine, ca şi ultimile trei: „In allegro, sărbătoare a lui Bacchus". Deplină libertate în ce priveşte formele. Unele părţi ale acestei opere trebue să se fi pierdut, căci Beethoven a vorbit despre ea înainte de moarte ca de-o lucrare schiţată în întregime. Ceea ce-l mai preocupă în ultimii doi ani, e muzica pentru Faust şi Saul. De fapt, n'a încetat niciodată să se gândească la Faust ca subiect la operă. Saul, dimpotrivă, trebuia să fie un oratorium în stilul vfcchiu, în care scop Beethoven a studiat muzica evreiască: şi prin aceasta, el aminteşte de bătrânul Rembrandt.

revarsă prea-plinul inimii sale rugătoare. El spune: „Niciodată propria mea muzică n'a pricinuit o impresie atât de adâncă asupra mea însumi; numai când îmi amintesc de această bucată, îmi vin lacrimi în ochi". Tocmai această impresie a combătut-o el încă din tinereţe şi poate că de aceea a suprimat partea a cincea a quartetului, care se termină deasemenea cu un imn către viaţă. Unui străin, care îl vizitează, îi dă un mic „canon" cu aceste cuvinte: Bucură-te de viaţă. Până şi în ultimul quartet» pe lângă fondul său de tristeţe, se vădeşte umorul, spiritul său ghţi- duşar — dar la sfârşit radiază marea biruinuă asupra materiei. Ne amintim de octogenarul Goethe, care scrie chiar în acelaşi timp unui prieten: Peste morminte, înainte!

Printre proectele imediate ale lui Beethoven, găsim un Requiem şi Simfonie a zecea. El notează pentru dânsul: „Cântece pioase într'o simfonie. O fugă, ca introducere sau de sine stătătoare. In felul acesta, poate, va fi caracterizată toată Simfonia a zecea; vocile vor inter-

Ultimele quartete au fost executate în sala unui hotel de un „Leibquartett", ca audiţie particulară ; o singură dată au fost cântate şi în public, fiind admirate în mod discret, dar abia înţelese. Publicul începu să-i uite pe Beethoven. Când protectorii săi au organizat două concerte pentru el, niciun abonat nu şi-a achitat loja şi nici curtea nu s'a arătat, cu toate că membrii curţii imper ale i-au promis personal că vor veni. De pe urma acestor concerte, maestrul nu s'a ales aproape cu nimic. Şi zadarnic încercă pe-atunci să-şi editeze operele complecte.

De această situaţie dificilă s'a folosit fratele său, Johann. Beethoven se apropiase iar de dânsul, în urmă cu vreo cinci ani, în zilele acelea amarnice când pierdu orice speranţă în fiul său şi simţea adânc nevoia unei afecţiuni familiare. De ce să nu locuiască împreună în timpul verii? îl întrebă el atunci printr'o scrisoare: „Nu am nimic împotriva soţiei tale;

nu doresc decât ca ea să-şi dea seama cât de mult ai profita tu însuţi dacă ai fi cu mine... Pace ! Pacea să fie cu noi! Ferească Dumnezeu ca legătura naturală dintre fraţi să fie ruptă iarăşi în mod silnic, artificial. Se poate, de*altfel, ca viaţa mea să nu mai dureze mult... La o parte cu orice nu poate ii prielnic scopului meu: acel de-a ajunge să trăiesc împreună cu Karl o viaţă mai ordonată, de care eu mai cu seamă am atâta nevoie"...

Fratele nu refuză, căci a mirosit că era ceva de câştigat în afacerea aceasta. Oare nu i-a scris chiar el, smintitul acela bătrân, despre cele ce-i oferă editorii ? „Fiecare vrea să-mi smulgă operele... Dacă mi recapăt sănătatea, atunci mai pot nădăjdui să fiu încununat cu lauri". Curând, scrisorile lui Beethoven sunt şi mai afectuoase, mai pline de încredere: acceptă bani dela fratele său, îi oferă contractele sale drept garanţie: „Intre timp, vezi ca bucătăria şi pivniţa să fie cât mai bine aprovizionate, căci e probabil să viu la tine împreună cu feciorul meu, să instalăm acolo cartierul nostru general. Şi avem nobila intenţie să te alintăm şi să-ţi dăm întreţinerea complectă... Şi acum rămâi cu bine, frăţiorul meu drag ! Te îmbrăţişez din toată inima".

Ce vesel e dânsul, în faţa acestei noui perspective de-a avea un cămin ! Şi nici nu-i pasă că fratele nu l a întrebat vreodată de arta sa! Se va instala acolo şi vor face casă bună împreună. Nici nu-şi dă seama, copilul acela bătrân, că fratele, îmboldit de bună seamă de soţia sa, se gândea numai cum sâ tragă noui foloase de pe urma Iui. Johann vrea să aibă drepturile asupra nouilor opere şi maestrul, după

oarecari şovăeli, i le cedează. Şi acţiunile ? Căci, plin de încredere, bătrânul i-a povestit totul. De astădată, acesta se face foc şi pară: nu dă acţiunile; ele sunt destinate nepotului, care le va căpăta după moartea sa. Şi cearta izbucneşte iarăşi, plină de ură şi bănuială. Beethoven o numeşte acum „canalie* pe cumnata sa şi întreabă îndârjit pe fratele său, pe care îl crescuse de mic, cu ce drept pretinde să-i moştenească toată averea ?

„O, blestemată ruşine!
N'a mai rămas în tine o scânteie de omenie?!"

Pe urmă, fratele acesta îi sustrase manuscrise şi cărţi. Beethoven îi scrie: „Scumpe Domnule frate!... cartea! cartea! Să fie trimisă imediat lui Karl, la Viena! Fără nicio întârziere! Adio, scumpe Domnule frate! Dumnezeu să te ocrotească ! Al D-vs Ludwig".

Aşa tremura atunci bătrâna sa inimă, în pragul nebuniei.

Dar în ultima vară a vieţii sale, solitarul caută iarăşi un refugiu —şi porneşte cu băiatul la proprietatea fratelui său. Se aşează zilnic la masa acelor oameni care îl înşeală şi îl dispre- ţuesc, Acolo scrie ultimul quartet. Se pune devreme la lucru, dela ora şase; bucătăreasa, care trebuia să-i facă şi patul, îl vede bătând tactul cu mâinile şi picioarele, cântând şi mor- măind în sinea lui: ea izbucneşte în râs — şi el o goneşte în odaie Acum a înnebunit dea- binelea—aşa gândesc cei din casă—şi îl lasă să rătăcească singur pe câmpii, sâ lucreze mai departe după amiază şi să hoinărească iar până la apusul soarelui. Curând, ajung din nou la ceartă; raporturile dintre ei sunt reci: Beethoven vrea să se întoarcă la oraş, dar nepotul preferă să trândăvească acolo decât să revie la regimentul său din Viena. Ceilalţi sunt de partea nepotului. Tatăl îi scrie, în caiet: „Te rog să mă laşi odată în pace... să nu mă mai chinueşti aşa cum îţi place. Ai putea să te căeşti în cele din urmă !* Nu se mai arată la masa comună, iar seara îl descoase cu întrebări pe argatul care-l serveşte acum, punându-1 să scrie în caiet ce s'a vorbit la masă despre el.

In această amarnică singurătate, el îşi aminteşte de zilele pline de speranţă, de mult dispărute. Sunt 40 de ani de-atunci. Şi, fără un motiv precis, el scrie lui Wegeler, rămas în patria renană : „îmi aduc aminte de toate dovezile de dragoste ce mi le-ai arătat; de pildă, de ziua când ai pus să se văruiască odaia mea, fâcân- du-mi astfel o surpriză atât de plăcută... Credinţa nesdruncinată în legile eterne ale binelui ne au unit întotdeauna... Iubitul meu prieten ! Atât îţi pot scrie astăzi, căci sunt atât de miş cat de amintirea trecutului — şi scrisoarea ce ţi-o trimit acum m'a costat destule lacrimi". In această stare sufletească, el scrie ultima sa bucată muzicală, un fragment pentru un nou quintet.

Şi, pe neaşteptate, la întâi Decembrie, el pleacă de-acolo, singur, într'o căruţă de lăptar, îmbrăcat în haine subţiri. Era suferind şi exasperat de traiul din casa fratelui său. E nevoit să înnopteze la un han, într'o odaie neîncălzită, şi a doua zi, tremurând de friguri, vrea neapărat să fie transportat cu o căruţă împrumutată, numai să fie odată acasă. Pe câmpia aceea pustie, el merge în întâmpinarea morţii sale — asemenea regelu Lear.

Timp de zece zile, zace între viaţă şi moarte; nimeni nu se interesează câtuşi de puţin de bolnav; nepotul, reîntors la Viena, joacă biliard la cafenea — şi când află că patronul cafenelii trimite pe un chelner bolnav la profesor, roagă pe chelner să spună doctorului că Beethoven e bolnav şi să-i întrebe dacă poate veni să-i vadă. Profesorul vine, nu înţelege nimic în ce priveşte firea lui Beethoven şi îl îndoapă o lună întreagă cu tot felul de medicamente; într'un singur punct, diagnosticul său e just: că boala de inimă e pricinuită „de o adâncă suferinţă, de ingratitudinea cu care a fost tratat, de jigniri nemeritate". In cele din urmă, Schindler cheamă pe doctorul Malfatti, care se lasă întâi mult rugat — deşi au trecut doisprezece ani dela ruptura aceea din cauza nepoatei sale ~ pe urmă consimte să vină. însă numai câteodată, pentru consult. Astfel,

Schindler poate scrie cu bună dreptate că „Beethoven a lost coborît în mormânt mai devreme cu cel puţin zece ani, jertfă a josniciei şi ignoraţei".

Dar maestrul nu vrea încă să capituleze : „Nu-mi pierd curajul", scrie el; „ceea ce mă doare mai mult, e numai faptul că-mi este interzisă orice activitate". El nădăjdueşte şi, căutând un mijloc de salvare, îşi aminteşte de prima sa tinereţe, de priveliştile din valea Rinului şi, odată cu acesta, de vinul Rinului; el roagă atunci pe editorul său să-i trimeată câteva sticle căci nu se poate găsi la Viena asemenea vin, oricât s'ar plăti: „Deci, cu cât voi primi mai repede acest vin de Rin, cu atât îmi va face mai bine în starea îa care mă aflu — şi vă rog din toată inima să mi faceţi acest serviciu, pentru care vă voi fi foarte recunoscător".

Dar când află că banii sunt pe sfârşite, el se sperie foarte şi refuză din nou, cu toată energia, când i se spune că i-ar prinde bine acţiunile sale: moştenirea nepotului nu trebue atinsă de nimeni! Bolnavul nu se adresează niciunuia dintre nobilii săi protectori (care nu s'au arătat nici când şi-a dat sfârşitul); nu cere ajutor nici prietenului său din Viena. Pune doar

pe unul dintre elevii săi să roage Societatea Filarmonică din Londra să dea un concert din operele sale şi să avanseze banii: „Căci, dacă continuă aşa, boala mea va dura cu siguranţă până la mijlocul verii, şi ce mă voi face eu atunci ? Din ce voi trăi până ce-mi voi aduna puterile cu totul sleite, ca să-mi câştig iarăşi existenţa cu pana mea ?"

Astfel, el se reîntoarce la grijile şi sărăcia tinereţii, la vremurile când îşi începuse cariera. Scrie a doua, a treia oară să i se trimeată vin de Rin, atât de fermă e credinţa lui că va fi salvat de soarele ţării sale natale; în acelaşi timp previne din nou pe cei dela Londra. Primeşte banii pe la mijlocul lunei Martie, cu zece zile înainte de moarte. Societatea din Londra i-a trimis imediat, după prima scrisoare, o mie de florini — fără nicio condiţie. El se simte parcă mântuit de suferinţe — şi refuză să depună jumătate din sumă la un bancher vienez. „Dintr'odată", scrie Schindler, „au dispărut toate grijile şi supărările — şi el spunea, pe deplin mulţumit: Acum putem avea iarăşi parte de câteva zile mai bune. Căci în casetă nu mai erau decât 3^0 de florini şi de câtva timp trebuia să ne mulţumim cu carne de vacă şi legume... In ziua următoare el comandă mâncarea sa preferată, de peşte, numai ca s'o mai savureze odată... Trebuia să gust înaintea lui din fiece mâncare şi fiece băutură, ca să se convingă că nu-i pot face rău. Făceam bucuros aceasta, d n toată inima chiar— dar oricum, pentru un biet om ca mine, aceasta dura cam de mult".

Aşa se vaită cei din anturajul maestrului, în timp ce el însuşi spera să se vindece. Ultima sa scrisoare e una de mulţumire către cei din Londra: el oferă Filarmonicei simfonia cea nouă sau orice altă operă ar dori:... „Şi voi

arăta mărinimoşilor Englezi cât de mult ştiu sâ apreciez interesul ce-l poartă tristei mele soarte". Când mai citeşte ceva, preferă pe clasicii greci, pe Walter Scott şi mai cu seamă operele lui Hăndel, ce i s'au trimis atunci: „Hăndel e cel mai mare compozitor. Mai pot învăţa ceva dela el. Schubert vine să-i vadă şi pleacă apoi pe nesimţite; odată, când îl găseşte mai bine, cite şte împreună cu Beethoven operele lui Hăndel. Pe urmă bătrânul cere compoziţiile lui Schubert, se uită la ele şi spune: „In acest Schubert sălăşlueşte o scânteie divină !k

Prin aceste cuvinte, se pare că muzicantul muribund transmite invizibilul inel al măestriei celui mai mare dintre urmaşii săi.

El zace şi se stinge. Câteva mâini stângace se străduesc să-i ajute : un elev costeliv care-l venerează, un prieten din tinereţe care-l plânge, un medic care-i mai poartă pică. Dar nu e acolo nicio femeie, care să-şi poarte privirea plină de implorare în preajma acelui culcuş tare, niciun copil care să se roage, nicio mână care sâ mângâie fruntea aceea tot mai rece... Unde sunt acum conţii şi prinţii care îşi împodobeau seratele cu numele lui, în vremea când el mai era un virtuoz? Şi contesele acelea, care se îngrămădeau în jurul pianului său, voluptos înfiorate de aspra lui măestrie ? Unde sunt toţi muzicaţii cărora le dăduse, prin operele sale mereu reînnoite, materialul prin care îşi puteau vădi arta şi talentul lor ? Şi n'a rămas niciunul dintre numeroşii violonişti care să-i vrăjească, să-i consoleze cu un fragment cât de mic din creaţiile sale — să-i facă să se bucure de «le măcar cu ochii, dacă nu cu urechile ? Şi cântăreţii şi cântăreţele cărora le-a pregătit triumful, sunt oare toţi în turneu şi n'au răgaz să se oprească la căpătâiul lui ? Şi criticii care se întreceau să tălmăcească şi să comenteze mm foniile lui, stau liniştiţi la cafeneaua lor ? Şi miile de auditori care au umplut sălile vreme de treizeci de ani, tineretul care a crescut în cântecele lui, încercând temele trio-urilor — şi toate femeile care se pierdeau în sunetele dulci ale violoncelului său?.,.

Cel mai mare oraş muzical al Europei ştie că Beethoven moare, dar nu se deranjează câtuşi de puţin în indiferenţa sau neglijenţa sa. Casa întunecată în care zace el nu e împresurată de mulţime, care se adună în jurul castelului când află că moare un rege. El zace singur.

Zace singur acolo, înăuntru — rege muribund. El, care fusese înzestrat cu daruri, ca să poarte peste ţări şi mări puterea adevărată şi gloria poporului său; el, glasul secolului său, far luminos Deşte veacuri întregi, ales dintre toţi oamenii timpului său — el a străbătut singur calea sa, dăruind mereu tuturora fără să primească ceva în schimb, suveran pe care nimeni nu-l serveşte, maestru fără elevi, profet care strigă în pustiu. O mare legendă se împlineşte sub ochii oamenilor, şi totuşi nimeni n'o vede : nimeni nu înţelege ce se întâmplă acolo, în încăperea unde se stinge solitarul.

Poate că înaintea ochilor săi se perindă acum, în visuri umbrite, estompate, ţărmurile largi ale Rinului; poate că iarăşi curg lacrimile mamei, şi iar i se arată castelele, cu trufaşii lor curteni

— şi mizeria aceea depărtată, din negurile copilăriei. Pizma omului lipsit de toate mai svâcneşte odată în inima lui; iar strălucesc lumânările în sala cea mare — şi el loveşte clapele. Ceva nemărginit, de nespus, vibrează într'însul

— dar iată că prepeliţa îşi aruncă strigătul, în mijlocul pădurii, şi râuleţele murmură aproape şi departe. Deodată, urechea lui se închide :

flautul păstorului tace, chemarea păsărilor se pierde în tăcere — dar toate armoniile se abat acum în împărăţiile lui lăuntrice, curg ca un fluviu inepuizabil, dela inimă la creionul său — şi mii de foi sunt acoperite de semne ciudate, simboluri ale simţămintelor sale. Volumele se îngrămădesc, unul peste altul, pline de plânsete şi de dorinţi, de visurile şi de luptele unei inimi omeneşti, care mişcă inimile oamenilor când începe să vorbească. Dar acel care a creat toate acestea cu pana sa, tace timp de decenii, închis în el însuşi — şi lumea tace în jurul său. Despărţit de lume printr'un abis peste care nu e întinsă nicio punte, el, unicul, trăieşte singuratic —- şi numai mesagiile artei sale dau oamenilor de dincolo, din lumea largă, veşti despre inima aceea înflăcărată care se stinge acum...

Cu trei zile înainte de moarte, el scrie un testament în favoarea nepotului; în ziua următoare, medicul îl sfătueşte, scriind în carnet, să cheme un preot. Beethoven citeşte rândurile, încet, rămâne pe gânduri şi spune pe urmă: „Vreau să vie“. Şi ei se supune liniştit ceremoniei religioasă. Schindler şi Breuning sunt de faţă. Şi îndată ce pleacă preotul, muribundul deschide buzele, rostind câteva cuvinte latineşti :

„Plaudife, amici, comoedia finita esf“.

Astfel îşi încheie Beethoven viaţa, cu bărbătească amărăciune, aruncând o privire asupra întregei sale existenţe ; printr'o ciudată ironie, cel mai mare artist repetă aceleaşi cuvinte pe care le rostise cel mai puternic împărat când privise şi el în urmă, în ora supremă a izbăvirii. In ultima zi sosesc sticlele cu vinul de Rin ; sunt puse lângă patul muribundului: „Păcat, păcat... Prea târziu", spune el.

După aceste cuvinte, el se cufundă în agonie.

Lipsit de conştiinţă, trupul lui mai luptă 48 de ore. Şi, în toiul unei mari furtuni de primăvară, inima aceasta încetă să bată.

Incă n'a murit deabinelea — şi fratele lui s'a grăbit să vie, vroind să care toate lucrurile din casă; prietenii I-au svârlit afară pe uşă. Nu s'a găsit, decât câteva fragmente de compoziţii netipărite : toate producţiile lui spirituale au fost date altora, de el însuşi. Dar mia de florini dela Londra a rămas neatinsă — şi a servit pentru funeralii grandioase.

Abia mai târziu, prietenii au găsit, bine păstrate într'un scrin vechi, pe jumătate putred, trei hârtii: testamentul pe care maestrul I-a scris, desnădăjduit, la treizeci de ani; scrisoarea de dragoste, scrisă în alt moment de disperare, la patruzeci, de ani — şi şapte acţiuni bancare. Cu toate mizeriile îndurate, el a păstrat banii aceştia pentru fiul său adoptiv, ca să-şi procure astfel — cine ştie ? — puţină fericire omenească.